

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nesrin YILMAZ

ŞEMSEDDİN İLTUTMUŞ DÖNEMİNDE DELHİ TÜRK SULTANLIĞI (1211-1236)

Tarih Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Nesrin YILMAZ

ŞEMSEDDİN İLTUTMUŞ DÖNEMİNDE DELHİ TÜRK SULTANLIĞI (1211-1236)

Danışman

Doç. Dr. Saim Haluk KORTEİ

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Nesrin YILMAZ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Muharrem KESİK (İmza)

Üye (Danışmanı) : Doç. Dr. Saim Haluk KORTEK (İmza)

Üye : Doç. Dr. Şahin DOĞAN (İmza)

Tez Başlığı: Şemseddin İltutmuş Döneminde Delhi Türk Sultanlığı (1211-1236)

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 11/12/2020

Mezuniyet Tarihi : 28/01/2021

(İmza)
Prof. Dr. İhsan BULUT
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Şemseddin İltutmuş Döneminde Delhi Türk Sultanlığı (1211-1236)” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Nesrin YILMAZ

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Nesrin YILMAZ
Öğrenci Numarası	20175206015
Enstitü Ana Bilim Dalı	Tarih
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Saim Haluk KORTEİ
Tez Başlığı	Şemseddin İltutmuş Döneminde Delhi Türk Sultanlığı (1211-1236)
Turnitin Ödev Numarası	1482890609

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 187 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 04/01/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 2

alıntılar dahil % 1'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

04/01/2021

(imzası)

Doç. Dr. Saim Haluk KORTEİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İLTUTMUŞ HAKKINDA İLK BİLGİLER VE HÜKÜMDARLIK DÖNEMİ

1.1. Çocukluğu ve Tahta Geçmeden Önceki Hayatı	9
1.2. Tahta Geçmesi ve İlk Faaliyetleri	16
1.3. Türk Hükümdarlar İle Mücadele.....	18
1.3.1. Tâceddîn Yıldız İle Mücadele	18
1.3.2. Nâsireddîn Kubaca İle Mücadele	22
1.4. İltutmuş Döneminde Dış Siyaset ve Diğer Problemler	24
1.4.1. Hârizmşahlar ve Moğol Tehlikesi	25
1.4.2. Bengal Olayları ve Halaç Sultanlığı İle Mücadele.....	33
1.4.3. Ranthambhor Seferi ve Hindûlarla Mücadele.....	35
1.4.4. Leknevtî Halaç Sultanlığı'nın Sonu	37
1.4.5. Nâsireddîn Kubaca'nın Ortadan Kaldırılması.....	40
1.5. Fetihler ve Diğer Olaylar	45
1.5.1. Sultan Şemseddîn'in Abbâsî Halifesi Tarafından Tanınması	46
1.5.2. Gvâlyor'un Alınması.....	51
1.5.3. Sultan Raziyye'nin Veliâht Seçilmesi.....	53
1.5.4. Mâlva'nın Alınması	55
1.5.5. Sultan Şemseddîn İltutmuş'a Suikast Girişimi.....	57
1.5.6. Sultan'ın Son Seferi ve Hayatını Kaybetmesi.....	58

İKİNCİ BÖLÜM

İLTUTMUŞ DÖNEMİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

2.1. Şemseddîn İltutmuş'un Karakteri ve Tebaasına Karşı Tavrı	62
2.2. Hâkimiyet Anlayışı ve Hükümdarlık Alâmetleri	67
2.2.1. Hâkimiyet Anlayışı	67
2.3. Hükümdarlık Alâmetleri	68
2.3.1. Unvân ve Lâkaplar	69
2.3.2. Hutbe.....	72

2.3.3. Para Bastırma	74
2.3.4. Tırâz-Hil'at.....	77
2.3.5. Tevkî'	79
2.3.6. Çetr.....	79
2.3.7. Nevbet	81
2.3.8. Saray.....	81
2.4. Hindistan ve Başkent Delhi'de Genel Durum.....	83
2.4.1. İktâ Sistemi	97
2.4.2. Ordu	102
2.4.3. İmar Faaliyetleri ve Mimari Eserler	108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLTUTMUŞ'UN ŞEMSIYE HÂNE DÂNI VE HÜKÜMDARLARI (607-664/1211-1266)

3.1. Şemsiye Hâne dâni.....	119
3.1.1. Büyük Oğul Nâsireddîn Mahmûd Şâh	119
3.1.2. Rûkneddîn Fîrûz Şâh.....	120
3.1.3. Raziyye Sultan	121
3.1.4. Muizzeddîn Behrâm Şâh	122
3.1.5. Alâeddîn Mesûd Şâh	123
3.1.6. Küçük Oğul Nâsireddîn Mahmûd Şâh	124
3.2. Delhi Türk Sultanlığı'nda Gulâm Sistemine Genel Bakış	125
3.3. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Gulâmları	137
3.3.1. Melik Tâceddîn Sancar-i Kezlik Hân.....	137
3.3.2. Melik İzzeddîn Kebir Hân Ayaz el-Muizzî.....	138
3.3.3. Melik Nâsireddîn Aytemür el-Bahâî.....	139
3.3.4. Melik Seyfeddîn Aybeg	139
3.3.5. Melik Seyfeddîn Aybeg-i Yağan Tut.....	140
3.3.6. Melik Nusreteddîn Taysi.....	141
3.3.7. Melik İzzeddîn Tuğrul Togan Hân.....	141
3.3.8. Melik Kamerüddîn Kiran-ı Temür Hân es-Sultani.....	142
3.3.9. Melik Hindû Hân Müeyyedüddîn Mihter-i Mübârek'ül Hâzin es-Sultani.....	142
3.3.10. Melik İhtiyâreddîn Karakuş Hân Aytegin.....	143
3.3.11. Melik İhtiyâreddîn Altûniye (Altunaba?).....	143
3.3.12. Melik İhtiyâreddîn Aytegin.....	143
3.3.13. Melik Bedreddîn Sunkur er-Rûmî.....	144
3.3.14. Melik Tâceddîn Sancar-i Kutluk.....	144

3.3.15. Melik Tâceddîn Sancar-i Gürbüz Hân	145
3.3.16. Melik Seyfeddîn İkit Hân-ı Aybeg Hıtaî.....	145
3.3.17. Melik Tâceddîn Sancar Turhân	146
3.3.18. Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân.....	146
3.3.19. Melik Tâceddîn Sancar Arslan Hân	147
3.3.20. Melik İzzeddîn Balaban-ı Küşlü Hân es-Sultani.....	147
3.3.21. Melik Bedreddîn Nusret Hân Sunkar-ı Sûfî.....	148
3.3.22. Melik Seyfeddîn Erkli Dâdbeg.....	148
3.3.23. Melik Nusreteddîn Şîr Hân	149
3.3.24. Melik Seyfeddîn AybegKüşlü Hân es-Sultani	149
3.3.25. El-Hakan el-Muazzam Bahâü'l-hakk ve'd-Dîn Uluğ Hân-ı Balaban es-Sultani	150
SONUÇ.....	155
KAYNAKÇA	158
EKLER.....	173
EK 1- Paralar.....	173
EK 2- Görseller.....	180
EK 3- Soy Kütüğü	184
EK 4- Haritalar	185
ÖZGEÇMİŞ.....	187

KISALTMALAR LİSTESİ

bk.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
DTCF	Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ed.	Editör / Edited
Hzl.	Hazırlayan
İnc.	İnceleyen
Krş.	Karşılaştırma
s.	Sayfa Sayısı
S.	Sayı
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
Trans.	Translator
Trc.	Tercüme
ts.	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
vd.	ve diğerleri
vol.	Volume/Cilt
Yay.	Yayınları

ÖZET

Türkler tarih boyunca büyük devletler kurmuş ve farklı coğrafyalarda hüküm sürmüşlerdir. Hâkim oldukları coğrafyalarda önemli siyasi güç haline gelen Türk devletleri bu sahaları idari, askeri, hukuki ve sosyo-ekonomik açılardan derinden etkilemişlerdir. Bu sahalardan biri olan Hindistan coğrafyasında İslâmiyet öncesi devirde Kuşanlar ve Akhunlar, İslâmiyetle beraber Gazneliler, Gûrlular, Delhi Türk Sultanları, Mâlva Halaçları, Kutubşâhîler, Adilşâhlar ve Babürlüler hüküm süren başlıca Türk devletleridir. Emevîler döneminde Sind'in fethi ile başlayan İslâm hâkimiyeti, Abbâsîler döneminde de devam etmiştir. Fakat Hint coğrafyasında İslâm fetihlerinin asıl ivme kazandığı dönem Gazneli Mahmûd'un bölgeye on yedi sefer düzenlemesi ile gerçekleşmiştir. Bu seferler sonucunda Hindistan'da pek çok önemli merkez ele geçirilerek bölgede büyük oranda hâkimiyet sağlanmış ve yüzyıllarca sürecek Türk-İslâm hâkimiyetinin temelleri atılmıştır. Gazneli Devleti'nin XII. yüzyılın ortalarında güç kaybetmesi ile bölgenin idaresi Gûrluların eline geçmiştir. Afganistan'ın Gûr topraklarında yaşayan Gûrlu Hânedânı Lâhor'u zapt ederek Gazneli Devleti'ne son vermiş ve böylelikle Gazneli Devleti'nden kalan Kuzey Hindistan siyaseti el değiştirmiştir. Gazneli ve Gûrluların fetih siyasetini daha fazla genişleten Delhi Türk sultanlarının tarihteki önemi büyüktür. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Delhi tahtına oturması ile idari, askeri, siyasi ve sosyo-ekonomik yönden pek çok düzenlemeler yapılarak Hindistan'daki Türk-İslâm hâkimiyeti geniş sınırlara ulaşmıştır. Şemseddîn İltutmuş başarılı yönetimi ve kabiliyetleri doğrultusunda Delhi Türk Sultanlığı'nın her anlamda en parlak dönemlerinden birini yaşamasında büyük rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Delhi Türk Sultanlığı, Hindistan, Türkler, İslâmiyet, İltutmuş.

SUMMARY
THE TURKISH SULTANATE OF DELHI DURING THE REIGN OF SHAMSUDDIN
ILTUTMISH (1211-1236)

Turks have established great states throughout history and ruled in different geographies. Turkic states, which have become important political forces in the geographies they dominated, have deeply influenced these areas in administrative, militaristic, legal and socio-economic spheres. Among the Turkish states that ruled in the Indian subcontinent are Kushans and Akhuns (before the coming of Islam), Ghaznavids, Ghurids, Turkish sultans of Delhi, Malwa Khaljis, Qutbshahis, Adilshahis and Baburids (with the coming of Islam). Islamic rule, which began with the conquest of Sind by the Umayyads, continued also during the Abbasid period. However, the period when Islamic conquests gained real momentum in the region of India started with Mahmud of Ghaznavî who organized seventeen expeditions to the region. As a result of these expeditions, many important centers in India were captured, the region was largely dominated, and the foundations of centuries-old Turkish-Islamic rule were laid. With the Ghaznavid State's loss of power in the middle of the 12th century, the administration of the region fell into the hands of the Ghorids. The Ghorid dynasty of Ghor, Afghanistan captured Lahore, bringing an end to the Ghaznavid rule; thus the politics of North India surviving the Ghaznavid state changed hands. The Turkish sultans of Delhi, who further expanded the conquering politics of the Ghaznavids and Ghorids, have great historical importance. With the accession of Sultan Shamsuddin Iltutmish to the throne of Delhi, the Turkish-Islamic rule in India reached wide boundaries by making many administrative, militaristic, political and socio-economic arrangements. Shamsuddin Iltutmish played a great role in bringing about one of the brightest periods of the Turkish Sultanate of Delhi in every sense thanks to his successful administration and skills.

Keywords: Turkish Sultanate of Delhi, India, The Turks, Islam, Iltutmish.

ÖNSÖZ

Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526), Gazneliler sayesinde Kuzey Hindistan'a ulaşan Türkler tarafından kurulan ve Hindistan'ın en güney ucuna değin yayılan bir devlet olup, Moğol akınlarına rağmen İslâmiyet'in Hindistan'a yayılmasında büyük rol oynamıştır. Bu dönemde bölgede Memlûk sultanlar (Kutbîler, Şemsîler, Balabanlar), Halacîler, Tuğluklular, Seyyidler ve Lûdîler olmak üzere farklı sultanlıklar hüküm sürmüştür. İçte yaşanan hânedân kavgalarına rağmen devlet giderek sınırlarını genişletmeyi başarmıştır. Ayrıca bu dönemde bilim, sanat ve kültürel anlamda önemli gelişmeler yaşanmıştır. Her anlamda Delhi Türk Sultanlığı dönemi (1206-1526), sosyal, siyasal, kültürel açıdan oldukça parlak dönemler geçirmiştir. Hindistan'daki Delhi Türk Sultanlığı dönemi Babür İmparatorluğu'nun 1526'da bölgeyi fethi ile son bulmuştur.

Ülkemizde yapılan çalışmaların çoğunluğu Anadolu merkezli olup Hint coğrafyasındaki köklü tesirleri ve günümüze varan izlerinin sahibi Delhi Türk Sultanlığı üzerine araştırmalar yetersiz kalmaktadır. Bu durumun en belirleyici nedenlerinden biri coğrafyanın uzak olmasından kaynaklanmaktadır. Çalışmamızın amacı bu denli nüfuzlu ve etkileri oldukça kalıcı olan bir devletin idari, askeri, kültürel ve ekonomik faaliyetlerini ortaya koymak ayrıca bu alanda daha fazla çalışma yapılması gerektiğine dikkat çekerek alandaki boşluğun doldurulmasına naçizane katkılar sağlamaktır. Çalışmamızın temeli Delhi Türk sultanı Şemseddîn İltutmuş'un biyografisi üzerine olup dönemi her açıdan kapsayan bilgiler sunmaktadır. Çalışmada Arapça ve Farsça olan dönemin kaynaklarının İngilizce ve Türkçe tercümelerinden faydalanılmış ayrıca araştırma eserler ile de desteklenmiştir.

Giriş bölümünde konunun daha iyi anlaşılabilmesi açısından Türklerin Hindistan bölgesindeki ilk fetihlerinden başlayarak Gazneli Devleti'nin Hindistan fethi açısından dönüm noktalarından biri olması akabinde sultanlığın temellerini atan Gûrlu Hânedânı ve Delhi Türk Sultanlığı'nın kuruluş süreci hakkında bilgiler aktarmayı uygun bulduk. Siyasi tarihini konu aldığımız Birinci bölümde sultanın tahta geçme süreci ve ilk faaliyetleri detaylı bir şekilde anlatılmış ayrıca Tâceddîn Yıldız, Nâsireddîn Kubaca, Gıyâseddîn İvaz gibi önemli nüfuza sahip Türk hükümdarlar ile mücadeleler ele alınmıştır. Bu başarılarla ek olarak Sultan Şemseddîn, Moğollara karşı izlediği akılcı politika neticesinde ülke bütünlüğünü sağlayarak olası tehlikeleri en üst seviyede uzaklaştırmayı başarmış ve insanlık tarihinin kanlı sahnelerinin yaşandığı dönemi asgari ölçüde atlatmıştır. Hindûların elinde bulunan stratejik bölgelerin hâkimiyetini elinde tutmayı başararak Delhi Türk Sultanlığı'nda Abbâsî halifesi

tarafından tanınan ilk hükümdar unvânına sahip olması da dikkate değer niteliktedir. Atılan bu büyük adım neticesinde tam bağımsız bir hükümdarlığa sahip olan Sultan Şemseddîn İltutmuş, yalnızca Hindistan ile sınırlı kalmayarak Türk varlığını bütün İslâm dünyasına kanıtlamıştır.

Çalışmanın İltutmuş Döneminde Kültür ve Medeniyet tarihini içeren İkinci bölümünde Sultan Şemseddîn İltutmuş'un karakter özellikleri ışığında tebaasına karşı tavrı, hâkimiyet anlayışı ve hükümdarlık alâmetleri detaylı bir şekilde incelenerek iktâ sistemi, ordu ve imar faaliyetleri üzerinde durularak Hint coğrafyasında Türk-İslâm yönetim şeklinin detaylarını aktarmayı amaçladık.

Üçüncü ve son bölümünde Sultan Şemseddîn İltutmuş'un evlat ve torunları tarafından devam ettirilen Şemsiye Hânedânı'na yer verilmektedir. Akabinde Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alınan ve zamanla devletin önemli kademelerinde görev yaparak büyük ölçüde nüfuz elde eden gulâmların biyografisine yer verilerek, yetiştirilen gulâmlardan Gıyâseddîn Balaban'ın yönetimi ele geçirmesi ile Şemsiye Hânedânı'nı ortadan kaldırarak devletin başına geçmesiyle sonlanmaktadır.

Çalışmamız süresince öncelikle tez konusunun belirlenmesinde, içeriğinde ve kaynaklara ulaşmamda bilimsel rehberliğini ve desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Saim Haluk KORTEİ'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca zengin kütüphanesini kullanmama müsaade inceliğini ve içtenliğini gösteren Mahmut DEMİR'e ve yine bu çalışmanın hazırlanmasında desteklerini esirgemeyen dostlarım Rozelin DÖNDÜ ve Halime YEL'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Nesrin YILMAZ

Antalya-2020

GİRİŞ

İslâm dininin Hint coğrafyasına sirayeti ilk olarak İslâm Devletleri'nin sınırlarının genişlediği Emevîler dönemine denk gelmektedir. Bu yöndeki ilk adım Ebu'l-As Mugîre tarafından gerçekleştirilmiştir. Akabinde Müslüman askeri kuvvetlerinin fetih hareketleri Abbâsîler devrinde de devam etmiş olup, Hindistan coğrafyası için önem arz eden bölgelerden biri olan Sind üzerinde hâkimiyet sağlanmaya çalışılmıştır¹. Fakat Müslüman Türklerin Hindistan'a yönelik asıl büyük etki yaratmaları şüphesiz ki Gazneli Devleti'nin sınırlarının güneye doğru büyümesi ile gerçekleşmiştir. Gazneliler dönemine değin Hindistan'da İslâm dininin tesisi sağlam bir şekilde gerçekleştirilmemiştir. Hindistan'a yönelen bu Türk kolu sayesinde bu topraklarda çok uzun yıllar sürecektir ve derin izler bırakacak birçok hânedânın temelini atılması açısından ön ayak olunmuştur. Gazneli hükümdarları Alptegin (ö.352/963) ve Sebüktegin (ö.387/997) dönemlerinde Hindistan'a uygulanan fetih siyaseti², Sebüktegin'in ölümü üzerine oğulları arasında meydana gelen taht kavgalarının³ galibi olan Sultan Mahmûd'un (388-421/998-1030) Gazneli Devleti tahtına oturması ile devam etmiş ve özellikle bu dönemde fetih hareketleri süreklilik kazanmıştır⁴. Sultan Gazneli Mahmûd, devletin başına geçtikten sonra Gazneli Devleti'ni sosyal, siyasal, askeri ve diplomasi olarak her yönüyle bölgenin en güçlü devleti haline getirmeye çalışırken öte yandan babasının başlattığı Hindistan politikasını da sürdürmeye gayret göstermiştir⁵. Gazneli Mahmûd, Abbâsî halifesi ile yakın ilişkiler içerisinde bulunarak İslâm dinini yaymak ve İslâm dini karşıtlarını Hint topraklarından söküp atmak üzere her yıl Hindistan'a seferler düzenleyeceği yönünde söz vermiştir⁶. Bunun yanı sıra babası ile daha önce Hindistan'a giden Sultan Mahmûd, ülkenin zenginliğinden de oldukça etkilenmiştir. Kalabalık Gazneli ordusunu hareket halinde tutmak, isyan ve kargaşalardan uzak durmak maksadıyla da Hint seferlerine çıkmaya karar vermiştir⁷. Otuz iki yıllık hükümdarlık sürecinde Hindistan'da İslâmiyet'i yaymaya çalışan Sultan Gazneli Mahmûd, düzenlediği on yedi sefer sonucunda Pencâb, Multân, Teberhinde (Bhatinda), Thânesar, Somnat gibi daha birçok önemli merkezin ele geçirilmesini sağlamıştır. Bu önemli merkezlerde kurulan hâkimiyet ile İslâmlaşma yönünde yürütülen gazâ politikası

¹ A. Ahmed, 1995:9-10; Koç, 2017a:8-9; Palabıyık, 2007b:91-92.

² Golden, 2006:254-255; Yazıcı, 1992:108-109; Palabıyık, 2007a:70; Gazneliler'in Hindistan politikası hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Merçil, 1987:5-7; Merçil, 2014:163-177.

³ Cûzcânî, I, 1970:75; Merçil, 2003:362; Durak, 1999:16.

⁴ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018:314; Togan, I, 1981:152; Merçil, 2014:362.

⁵ İbnü'l-Esîr, c.9, 1991:140; Merçil, 1989:16; Barthold, 1990:292; M. Habib, 1967:23.

⁶ Utbî, 1869:24; Yüksel, 2001:81-82.

⁷ Merçil, 2014:99.

açısından oldukça önem arz etmektedir. Böylelikle Gazneli Devleti hükümdarlarının Hint coğrafyasının önemli bir bölümünde yüzyıllarca sürececek Türk-İslâm hâkimiyeti temellerinin atılmasını sağlamış ve ayrıca Sultan Gazneli Mahmûd'un, İndus-Pencâb bölgelerine kadar götürdüğü İslâmiyet daha sonraki hükümlerlikler açısından İslâm dininin yayılmasına büyük katkılar sağlayarak günümüze değin süre gelen Müslüman Pakistan devletinin temellerini de oluşturmaktadır⁸.

Gazneli Devleti'nin Hindistan yönündeki başarılı siyasetinin ardından XII. yüzyılın ortalarında devletin güç kaybetmesi üzerine bölgenin hâkimiyeti Gûrluların (Gûri) eline geçmiştir⁹. Afganistan'ın Gûr topraklarında yaşayan Gûrlu Hânedânı yaşadıkları bölgede nüfuzu elde etmeleriyle Lâhor'u zapt etmiş ve Gazneli Devleti'ne son vermişlerdir. Böylelikle Gaznelilerden kalma Kuzey Hindistan yönündeki genişleme siyaseti el değiştirmiş olsa da başarılı bir şekilde yürütölmeye devam etmiştir. Gûrluların hâkimiyeti ele geçirmesi ile başlayan saltanat süreçleri Hindistan tarihinin önemli bir dönemini teşkil etmektedir¹⁰. Tarih sahnesinde Gaznelilerin yerini alan Gûrlu Hânedânı, İslâmiyet'i Pencâb'ın ötesine değin geçirmişlerdir. Türk siyasi etkisinin Hindistan'da başarıya ulaşmasındaki esas sebep; ölkede barışçıl bir tavır takınmalarının yanı sıra Hint coğrafyasının alt kesimlerindeki kitlelerle temas kurmaları ve Hint kast sistemini sarsmaları oldukça etkili olmuştur¹¹. Çünkü Ortaçağ Hint dünyasında kuşaktan kuşağa geçen haklar, sorumluluklar ve gelenekler mevcut idi. Nitekim kastlar arasındaki bu adaletsiz düzen haksızlığa uğrayan halkı oldukça rahatsız etmekteydi¹².

Gûrlu hâkimiyetinin zirveye ulaştığı dönemde yönetimde Gıyâseddîn Ebû'l-fütuh Muhammed b. Sam (1163-1203) ve Şihâbeddîn Ebû'l-Muzaffer Muhammed b. Sam¹³ (1203-1206) adlı kardeşler bulunmaktaydı. Bu kardeşler Gûr saltanatının devam ettiği süreç boyunca aynı anda *sultan* unvânını kullanmışlardır. Dış güçlere karşı birini diğerinden ayırt edecek üstün bir unvâna gerek duymamış olsalar da¹⁴ Muizzeddîn Muhammed, ağabeyi Gıyâseddîn'i *Sultânü'l-a'zam* (*En Büyük Sultan*) olarak kabul etmiş ve ağabeyinin vefatının ardından bu unvânı kendisi kullanmaya devam etmiştir¹⁵. Sultan Gıyâseddîn Muhammed, Horasan işleriyle ilgilenirken H.569 (1173)'da Gazne ilini alarak burayı kardeşi Muizzeddîn

⁸ Kortel, 2006:2; Nuhoglu, 1995:8; Merçil, 1992:293; Gürün, 1981:290-291; Palabıyık, 2007c:146-149; Kafesoğlu, 1998:376-377.

⁹ Wink, 1997:135; Bayur, I, 1987:210; Gûrluların menşei için bk. Bakır, I, 2008:435-453; Öztuna, I, 2005:828; Ayan, 2011:39; Öntürk, 2018:130.

¹⁰ Kortel, VII, 2019:682; Özcan, 1998:76; Palabıyık, 1996:14.

¹¹ K. A. Nizami, 1961:76.

¹² Hint kast sistemi için bk. Agibalova ve Donskoy, 2017:169-171.

¹³ İbnü'l-Esîr, c.11, 1991:146. Sultan Şihâbeddîn daha sonra "Muizzeddîn" lakabını alacaktır. (bk. İbnü'l-Esîr, c.11, 1991:149.

¹⁴ K. A. Nizami, 1961:32-33.

¹⁵ K. A. Nizami, IV, 1998:192.

Muhammed'in idaresine bırakmıştır. Bunun üzerine Sultan Muizzeddîn Muhammed, 571 (1175) senesinde Hindistan üzerine sefere çıkmak için ordusunu hazırlamıştır. İlk seferini Karmatîler üzerine yapmış ve bu sefer sonunda Multân şehrini ele geçirmiştir. Akabinde stratejik bakımdan ehemmiyetli mevkiilerden; Ecmir, Kuhrâm, Sâ mânê, Sarsati ve Hansi gibi merkezler Müslümanların kontrolü altına girmiştir¹⁶. Ancak 574 (1178)'teki harekât ile Guçerat'ın merkezi Anhilvara'ya doğru hareket eden Gûrluların, Hint çölündeki uzun ve zorlu yürüyüşünün orduyu güçsüz düşürmesinden dolayı hedefleri başarıyla sonuçlanmamıştır. Ertesi yıl 575 (1179)'te Peşaver'de karargâhını kuran Gûr kuvvetleri iki yıl sonra Lâhor'a sefer yapmışlardır. Gaznelilerin Lâhor'daki üstünlüğünü yedi yıl sonra 583 (1186) senesinde tamamen devirmiş olmaları ile 1191'de Racput krallıklarına karşı yapılacak saldırının da zeminini oluşturmuştur¹⁷.

Hint coğrafyasında Türklerin söz sahibi olması esasen I. ve II. Tarain Meydan Savaşları (588-89/1191-92) ile gerçekleşmiş ve Gûrluların bu muharebeler neticesinde racaları (krallık) yenilgiye uğratmaları ardından Kuzey Hindistan'da oldukça etkin bir güç haline gelmişlerdir. Tarain savaşları ile Sultan Muizzeddîn Muhammed, gözlemleri sonucunda Racputların savaş taktiklerini öğrenerek daha sonraki fetihlerde nasıl karşı koyması gerektiği yönünde bilinçlenmiştir. Giderek artan başarılı fetihler neticesinde Gûrlu Hânedânı doğuda sınırlarını azami ölçüde genişletmeye başlamıştır¹⁸. Bu fetihlerin ardından Sultan Muizzeddîn Gazne'ye dönmek üzere iken Hindistan fetihleri için bölgeye Melik Kutbeddîn Aybeg'i vali olarak tayin etmiştir. Vali olarak Hindistan'da kalan Kutbeddîn Aybeg bu süreçten itibaren oldukça titiz ve başarılı bir şekilde ülkeyi idare etmeye başlamıştır¹⁹. Hindistan'daki Gûr fetihlerinin önemli bir kısmı Sultan Muizzeddîn Muhammed tarafından gerçekleştirilmiştir. Gûrluların Hindistan üzerinde başarılı fetihlere imza atmaları şüphesiz ki köle Türk komutanlarının azmi ve sadakatlerinin yanı sıra askeri ve idari yeteneklerinin büyük ölçüde etkili olduğunu görmekteyiz. Böylelikle ilerleyen zamanlarda kurulacak olan Delhi merkezli Türk Sultanlığı'nın temelleri de yetenekli köle komutanlar tarafından inşa edilmeye başlanmıştır²⁰.

Delhi Türk Sultanlığı, Hindistan'daki Müslüman Gûr Devleti'nin komutanlarından biri olan Kutbeddîn Aybeg tarafından temelleri atılmış bir Türk devletidir. Bu devlete; ilk olarak *Muizzîler* (1206-1290)'in hâkim olmasının akabinde sırasıyla Türk sülalelerinden *Halacîler* (1290-1320) ve *Tuğluklular* (1320-1414) hüküm sürmüştür. Delhi Türk Sultanlığı'nın

¹⁶ Siddiqui, 1996:209; Antonova vd., 1979:202; Timur, 2012:45; Merçil, 2013:288; Gömeç, 1990:9-10.

¹⁷ K. A. Nizami, 1961:78.

¹⁸ Prasad, 1933:148; A. Ahmed, ts., 102; J. Sarkar, 1960:33-34; Grousset, 1980:170; Sâlim, 2006:200.

¹⁹ İbn Fazlullah el-Ömerî, 2014:277; Jetley, 1997:13; Avcıoğlu, 2010:4-5; Çay, 2009:2.

²⁰ Haqqi, 1984:3; A. Ahmed, 30; Kortel, 2004:37.

kurucusu ve ilk hükümdarı olan Sultan Kutbeddîn Aybeg (H. 602-606/1206-1210), aslen Türkistanlı olup, hangi kabileden olduğu yönünde net bilgiler mevcut olmasa da muhtemelen Kıpçakların bir koluna mensup idi. Küçük yaşta Nişabur kadısı Fahreddin Abdülaziz el-Kûfî tarafından satın alınarak ilk terbiyesini burada almıştır²¹. El-Kûfî, Aybeg için özel düzenlemeler yaparak kutsal kitap Kur'an'ın okunmasını da eğitim sürecine dâhil etmiştir. Nitekim Aybeg'in ilerleyen zamanlarda başarılı bir şekilde yükselmesinde dindarlığının da etkilerinin olduğu yönünde görüşler mevcuttur²². Süvari ve okçulukta çok iyi bir şekilde yetişen Kutbeddîn Aybeg, Gûr hükümdarı Muizzeddîn Muhammed'in sarayına köle olarak alınmıştır. Efendisine karşı beslediği sadakat ve samimiyet duygusunun yanı sıra askeri ve idari yeteneklerinden dolayı sultanın himayesine alınan Melik Aybeg, *Emir-i ahır*²³ ve *Nâibu's Saltana* gibi önemli mevkilere getirildi²⁴. Artık Sultan Muizzeddîn'in gözde gulâmlarından biri olan Melik Aybeg, Hindistan fetihlerine hız vermeye başlamış ve sahip olduğu ilk yerler arasında Kuhrâm ve Sâ mânâ bulunmaktadır. Daha sonra Hindûların "Dili" (eski, köhne Delhi) dedikleri şehri alarak akabinde yapacağı askeri harekâtlar için burayı üs olarak kullanacaktır. Ayrıca Melik Aybeg bu bölgeye göçmenleri yerleştirerek İslâmi bir çehre yaratmaya çalışmıştır. Kısa süre içerisinde camiler, han ve hamamlar gibi çeşitli mimari eserler yaptırarak bu durumu pekiştirmeye çalışmıştır. Bu tarihten itibaren şehir sürekli olarak devlet merkezi konumunda bulunarak kurulacak olan sultanlığın başkentliğini üstlenecektir²⁵.

Kutbeddîn Aybeg, 589 (1193)'da devam ettiği fetihler sonucunda Delhi civarındaki Kol (Koil, Koyl), Ecmir, Mirat, Gvâlyor, Thankir, Bedâûn, Kâlincar, Mâlva, Agra, Benâres ve Kanevc bölgelerini ele geçirmiştir. Bu esnada Türk beyi Muhammed Bahtiyâr Halacî de Melik Aybeg adına Bihâr, Bengal ve Batı Asam'da hâkimiyet sağlamıştır²⁶. On üçüncü yüzyılın başlarında Kuzey Hindistan'da Gûrluların başlattığı fetihler neticesinde Türkler, Kuzey Hindistan'ın önemli bir bölümüne hızla sahip olmaya başladılar. Melik Kutbeddîn Aybeg yapmış olduğu başarılı fetihler sonucunda Racput krallıklarına üstün gelerek birçok tapınağın camiye dönüştürülmesine katkıda bulunmuştur. Sultan Muizzeddîn'e sadakatle bağlı olan Aybeg'in zamanla katlanan başarısı ve fetihlerinden elde edilen ganimetler sultanı oldukça memnun etmiştir²⁷. Bu durum Aybeg'i sultanın gözde meliklerinden biri haline getirmiştir. Bunun üzerine Sultan Muizzeddîn Muhammed, 601 (1205) senesinde Gûr Devleti

²¹ Sirhindî, 1977:14; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:42; Konukçu, 1991:231; Cöhçe, 2000:14-15; Konukçu, 2006:67.

²² K. A. Nizami, 1961:113.

²³ Cûzcânî, I, 1970:514.

²⁴ Jackson, 1999:25; A. Ahmed, 143; Sâlim, 2006:200.

²⁵ Cûzcânî, I, 1970:515; Bayur, 1930:147-148; Konukçu, 1992:376; Konukçu, 1997b:1179.

²⁶ Sirhindî, 1977:14-15; Wink, 1997:151-152; Habibullah, 63; Kortel, 2006:3-4; Konukçu, 1991:232.

²⁷ Kışmır, 2019:35.

adına Hindistan'daki bölgeleri yönetme yetkisini Aybeg'e bırakmış ve hükümdarlık alâmetlerinden *çetr*²⁸ göndererek onu "velî'ahd-ı Hindistan"²⁹ (melik, veliaht) ilan etmiştir³⁰. Kutbeddîn Aybeg'in gözde Türk beylerinden biri olması diğer emirler arasında kıskançlığa yol açmış ve Kutbeddîn Aybeg'in Hindistan'ın tek sahibi olması yönündeki planlarının olduğunu iddia ederek durumu sultana bildirmişlerdir. Yaşanan durum karşısında Sultan Muizzeddîn Muhammed, huzurunda bütün emirleri topladıktan sonra Melik Kutbeddîn Aybeg'e ne kadar güvendiğini gözler önüne sererek emirlere bu tür davranışlardan sakınmaları konusunda uyarıda bulunmuştur³¹.

3 Şaban 602 (15 Mart 1206)'de Karahıtaylar üzerine yürümek maksadıyla Gazne'ye dönmek üzere olan Muizzeddîn Muhammed, Daniye (Demyek) civarında uğradığı suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir. Sultan öldüğü sırada yerine geçebilecek bir erkek çocuğu olmadığından devletin toprakları memlûkları olan Türk asıllı komutanları arasında paylaşılmıştır. Bu paylaşımda Gazne'de Tâceddîn Yıldız, Bengal ve Bihâr'da Muhammed Bahtiyar Halacî, Multân ve Uça (Uç)'da ise Nâsireddîn Kubaca (Kabace)³² bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bunun yanı sıra sultanın sağlığında Kutbeddîn Aybeg ise Delhi, Bedâûn, Ecmir ve İndus'tan Ganj (Ganga)'a, Himalayalardan Vindhya dağları eteklerine kadar olan bölgeyi hâkimiyet altına almayı başarmıştır³³. Gûrlular zamanla siyasi otoritelerini azami ölçüde sağlayarak Afganistan'daki Herat'tan Hindistan'daki Batı Bengal bölgesine değin Ortaçağ'ın en önemli İslâmi hânedânlarından biri haline gelmişlerdir. Ayrıca Gûr devleti hâkim olduğu topraklardaki kültürel çeşitliliği avantaja çevirerek ilerleyen dönemlerde yaşanacak Moğol akınlarına karşı güçlü bir set oluşturmuşlardır³⁴. Nitekim Gûrlu Hânedânı'ndan kalan bu hazine Delhi Türk Sultanlığı'na da sirayet etmiştir.

Sultan Muizzeddîn Muhammed'in ölümünün ardından Aybeg, 18 Zilkade 602 (26 Haziran 1206) senesinde Türklerin ileri gelenleri ve komutanların biatiyle "Kutbeddîn" unvânıyla Lâhor'da tahta oturmuştur. Sultan Muizzeddîn'in hayatını kaybetmesi ile yerine geçen Gûrlu hükümdarı Gıyâseddîn Mahmûd (1206-1210) da kendisine itaatini bildirmiş ve hükümdarlık alâmetlerine ek olarak azatlık belgesini yollaması ile bir Türk kölenin hükümdarlığı resmileşmiş ve Lâhor'daki bütün camilerde adına dualar okunmuştur. Akabinde

²⁸ Çetr için bk. Taneri, 1993c:293-294.

²⁹ Kortel, 2006:4.

³⁰ Günay, 2012:453; Cöhçe, 2002a:268; Sâlim, 2006:202; Konukçu, 1991:232; Pakalın, 1993:357.

³¹ Sâlim, 2006:200-201; Festing, 1912:52.

³² Daha önce *Kabace* ismiyle anılsa da son zamanlarda yapılan araştırmalar neticesinde kabul edilen isim Kubaca'dır. Sarışın olmasından dolayı büyük ihtimalle bu isim kabul edilmektedir. (bk. Cüveynî, 2013; ayrıca bk. Cüzcânî, I, 1970:531, dipnot:8.)

³³ Günay, 2012:453; Cöhçe, 2000:20; Beveridge, I, 1979:74; Galip ve Gömeç, 2013:46; A. Ahmed, 155; Kortel, 2006:4.

³⁴ K. A. Nizami, IV, 1998:191-192.

esas idare merkezi olan Delhi'ye geçmiş ve tarih sahnesinde Delhi Türk Sultanlığı resmen kurulmuş olup *Kutbîler* olarak adlandırılan hânedânın hükümrânlığı başlamıştır³⁵. Böylelikle Hindistan'da Türk-İslâm kültürünün ve mirasının temelleri resmen atılmış oldu. Delhi'de istiklalini ilk ilan edenler arasında bulunan Kutbîler Hânedânı, çok sayıda Türk kökenli bey ve komutanlardan oluşan askeri ve idari bir yönetime sahipti. Delhi başkent olarak seçilmiş ve askeri nizam içerisinde Horasanlı, Hârizmli, Pencâblı, Afganistanlı ve Sindli birçok Müslüman bulunmakta idi. Merkezi idareyi başarılı bir şekilde yürüten Kutbî Hânedânı, Hindû racaları da dâhil olmak üzere Türk beylerinden de Nâsıreddîn Kubaca, Tâceddîn Yıldız ve Muhammed Halaç ile sıkı temaslarda bulunmuşlardır³⁶.

Sultan Kutbeddîn Aybeg'in hükümdarlığı esnasında çok ciddi olaylar görülmemekle beraber nüfuzlu Türk hükümdarlar ile arasında hâkimiyet problemleri baş göstermiştir. Tahtta bulunduğu esnada Nâsıreddîn Kubaca ve Tâceddîn Yıldız'ın mukavemetiyle karşılaşmıştır. Tâceddîn Yıldız, Kutbeddîn Aybeg'in Delhi'ye dönüşünden istifade ederek Lâhor'u işgale kalkışmaktadır. Yıldız'ı Pencâb'ta mağlup eden Kutbeddîn Aybeg, Gazne şehrine hâkim olsa da kısa süre sonra Yıldız'ın baskısı karşısında geri çekilmek zorunda kalmıştır (1208-1209)³⁷. Kutbeddîn Aybeg'in hükümdarlık süresince izlediği politika esas olarak Delhi'nin sınırlarının genişlemesinden ziyade gözdağı vermek ve sükûneti sağlamak yönünde olmuştur³⁸. Bu nedenle Sultan Kutbeddîn Aybeg, Hindistan'ı kendine yurt tutmaya karar verdiğinde çok dinli ve kozmopolit bir toplumda kamu idaresinde Hindûlara yer vermek zorunda olduğunun da farkındaydı. Aksi takdirde güven ve sükûnet ortamı tehlikeye düşecek ve bu durum Hindûları da oldukça rahatsız edecekti. Devletin gelir-gider işleri, paraların basımı ve hatta yeni binaların dikilmesi Hindû kuyumcular, subaylar ve muhasebecilerin eliyle yürütülmekteydi³⁹. Nitekim tarih sahnesinde kendine yer edinen ve henüz tam teşekküllü bir yönetim biçiminin ayrıca sağlam bir siyasi varlığın inşa edilmiş olmamasından dolayı sultan temkinli hareket ederek ülkenin siyasi oluşumunu tam anlamıyla sağlamasını amaçlamıştır.

Hükümdarlık süresi boyunca büyük problemler ile karşılaşmayan Sultan Kutbeddîn Aybeg'in ömrü vefa etmediği için fetihler yetersiz kalmıştır. İran'da ortaya çıkan ve o dönemde sultanlar tarafından oynanan popüler oyunlardan biri olan çevgân oyunu Aybeg'e talihsiz bir olay yaşattır. 15 Cemaziyülevvel 607 (4 Kasım 1210) senesinde çevgân oynadığı esnada attan düşerek yaşamını yitirmiş ve ilk tahta çıktığı yere, Lâhor'a

³⁵ Sirhindî, 1977:15; Jackson, 1999:28; Konukçu, 1991:232; Nateson, 2000:115; Karakuş, 2015:39.

³⁶ Konukçu, 2006:64.

³⁷ Haig, III, 1928:50; Habibullah, ts., 84; Cöhçe, 2000:21; Konukçu, 1991:232; Bayur, I, 1987:275.

³⁸ Konukçu, 2006:68.

³⁹ T. Chand, ts., 137.

defnedilmiştir⁴⁰. Ömrünün sonuna kadar efendisi Muizzeddîn Muhammed'e sadık kalan melik Kutbeddîn Aybeg, sınırları güneyde Ummân Denizi ve Bengal Körfezi'nden, kuzeyde Peşaver'e kadar, batıda Sivistan (Sahvan)'dan doğuda Tibet Dağları eteklerine değin geniş bir coğrafyaya yaymıştır. Hint coğrafyasında kendisinden sonra gelecek olanların önünü açmış ve Türk-İslâm tesirlerinin yayılması yönünde sağlam temeller oluşturmuştur. Siyasi başarılarının yanı sıra Delhi Türk Sultanlığı'nı ilmi ve kültürel faaliyetler açısından zengin bir bölge haline getirmiştir. Türk geleneklerine sıkı sıkıya bağlı olan Kutbeddîn Aybeg, şair ve yazarları himaye etmiş ayrıca imar faaliyetlerine de oldukça özen göstermiştir⁴¹. Bunun bir örneği olarak çağının en büyük fatihlerinden olan Aybeg, Nâibu's Saltana olarak atandığı dönemde Müslüman Türklerin Hindistan'daki zafer abidesi olarak nitelendirilen, İslâm dini namına ilk olarak Delhi'de Kuvvetü'l-İslâm Cami ve onun Kutub-Minâr olarak bilinen minaresinin inşasına başlanmış ise de bu eserler tamamlanmayarak sonraki hükümdarlıklara kalmıştır⁴².

Sultan Kutbeddîn Aybeg'in beklenmedik ölümü ile Türk emir ve meliklerin desteklediği Ârâm Şâh derhal sultan ilan edilmiştir. Ârâm Şâh'ın Sultan Aybeg'in oğlu olup olmadığı yönünde net bilgiler ne yazık ki bulunmamaktadır. Kimi tarihçiler oğlu olduğunu iddia etse de kimileri bu görüşe karşı çıkıp, Sultan Kutbeddîn Aybeg'in yalnızca kız evlatları olduğunu belirtmektedirler⁴³. Ayrıca Kutbeddîn Aybeg'in sağlığında Ârâm Şâh'ı veliaht olarak aday gösterip göstermediği konusunda da net bilgiler mevcut değildir⁴⁴. Ârâm Şâh'ı destekleyen kesimler, İltutmuş'a karşı düşmanca bir tavır takınmışlardır. Fakat İltutmuş'un zekâsı ve inceliği onları ikna etme açısından oldukça etkili olmuştur. Böylelikle emir ve meliklerle ilk çatışmasını yaşayan İltutmuş durumu lehine çevirmeyi başarmıştır⁴⁵.

Ârâm Şâh, tahta geçtikten hemen sonra ülke içinde karışıklıklar baş göstermiştir. Kutbeddîn Aybeg'in ölümünden sonra yaşanan boşluktan faydalanmak isteyen Sind bölgesinin hâkimi Nâsireddîn Kubaca; Uça, Multân, Sivistan ve Dipâlpur gibi önemli mevkileri ele geçirmiştir. Öte yandan Halaç melikleri de Bengal'de bağımsız bir şekilde hareket etmeye başlamışlardır ve bazı bağımsız racalar da durumdan faydalanarak saldırganlık tutumu içerisinde yer almaktan çekinmemişlerdir. Ârâm Şâh'ın otoritesini yeterli bulmayan meliklerden Sipehsâlâr ve Emîr-i Dâd Ali İsmail başta olmak üzere, diğer melikler de ülke düzeninin yeniden sağlanması amacıyla bu esnada Lâhor'da bulunan Sultan Aybeg'in hem damadı hem de güvenilir komutanlarından Bedâûn valisi Şemseddîn İltutmuş'a tahta

⁴⁰ Sirhindî, 1977:16; K. A. Nizami, 1985:153; Konukçu, 1991:232; Cöhçe, 2000:24; Galip ve Gömeç, 2013:56; Habibullah, 86.

⁴¹ Cöhçe, 2000:20-21; Kortel, 2006:4-5; Kortel, c.4, 2017:162; Konukçu, 1991:232.

⁴² Rasonryi, 1993:168; Sâlim, 2006:204; Kafesoğlu, 1998:398-399.

⁴³ Cûzcânî, I, 1970:529-530; Sen, 1963:31; Cöhçe, 2002b:1210; Timur, 2012:51.

⁴⁴ K. S. Lal, 1966:125-126.

⁴⁵ K. A. Nizami, 1961:135.

geçmesi için haber yollamışlardır. Böylece 1211 senesinde başkent Delhi'ye gelen Melik İltutmuş, kendisine karşı mukavemet gösteren Ârâm Şâh'ı etkisiz hale getirerek sultanlığın tahtını sağlamlaştırmıştır. Sekiz aydan fazla tahtta kalamayan Ârâm Şâh ile Kutbîler Hânedânı'nın yönetiminin sona ermesinin ardından Şemseddîn İltutmuş ile başlayacak ve uzun süre ayakta kalacak *Şemsîler Hânedânı*'nın temeli atılmış oldu⁴⁶.

⁴⁶ Sirhindî, 1977:16-17; A. Ahmed, 162; Wink, 1997:152; Habibullah, 86-87; Haig, III, 1928:51; Timur, 2012:51; Roux, 2015:234; W. C. Taylor, 1842:25.

BİRİNCİ BÖLÜM

İLTUTMUŞ HAKKINDA İLK BİLGİLER VE HÜKÜMDARLIK DÖNEMİ

1.1. Çocukluğu ve Tahta Geçmeden Önceki Hayatı

607-633 (1211-1236) yılları arasında Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı'nın asıl kurucusu olarak kabul edilen ve devlete gerçek anlamda hüviyet kazandıran Sultan Şemseddîn İltutmuş'un adı kaynaklarda sürekli olarak farklı şekillerde zikredilmiştir. Çağdaş Farsça metinlerde (Tâcü'l-me'âsir, Tarih-i Fahrüddîn Mübarek Şâh, Âdâbü'l-harb, Tabakat-ı Nâsirî) ayrıca mimari yapı ve sikkeler üzerindeki yazıtların yazarlar tarafından farklı şekillerde okunması ve yorumlamasından dolayı isim yönündeki tartışmalar günümüze değin süregelmiştir⁴⁷. Kaynaklarda *İletmiş*, *İltutmuş*, *İyaltmış*, *Lelmış*, *İltemiş* olarak pek çok şekillerde zikrine tanıklık etmekteyiz. Sultan Şemseddîn'in ismi hususunda günümüze değin gerek Türk kaynaklar ve gerek yabancı kaynaklar tarafından birçok düzeltmeler getirilmiştir. Yabancı kaynaklarda en çok kabul gören isim *İltutmish*⁴⁸ unvânıdır. Yazar Barthold 1907'de ileriye sürdüğü görüşe göre; "sultanlığın koruyucusu İltutmish" şeklinde olması gerektiğidir. Görüşünü dayandırdığı kanıtlar ise *Tâcü'l-me'âsir*'in çok iyi bir el yazması olduğu ayrıca çağdaş şairlerin sultanı zikrettiği Farsça dizelerde ismin yalnızca "İltutmish" şeklinde zikredilmesiyle kafiye sağlandığını öne sürmüştür⁴⁹.

Ülkemizdeki kaynaklarda ise genel olarak unvânının *İletmiş* şeklinde olması gerektiği yönünde bazı görüşler mevcut olsa da *İltutmuş* adının günümüzde yaygın şekilde kabul gördüğünü ve eski devirlerde de kullanıldığını kaynaklardan öğrenmekteyiz. Özellikle Yusuf Hikmet Bayur, Fuat Köprülü'nün öne sürdüğü "İltutmuş" adı hakkındaki görüşlerini kabul etmeyerek bu isme dair net bir dayanak olmadığını vurgulamıştır. Akabinde İltutmuş adının herhangi bir para veya kitabede geçmediğini savunarak "İletmiş" adının doğruluğunu öne sürmektedir. Yapılan son çalışmalardan biri olan *Hindistan'da Türkler* adlı eserde "İltutmuş" adına dair; Uygur hakanı Böğü'nün "İltutmuş" olarak anıldığına ve bu unvânın 8-9. yüzyıllardaki bir Mani metninde rastlandığını aktarmaktadır⁵⁰. Nitekim Türklerde devlet için *il* kavramı kullanılırken, devlet kurmaya *illemek* ve devleti idare etme durumuna da *il-tutmak* kavramı kullanılmaktadır. Sultan İltutmuş'un adı hakkında hâlâ net bir kanıya varılmamış olsa da fethettiği yerlerde Türk hâkimiyetini başarılı ölçüde tesis etmesinden ötürü bu ismi almış

⁴⁷ Habib ve Nizami, 1970:209.

⁴⁸ Detaylı bilgi için bk. Wright, 1936:69-70.

⁴⁹ Habib ve Nizami, 1970:209.

⁵⁰ İltutmuş adı hakkında bk. Bayur, XIV, 1950:567-588; Gömeç ve Çeliktas, 2019:67-68; Konukçu, 1997b:1179.

olabileceği düşünülmektedir⁵¹. Bu görüşe istinaden Aziz Ahmed, “cesaret Türklerin doğuştan getirdikleri özellikleridir.” cümlesini pekiştirerek Türklerdeki savaş ruhunun İltutmuş’un tabiatında bulunduğunu ve harekete geçmedeki çabukluğu dolayısıyla “İltutmuş” adının ona çoktan geçtiğini vurgulamaktadır⁵². Tüm bu dayanaklardan yola çıkarak çalışmamızda “İltutmuş” adının zikredilmesini uygun bulduk. Tam künyesi “Ebû’l-Muzaffer Şemsü’d-dünyâ ve’ d-dîn İltutmuş b. İl (İlem) Hân” olarak geçmektedir⁵³.

Doğum tarihi ve hayatının ilk dönemine dair bilgilerimiz ne yazık ki mevcut değildir. Türkistan’ın Kıpçak Türklerinden *İlbari*⁵⁴ olarak adlandırılan kabileye mensup olan ve akrabalarının çokluğu ile nam salmış Aylam Hân’ın oğludur. Görünüşte oldukça yakışıklı olan İltutmuş, küçük yaşlarda zeki, çevik ve becerikliliği ile tüm dikkatleri üzerine çekmeyi başarmış ve ayrıca İltutmuş’un babası tarafından oldukça seviliyor olması da öz kardeşleri ve amcaoğullarının kıskançlıklarına maruz kalmasına sebep oluyordu. Çocuk iken Ecmir’in ünlü evliyalardan biri olan Muineddîn’in dikkatini çeken İltutmuş, onun tarafından takdis edildikten sonra hakkında bir kehanetin ortaya atıldığı söylenmektedir⁵⁵. O esnada âlim Şihabüddin Sühreverdî ile sohbet halinde olan Muineddîn: “Ey dostlar, Allah’u âlem şu küçük çocuk, Delhi hükümdarı olacak ve Delhi Sultanlığı’nı yapmadan bu dünyadan göçmeyecektir.”⁵⁶ diyerek İltutmuş’un Hint’e hakim olacağı yönündeki kehanetini açık sözlülükle dile getirdi. Müellif Cûzcânî’nin de “Hindistan devletlerinin büyük Sultan Şemseddîn’in gölgesi altına girmesi gerektiği önceden yüce Tanrı tarafından belirlenmişti. Yüce hükümdar Ebû’l Muzaffer İltutmuş dünyada Tanrı’nın gölgesi, yardımcısı idi.”⁵⁷ şeklindeki açıklamasıyla beraber Sultan Şemseddîn İltutmuş’un hükümdarlığa yaraşır biri olduğunu, meziyetleriyle herkesi etkilediğini ve herkesçe bu durumun kabul gördüğünü anlayabiliriz.

Kaynaklarda belirtildiği üzere kardeşleri ve amcaoğulları İltutmuş’a olan hasetlerinden ötürü bir an önce ondan kurtulmak istemişlerdir. Bu sebeple bir at sürüsü görme bahanesi ile babasından izin isteyerek onu evden uzaklaştırmayı başarmışlardır. At sürüsünün bulunduğu

⁵¹ Bedirhan, 2019:166; ayrıca bk. Cöhçe, 2002b:1254-1255, dipnot:112.

⁵² A. Ahmed, 182.

⁵³ Cûzcânî, I, 1970:597; Ansari, 2000:158.

⁵⁴ Kelimenin aslının “cesur adam” anlamına gelen *Alp er* olduğu söylenmektedir. (bk. Koç, 2017b:93.) Ayrıca İltutmuş gibi Türkistan’dan gelen ve aynı kabileye mensup Balaban’ın da kabilesi Alp er olarak geçmektedir. (bk. Köprülü, 1992:3.) Bunun yanı sıra kabile adının *Ulu Borlu* olarak geçtiği yere bk. Togan, I, 1981:153; Konukçu, 1997b:1179. Ayrıca *Ölberli* tabiri için bk. Jackson, 1998:182.

⁵⁵ Cûzcânî, I, 1970:599; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:62; A. Ahmed, 165; Jackson, 1999:57-63; Nayak, ts., 29; Cöhçe, 2002b:1211; Konukçu, 1997b:1179; Begum, 1976:97.

⁵⁶ www.ehlisunnetbuyukleri.com (Erişim tarihi: 10.10.2019).

⁵⁷ Cûzcânî, I, 1970:597.

yere varınca kendisini bir köle tüccarına satmışlardır⁵⁸. *Tabakat-ı Nâsırî*'nin yazarı Cûzcânî bu olayda İltutmuş'un başına gelenlerin Hz. Yûsuf'un yaşadıkları ile benzerlik gösterdiğini de vurgulamaktan geri durmamıştır⁵⁹. Kardeşlerinin kıskançlıklarına maruz kalan Yûsuf, sürüyü otlatma bahanesi ile evden uzaklaştırılır ve Yûsuf bir kervana belli bir ücret karşılığında satılmaktadır. Köle olarak başladığı hayatına önemli mevkilere getirilerek devam eder⁶⁰. Özetle ikisi arasındaki benzerlik zeki ve çevik oluşlarından ayrıca yüksek kabiliyetlerinden ötürü hayatlarına köle olarak başlayarak meziyetleri ve karakterleri ile daima mücadelede bulunarak önemli mevkilere gelmelerinden dolayı benzerlik göstermektedir. Hz. Yusuf gibi macera dolu ve birçok zorlukla karşılaşılacak bir hayat sürmüştür. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un köle olarak satıldığı gibi kız kardeşinin de üvey kardeşleri tarafından köle olarak satılması ile ilgili bir hikâye de kaydedilmiştir. Bu söylentilere göre; Şemseddîn İltutmuş hükümdar olduktan sonra haremine aldığı bir Türk köle kızına âşık olur. Türk kızının ağladığını gördüğü bir anda sebebini soran İltutmuş, kızdan kendisinin erkek kardeşine benzediğini ve sultanı gördüğü vakit kardeşini hatırladığı sözlerini işitince derhal araştırma yapmaya başlar. Yapılan araştırmalar neticesinde kızın kendi kız kardeşi olduğu yönündeki bilgilere rastlamakta ve ayrıca kız kardeşinin de kendisi gibi köle olarak satıldığı gerçeği ortaya çıkmaktadır⁶¹.

İlk olarak devrin önemli merkezlerinden biri olan Buhara'ya getirilip Sadr-ı Cihan'ın akrabalarından birine satıldığında on ya da on iki yaşlarında yakışıklı bir çocuk olan İltutmuş⁶² burada ailenin bir ferdi gibi normal bir şekilde yaşamını sürmüştür. Müellif Cûzcânî'nin bu esnada Şemseddîn İltutmuş hakkında güvenilir kimselerden aktardığı olay şu şekildedir: O hükümdarın kutsanmış dudaklarından duydum ki; "Bir vesile ile ailelerden biri bana bir miktar para verdi ve pazara gidip üzüm almamı söyledi. Pazar için yola çıktığımda üzerimdeki parayı kaybettim ve korkudan ağlamaya başladım. Bu esnada beni gören iyi yürekli bir Derviş elimden tutup pazara götürdü ve üzümleri benim yerime satın aldı. Bana; 'Bir gün güç ve egemenliğe ulaştığında, muhtaç kişilere saygıyla bakacak ve onların iyiliğini göz ardı etmeyeceksin.' dedi. Bunun üzerine orada ona söz verdim ve bundan sonra tüm refah ve bereketleri onun şefkatli bakışları sayesinde edindim."⁶³ şeklinde kaydedilmektedir. Yaşadığı bu olaydan sonra Sultan İltutmuş, devletin başına geçtiği vakit tebaasının haklarını korudu ve maddi açıdan zorda olanlara şefkatli davranarak her türlü haklarını gözetti. Ayrıca

⁵⁸ Cûzcânî, I, 1970:599-600; A. Ahmed, 165-166.

⁵⁹ Cûzcânî, I, 1970:599-600.

⁶⁰ Bk. Harman, 2013:1-5.

⁶¹ Cûzcânî, I, 1970:601, dipnot:6.

⁶² Begum, 1976:95.

⁶³ Cûzcânî, I, 1970:600.

âlimlere büyük sevgi duymaya başladı ve bu durum zamanla din görevlilerini koruyup kollamak, onurlandırmak ve ihsanlarda bulunmak üzerine şekillendi⁶⁴.

Bir müddet sonra Hâce Buhara isminde bir tüccar tarafından satın alınmış ve önemli ticaret merkezlerinden biri olan Bağdat'a getirilmiştir. Büyük bir manevi merkez olan Bağdat'ta yüzlerce seçkin din görevlileri bulunmaktaydı. Şihabüddin Sühreverdî, Muineddîn Çiştî, Şeyh Kirmani, Kadı Hamidüddîn Nagori gibi âlimler vaazlar veriyorlardı. Mistik faaliyetlerin belli başlı mescitleri bulunuyordu. Efendisi de dindar bir adam olan İltutmuş böyle bir atmosferin içerisinde yer almaktaydı. İltutmuş, efendisinin evinde iken buraya pek çok derviş gidip gelirdi. Dervişler genellikle her gece burada buluşup manevi sohbetlerini yaptıkları vakitlerde İltutmuş onlara kalpten hizmet eder ve manevi duygularına ortak olurdu. Rivayete göre efendisinin din vaazları üzerine organize ettiği ve dervişlerin yine toplandığı bir gece baş konuk olarak Kadı Hamidüddîn Nagori bulunmaktaydı. Şemseddîn İltutmuş'un dervişlere yaptığı hizmet memnuniyetle karşılanmış ve o esnada dervişlerin İltutmuş'a bakış attıkları ve yine rivayete göre sultan rütbesine yükselmesi, Hindistan'da sultanlık tahtına oturması bu bakış ardından Tanrı'nın ona lütfu olduğu kaydedilmektedir⁶⁵. İltutmuş'un hâkimiyetinin ilahi inançlara dayandığını gösteren başka bir rivayete göre de bir gün Şihabüddin Sühreverdî hangâha⁶⁶ gitti ve şeyhe birkaç sikke sundu. Şeyh, Fatiha'yı okuduktan sonra şunu söyledi: "Bu adamın alnında parıldayan kraliyet parıltıları görüyorum." Orada bulunan Şeyh Kirmani de bunu onayladı⁶⁷.

Bir süre Bağdat'ta kalan İltutmuş, kâr amacı güden Hâce Buhara tarafından Cemâleddîn Muhammed'e satılmış ve hemen Gazne şehrine getirilmiştir. Pazara getirilen İltutmuş'un burada dikkatleri bir daha üzerine çekmesi ile hakkındaki söylentiler Gûr sultanı Muizzeddîn Muhammed'in kulağına gitti ve İltutmuş'tan övgüyle bahsedildi. Bunun üzerine Sultan Muizzeddîn Muhammed, İltutmuş'u bin altın teklifinde bulunarak satın almak istemişse de miktarı yeterli bulmayan Cemâleddîn Muhammed'in sultanın istediğini reddetmesi üzerine Sultan Muizzeddîn Muhammed vakit kaybetmeden bir emirname çıkararak Gazne'de kölelerin satılmasını yasakladı⁶⁸. Bu emirname üzerine kölelerini satamayan Cemâleddîn Muhammed, bir yıl Gazne'de kaldıktan sonra köleleri de yanına alarak Buhara'ya geçti ve üç yıl boyunca burada kaldı. İkinci kez Gazne'ye dönen Cemâleddîn Muhammed emrin hâlâ uygulamada olduğunu anladığında köleleri satma

⁶⁴ Begum, 1976:96.

⁶⁵ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:70; K. A. Nizami, 1961:114.

⁶⁶ Hangâh, Allah rızası için ve misafirleri minnet altında bırakmamak ihlâsı ile fakirlere, dervişlere ve talebe-i uluma yemek verilen ve misafir edilen yerdir.

⁶⁷ K. A. Nizami, 1961:114.

⁶⁸ Cûzcânî, I, 1970:600-601; Firişte, 1908:206; Begum, 1976:96-98; A. Ahmed, 166; Cöhçe, 2002b:1211; Karakuş, 2015:42; Prasad, 1933:168, dipnot:2.

girişiminde bulunamadı. Gazne’de kimse buna cesaret edemez iken bu esnada Sultan Muizzeddîn Muhammed’in meliki olan Kutbeddîn Aybeg, Narvalah ve Gucerat’ın fethinden sonra Gazne’ye döndü ve köleleri satın almak için sultandan izin istedi. Bu istek neticesinde Sultan Muizzeddîn kölelerin Gazne’de satın alınmasının yasak olduğunu fakat Kutbeddîn Aybeg isterse onları Delhi şehrine götürüp orada satın alabileceğini belirtti⁶⁹. Bu tavsiyeyi dikkate alan Melik Kutbeddîn Aybeg, veziri Nizâmeddîn Muhammed’e talimatlar vererek onu Gazne’de bırakmış ve kendisi Delhi’ye geçmiştir. Vezire verilen talimat üzerine Cemâleddîn Muhammed köleleri ile birlikte Gazne’den Delhi’ye götürüldü. Melik Kutbeddîn Aybeg burada yüz bin çeytel⁷⁰ ödeme yaparak Şemseddîn İltutmuş ve bir başka köleyi satın aldı. Satın alınan diğer Türk kölenin adı Aybeg idi ve daha sonra *Tamgac* unvânını alacak bu köle Teberhinde emirliğine atanacaktır. Akabinde Kutbeddîn Aybeg ve Tâceddîn Yıldız arasındaki mücadelede yaşamını yitirmiştir⁷¹.

Bu sürecin ardından hayatının önemli dönüm noktalarından birini yaşamış olan İltutmuş, Gûrlu efendilerinin sarayına getirildi. Saraya getirildikten sonra edindiğimiz bilgilere göre Kutbeddîn Aybeg tarafından oldukça sevilmiş ve sürekli olarak kendisine yakın olmuştur. Hatta kaynaklarda geçtiği üzere Kutbeddîn Aybeg’in ona derin sevgisinden dolayı “oğlum” diyerek hitap ettiği açık şekilde ifade edilmektedir⁷². İltutmuş, Kutbeddîn Aybeg’in özel, kıdemli, onurlu bir askeri kölesi “bende-i hâss” olarak tanımlanmaktadır. Kutbeddîn Aybeg tarafından satın alınmadan önceki hayatında görmüş olduğu eğitim ve kişiliği onu değerli bir meta haline getirmişti. Satın alındıktan sonra eğitime yenileri eklenerek zamanla askeri bir komutan olarak yetiştirildi⁷³. Kutbeddîn Aybeg tarafından oldukça sevilen ve askeri dehası ile ün salmış İltutmuş, kaynaklarda ismi belirtilmeyen Kutbeddîn Aybeg’in kızlarından biriyle evlendirilerek böylece hem damadı hem de halefi konumuna erişerek Kutbeddîn Aybeg’in gözündeki saygınlığı daha da arttı⁷⁴. Melik İltutmuş kısa süre içerisinde öncelikle *ser-candârlık*⁷⁵ görevine getirildi. Zamanla rütbesi daha da artarak sultanların av işleriyle ilgilenen memur anlamına gelen *Emîr-i Şikârlık*⁷⁶ rütbesine yükselmiştir. 596/597 (1200)’de Gvâlyor’un fethinin ardından buranın emirliği Melik İltutmuş’a verildi. Daha sonra Beren

⁶⁹ Cûzcânî, I, 1970:602; A. Ahmed, 166-167; Timur, 2012:52; Cöhçe, 2002b:1211.

⁷⁰ Delhi Türk Sultanlığı’nda para birimi olan çeytel; altın, gümüş ve bakır alaşımından darp edilmiştir. (bk. Kortel, 2006:107, dipnot:622.) Bazı kaynaklarda bu para birimi *cital* olarak geçmektedir. Yabancı kaynaklar ise *jital* olarak kullanmaktadır.

⁷¹ Cûzcânî, I, 1970:602-603; Firişte, 1908:206; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:63; A. Ahmed, 167; Begum, 1976:99.

⁷² Cûzcânî, I, 1970:603; Gömeç ve Çelikaş, 2019:71; A. Ahmed, 167; Togan, I, 1981:152.

⁷³ Kumar, 2006:91.

⁷⁴ Harl, 2014:210; Srivastava, 1966:94; Vaidya, III, 1926:349.

⁷⁵ Taneri, 1993a:145-146; Begum, 1976:99. Ayrıca ser-candârlık görevi için bk. Kortel, 2006:106-109.

⁷⁶ Cûzcânî, I, 1970: 603; Kortel, 2006:114.

kenti ve buraya tâbi olan yerlerin valiliği de idaresine bırakıldı. Bu süreç dâhilinde İltutmuş yeterince tecrübe kazanmış ayrıca cesareti, yiğitliği ve enerjisi net bir şekilde gözler önüne serilmişti. Kontrolü altındaki bölgeleri oldukça iyi idare eden Melik İltutmuş, Kutbeddîn Aybeg tarafından büyük memnuniyetle karşılandı. Kendisine Bedâûn bölgesinin idaresi bırakıldı ve böylece resmîyetle Bedâûn valiliği görevine getirilmiş oldu⁷⁷.

Bedâûn, Müslüman kültürünün en eski merkezlerinden biri idi. Yüzlerce Müslüman şehit burada gömüldü. Hindistan'a gelen birçok seçkin buraya yerleşti. Şeyh Fethullah, Ali Buhârî gibi seçkin âlimler burada yaşadı ve vefat etti. İltutmuş'a dair rivayetlerden biri de burada geçmektedir. Buranın mistik havasından oldukça etkilenen İltutmuş, bir gün çevgan oynamaya gidiyordu. Yaşlı bir adam yoluna çıktı ve elini uzatarak İltutmuş'tan sadaka istedi. Bu yalvarışa kayıtsız kalan İltutmuş ona herhangi bir şey vermedi. Birkaç adım ilerledikten sonra bir gence rastladı ve hemen çantasından çıkardığı altın parçalarını ona verdi. Daha sonra yanındakilere dönerek, “neden bu yaşlı dilenciye hiçbir şey vermediğimi fakat genç adama yardım ettiğimi biliyor musunuz?” diye sordu. Yanındakilerin tuhaf ve sorgulayıcı bakışları altında bulunan İltutmuş, “bana kalsaydı yaşlı dilenciye sadaka vermeyi tercih ederdim ama ihsan edilen her şey ona verilir. Ben çaresizim.”⁷⁸ diyerek ilahi gücün kudretine olan inancını göstermiştir.

Sultan Muizzeddîn Muhammed, Andkhud'ta Karahıtaylar tarafından yenilgiye uğradıktan sonra Hârizm'den döndüğü esnada isyan eden Kokhar (Khokhar)⁷⁹ kabilesinin isyanını bastırmak ve onları itaate almak üzere 601 (1205) senesinde Gazne'den ayrılmıştı. Melik Kutbeddîn Aybeg Hindistan kuvvetlerine komuta ederken Bedâûn ordusuyla birlikte İltutmuş'un kendilerine katılması gerektiğini bildirdi. Melik Aybeg ve Melik İltutmuş, sultanın bizzat katıldığı sefer için Pencâb'a doğru hareket ederek sultanın yanında bulunmuşlardır. Meydana gelen mücadelede çatışmanın zirve noktasında Melik İltutmuş, büyük bir cesaret örneği sergileyerek atıyla Celum Nehri'ne atlayarak attığı oklar ile düşman kuvvetlerini oldukça zor bir durumda bıraktı. Boğulan ve ateşe atılan isyancılar da dâhil olmak üzere sayısı on, on iki bin kişiyi bulan isyancılar kılıçtan geçirildi⁸⁰. Savaşın çok çetin geçtiği bir esnada Sultan Muizzeddîn Muhammed'in gözü çevikliğinin ve dehanının temsili Melik İltutmuş'a takılır ve cesaretine bizzat şahit olarak bu durumdan oldukça memnun olur. Savaşın zaferle neticelenmesinden hemen sonra Sultan Muizzeddîn Muhammed, Melik İltutmuş'a azatlığını bağışlayarak hil'at giydirilmesini istedi ve Sultan Muizzeddîn tarafından

⁷⁷ Cûzcânî, I, 1970:604; Ansari, 1986: 1155; A. Ahmed, 167; Jackson, 1999:63; Öztuna, 2005:835; Karakuş, 2015:43; Begum, 1976:99-100.

⁷⁸ K. A. Nizami, 1961:115.

⁷⁹ Kabilenin adı bazı kaynaklarda *Gakkar* olarak geçmektedir. (bk. A. Ahmed, 177; K. S. Lal, 1973:39.)

⁸⁰ Cûzcânî, I, 1970:604-605; Hasan Nizâmî, 1869:237; A. Ahmed, 167-168.

çeşitli ihsanlara layık görüldü. Melik Kutbeddîn Aybeg'e özellikle öneride bulunan Sultan Muizzeddîn Muhammed, İltutmuş'a iyi bakmasını tembihleyerek ileride daha iyi işler yapacağını dile getirmeyi de ihmal etmemiştir. Ayrıca Melik İltutmuş'un kölelikten azatlığa terfi etmesi için azatlık belgesinin hazırlanmasını emretti. Sultan Muizzeddîn'in tavsiyelerini yerine getiren Melik Kutbeddîn Aybeg tarafından ordu kumandanı anlamına gelen *Emîrû'l-Ümerâlik* makamına yükselen Melik İltutmuş, hayatının sonuna değin efendisi Kutbeddîn Aybeg başta olmak üzere devletine olan sadakatini elden bırakmamıştır⁸¹. Bu sadakat örneği tıpkı Kutbeddîn Aybeg'in sultan olmadan önce ve sultanlığı sırasında efendileri Gûrlu Devleti'ne olan bağlılığı ile paraleldir.

Kutbeddîn Aybeg'in yaşadığı talihsiz olay neticesinde 606 (1210) senesindeki ani ölümü üzerine Ârâm Şâh'ın tahta geçme sürecinden daha önce bahsetmiştik. Bu sırada Bedâûn'da bulunan Şemseddîn İltutmuş, yaşanan olay karşısında oldukça temkinli ve sükûnetle hareket etmiştir. Başta Ârâm Şâh'a karşı herhangi bir atakta bulunmadı. Fakat Ârâm Şâh'ın devleti yönetmedeki basiretsizliği, devlet erkânının İltutmuş lehine harekete geçmesine sebep oldu. Özellikle Sipehsâlâr ve Emîr-i Dâd Ali İsmail başta olmak üzere diğer melikler de 1210'da İltutmuş'a bir mektup yollayarak, tahta geçmesi yönünde çağrıda bulundular⁸². Düşüncelerine destek olarak Sultan Kutbeddîn Aybeg'in sağlığından Şemseddîn İltutmuş'u sultanlık için uygun bulduğunu düşündüğünden dolayı ona 'oğlum' diye hitap ettiği ve Bedâûn bölgesinin tımarına atayarak bir bakıma veliahdını belirlemiş olması idi⁸³. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz üzere bazı kaynakların Ârâm Şâh'ı Kutbeddîn Aybeg'in oğlu olarak kabul etmediği ve bu sebeple Aybeg'in ani ölümü üzerine yerine geçebilecek akliselim, bilgili ve hükümdarlığın tüm donanımlarına sahip İltutmuş'un tahta geçtiğini kaydetmektedir⁸⁴. İltutmuş'un hükümdarlık için gerekli kabiliyetlere sahip olduğunu ve bu sebeple devlet erkânı tarafından Delhi Türk Sultanlığı'nın başına geçirilmek istenmesini muhtemel surette kabul edebiliriz. Aksi halde oğlu Ârâm Şâh'ın yeterli meziyetlere sahip olduğunu düşünen Kutbeddîn Aybeg onu veliaht ilan edebilir veya devlet tecrübesi edinmesi bakımından Ârâm Şâh'ı önemli mevkilere getirilebilirdi. Netlik kazanmayan bir diğer durum ise daha önce belirttiğimiz üzere Ârâm Şâh'ın Kutbeddîn Aybeg'in oğlu olup olmamasıdır.

Delhi soyluları ve üst düzey memurları tarafından tahta oturması için yapılan bu çağrılara kayıtsız kalmayan İltutmuş derhal kuvvetleri ile birlikte Delhi'ye gelerek şehri ve kaleyi ele geçirdi. Bu esnada Ârâm Şâh kendisini destekleyen emir ve melikleri yardıma

⁸¹ Cûzcânî, I, 1970:604-605; A. Ahmed, 167-168; Karakuş, 2015:43; Gömeç ve Çeliksaş, 2019:70; W. C. Taylor, 1842:25. Ayrıca Emîrû'l-Ümerâ için bk. Yıldız, 1995:158-159.

⁸² Cûzcânî, I, 1970:605-606.

⁸³ Cûzcânî, *Elliot-Dowson*, II, 1869:301.

⁸⁴ Cüveynî, 2013:290.

çağırdı. Farklı bölgelerden gelen bir grup Türk'e ilaveten bazı Kutbî ve Muizzî emirler de birleşerek direnişte bulunmak ve emellerini daha rahat bir ortamda gerçekleştirmek üzere başkent Delhi'den ayrıldılar⁸⁵. Meydana gelen isyanda İltutmuş kuvvetleri ile ve Ârâm Şâh ve destekçileri Cûd ovasında karşı karşıya geldiler. Buradaki karşılaşmada Ârâm Şâh ve taraftarlarıyla meydana gelen mücadelede İltutmuş galip geldi. İsyancılardan birçok kişi kılıçtan geçirildi. Böylelikle Delhi Türk Sultanlığı'nın artık resmiyette hükümdarı olan Sultan İltutmuş yaşanan kriz ortamı neticesinde rakibini mağlup ederek hükümdarlık tahtına oturmuş oldu⁸⁶. Cûd ovasında yaşanan yenilgi sonucunda Ârâm Şâh'a neler olduğu yönünde net bilgiler bulunmamaktadır. Müellif Cûzcânî, Ârâm Şâh'ın rakibi İltutmuş tarafından öldürüldüğünü kaydetmektedir. Ayrıca Ârâm Şâh'ın Delhi tahtında geçirdiği süreç hakkında bazı yazarlar bir yıldan daha az bir süre olduğunu vurgulamaktadır. Fakat bazı kesimler de üç yıl süresince tahtta kaldığını belirtmektedirler⁸⁷.

1.2. Tahta Geçmesi ve İlk Faaliyetleri

Sultan Kutbeddîn Aybeg'in vefatının ardından Hindistan'daki Türk hâkimiyeti altında olan topraklar dört parçaya ayrılmış durumdaydı. Ârâm Şâh'ın yönetimdeki yetersizliğinden ötürü Türk melikler artık ciddi bir tehlike oluşturmaya başlamıştı. Kölesi olduğu sultandan İltutmuş'a geçen Delhi topraklarıyla beraber Bengal'de Ali Merdân, Multân ve Sind'de Nâsireddîn Kubaca, Gazne'de ise Tâceddîn Yıldız bulunmaktaydı⁸⁸. Bu Türk meliklerin aralarındaki üstünlük mücadelesi ve ilan ettikleri bağımsızlıkları devlet yönetimine gölge düşürmüş ve zayıf bir ortam yaratmıştı. Böylece Hindistan'daki Türk hâkimiyeti tehlikeye düşmüş ve bu durumdan faydalanmak isteyen racalar için de bir fırsat ortamı oluşturmuştu. Resmi olarak 607 (1211) senesinde *Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn* unvânını alarak Delhi Türk Sultanlığı tahtına oturan Şemseddîn İltutmuş, ilk olarak bu güvensiz ortamı dağıtmaya başlamış ve problemler karşısında kararlılıkla cesur bir tavır takınmıştır⁸⁹. Tüm problemlerin farkında olan Sultan Şemseddîn İltutmuş'un yaptığı ilk düzenlemelerden biri orduyu sağlam bir temele dayandırmak oldu. Düzenli bir ordu kurarak rakipleri ile vakit kaybetmeden mücadeleye başladı⁹⁰.

Kutbeddîn Aybeg'in vefatı ile tahta oturan Delhi Türk Sultanlığı'nın üçüncü hükümdarı Sultan Şemseddîn İltutmuş, ilk önce devletin önde gelen idarecileri ve şehir

⁸⁵ A. Ahmed, 161-162.

⁸⁶ Cûzcânî, I, 1970:605-606; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:60; A. Ahmed, 168; M. Taylor, 1870:95-96.

⁸⁷ Cûzcânî, I, 1970:529, dipnot:4.

⁸⁸ Cûzcânî, I, 1970:530-531.

⁸⁹ Abdullah Vassâf, 1871:37; Cüveynî, 2013:290; A. Ahmed, 169; Bayur, I, 1987:277; Üçok, 1965:23; Günay, 2012:454; Gezen, 2019:97.

⁹⁰ A. Ahmed, 184.

halkından kendisine biat edilmesini istedi. Devlet büyükleri dâhil olmak üzere başta Başkadı Vecîhüddîn Kâsânî ile birlikte sultanın huzuruna vardılar. Devlet âdâbına uygun olarak başkadı Vecîhüddîn hemen Sultan Şemseddîn'in yanına diz çöktü. O esnada Sultan Şemseddîn İltutmuş, huzurunda bulunan devlet adamlarının kölelik mevzusunu konuşmak istediklerini ancak açık şekilde ifade edemediklerini fark edince üzerine oturduğu minderin köşesini kıvrarak azat edildiğine dair belgeyi gösterdi. Bunun üzerine devlet erkânı derhal Sultan Şemseddîn İltutmuş'a biatlerini bildirmişlerdir. Bu andan itibaren sultanın aktif destekçileri olarak hizmet ettiler ve sultanın siyasi nüfuzunun yayılması için her türlü yardımda bulundular⁹¹. Ayrıca Sultan Şemseddîn bu esnada emir ve meliklerin daha önceden ellerinde bulunan mülklerine, sahip oldukları topraklara hiçbir müdahalede bulunmayıp aynı şekilde yönetmelerine de izin verdi⁹².

Devlet büyüklerinden bağlılık yeminini alan Sultan Şemseddîn İltutmuş tahta geçtikten sonra sükûn ve mantık çerçevesinde hareket ederek Türklere ve başa geçmesinde fırsat yaratan emirlere çeşitli ihsanlarda bulundu. Böylece devlet erkânının sadakatini sağladıktan sonra daha emin adımlar ile hareket etmeye başladı. Fakat bunun tam tersi yönde davranışlarda bulunan bazı Türkler ve Muizzî melikleri özellikle ser-candâr Turkî idaresinde birleşerek Sultan Şemseddîn İltutmuş'a karşı gelebilecek bir grup oluşturmuşlardı. Bu esnada yaşanan tüm ayaklanmaların lideri olan Turkî, Müslüman kanı dökmek için elinden geleni yapıyordu. Turkî idaresinde oluşan bu grup başkenti terk ederek faaliyetleri açısından daha kuvvetli ve daha rahat hareket edebilecekleri bir ortam yarattılar. Bu isyanı bastırmak üzere başta tereddüt eden Sultan Şemseddîn İltutmuş, şiddet hareketlerini bastırmak istediye de ilk seferde etkili olamadı. Akabinde isyana net bir şekilde karşı çıkmanın daha iyi olacağını düşünen Sultan Şemseddîn derhal komutanları İzzeddîn Bahtiyâr, Nâsireddîn Merdân Şâh, Hazbarüddîn Ahmed Sûr ve İftihareddîn Muhammed Ömer idaresinde büyük bir ordu toplayarak harekete geçti. Cûd ovasında karşı karşıya gelen iki ordu arasında meydana gelen mücadelede Sultan Şemseddîn ve komutanları galip gelerek Aksankar Kitta ve Tâceddîn Faruk Şâh da dâhil olmak üzere birçok kişi kılıçtan geçirildi. Ser-candâr ve bazı isyancılar da Cûd'un sularına atlayarak kaçmayı başarmış idi⁹³.

Bu kargaşa ortamından faydalanmak isteyen Hindûlar, eski zamanlarda Jabalipura olarak bilinen ve yaklaşık olarak bin metre yüksekliğinde olan Calor Kalesi'nde⁹⁴ problem çıkardılar. Daha önce Calor Kalesi'nde ikamet eden sakinlerinin dökülen kanının intikamını

⁹¹ İbn Battûta, II, 2000:621; K.A. Nizami, 1961:172.

⁹² Cûzcânî, I, 1970:529, dipnot:4.

⁹³ Hasan Nizâmî, 1869:237; A. Ahmed, 168-169.

⁹⁴ K. S. Lal, 1950:135-136, dipnot 15.

almakta kararlı olan kalenin hâkimi bir müddet geçtikten sonra ödemekte olduğu vergiyi keserek isyana teşebbüs etti. Büyük bir ordu oluşturan Sultan Şemseddîn İltutmuş, karanlık bir gecede oklarıyla tam isabet alabilecek kadar yetenekli okçular ile cesur meliklerinden Rükneddîn Hamza, Nâsireddîn Merdân Şâh, Nâsireddîn Ali, Bedreddîn Sunkurtegin ve başka adamlarını da yanına alarak vakit kaybetmeden derhal Calor racası Çavhan'ın üzerine yürüdü. Durumdan haberdar olan raca kaleye çekilerek sultandan af diledi. Teslim olana değin kalenin burçlarından ikisi veya üçü yıkıldı. Sultan tarafından affedilen racaya kalenin idaresi geri verildi ve kale restore edildi. Raca da bunun karşılığında sultana yüz deve ve yirmi at hediye etmiştir⁹⁵. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un yetenekleri, emir ve melikler ile olan ilişkisi ayrıca almış olduğu başarılı kararlar Kutbeddîn Aybeg vefat ettikten sonra onu başa geçirmede tereddüt eden emir ve melikleri memnun etti. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un başarılı yönetimi onları bir kez daha doğru bir karar verdikleri yönünde ikna etmeye yetmiştir⁹⁶.

1.3. Türk Hükümdarlar İle Mücadele

Delhi Türk Sultanlığı tahtına oturan Sultan Şemseddîn İltutmuş, devlet erkânından biat olarak başlamış akabinde egemenliğine muhalif gruplar ile derhal mücadeleye başlamıştır. Efendisi Sultan Kutbeddîn Aybeg'ten sonra diğer Türk hükümdarlar Hindistan toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmuş ve seçtikleri bölgelerde nüfuzlarını arttırmaya başlamışlardır. Bu durumun farkında olan Sultan Şemseddîn İltutmuş egemenliğine gölge düşürecek hiçbir koşulu kabul etmemek üzere Türk hükümdar ile mücadeleden çekinmemiştir. Elbette ki karşısında kendi gibi korkusuz ve nüfuzlu hükümdarlar ve beyler bulunmakta idi. Celâleddîn Hârizmşah, Tâceddîn Yıldız, Nâsireddîn Kubaca, Gıyâseddîn İvaz (Ayvaz) ve Moğolları içeren siyasi rakipler zincirinin ortasında kalan Sultan Şemseddîn İltutmuş siyasi ve idari dehası ile engelleri aşmayı başarmış ve egemenliğine muhalif olabilecek tüm güçleri saf dışı bırakmıştır.

1.3.1. Tâceddîn Yıldız İle Mücadele

Büyük ve yardımsever bir hükümdar olarak adlandırılan Sultan Kutbeddîn Aybeg ve Şemseddîn İltutmuş gibi Gûr hükümdarı Muizzeddîn Muhammed tarafından köle olarak alınmış ve zamanla önemli mevkilere gelerek diğer köleler arasında özel bir statü edinen Tâceddîn Yıldız, büyük bir otorite ve güç elde ederek feodal bir şekilde bazı yerlerin

⁹⁵ Cûzcânî, I, 1970:606; Hasan Nizâmî, 1869:238; Firişte, 1908:207; A. Ahmed, 168-169; Begum, 1976:101-102.

⁹⁶ K. S. Lal, 1966:125-126.

yönetimini üstlendi⁹⁷. Sultan Muizzeddîn Muhammed'in ilk kölelerinden biri olan Tâceddîn Yıldız, en nüfuzlu ve mevki olarak en önde olanıydı. Öyle ki Sultan Muizzeddîn'in aile fertleri işlerini Yıldız'a danışıyorlardı. Efendisinin ölümü üzerine Melik Yıldız Gazne'yi ele geçirmeyi aklına koydu. İlk olarak Vezir Müeyyidülmülk'ten para, silah ve hayvanların hesabını sordu. Yapılan masraflardan sonra arta kalan miktarı beğenmeyerek kötü sözler sarf etmeye başladı ve daha sonra Gazne'de önemli bir nüfuz elde etti⁹⁸. Sultan Kutbeddîn Aybeg'in ölümünden sonra yapılan toprak paylaşımında Gazne'ye hâkim olmuş ve burada kendine ait bir yönetim biçimi oluşturmuştu. Sultan Kutbeddîn Aybeg'in sağlığında ise zaman zaman başkaldırma girişimlerinde bulunmuş hatta adına hutbe okutup, para bastırdığı bile görülmektedir. Fakat Sultan Kutbeddîn Aybeg sağlığında Tâceddîn Yıldız'ın tamamen etkin olmasına fırsat tanımamış ve onunla mücadeleden geri durmamış idi. Tâceddîn Yıldız, Gazne'de sağlam bir devlet inşa edebilmek için Hindistan'ı kontrol altına alması gerektiğini düşünmekteydi ve bu sebeple yaptığı girişimler Sultan Kutbeddîn Aybeg tarafından geri püskürtülmüştü⁹⁹.

604/605 (1208/1209)'te Gazne'ye yeniden hâkim olan Tâceddîn Yıldız, Delhi Sultanlığı ile iyi ilişkiler içerisinde bulunmaya çalışmıştır. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Delhi Türk Sultanlığı tahtına oturmasının ardından hediye olarak çetr ve dûrbâş¹⁰⁰ göndererek sultanın bağımsızlığını tanımış oldu ve böylelikle bir müddet Hindistan dolaylarından gelebilecek saldırılara karşı önlem aldı. Yıldız'ın bu hareketi karşısında Sultan İltutmuş da Gazne hâkimi tarafından tanınmasının kendisine sağladığı manevi güçten dolayı herhangi bir harekette bulunmamıştır¹⁰¹. Tâceddîn Yıldız'ın bu esnada Hindistan'dan gelebilecek tehlikeyi bir müddet ertelemesinin asıl amacı Multân, Lâhor ve bazı yerlerde oldukça güçlenen ve devletini büyüten Nâsireddîn Kubaca'ya karşıdır¹⁰². Kubaca'dan gelebilecek tehlikeyi daha ciddi boyutta gören Tâceddîn Yıldız, aynı anda iki taraftan düşman edinmek istememiş ve Delhi hükümdarı ile şimdilik anlaşmayı uygun görmüştür.

Gûr devletini yakından takip eden ve devletin topraklarına sahip olmak isteyen Hârizmşah Alâeddîn Muhammed, sahip olduğu toprakları gittikçe genişleten Tâceddîn Yıldız'ı kendi çıkarlarına bir tehlike olarak görmekteydi. Aralarında meydana gelen mücadele sonrasında Hârizmlilere yenilen Tâceddîn Yıldız'ı Hindistan'a ilerlemeye mecbur bırakmıştı.

⁹⁷ Cûzcânî, I, 1970:498-500; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:45.

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, c.12, 1987:180.

⁹⁹ Cûzcânî, I, 1970:526-528; İbnü'l-Esîr, c.9, 1991:266-267; ayrıca bk. Kortel, 2004:45-48; Kortel, 2010:341-342.

¹⁰⁰ Dûrbâş, törenler esnasında halkın hükümdara fazla yaklaşmasını önlemek amacıyla hükümdarı korumakla görevli kişiler tarafından kullanılan bir çeşit mızraktır. (bk. Köprülü, 1993:236-238.)

¹⁰¹ Cûzcânî, I, 1970:607; Jackson, 1999:30.

¹⁰² Bayur, I, 1987:277; Cöhçe, 2002b:1212; Yurdaydın, 1971:277.

612 (1215) senesinde Lâhor'a varan Yıldız, Nâsireddîn Kubaca ile karşı karşıya geldi. Nâsireddîn Kubaca'nın ordusunu mağlup etti ve Thânesâr'a kadar olan Pencâb bölgesini hâkimiyeti altına aldı. Kuzey Hindistan'ı ele geçirmek isteyen Tâceddîn Yıldız, Sultan Şemseddîn İltutmuş'a elçi göndererek Pencâb'ta bağımsızlığının tanınmasını istemiştir¹⁰³. Bu esnada Tâceddîn Yıldız'ın Sultan Şemseddîn İltutmuş'a yolladığı mektup şu şekildedir: “Ey bilge ve aydınlanmış adam! Hindistan'ı yönetmeli ve arkadaşlarının beğenisine sunmalısın. Sınırlarımız çok sayıda birliğin bulunduğu Lâhor bölgesine kadar uzanıyor. Ordunu bu tarafa getirmemelisin: O bölgeyi başkent yapmalısın. Ordun ile dalgalı denizlere kadar yürüyebilir ve bütün Hindû ülkesini zorla ele geçirebilirsin.”¹⁰⁴. Sultan Şemseddîn İltutmuş'a gönderilmiş bu mektup; iki Türk hükümdarı arasında bir dostluk anlaşması imzalama teklifini aleni bir şekilde gözler önüne sermektedir. Bu anlaşma gereğince taraflar birbirlerinin sınırlarına saygı duymaları ve Lâhor'un Tâceddîn Yıldız'ın mülkiyetinde kalması gerektiği şartını içermektedir. Sultan İltutmuş ile dostça geçinmek ve kendi hâkimiyetinde bulunan topraklarda dokunulmazlık istediğini bildiren Tâceddîn Yıldız, ayrıca Hindistan'da hüküm süren Sultan Şemseddîn'in kendisine karşı atakta bulunmamasını, Delhi'yi başkent yapması ve orayı kalıcı yurt edinmesi gerektiğini açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu teklife başta sıcak bakılacak olsa da taraflar arasında bir daha dostane ilişkilerin kurulması mümkün olmayacaktır¹⁰⁵. Çünkü Sultan Şemseddîn, Lâhor'dan Peşaver'e kadar olan muhalefet ateşinin söndürülmesi gerektiğini düşünmektedir. Nüfuzlu bir Türk hükümdarına inisiyatifle yaklaşmak yerine güç gösterisinde bulunmanın uygun olduğunu ve rakiplerine nüfuzunu kabul ettirmesi gerektiği kanısındaydı¹⁰⁶.

Sultan Şemseddîn İltutmuş hem Uça ve Multân'da güçlenen Nâsireddîn Kubaca'ya karşı hem de Hindistan'daki ortamdan faydalanmak isteyen racalara sefer düzenlemek maksadıyla başlarda bu bağımsızlık teklifine herhangi bir karşılık vermese de kısa sürede Pencâb'ın Delhi Türk Sultanlığı için önem arz ettiği kanaatine varmıştır. Bir yandan hazırlıklarını tamamlayan Sultan Şemseddîn öte yandan Tâceddîn Yıldız'a elçiler yollayarak “hükümdarlığın kuvvete dayalı olduğunu miras yolu ile hükümdar olamayacağını” belirterek Pencâb'taki bağımsızlık teklifini geri çevirdiğini net bir şekilde ifade etmiş idi. Teklifi reddedilen Tâceddîn Yıldız derhal ordusunu hazırlayarak Delhi üzerine harekete geçti¹⁰⁷. 3 Şevval 612 (25 Ocak 1216)'de Tâceddîn Yıldız'ın ordusu ile Delhi Türk Sultanlığı kuvvetleri

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, c.9, 1991:266-267; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:64-65; Firişte, 1908:207; Jackson, 1999:30; Kortel, 2004:50-51; A. Ahmed, 169.

¹⁰⁴ Ali Shah, 2013:166-167.

¹⁰⁵ Begum, 1976:103.

¹⁰⁶ Ali Shah, 2013:167.

¹⁰⁷ Konukçu, 1992:380; Kortel, 2004:51.

Sâmâne yakınlarındaki Tarain’de karşı karşıya geldiler. İki Türk hükümdarı arasında meydana gelen muharebede Yıldız ve ordusu mağlup edildi¹⁰⁸. Savaşın başlarında Tâceddîn Yıldız’ın öncü birlikleri Sultan Şemseddîn’in kuvvetlerinin sol kanadını ani bir hücum ile sarsmış olsa da¹⁰⁹, yaşanan çarpışma esnasında Sultan Şemseddîn İltutmuş’un kumandanlarından Müeyyidülmülk’ün attığı okun hedefi olan Tâceddîn Yıldız yaralandı. Ordusu dağılan Yıldız kaçmaya yeltense de Sultan İltutmuş’un askerleri tarafından takip edilerek birçok komutan ile birlikte yakalanarak esir alındı. Esir olarak önce Delhi’ye götürülen Tâceddîn Yıldız daha sonra Sultan Şemseddîn İltutmuş’un emriyle Bedâûn kalesinde hapsedildi¹¹⁰.

Esir alınan hükümdar Tâceddîn Yıldız bu esnada Sultan Şemseddîn İltutmuş’a “Hindistan sultanlığını yönetmek için senden daha güçlü ve zinde olduğumu biliyorsun. İran krallarının torunları kadar iyiyim. Fakat sana gelince, sen sadece köle bir hükümdarın kölesisin.”¹¹¹ diyerek köle hükümdar olunamayacağını belirtmiştir. Sultan İltutmuş’un cevabı ise şu şekilde olmuştur: “Bugün dünyanın egemenliğinin en büyük gücüne sahip olan kişisi tarafından sevildiğini biliyorsun. Miras geleneğinin uzun zaman önce ortadan kaldırıldığı açıktır. Eğer böyle olmasaydı Gazne Türkler tarafından yönetilecek, Hârizm ve Gûr hükümdarları hâkimiyeti zorla ele geçirmemiş olsaydı, bu bölgelere hâkim olamayacaklardı. Zorla fetih usulü o zamandan beri günün düzeni haline geldi. Dünyayı miras yolu ile alamazsın.”¹¹².

Tâceddîn Yıldız her ne kadar Gûr sultanı Muizzeddîn Muhammed’in gerçek halefi olduğunu ve bu sebeple Hindistan sultanlığında daha fazla payı olması gerektiğini vurgulasa da Sultan Şemseddîn İltutmuş ise ne Gazneliler ne de Gûrlulardan bir miras kalmadığını ve şimdi yeni bir düzenin sağlanması gerektiğini ısrarla vurgulamaktan geri kalmamıştır¹¹³. Sultan Şemseddîn, Türk hükümdarı Tâceddîn Yıldız’a ilettiği mesajda; hükümdar olabilmek için soyun önemli olmadığı vurgusunu net bir şekilde yapmıştır. Köle-Hükümdar kavramları her ne kadar birbirinin zıddı gibi görünse de hükümdarlığın soydan gelme, kan bağı gibi temellere dayalı olmadığı aşikârdır. Tarihte bunun birçok örneğine rast gelmemiz bu durumu kanıtlar niteliktedir.

¹⁰⁸ Cûzcânî, I, 1970:608; Nijjar, 1854:34.

¹⁰⁹ Kortel, 2004:52.

¹¹⁰ Cûzcânî, I, 1970:505-506; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:64-65; Hasan Nizâmî, 1869:239; İbnü’l-Esîr, c.9, 1991:266-267; Galip ve Gömeç, 2013:62-63; I. A. Khan, 2008:77.

¹¹¹ Wink, 1997:184.

¹¹² Wink, 1997:184-185.

¹¹³ Habib ve Nizami, 1970:214.

Bir müddet sonra yaşamını yitirmiş olan Türk hükümdarı Tâceddîn Yıldız'ın¹¹⁴ mezarının Bedâûn'da olduğu belirtilmektedir. Sadece dokuz yıl saltanat süren Tâceddîn Yıldız gibi önemli bir rakipten kurtulan Sultan Şemseddîn İltutmuş, böylelikle Gazne'nin Delhi üzerinde hâkimiyet kurma ihtimallerini ortadan kaldırmış oldu. Tâceddîn Yıldız'ın ortadan kaldırılması Delhi sultanına bağımsızlık kazandırmıştır. Fakat toprak kazanma ve sınırların genişlemesinde önemli bir katkısı olduğunu söyleyemeyiz¹¹⁵. Ayrıca bu esnada bazı emir ve meliklerin Hindistan'ın farklı bölgelerinde Sultan Şemseddîn İltutmuş'a karşı başlattıkları isyanlar da bastırılmış, Biyah (Bias, Beas) Nehri ve Ganj arasındaki Bedâûn, Benâres, Eved (Oudh) ve Sivalik gibi bölgeleri de itaati altına alarak ve hâkimiyetini bu yerlerde de başarılı bir şekilde tesis etti¹¹⁶. Cesaret ve kararlılıkla sorunların üstesinden gelen Sultan Şemseddîn İltutmuş nihayetinde en büyük rakiplerinden biri olan Tâceddîn Yıldız'ı ortadan kaldırarak gücünü perçinlemiş oldu.

1.3.2. Nâsireddîn Kubaca İle Mücadele

Gûr sultanı Muizzeddîn Muhammed'in kölelerinden bir diğeri olan Nâsireddîn Kubaca, zekâ ve nüfuzun hükümdarı olarak nam salmıştır. Bağlı olduğu hükümdara her türlü kademedede hizmet etmiş, gerek askeri ve siyasi gerek sivil meselelerde iyi bir birikime sahip olmuştur. Bilgi, beceri ve deneyim sahibi ayrıca Delhi sultanı Kutbeddîn Aybeg'in de damadı olan Nâsireddîn Kubaca,¹¹⁷ Sultan Kutbeddîn Aybeg'in sağlığında onunla daima iyi geçinerek sadakatini bizzat Delhi'ye giderek göstermekteydi. Sultan Kutbeddîn Aybeg'in ölümü ardından Uça'ya doğru ilerleyerek Multân, Sivistan gibi şehir ve kaleleri zapt etti. Böylelikle bütün Sind bölgesini hâkimiyetine alarak buradaki bütün kale, kasaba ve şehirleri ele geçirirerek egemenliğini Kuhrâm, Teberhinde ve Sarsati'ye kadar yaymış oldu¹¹⁸.

Delhi Türk Sultanlığı üzerinde kötü emeller besleyen, hükümdarlığına ve hâkimiyet bölgesine gölge düşürmek isteyenleri zamanla ortadan kaldıran Sultan Şemseddîn İltutmuş, giderek nüfuzunu artırdı. Gerek hânedân dışındakilerin muhalif durumları ve gerek hânedân içerisinde yaşanan olaylara karşı tutumu ve mücadelesi neticesinde problemleri büyük ölçüde ortadan kaldırmayı başarmıştı. Tâceddîn Yıldız'a karşı başarılı mücadelesinin ardından yeni bir problem ile karşı karşıya kaldı. Yıldız'ın ardından boşalan Sind bölgesinde hâkimiyet kurmak isteyen Melik Nâsireddîn Kubaca, sultanı uğraştırmaya başladı. Esas olarak

¹¹⁴ Türk hükümdarı Tâceddîn Yıldız'ın ne şekilde ve ne tür şartlarda öldüğü hakkında yeterli bilgi alamamaktayız. Bazı yazarlar ölene kadar Bedâûn'da tutulduğunu söylemektedir. Ancak diğer bir kesim ise aynı yıl içerisinde öldüğünü aktarmaktadır. (bk. Cûzcânî, I, 1970:608, dipnot:9.)

¹¹⁵ Jackson, 1999:30.

¹¹⁶ Konukçu, 1992:380; A. Ahmed, 170; Prasad, 1933:169.

¹¹⁷ Cûzcânî, I, 1970:531; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:47-48.

¹¹⁸ Cûzcânî, Elliot-Dowson, II, 1869:302; A. Ahmed, 124-125.

Nâsireddîn Kubaca ile Sultan Şemseddîn İltutmuş arasında Hindistan'daki toprak parçalarından olan Lâhor, Kuhrâm ve Teberhinde yüzünde sürekli olarak bir mücadele durumu söz konusu idi¹¹⁹. Özellikle Delhi'nin en batı eyaletleri olan Lâhor ve Multân'ın stratejik açıdan önemli olması bakımından Türk hükümdarlarının sürekli olarak hâkimiyet kurmak istedikleri bölgelerden olmuştur¹²⁰. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hükümdarlığına değin Delhi, Müslüman Türkler için sadece bir üs görevi görmekteydi. Fakat Lâhor efendilerinin başkenti idi. Lâhor için Hindistan'da İslâm'ın merkezi olan "merkez-i İslâm-ı Hind" tabiri kullanılmaktaydı. Ayrıca Lâhor ünlü meliklerin ikametgâhı ve güçlü hükümdarların başkenti idi. Bu sebeple Lâhor hâkim olunmak istenen önemli eyaletlerden biri idi¹²¹. Tâceddîn Yıldız'ın hapis haberi ve daha sonra ölümüne dair bilgi alan Nâsireddîn Kubaca, duruma büyük ölçüde şaşırılmış ve saltanatını savunmak üzere derhal hazırlıklarını yapmaya başlamış idi¹²².

Sultan Şemseddîn İltutmuş ile Ârâm Şâh arasında yaşanan mücadeleleri fırsat bilen Nâsireddîn Kubaca bu esnada Pencâb'ın büyük bir kısmı olmak üzere Multân, Lâhor ve daha birçok yeri hâkimiyeti altına almış ve büyük bir siyasi teşekkül oluşturmuştu. Tâceddîn Yıldız ile arasındaki mücadelede kaybettiği yerleri Yıldız'ın ölümü ile Sultan Şemseddîn İltutmuş'tan vergi ödemek ve sultana bağlı kalmak şartı ile talep etmişti. Vezir Nizamülmülk Muhammed Cüneydî, Nâsireddîn Kubaca'nın vergi ödemekle yükümlü olduğu halde vergiyi ödememeyi diretmesi üzerine durumu derhal sultana iletmişti¹²³. Bu durum karşısında Sultan Şemseddîn, Cemaziyülevvel 613 (Eylül 1216) senesinde büyük bir ordu ile Lâhor üzerine yürümüştür. Lâhor'a doğru hareket eden Delhi kuvvetleri yol üzerindeki Satlec ve Biyah ırmaklarını geçtikten sonra karşı kıyıda konakladılar¹²⁴. Durumu haber alan Nâsireddîn Kubaca, sultanın karşısında zafer sağlayamayacağını alayınca geri çekildi. 14 Şevval 613 (24 Ocak 1217)'te Sultan Şemseddîn İltutmuş Lâhor'dan çekilerek Çamba köyündeki kaleye varmıştır. Delhi kuvvetlerinin yaklaştığını duyan Nâsireddîn Kubaca korkuya kapılarak tekrar Lâhor'a kaçmaya yeltenmiştir. Türk hükümdarı Nâsireddîn Kubaca'yı sıkı bir takip altına alan Sultan Şemseddîn İltutmuş da ardından Lâhor'a varmıştır. İki ordu 1217'de Lâhor önlerinde Cenab Nehri kıyısındaki Mansûre dolaylarında karşılaştılar. Meydana gelen mücadelede Delhi birlikleri Nâsireddîn Kubaca'ya üstün geldiler. Neticede Lâhor, Sultan Şemseddîn İltutmuş'un idaresi altına girdi ve savaşta ele geçirilen esirler sultanın affına mazhar

¹¹⁹ Cûzcânî, I, 1970:607-608; A. Ahmed, 170; Cöhçe, 2002b:1213.

¹²⁰ Day, 1971:33-34.

¹²¹ Jackson, 1999:26.

¹²² Begum, 1976:104.

¹²³ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:65; Bayur, I, 1987:278; Cöhçe, 2002b:1213.

¹²⁴ Kortel, 2013:172.

oldular¹²⁵. Uğradığı mağlubiyet sonucunda Sultan Şemseddîn'in kendisini takip etmeye hazırlıklı olmadığını anlayan Nâsireddîn Kubaca'nın Uça bölgesine kaçması akabinde savaş meydanında bıraktığı bütün teçhizatlar da Delhi kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Sultan Şemseddîn İltutmuş da işlerini halletmek üzere bir müddet Lâhor'da kaldı¹²⁶.

Elde ettiği galibiyet neticesinde büyük bir alayla Delhi'ye dönen Sultan Şemseddîn İltutmuş, Türk hükümdarı Nâsireddîn Kubaca'yı yeniden vergi ödeme yükümlülüğüne zorunlu kılmıştır. Ayrıca Nâsireddîn Kubaca'nın yeniden toparlanmasını istemeyen Sultan Şemseddîn, bu esnada Gazne'den Sind'e yağmalar düzenlemekte olan Halaç (Kalaç)¹²⁷ meliklerini desteklemekten geri durmadı. Bu melikler 1218'de Nâsireddîn Kubaca tarafından bozguna uğramaları nedeniyle Sultan Şemseddîn İltutmuş'a sığındılar. Sultan Şemseddîn bu melikleri bölgede tutarak bir denge unsuru oluşturmaya çalışmıştır¹²⁸. Böylece kendisine karşı bağımsızlık emelleri besleyen Türk hükümdarlarını kontrolü altına alarak devlete karşı düşmanca tutumları ve yaşanan sorunları büyük ölçüde dizginlemiş oldu. Nâsireddîn Kubaca ve Sultan Şemseddîn İltutmuş arasındaki rekabet burada son bulmamış olup 624 (1227) yılında yeniden vuku bulan mücadeleyi çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yeniden ele alacağız.

1.4. İltutmuş Döneminde Dış Siyaset ve Diğer Problemler

Sultan Şemseddîn İltutmuş Türk hükümdarlar ile mücadele ederken öte yandan dış siyasetini meşgul eden iki önemli konu bulunmaktaydı. İç problemleri çözüme kavuşturmaya gayret ederken, Delhi Türk Sultanlığı içerisinde asayiş ve huzur ortamı sağlamanın yanı sıra sınırları da olabildiğince genişletmeye, İslâm dinini Hindû racalıkları arasında yayma konusunda ciddi gayretler sarf etmiştir. Bu esnada ortaya çıkan problemlerden ilki Afganistan, Horasan, Maverâünnehr ve Batı Türkistan'a değin geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Hârizmşah Devleti'dir. İkinci problem ise Hârizmşahlar peşinden gelen ve İndus'un kuzeyinde ortaya çıkan askeri, hukuki ve idari yönetimde oldukça güçlü olan Cengiz Hân'ın Moğol İmparatorluğu ve bu ordunun yarattığı istila neticesinde ortaya çıkan büyük tahribat dalgalarıdır¹²⁹. Fakat Sultan Şemseddîn İltutmuş, Delhi'nin Orta Asya siyasetinden uzak durmasını sağlayacak, diplomatik duruşu ile Cengiz Hân'ın tahrip dalgaları ve Celâleddîn Hârizmşah'a herhangi bir dayanak sunmayacaktır¹³⁰.

¹²⁵ Nijjar, 1854:35.

¹²⁶ Cûzcânî, I, 1970:533-534 dipnotu.

¹²⁷ Bk. Konukçu, 1997a:228-229.

¹²⁸ Firişte, 1908:208; Prasad, 1933:170; R. C. Majumdar vd., 1960:283.

¹²⁹ Durak, 1999:71-72; Wink, 1997:203.

¹³⁰ Mehta, 1979:94.

1.4.1. Hârizmşahlar ve Moğol Tehlikesi

Saltanatının başlarında iken Sultan Şemseddîn İltutmuş, Moğollara karşı esasen tarafsız bir tutum sergilemeye karar vermiş idi. Dış politikasını meşgul edecek bu durum için üç farklı aşama belirlemiştir. Bu aşamalardan ilki Orta Asya siyasetinden olabildiğince uzak durmaktır. İkinci aşama, tehlikenin temyizini sağlamak yani olası bir tehlike durumunda bir üst karar organına danışmak veya desteğini sağlamak yönünde hareket etmeyi planlamıştır. Bu durumun kanıtı olarak Abbâsî halifesi ile arasındaki ilişkiyi temel olarak alabiliriz. Son aşamada ise gerekli görüldüğü esnada direniş yönünde tavır almaktır. Yani Moğollar yönlerini Delhi Türk Sultanlığı'na çevirmediği sürece Sultan Şemseddîn İltutmuş, Orta Asya'dan uzak durma kararını net bir şekilde benimsemiştir. Ancak Moğol tehlikesinin gölgesi Hârizmşahlar'dan dolayı Delhi Türk Sultanlığı üzerinde de belirmeye başladı. Sultan Şemseddîn İltutmuş bu endişe verici durumun kendi otoritesini tehlikeye düşüreceğinin farkında olarak Moğollara karşı ne açık bir davet sunmak ne de düşman kesilmek niyetinde değildir¹³¹. Aksi takdirde göçebe olarak yaşam süren Moğolların teşkilatlanmaları sonrasında hükümdarları Cengiz Hân zengin komşu ülkelere göz dikmiş ve bu ülkeleri fethedip yağmalayabilmek adına büyük ve disiplinli bir ordu kurmuş idi. İstilacı Moğol ordusu ile beraber Orta Asya, İran, Doğu Avrupa ve daha birçok yeri fetheden Cengiz Hân, nüfuzunu önemli ölçüde artırmıştı¹³².

611 (1215)'de Gûr ve Gazne bölgelerinin hâkimiyetini eline alarak büyük bir imparatorluk kuran Hârizmşah Alâeddîn Muhammed, Gazne merkez olmak üzere Gûr, Herat, Sicistan ve Garcistan bölgelerine asıl adı Mengübirtî olan oğlu Celâleddîn Hârizmşah'ı melik olarak tayin etmişti. Moğolların Karahıtay topraklarını ele geçirmesi ve Hârizmşahlarla komşu olması ile Hârizm'e baskıları artmış, bu durum bölgedeki durumları değiştirmiştir¹³³. Moğollar ve Hârizmşahlar arasındaki temas Alâeddîn Muhammed'in Cengiz Hân'ın Çin'deki durumunu yoklatmak üzere Moğol ülkesine elçi göndermesi ile başlamıştı. Cengiz Hân elçileri kabul etmiş ve yapılan görüşme neticesinde kendisi de değerli hediyelerle karşılık vermek maksadıyla Hârizm sınırında küçük bir şehir olan Otrar'a bir Moğol ticaret kervanı yollamaya karar vermişti. Ticarete önem veren Cengiz Hân, Müslüman kesim içerisinde de ticarete etkili olabilmenin Alâeddîn Muhammed ile anlaşmadan geçtiğinin farkındaydı. Bu durum nazarında Cengiz Hân ticaret antlaşması imzalayarak, barış ve huzur içinde alışveriş yapılması üzerine yanında bulunan beylere "Bizim tüccarlarımız da Hârizm iline mal götürsünler." diyerek, her kabileden ikişer üçer tüccarın toplanması ile yaklaşık dört yüz elli,

¹³¹ R. A. Ahmed, 1991:38-39.

¹³² Agibalova ve Donskoy, 2017:163.

¹³³ Taneri, 1993b:248; Merçil, 2013:179.

beş yüz kişilik bir ticaret heyetin Seyhun Nehri üzerinden Otrar'a varmalarını tembihlemiş idi¹³⁴. Ayrıca heyetini göndermeden hemen önce Hârizmşah'a yolladığı mektupta; iki taraf arasında sevgi ve anlaşma çerçevesinde tacirler ve kervanların gidip gelmesini, iki ülke arasında memleketlerinin değerli mallarının karşılıklı gönderilmesini iletmış olup ayrıca mektubunda kendisinin Hârizm hükümdarından üstün ve yüce olduğunu da vurgulamaktan geri kalmamıştır¹³⁵.

Cengiz Hân'a bağlı bir grup Müslümandan oluşan bu heyet Otrar'a vardığında, Otrar valisi İncalcık¹³⁶ hain planını uygulamak üzere Celâleddin Hârizmşah'a bir mektup yollayarak kafilenin tüccar olmadığını ve casusluk yaptıkları gerekçesiyle şikâyet etti. Bunun üzerine Celâleddin'den gerekli yetki alınınca heyet yağmalanmış, heyetin elçisi öldürülmüş ve İncalcık bu hile ile bütün mallara el koymuş idi¹³⁷. Olayın yaşandığı esnada hamamda bulunan tacirlerden biri kaçmayı başararak Otrar valisi İncalcık'ın yaptıklarını Cengiz Hân'a bildirdi¹³⁸. Yaşanan bu olay Müslüman topraklarında vuku bulacak Moğol istilasını da böylece hızlandırmış oldu. Çünkü durumu haber alan Cengiz Hân, güçlü bir orduyu hazır halde bulundurarak intikam almak adına hareket etmiş ve 615 (1219) senesinde İrtiş bölgesine varmıştı. Buradan da derhal Otrar'a hareket etmiştir¹³⁹. Devlet yönetme âdâbı ve elçilerin gidişatına dair meseleler gereğince bu davranış Cengiz Hân tarafından asla kabul edilebilecek bir durum değildi. Çünkü elçilere yapılan herhangi bir hakaret, olumlu yahut olumsuz her türlü davranış onları gönderen hükümdara yapılmış varsayılmaktadır. Hârizm hükümdarına gönderdiği elçiler ile faciaya sebep olan İncalcık'ın teslim edilmesi ve ayrıca malların zararının ödenmesini istediye de isteklerinin yerine getirilmemesi üzerine savaştan kaçınmadı¹⁴⁰. Hârizmşahlılar arasında Sir Derya (Seyhun) üzerinde bulunan Otrar şehrinde meydana gelen hadise üzerine harekete geçen Cengiz Hân, 1220 senesinde art arda kazandığı zaferler neticesinde Hârizmşahlılar birçok defa yenilgiye maruz kaldılar. Otrar şehrinde büyük tahriplere sebep olan Cengiz Hân ve Moğol ordusu, halkı yağmalamış ve kılıçtan geçirmişti. Moğollar önünden kaçan Celâleddin Hârizmşah 617 (1221)'de Gazne'ye gelerek halk tarafından iyi bir şekilde karşılanmıştı. Celâleddin, Gazne'yi iyi bir şekilde savunsa da takibi elden bırakmayan Cengiz Hân bu esnada Celâleddin'in kumandanları arasında anlaşmazlık çıktığını haber alınca topladığı kalabalık bir ordu ile harekete geçmişti. Durumu haber alan

¹³⁴ Hamdullah Müstevefi-yi Kazvinî, 2018:471; D'ohsson, 2014:94; Uluçay, 2020:124-125.

¹³⁵ Müellifin Farsça'dan Çev. ve Notlar için bk. Uyar, 2016:52-53.

¹³⁶ İsmi Kayır Hân olarak geçtiği yere bk. Uyar, 2016:53; Kadir Hân olarak aktarılan yer için bk. Göksu, 2015:136.

¹³⁷ Cûzcânî, II, 1970:966-967; Nesevî, 1934:29.

¹³⁸ Göksu, 2015:136.

¹³⁹ Kafalı, 1993:368.

¹⁴⁰ Nizamü'l-Mülk, 1941:133; Uluçay, 2020:125.

Celâleddîn Hârizmşah çareyi Sind Nehri'ni geçip Delhi'ye sığınmakta bulmuştu¹⁴¹. Yanındaki yedi yüz kişiyle Sind Nehri'ni gemisiz bir şekilde geçen Celâleddîn'in ordusundan sadece yedi kişi kurtulabildi¹⁴². Hindistan bölgesine sığınma niyetinde olan Celâleddîn Hârizmşah bu konuyu halletmekle uğraştığı sırada Cengiz Hân'ın oğullarından Cuci ve Çağatay'da Sir Derya ve Hârizm topraklarını yağmalamakla meşgul idi¹⁴³. Tarihe "Otrar Faciası" olarak geçen bu kayıtlar Hârizmşah Devleti'nin büyük bir hatası olarak değerlendirilebilir. Bu durum devletin yıkılmasına sebep olmanın yanı sıra İslâm dünyası için onarılmaz kayıplara sebep olmuştur.

Oldukça zor bir durumla karşı karşıya kalmış olan Celâleddîn Hârizmşah iki asil hükümdarın anlaşacağını varsayarak derhal Sultan Şemseddîn İltutmuş'a Aynülmülk isimli elçisini gönderdi ve Sultan Şemseddîn'in hâkimiyet sınırları içerisinde misafir olarak kabul edilmek istediğini ricada bulundu (618/1222). Celâleddîn Hârizmşah, Sultan Şemseddîn İltutmuş'a elçi ile beraber bir mektup da yollamış ve "Kaderin cilvesi beni sizin topraklarınıza attı. Şimdiye dek rahat günüm pek olmadı. Eğer dostluk kadehlerimizi havaya kaldırıp, anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak kardeşlik bağlarımızı kuvvetlendirirsek, iyi ve kötü zamanlarda birbirimizin yanında oluruz. Bu şekilde işleri beraber hallederiz. Anlaştığımız duyulduğu vakit düşmanlarımız bu durumdan muhakkak çekinir"¹⁴⁴ diyerek sığınma talebini açık şekilde dile getirmiştir. Celâleddîn Hârizmşah isteğinin kabul edilmesi durumunda babasından kalan imparatorluğu yeniden ayaklandırılabilecek emellerini düşünmekteydi. Fakat Celâleddîn Hârizmşah'ın gözü pek oluşu ve yiğitliğinin farkında olan Sultan Şemseddîn, sığınma talebini başlarda düşündü ise de bu teklifi pek hoş karşılamadı. Celâleddîn Hârizmşah tarafından gönderilen elçi Aynülmülk'ün saldırıya uğrayarak hayatını kaybettiği süsünü verdikten sonra başka bir elçiyi haberi iletmesi ile görevlendirdi¹⁴⁵. Nitekim Celâleddîn Hârizmşah'ın sığınma teklifinin kabul edilmesi Delhi Türk Sultanlığı için felaketin başlangıcı olabilirdi. Teklifin kabul edilmesi halinde bütün okları sultanlığın üzerine çekeceğini düşünen Şemseddîn İltutmuş nazikçe reddetmeyi uygun buldu.

Delhi sınırları içerisine Celâleddîn'in yerleşmesinin mümkün olmadığını belirtecek şekilde elçi ile yolladığı bazı hediyelerle birlikte kendisine; "Burası her ne kadar uzaktan güzel görünüyor ise de, sizin gibi asil bir sultana bu ülkenin iklimi ve suyu yaramaz. Eğer

¹⁴¹ Nesevî, 1934:46; Harl, 2014:239; Gömeç ve Çeliktas, 2019:76-77; Taneri, 1993b:249; Islam, 2017:107-108; ayrıca bk. Özgüdenli, 2005:225-226; Kafesoğlu, 1984:253-254.

¹⁴² Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018:398-399.

¹⁴³ Bosworth, 2005:324.

¹⁴⁴ Cüveynî, 2013:350-351.

¹⁴⁵ Cüveynî, 2013:351.

dilerse kendisine başka bir yer göstereyim. O bölgeyi asilerden arındırıp mülk edinsin.”¹⁴⁶ şeklindeki diplomatik cevabıyla isteğini reddettiğini net bir şekilde belirtmiştir. Sultan Şemseddîn İltutmuş’un bu kararı almasındaki diğer bir etken ise Bağdat’taki Abbâsî halifesiyle arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanmaktaydı. Çünkü Hârizmşahlıların Abbâsî halifesine karşı asi tutumunun farkında olduğundan ötürü halife ile arasını bozmaktan çekinen Sultan Şemseddîn İltutmuş, Celâleddîn Hârizmşah’a yardım etme konusunda geri durmuştur¹⁴⁷. Ayrıca Celâleddîn Hârizmşah idari ve askeri dehaya sahip kuvvetli bir liderdi. Fırsatını yakaladığı anda Hindistan’da hâkimiyet kurmaya çalışması elbette kaçınılmazdı. Bu durum Sultan Şemseddîn’in egemenliğine gölge düşürecektir. Bu sebeple sultan ne Hârizmşahları ne de Moğolları müttefik olarak seçmenin akıl kârı olmadığını farkındaydı¹⁴⁸.

Moğol istilasından olabildiğince uzak durmaya çalışan Sultan Şemseddîn İltutmuş’a ve Delhi Türk İmparatorluğu’na muhalefet olan başka gruplar da mevcut idi. Bu gruplardan biri olan Kokhar kabilesi, Moğollara Hindistan’ı işgal etmede yardım etmiştir. Bu kabile Delhi’ye yönelik sürekli olarak hizip yani çıkar mücadelelerine katıldılar¹⁴⁹. Pencâb ve Sind bölgeleri Cengiz Hân, Nâsireddîn Kubaca, Celâleddîn Hârizmşah ve Kokhar kabilesi arasında bir mücadele bölgesi haline gelmiş idi. Tüm bunların farkında olan Sultan Şemseddîn, Delhi’yi bu girdaptan uzak tutmak adına serinkanlı kararlar almaya çalıştı¹⁵⁰. Bu esnada Sultan Şemseddîn’in olumsuz yöndeki yanıtını alan Celâleddîn Hârizmşah hayal kırıklığına uğradı. Bunun üzerine Kokhar kabilesi ile yakın ilişkiler kurarak evlilik yoluyla nüfuzunu arttırmak istedi. Kokhar kabilesinin şefi bu teklife sıcak bakmanın yanı sıra aynı zamanda oğlunu Celâleddîn’e her türlü yardımda bulunması için yolladı. Bu yardımı büyük bir sevgiyle karşılayan Celâleddîn Hârizmşah, Ray¹⁵¹ prensine “Kutluğ Hân” unvânını verdi. Aralarında geçen bu dostça anlaşma ve jestler ile beraber taraflar güçlerini birleştirdi ve gerek Sultan Şemseddîn İltutmuş’a karşı gerek de Türk hükümdarı Nâsireddîn Kubaca’ya karşı birlikte hareket edeceklerdir¹⁵².

Tüm bunların yanı sıra şartların Celâleddîn Hârizmşah adına koşulların kötü şekilde devam ettiğinin bir diğer kanıtı ise elçilerin saf değiştirmesidir. Sultan Şemseddîn İltutmuş ile Celâleddîn Hârizmşah arasındaki görüşmeleri iletmek üzere görevli olan elçilerden iki kişi yaşadıkları güçlükleri bahane ederek efendilerini terk etmiş ve Delhi sultanının hizmetine

¹⁴⁶ Cüveynî, 2013:351; ayrıca bk. *Elliot-Dowson, II*, 1869:395; Ansari, 2000:159; A. Ahmed, 171.

¹⁴⁷ A. Tekin, 2012:406.

¹⁴⁸ K. A. Nizami, 1961:331.

¹⁴⁹ Çıkarları doğrultusunda hareket eden bu kabile, yeri geldiğinde Nâsireddîn Kubaca’ya karşı Sultan Şemseddîn İltutmuş’un yanında yer almışlardır. (bk. Wink, 1997:238-239.)

¹⁵⁰ Habib ve Nizami, 1970:216.

¹⁵¹ Büyük krallıklar, bölge idarecileri için kullanılan terimdir.

¹⁵² Begum, 1976:109.

girmişlerdir¹⁵³. Yaşanan tüm bu olaylarla beraber Celâleddîn Hârizmşah'ın Sind'e çekilmesi Hindistan'ın Moğolların gözetimi altına girmesine sebep oldu. 618 (1222) senesinde Afganistan'ın Gûr bölgesini de içine alarak Horasan ve Sivistan'a hâkim olmak isteyen Moğollar harekete geçti. Moğolların 1223'te Sefîd-rud (Seyfrûd) Kalesi¹⁵⁴ önlerinde bozguna uğramaları üzerine Cengiz Hân Bibari'yi zapt etti ve buradaki Müslümanları şehit etti¹⁵⁵. Akabinde üç ay boyunca burada bekleyen Cengiz Hân, Sultan Şemseddîn'e yolladığı elçiler vasıtasıyla Hindistan tarafına ordu göndererek oradan Karacel (Karaçal) ve Kâmrûp (Assam) yoluyla Çin'e geçmek istediğini belirttiyse de bu durum Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından reddedildi¹⁵⁶. Cengiz Hân'ın Sultan Şemseddîn İltutmuş'a elçi yollaması Celâleddîn'in Delhi'den yardım almasını önlemek amacıyla bir atakta bulunduğu rivayet edilmektedir. Fakat bu konuda net bir bilgi mevcut değildir¹⁵⁷. Moğollar ve Hârizmşahlar arasında devam eden mücadelede Cengiz Hân son bir atakta bulunmuş ve 620 (1224) senesinde Hârizmşah ülkesini hâkimiyeti altına alarak seferini başarıyla tamamladıktan sonra Moğolistan'daki garnizonuna dönmüştür¹⁵⁸. Cengiz Hân, Hint topraklarında pek ısrarcı olmadı. Bu durumun sebebi olarak Hindistan'ın Moğol tarzı göçebe yaşam için hem iklim hem de coğrafi açıdan uygun bulunmaması olabilir. Özellikle Moğolların hayvancılık ekonomisi, hayvanların sağlığını ve verimliliğini korumak gerekiyordu. Bu sebeple Hint coğrafyasının sıcak bir iklim olması ve Moğolların Hindistan'ın sıcaklığını dayanılmaz bulmaları bu duruma engel teşkil etmekteydi. Çünkü Moğollar yaz aylarını serin yayla bölgelerinde, kış aylarını ise sıcak ova çöllerinde geçirmekteydiler. Tüm bu etkenler göz önüne alınarak Moğollar, Celâleddîn Hârizmşah'ın peşinden gitmeyi daha uygun bulmuştur. Sonuç olarak Moğolların varlığı ve tahribatları Sultan Şemseddîn İltutmuş için yıkıcı olmayıp hatta rakipleri Tâceddîn Yıldız ve Nâsireddîn Kubaca'nın zayıflatılmasında oldukça etkili olmuştur¹⁵⁹. Sultan Şemseddîn İltutmuş gerek dış güçlere karşı ve gerek Türk hükümdarlara karşı izlediği denge politikası ve ayrıca uyguladığı akıllıca stratejiler ile hem tahtını hem de ülkesini korumayı başarmıştır.

Sultan Şemseddîn İltutmuş, Celâleddîn Hârizmşah'ın topraklarına girmesini engellemiş olsa da bir yandan Celâleddîn'in de bu konuda şüpheleri olduğu görülmektedir. Nesevî'nin aktardığı üzere gerekli görüldüğü takdirde Sultan İltutmuş ve Nâsireddîn Kubaca,

¹⁵³ Jackson, 1999:40.

¹⁵⁴ Burada meydana gelen çetin savaş için ayrıca bk. Uyar, 2016:91-95.

¹⁵⁵ Durak, 1999:75-76; Jackson, 1990a:48. (Bibari olarak kastedilen yeri Geyrî olarak aktaran için bk. Uyar, 2016:77; Gibari olarak geçen yere bk. Cûzcânî, II, 1970:1044.)

¹⁵⁶ Cûzcânî, II, 1970:1045-1047.

¹⁵⁷ Habib ve Nizami, 1970:216.

¹⁵⁸ Kafalı, 1993:368.

¹⁵⁹ Wink, 1997:202-203; Smith, <http://www.mongoliantculture.com/MONGOL-ARMIES.htm>, (erişim tarihi: 13.06.2020).

Celâleddîn Hârizmşah’a karşı ittifakta bulunmaktan çekinmemişlerdir. Celâleddîn Hârizmşah ile Nâsireddîn Kubaca arasında vuku bulan olaylar sonucunda Sultan Şemseddîn İltutmuş’u ikna eden Kubaca, Delhi kuvvetlerine ek olarak on bin atlı birliğini Celâleddîn’in üzerine gönderdi. Meydana gelen muhasarada galip gelen Celâleddîn geride kalan bütün ganimetlere sahip oldu. Oldukça güç toplayan Celâleddîn bu kez Hindistan’daki Kaniser üzerine yürümüş ve Sultan Şemseddîn’in tâbiyeti altında bulunan racaları kendisine itaate mecbur bırakmıştı. Sultan derhal otuz bin atlı, yüz bin yaya ve üç yüz filden oluşan kuvvetlerini gönderdi. İki kuvvet arasındaki itişme neticesinde Sultan Şemseddîn bir ateşkes adımı atarak Celâleddîn’e: “Arkanızda ne kadar din düşmanı olduğunuzu bilmez değilsiniz. Siz bugün İslâm’ın sultan ve sabık hükümdarlarının oğlusunuz. Size karşı hareket bana yakışmaz. Size karşı ancak kendimi müdafaa için silaha müracaat edebilirim. Eğer isterseniz kızımı vereyim. O zaman aramızda her şey düzelir.” diyerek ikna etmeye çalışmıştır. Bu güvenceye başta inanan Celâleddîn, çok geçmeden Sultan İltutmuş ve Kubaca’nın iş birliği dâhilinde diğer bütün racaların da kendisine karşı ittifak ettiği haberini aldı¹⁶⁰. Celâleddîn’in bu ittifaktan haberdar olmasının ardından Hindistan topraklarında kalmaya kendisi de pek sıcak bakmamıştır.

İleri görüşlü Sultan Şemseddîn, Celâleddîn’in topraklara girmesinin elbette Hindistan’daki Müslüman-Türk hâkimiyetini zedeleyeceğinin farkındaydı. İsteği reddetmekle kalmayan Sultan Şemseddîn, olası bir duruma karşın büyük bir orduyu da hazırda bulunduruyordu. Bu orduyla baş edemeyeceğinin farkında olan Celâleddîn Hârizmşah, yanındaki adamları ile Sind taraflarından çekilerek 1224 yılında Mekran üzerinden Kirman’a geçmiştir. Bir ay boyunca Kirman’da kalan Celâleddîn, 1225 senesinde Tebriz’i zapt ederek karargâhını burada kurmuştur. Aynı yıl içerisinde Tiflis’i de ele geçirmiştir¹⁶¹. 1230’da Eyyûbî Devleti’nin elinde bulunan Ahlat’ı alan Celâleddîn’in, Cengiz’in kuvvetleri tarafından takibi devam etmiş ve uğradığı saldırılar sonucunda her şeyi yitirmiştir. Celâleddîn’in 628 (1231) senesinde Doğu Anadolu’da bir Kürt tarafından öldürülmesiyle Hârizmşahlar Hânedânı sona ermiştir. Celâleddîn her ne kadar Delhi’de bulunmasa da yarattığı ortamdan dolayı Delhi Sultanlığı’nın Belh ve çevresini oluşturan kuzey sınırının tehlike altına girmesinden dolayı sultan bu bölgelerin güvenliği sağlamak açısından ordu sevk etmiştir. Çünkü Hârizmşahlar yüzünden Moğollar, Hint coğrafyasını tanımış ve ülkenin kuzey sınırlarına girerek tahrip etmekten çekinmemişlerdir¹⁶². Hârizmşahlar için esasen Hindistan Moğollara direnemeyince kaçmak için iyi bir sığınak merkeziydi. Hatta bu konuda

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Nesevî, 1934:57-59.

¹⁶¹ Habib ve Nizami, 1970:217; Kortel, 2000:261; Gömeç ve Çeliktas, 2019:78; Kafesoğlu, 1992b:343; Gürbüz, 2012:31.

¹⁶² Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018:401; Gömeç ve Çeliktas, 2019:78-79.

Celâleddîn'e Hârizmli taraftarlarından eğer Gazne'de yeterli güven ortamı oluşturmazsa Hindistan'a çekilmesi yönünde öneride bulunmuşlardır. Bu sebeple Cengiz Hân gözetiminden kaçmak isteyen Hârizm hükümdarı Hint coğrafyasını tehlikeye düşürdü¹⁶³.

Delhi Sultanlığı'nın batı sınırını oluşturan ve Moğol tehlikesini savuran Multân'da karışık bir ortam meydana geldi. Çünkü tam bu esnada Celâleddîn'in subaylarından biri olan Seyfeddîn Hasan Karluk bölgeye yağma operasyonları düzenliyordu¹⁶⁴. Sultan Şemseddîn'in Multân ve Uça'yı ilhak etmesi ile Moğollar ve Delhi Sultanlığı arasındaki tampon devlet ortadan kalkmış oldu. Sultanın sınırları şimdi Moğollar ile doğrudan temas haline gelebilecek olsa da gerek aldığı önlemler ve gerek Cengiz Hân'ın oğulları arasındaki mücadele sınırları olası tehlikelerden şimdilik korumaya yetmiştir. Bunun bir kanıtı olarak Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hükümdarlığı esnasında ciddi anlamda gelebilecek herhangi bir Moğol saldırısı Delhi topraklarından uzaklaştırılmıştır. Böylelikle sultan düşmanlarını uzaklaştırırken konumunu da pekiştirmek ve nüfuzunu artırmak yönünde hareket etmeye devam etti¹⁶⁵. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Moğollara kuvvetli bir şekilde direnmesinin bir diğer etkisi de Delhi süvari birlikleri oldu. Ordunun omurgasını oluşturan süvari sınıfı Moğol ordularına karşı büyük direnç gösterdi. Ayrıca süvari birliğinin önemini vurgulamak üzere Sultan Şemseddîn İltutmuş'un bastırdığı paralarda süvari birliğini temsil eden semboller yer almaktaydı¹⁶⁶.

Moğol istilasını dünya tarihine insanlık adına en büyük yağma ve tahrip hareketi olarak geçmiştir. İslâm dünyasının da bu tahribattan payına düşeni alması da kaçınılmaz olmuştur. Moğol istilasına uğrayan Müslüman ülkeler Dârü'l-İslâm hükmünü yitirip Dâr-ı Küfr hüviyetine bürünmüş oldu. Fakat Hindistan'daki Moğol tahribatının önlenmesi Müslüman-Türk birliği açısından olumlu sonuçlar doğurmuştur. Diğer İslâm ülkelerindeki büyük tahriplere nazaran daha asgari düzeyde tahribe maruz kalan Hindistan topraklarındaki durumu gözler önüne seren ve döneme tanıklık eden müellif Cûzcânî'den aktarılan: "Sadece Hindistan ülkeleri, yüce faziletin feyzi ve ilahi cömertliğin inayeti ile Şems oğullarının himayesi, İltutmuşlu hânedânının muhafazası neticesinde ehl-i İslâm'ın merkezi ve iman sahiplerinin medarı haline geldi; 'İşte bu, Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.'"¹⁶⁷. Bu bilgiler doğrultusunda Moğol istilasının yarattığı durumun vahametinin aleni bir şekilde gözler önüne serildiğine tanık olmaktayız. İstilaların genel anlamda yıkıcılığı

¹⁶³ Jackson, 1999:34.

¹⁶⁴ A. K. Majumdar, 1967:227.

¹⁶⁵ K. A. Nizami, 1961:332.

¹⁶⁶ Qureshi, 1942:134.

¹⁶⁷ Cûzcânî, II, 1970:876-879; ayrıca bk. Uyar, 2016:37-38.

ve etkilerinin çok derin izler bıraktığı açıktır. Hindistan'ın bu durumdan sıyırması Sultan Şemseddîn İltutmuş'un idari zekâsı ve kabiliyetleri neticesinde gerçekleşmiştir.

Moğol istilas ve yarattığı tahribatın önünden kaçan Müslüman-Türkler, Delhi Türk Sultanlığı'nın olumlu tavrı karşısında bölgeye akınlarda bulunmuşlardır. Bunun önemli sayılabilecek örneklerinden biri Afganlardır. Cengiz Hân'ın saldırısından kaçan Afganlar, Hindistan sınırlarına gelmiş ve burada Sultan İltutmuş'un askeri sisteminin birer parçası olmuşlardır. Hindistan topraklarının Afganlara açılması ile sayı önemli ölçüde artmış ve hepsi de bu sınırlarda askerlik yapmayı tercih etmişlerdir¹⁶⁸. Nâsireddîn Kubaca ve Şemseddîn İltutmuş'un mücadelesi neticesinde Hindistan'a yapılan akınlar ile Türk nüfusu önemli ölçüde artmıştır. Bu durum Hindistan'da Türk kültürünün daha çok yerleşmesine ve yayılmasına katkı sağlamıştır. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Celâleddîn Hârizmşah'ın yerleşme teklifini reddetmesi onu Nâsireddîn Kubaca'nın toprakları üzerine yolladı. Hârizmliler, Kubaca'nın topraklarına gelip buraları yağmalamış ve haraca bağlamışlardır. Böylece Sultan İltutmuş sınırları içerisinde güvenli ortam yaratmış ve Hindistan Türklüğünü birleştirmek maksadıyla tarafları kendinden uzaklaştırarak bir süre birbirleriyle meşgul olmalarını sağlamıştır. Sultan, diplomatik zekâsıyla aynı anda hem Moğolları püskürtmüş hem de dolaylı yoldan Nâsireddîn Kubaca'yı meşgul etmiş ayrıca Hârizmlilerin gücünü ve saygınlığını da kırmayı başardı¹⁶⁹.

Sonuç itibariyle Sultan Şemseddîn İltutmuş hükümdarlığı esnasında Türk hükümdarlar, Moğollar ve Hindûlar ile başarılı şekilde mücadele etmesi keskin zekâsının bir göstergesidir. Moğolların tahribatlarına aşırı şekilde maruz kalmayan ve hatta bu durumu fırsata çevirip rakiplerini dolaylı yoldan zayıflatmayı başarması takdire şayandır. Sultan İltutmuş, ne Moğolların müttefiki ne de onların düşmanlıklarını üzerine çekmemek adına dikkatli bir savunma ve tarafsızlık politikası neticesinde Moğollara karşı mesafesini koruyarak büyük bir başarı sağladı. Fakat bu başarılı durum sultandan sonra halefleri döneminde pek mümkün olmayacaktır. Kuzey Hindistan'da varlıklarını yeni yeni hissettiren bir Türk-İslâm sultanlığının kuvvetleri zor durumda kaldı. Cengiz Hân'ın oğulları Çağatay ve Ögeday'ın Pencâb ve Kalincar'daki yıkımları kaçınılmaz oldu. Nitekim Sultan Şemseddîn'in ölümünden sonra oğlu Celâleddîn, Moğolların kendisine verdiği bir sınır beyliği ile yetinmek zorunda kaldı¹⁷⁰. Fakat bazı dönemlerde karşılıklı olarak Delhi Türk Sultanlığı ve Moğollar arasında barış stratejisi uygulandığını görmekteyiz. Sözgelisi, Ögeday döneminde (1227-

¹⁶⁸ Athar, 1987:90.

¹⁶⁹ Yurdaydın, 1971:278; Ansari, 2000:159; Kafesoğlu, 1992a:323; Ahmed, 1995:22-23.

¹⁷⁰ A. Ahmed, 1995:22-23.

1241) Moğol ülkelerinden Hindistan'a at ihracatı gerçekleşmiştir. Hindistan ile ticaretini kesmeyen Ögeday'ın niyetinin tamamen stratejik olduğu söylenebilir¹⁷¹.

1.4.2. Bengal Olayları ve Halaç Sultanlığı İle Mücadele

Hindistan'ın kuzeydoğusunda bulunan Bengal ve Bihâr'ın Müslüman Türkler tarafından fethedilmesi ilk olarak Muhammed Bahtiyar Halacî tarafından gerçekleştirilmiş olup Delhi Türk sultanı Kutbeddîn Aybeg'e bağlı bölgeler olarak kalmıştı¹⁷². Bahtiyar Halacî'nin ölümünden sonra Halaç beyleri arasında karışıklıklar baş gösterdi. Meydana gelen bu karışıklıklar üzerine Sultan Kutbeddîn Aybeg, Bengal'in merkezi olan Leknevtî'nin idaresini Ali Merdân Halacî'ye bırakmıştı¹⁷³. Kutbeddîn Aybeg'in ölümü ile değişen dengeler sonucunda bu bölgelerde Ali Merdân bağımsızlığını ilan edip adına hutbe okuttu, para bastırdı ve bölgeleri kontrol altında tutmaya devam etti. Fakat Ali Merdân'ın bölge üzerindeki zalimce tutumları ve bir hükümdar gibi davranış sergilemesi sonucunda Halacîlerin isyan girişiminde bulundular. Meydana gelen isyanla birlikte Ali Merdân öldürüldü¹⁷⁴.

On üçüncü yüzyıl boyunca Bengal valileri genel bağlamda mümkün olduğunca Delhi'deki yönetimden sıyrılmaya çalışarak bağımsızlık iddia ediyorlardı ve bağımsızlık emellerinden vazgeçmeyerek sürekli olarak ayaklanmalarda bulundular¹⁷⁵. Bu sebeplerden dolayı Sultan Şemseddîn İltutmuş devrinde de bu bölgeler problem haline gelmiştir. Rakiplerinden kurtulan Sultan Şemseddîn bu kez yönünü Leknevtî'ye çevirdi. Sultan Kutbeddîn Aybeg'in ölümü ile diğer meliklerin yaptığı gibi Halaçlar da kendi başlarına hareket edip hutbe okutmaktan geri kalmamışlardır. Ali Merdân'ın öldürülmesi ile Halaçlar tarafından desteklenip ve Leknevtî Halacîlerinin son hükümdarı olarak Hüsâmeddin İvaz Halacî "Gıyâseddîn" adını alarak tahta geçmiş ve Delhi sultanına itaati reddederek "Sultan Gıyâseddîn Halacî"¹⁷⁶ unvânıyla adına para bastırmıştı. Gıyâseddîn İvaz içte yaşanan sorunları hallettikten sonra gazâlarına başladı ve Bihâr'ı ilhak etti. Bu esnada Delhi sultanı İltutmuş'a bağlı kuvvetlerin Bihâr ve Bengal'i fethetmeye çalıştığı haberini aldı. Durumu haber alan Gıyâseddîn İvaz seferini yarıda keserek derhal Leknevtî'ye dönmeye karar verdi¹⁷⁷. Leknevtî'yi hükümet merkezi yapan Gıyâseddîn İvaz, hükümdarlığını başarılı bir şekilde tesis etti. Bang¹⁷⁸, Kâmrûp, Tirhut ve Cagnagar (Jajnagar)¹⁷⁹ gibi Leknevtî eyaletlerini

¹⁷¹ Kansoy, 2018:507.

¹⁷² Naim, 1992:138; Özcan, 1992:436.

¹⁷³ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:56-58.

¹⁷⁴ Ghulam Husain Salim, 1902:69-70; Srivastava, 1966:98.

¹⁷⁵ Eaton, 1993:28.

¹⁷⁶ Cûzcânî, I, 1970:587;

¹⁷⁷ Nazarov, 1997:58-59; A. Ahmed,138-139; Kortel, 2006:49; Konukçu, 1997c:227.

¹⁷⁸ Bang adının Bengal olarak geçtiği yere bk. Cûzcânî, *Elliot-Dowson*, II, 1869:307.

kendisine bağlayarak haraç almaya başladı. Böylelikle yüklü bir servet elde ederek muazzam bir hazine ve fillere sahip oldu¹⁸⁰. Ayrıca ordu büyük bir refah içinde idi ve soylulara lütuflarda bulunmayı da ihmal etmiyordu. Kibar, cesur ve cömert hükümdar Gıyâseddîn İvaz, böylelikle Leknevî halkının da desteğini sağlamış oldu¹⁸¹. Bağımsızlığını ileri süren Sultan Gıyâseddîn İvaz, kendini yeryüzündeki en büyük İslâmi otoritenin de savunucusu ilan etmekten geri durmadı. Konumunu meşrulaştırmaya çalışan Sultan İvaz, Bağdat halifeliğinin doğrudan desteğini sağlaması durumunda Bengal'in yeniden bağımsızlık kazanmasında oldukça etkili olacaktı. Durumun farkında olan Sultan Şemseddîn, sadece Bengal'i itaati altına almak niyetinde kalmayarak Gıyâseddîn İvaz'ın halife ile iletişimine de engel olmayı planlamaktaydı¹⁸².

Sultan Şemseddîn İltutmuş bölgeyi tamamen ele geçirmek adına 621 (1225) senesinde harekete geçti. Patna'yı geçerek Halaç topraklarına giren Delhi kuvvetleri, Ganj Nehri kıyısına vardılar. Sultan Gıyâseddîn İvaz da bunun üzerine ordularını nehirden yukarı doğru çekti ve Gıyâseddîn İvaz boyun eğmekten başka çare bulamadı. Kaynaklarda iki sultanın karşılaşmasındaki detaylar verilmemektedir. Taraflar arasında bir savaşın meydana gelip gelmediği net olmamakla beraber Gıyâseddîn İvaz'ın savaşa hazır olduğunu ve bu suretle güçlerini Sultan Şemseddîn İltutmuş üzerine gönderdiğini fakat barış sağlandığı kaydedilmektedir. Başka bir görüş ise Gıyâseddîn'in Leknevî'ye geçmesini istemeyen Sultan Şemseddîn İltutmuş, kuvvetleriyle beraber nehirdeki bütün tekneleri kaldırarak burayı emniyet altına aldığını söylemektedir¹⁸³. Sonuç olarak taraflar arasında anlaşmaya varma kararı alındı. Bu anlaşma gereğince Türk hükümdarı Gıyâseddîn İvaz, Sultan Şemseddîn İltutmuş'a otuz sekiz fil ve seksen yük hazine hediye ederek ayrıca her yıl Delhi'ye haraç ödenmesi kararlaştırıldı. Böylece Gıyâseddîn İvaz Delhi sultanının hâkimiyetini resmen tanımış oldu. Tüm bunlara ek olarak basılan paralarda Sultan Şemseddîn İltutmuş'un adının geçmesi kararlaştırıldı ve hutbe sultan adına okundu¹⁸⁴. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş bölgeyi kontrol altında tutabilmek maksadıyla Bihâr'da Melik İzzeddîn Canî¹⁸⁵ ve büyük oğlu Melik Nâsıreddîn Mahmûd Şâh'ı bölgede idareyi sağlamak için komutan olarak

¹⁷⁹ Jajnagar veya Cacnagar olarak geçen yer Hindistan'ın doğusundaki Orissa eyaletidir. (bk. Jackson, 1999:21-22.

¹⁸⁰ Cûzcânî, I, 1970:587-589.

¹⁸¹ Cûzcânî, *Elliot-Dowson*, II, 1869:318.

¹⁸² Eaton, 1993:28; Sen, 1963:2.

¹⁸³ Cûzcânî, I, 1970:593, dipnot:6-7.

¹⁸⁴ Cûzcânî, I, 1970:593, 610; ayrıca bk. Stewart, 1903:64.

¹⁸⁵ Cûzcânî, I, 1970:594'te İzzeddîn Canî ismi zikredilmektedir. Fakat aynı eserin daha sonraki bölümlerinde Alâeddîn Canî olarak geçmektedir. Biz bundan sonra ismi Alâeddîn Canî olarak zikredeceğiz. Detaylı bilgi için bk. aynı yer, dipnot:1.

görevlendirdikten sonra Leknevtî'yi terk etti¹⁸⁶. Tüm bu durumlar bölge üzerindeki hâkimiyetin Sultan Şemseddîn İltutmuş'ta olduğunu ve ayrıca hükümdarlık alâmetlerinin sultan adına yerine getirilmesi de bir kez daha üstünlüğünün kabul edildiğine dayanmaktadır. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Gıyâseddîn İvaz ile devam eden mücadelesi ve Halaç Hânedânı'na tamamen son vermesi ilerleyen konularda yeniden ele alınacaktır.

1.4.3. Ranthambhor Seferi ve Hindûlarla Mücadele

Hindû Racputlar¹⁸⁷ yabancı gördüğü Müslüman boyunduruğunu üzerlerinden atmak niyetiyle güçlü bir girişimde bulundular. Türk vali ve yöneticileri uzaklaştırmak için ellerinin varlığı her yerden cesaret ve destek topladılar. Sultan Kutbeddîn Aybeg zamanında Müslümanların ellerinden kaçırdıkları Gvâlyor bölgesinden Müslüman garnizonunu uzaklaştırıp işgal ettikten sonra Kalincar'ı da ele geçirmişlerdi. Ranthambhor'un hükümdarı Çavhan Racputları'ndan Udaysa (Udayasimha), Türk birliklerini bölgeden uzaklaştırarak buranın egemenliğini başka Hindû racaların eline verdi. Ayrıca Udaysa; Nadol, Mandor, Ratnapur, Ramsin, Khera, Bharmer, Radhadhara ve daha birçok yeri fethetti. Bunların yanı sıra Ecmir, Bayana ve Thangir'de Türk üstünlüğüne son verildi ve bu bölgelerde bağımsızlıklarını dile getirdiler. Hindistan'da önem arz eden bu bölgelerin elden çıkmasına kayıtsız kalmayan Sultan Şemseddîn İltutmuş harekete geçti ve keşif çalışmalarına başladı¹⁸⁸. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un başlarda bu bölgeleri boş bırakmasının sebebi rakipleri olan Türk hükümdarlar ile mücadelesi ayrıca kuzeybatı sınır bölgelerinin sorunlarıyla uğraşmasından kaynaklanıyordu¹⁸⁹. Türk-İslâm devletleri için gazâyâ çıkmak yani Müslümanlığı yaymak veya korumak adına İslâm dini karşıtlarına seferde bulunulmalıydı. İslâm devletlerinin temel kaidelerinden biri şüphesiz ki dine karşı yapılan her türlü başkaldırı ile mücadele etmektir. Hindistan'daki Delhi Türk sultanları da bu sebeple Hindûlar ile mücadeleyi elden bırakmadılar.

Sultan Kutbeddîn Aybeg'in vefatı ile ortaya çıkan karışıklık ortamından faydalanan Hindûlar Ranthambhor'u ele geçirmişlerdi¹⁹⁰. Delhi sultanları için problem haline gelen bu kale neredeyse her sultanın hükümdarlığında ele geçirilmek üzere her defasında Racputlarla mücadeleye sebep olmuştur. Kaybettikleri bölgeleri yeniden almaya çalışan Hindûlar, sultanın otoritesine meydan okumayı göze aldılar. Nitekim Sultan Şemseddîn İltutmuş'u da uğraşmak

¹⁸⁶ Cûzcânî, I, 1970:593-594; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:59; A. Ahmed, 171-172; Bayur, I, 1987:280.

¹⁸⁷ Racput, Sanskritçe'de prens anlamına gelen ve Hindistan'da bir savaşçı olup genel olarak Ksatriya kastına ait olan bir toplumsal gruba verilen isimdir. Ayrıca bk. Konukçu, 1997b:1177.

¹⁸⁸ Srivastava, 1966:99.

¹⁸⁹ Mehta, 1979:95.

¹⁹⁰ Haig, III, 1928:53.

zorunda bırakan¹⁹¹ Ranthambhor Kalesi daha önce yedi hükümdar tarafından zapt edilmeye çalışılsa da sonuç başarılı olamamıştır. Kale kuleler ve burçlarla çevrili olup oldukça yüksek bir kayalık üzerine inşa edilmiştir. XII. yüzyılda Udaya üstünlüğü neticesinde kale Prithvi Raja'nın fethiyle alınmıştır. Kalenin dayanıklılığı ve yenilmezliği ile nam salmış ayrıca kötü şöhretli racaların elinde olması bakımından Sultan İltutmüş 622 (1226) senesinde burayı fethetmeye niyetlendi¹⁹². Sultan bir süre kaleyi kuşatmış ise de Raca Valanadeva (Büyük ihtimalle Prithvi Raja'nın torunudur.) haraç ve vergi ödeme teklifiyle kaleyi sultanın idaresi altında yönetme yetkisine sahip olmuştur.

Sultan Şemseddîn İltutmüş'un bir diğer önemli fetih hareketi ise Sivalik üzerine olmuştur. 1227'de Sivalik bölgesinin sınırları içerisinde kalan Mandor Kalesi'ne birlikleriyle yürüyen Sultan Şemseddîn, bölgeyi doğudan ele geçirerek burayı Kirtipala'nın hâkimiyetinden aldı. Ayrıca ordusu ile birlikte önemli bir ganimet elde etmiş idi¹⁹³. Bölgenin önem arz etmesi 1381 yılına değin Parihar Racputları'na başkentlik yapmasıdır. Ayrıca 1459'a kadar Rathor Racputları'nın da hükümet merkezi konumundadır. Hindistan'da Müslüman-Türk birliği ve hâkimiyeti kurma çabasında olan Sultan Şemseddîn böylece Budist hâkimiyetini olası ölçüde kırmayı başarmıştır¹⁹⁴. Ayrıca Racputların ele geçirdiği Bayana ve Thangir'de de Türkler tarafından üstünlük sağlandıktan sonra Ecmir de Hindû işgalinden arındırıldı¹⁹⁵.

Sultan Şemseddîn İltutmüş'un Hindûların elinde bulunan bu yerleri fethedip zaferle dönmesi ile o esnada Moğolların istilasından Buhara'dan Delhi'ye kaçan şair ve filozof Emîr Rûhânî¹⁹⁶, Sultan Şemseddîn'i tebrik etmek için beyitler yazmıştır. Emîr Rûhânî'nin sonsuz methiyeler dizdiği bu beyitler şu şekildedir:

“Gökyüzünün sakinlerine melek Cebrail Sultan Şemseddîn'in
Büyük zafer haberini taşıdı
En yüksek göklerde yaşayan kutsal melekler
Bu harika haberler için Cennette yüksek kubbeler ve kemerler inşa edin;
Mulahida'dan İslâm imparatoru yine gökyüzüne kadar yüksek kaleleri fethetti
Onun kolunda ve kılıcındaki inancın savaşçısı

¹⁹¹ Athar, 1987:183(ii).

¹⁹² Cûzcânî, I, 1970:610-611.

¹⁹³ Ahluwalia, 1972:98-99.

¹⁹⁴ Sirhindî, 1977:19; Jackson, 1999:30; A. Ahmed, 172-173; Cöhçe, 2002b:1214; Ansari, 2000:159.

¹⁹⁵ Srivastava, 1966:99-100.

¹⁹⁶ K. S. Lal, 1973:110; Law, 1916:20.

Tezcanlı Haydar'ın ruhu övgüsünü gösteriyor"¹⁹⁷ olarak yazmış olduğu bu övgü dolu cümleler Sultan Şemseddîn'in yeryüzünde ve gökyüzündeki ihtişamını gözler önüne sermektedir. Ayrıca Sultan Şemseddîn'in Sünnî İslâm anlayışına yakın olması Mulahida (mülhid olarak geçmektedir) adı verilen ve dinsiz, tanrıtanımaz fedailer anlamına gelen İsmâîlîlerin, Sünnî İslâm anlayışına tepkileri kast edilmektedir. Nitekim Gûrlu hükümdar Muizzeddîn Muhammed, Daniye'de kurulan ordugâhında namaz kıldığı bir vakitte İsmâîlî bir fedai tarafından öldürülmüş idi. Ayrıca Gûrluların da Sünnî Abbâsî halifesi ile diplomatik ilişkileri açıktır¹⁹⁸. Böylelikle Sultan Şemseddîn'in de İsmâîlîlere karşı ihtişamı ve başarısı gözler önüne serilmektedir. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Şîîler ile mücadelesi ve uğradığı suikasti çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ele alacağız.

1.4.4. Leknevî Halaç Sultanlığı'nın Sonu

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un 621 (1225) yılında Halaç hükümdarı Gıyâseddîn İvaz ile mücadelesi yukarıda değindiğimiz üzere Gıyâseddîn, Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hâkimiyetini tanıyarak ve sultan adına para bastırma şartıyla ayrıca çeşitli hediyelerin de gönderilmesiyle sonuca bağlanmış ve böylelikle iki nüfuzlu Türk hükümdarı arasındaki mücadele bir süreliğine askıya alınmış idi.

Sultan Şemseddîn İltutmuş, Müslüman yönetimini büyük ölçüde sağladıktan sonra Delhi'nin otoritesini kabul etmeyen meliklerle mücadele etmeye devam etti. Sürekli olarak isyan halinde olan ve sultanın otoritesine gölge düşüren Bengal Halaç meliklerini tamamen etkisiz hale getirmek için harekete geçti¹⁹⁹. Bölgede emniyeti sağlamak niyetiyle önlem almak adına daha önce birkaç kez başkent Delhi'den Leknevî üzerine ordu göndererek Bihâr'ı kontrol altında tuttu ve bölgenin kontrolünü sağlamak adına emirlerini yerleştirmiş idi. Hatta Sultan Şemseddîn'in 622 yılında Leknevî'ye yürümesi üzerine Gıyâseddîn İvaz gemilerini derhal nehre taşıdı²⁰⁰. Sultan Şemseddîn'in 622'de Ranthambhor seferi ile meşgul olduğu esnada durumu fırsat bilen Halaç hükümdarı Gıyâseddîn İvaz, sultan ile aralarında yapılan anlaşmaya sadık kalmayarak Bihâr'ı zapt etmek üzere harekete geçti. Gıyâseddîn İvaz tarafından Bihâr'ın zapt edileceğini duyan Sultan Şemseddîn İltutmuş Delhi kuvvetlerinden bir ordu hazırlayarak derhal bölgeye sevk etti²⁰¹.

¹⁹⁷ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:67.

¹⁹⁸ Cûzcânî, I, 1970:484-485, ayrıca bk. dipnot:3; Siddiqui, 1996:209; Karmatîler, İsmâîlîler ve Mulahida terimleri için bk. *Elliot-Dowson*, II, 1869:571-572.

¹⁹⁹ Panikkar, 1954:119.

²⁰⁰ Cûzcânî, I, 1970:590-591.

²⁰¹ Cöhçe, 2002b:1215.

Sultan Şemseddîn Leknevî'yi boş bırakmamak ve bölgenin kontrolünü sağlamak adına büyük oğlunu ve yanında bir melik ile bölgede hazır durumda bırakmıştı. Melik Nâsireddîn Mahmûd babasının emriyle Alâeddîn Canî dâhil olmak üzere Delhi kuvvetlerini toplayarak Eved'den Leknevî'ye hareket ettikleri esnada Gıyâseddîn İvaz ise kendisine karşı herhangi bir atakta bulunulmayacağını düşünerek Kâmrûp ve Bang'ı fethetmek üzere yola çıkmış ve bu sebeple Leknevî'yi savunmasız bir halde bırakmış idi²⁰². Bu durumdan faydalanan Melik Nâsireddîn Mahmûd Şâh vakit kaybetmeden 624 (1227)'te Hasankot²⁰³ Kalesi'ni ve Leknevî ilini zapt etti. Bu haberler Gıyâseddîn İvaz'a ulaştığında çıktığı seferi derhal yarıda bırakmak zorunda kaldı ve mücadele için hemen bölgeye geldi. Yaşanan mücadelede mağlup olan Gıyâseddîn İvaz ve emirlerinin tamamı esir düştü. Akabinde Sultan Gıyâseddîn İvaz öldürüldü. Bu galibiyet neticesinde hazineler ve filler olan savaş ganimetlerinin tümü ele geçirildi. Nâsireddîn Mahmûd Şâh galibiyetinin şerefine Delhi ve diğer şehirlerdeki bütün din adamlarına hediyeler göndermeyi de ihmal etmedi²⁰⁴.

Nihayetinde güçlü rakiplerden biri olan Gıyâseddîn İvaz'ın on iki yıllık saltanatına son veren Melik Nâsireddîn Mahmûd Şâh bölgenin idaresini ele aldı. Bunun üzerine babası Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından Leknevî ve civarının idaresine tayin edilen Melik Nâsireddîn Mahmûd Şâh başarısından dolayı ayrıca Sultan Şemseddîn tarafından hilafetin başkenti Bağdat'tan gelen değerli bir hil'atı ve ayrıca kırmızı bir çetri Leknevî'ye göndererek oğlunu şereflendirdi²⁰⁵. Büyük ve müreffeh bir sultanlığın mutlak hükümdarı Sultan Şemseddîn İltutmuş, bir veliaht belirlemezse problemlerin zuhur edeceğinin farkındaydı. Böyle bir felaketten kaçınmak için tahta varis olabilecek kadar yetenekli oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ı halefi olarak seçti. Sultanın vermiş olduğu karar oldukça yerinde karşılandı ve devlet erkânı gelecekteki hükümdar Nâsireddîn Mahmûd'u kabiliyetlerinden dolayı memnuniyetle kabul etti. Sultan Şemseddîn İltutmuş, oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın devlet erkânı tarafından tahtın varis olarak tanındığına memnun oldu²⁰⁶. Ayrıca Sultan Şemseddîn tarafından veliaht olarak ilan edilen Nâsireddîn Mahmûd'un içerisinde bulunduğu durumun pekiştirilmesi maksadıyla hükümdarlık alâmetlerinden kırmızı bir çetr (çetr-i lal) da verilmiş idi²⁰⁷. Çetr ve şeref elbisesi olarak nitelendirilen hil'at gibi değerli hediyeler ile şereflendirilen Melik Nâsireddîn Mahmûd Şâh ülkenin ileri gelenleri, devlet erkânından emir ve meliklerin

²⁰² Cûzcânî, I, 1970:593-595, 629.

²⁰³ Müellif Cûzcânî'nin Raverty çevirisinde kalenin ismi Basan-kot olarak geçmektedir. (bk. Cûzcânî, I, 1970:629.)

²⁰⁴ Cûzcânî, I, 1970:629.

²⁰⁵ Cûzcânî, I, 1970:595, 629-630; Gömeç ve Çelikaş, 2019:72; A. Ahmed, 173; Chandra, 2007:78.

²⁰⁶ Begum, 1976:129-130.

²⁰⁷ Cûzcânî, I, 1970:629-630; Kortel, 2006:199.

gözünde artık devletin yegâne olarak görülmekteydi²⁰⁸. Ayrıca çetrlarda siyah, beyaz ve kırmızı renklerinin temel renkler olduğuna dikkat çekecek olursak²⁰⁹ Nâsireddîn Mahmûd'un bir kez daha babasından sonra tahta geçebilecek en kabiliyetli kişi olduğu sonucuna varabiliriz. Çünkü çetrlarda temel renkler ancak hükümdarlar tarafından kullanılabilmekteydi.

Leknevî ilinin ele geçirilmesiyle 624 (1227) senesinde Leknevî Halacîlerine son verilmesinin ardından Bengal, Şemsî idaresine katılarak Delhi topraklarına bağlandı ve Melik Nâsireddîn Mahmûd Şâh Bengal'i babasının yardımcısı olarak idare etmeye devam etti. Leknevî bölgesi idaresine atanan Melik Nâsireddîn Mahmûd bölgedeki Halaç beyleri ile oldukça iyi bir şekilde anlaşmış ve bölgede iyi bir idare mekanizması kurmayı başarmıştır. Ayrıca Melik Nâsireddîn Mahmûd Türkleri uğraştıran ve yüz yirmi bin Müslüman'ı öldüren Raca Birtu'yu²¹⁰ da ortadan kaldırarak refah ortamını daha da pekiştirmiş oldu. Eved'in farklı bölgelerinde bulunan kâfirleri de etkisiz hale getiren Nâsireddîn Mahmûd Şâh, bölgede önemli sayıda itaatın gerçekleşmesini sağladı. Problemleri tek tek çözmekte olan Sultan Şemseddîn İltutmuş, başkent Delhi'ye döndüğünde tahtın varisi olarak görülen oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın bilinmeyen bir sebepten ötürü hayatını kaybettiğini öğrendi. Art arda gelen başarıların yarattığı şenlik havası bu ani ölüm haberi ile başkentte derin bir matem havasına sebep oldu²¹¹. Bu konuda müellif Cûzcânî, Şemsî hâkimiyetinin varisi Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın başarısından bir buçuk yıl sonra hastalık ve zayıflıktan etkilenerek öldüğünü kaydetmektedir. Delhi'ye ulaşan bu haber ile bütün halkın derin bir keder içine düştüğü vurgulanmaktadır²¹². Bu ani ölüm haberinin ardından Sultan Şemseddîn İltutmuş, oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh için yas törenleri düzenledi ve ayrıca küçük oğluna ağabeyinin ismi verildi²¹³. Sultan Şemseddîn İltutmuş için büyük bir kayıp olan oğlunun cesedi Delhi'ye taşındıktan sonra burada gömüldü. Nâsireddîn Mahmûd Şâh için: "Melik Nâsireddîn Mahmûd, Sultan Şemseddîn İltutmuş'un en büyük oğluydu. Büyük bir enerji ve cesaretle donatılmış bu Prensi; yardımsever, zeki, mantıklı ve muhteşem bir Prensi."²¹⁴ şeklinde övgüler aktarılmaktadır. Yetenekli bir yönetici olan Nâsireddîn Mahmûd, sorumlu olduğu

²⁰⁸ Kortel, 2006:68-69.

²⁰⁹ Kansoy, 2018:1209.

²¹⁰ Nâsireddîn Mahmûd Şâh ile Raca Birtu arasındaki mücadelede Birtu'nun yaklaşık 120,000 Müslümanı öldürdüğü kaydedilmektedir. Sayının abartılıp abartılmadığı hakkında net malumatımız yoktur. Bu konuda görüş belirten S. A. A. Rizvi, sayının doğru olması durumunda Tarain'deki kayıpları aştığını belirtmektedir. (bk. Rizvi, 1975:250-251.)

²¹¹ Cûzcânî, I, 1970:628-629; Haig, III, 1928:54; Bayur, I, 1987:280.

²¹² Cûzcânî, I, 1970:630.

²¹³ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:67-68.

²¹⁴ Cûzcânî, I, 1970:628; Begum, 1976:116.

Hansi, Lâhor, Eved ve Leknevî'yi başarılı şekilde yönetmiş ve tüm umudunu bu yetenekli yöneticiye bağlayan babası, ölümü ile derinden sarsıldı²¹⁵.

Bu esnada boş durmayan Gıyâseddîn İvaz'ın oğlu Bilge Melik ve diğer Halaç beyleri Melik Saîd Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın ani ölümü ile ortaya çıkan idari boşluktan faydalanmak istemiş ve isyana kalkışmışlardır. Bunun üzerine Sultan Şemseddîn İltutmuş yanına kuvvetli bir ordu alarak bizzat Leknevî üzerine yürüyerek bölgeye intikal etti²¹⁶. Bu konuda kesinlikle taviz vermeyen sultan, 627 (1230) senesinde başta Bilge Melik olmak üzere isyana teşebbüs eden bütün asileri ortadan kaldırdı. Böylece Halaçların Leknevî bölgesindeki hâkimiyetleri tamamen son bulmuş ve önemli bir bölge olan Bengal yeniden Delhi Türk Sultanlığı topraklarına bağlanmış oldu²¹⁷. Bölgede güvenliği azami ölçüde sağlayan Sultan Şemseddîn, Melik Alâeddîn Canî'yi buraya vali olarak atadı ve Cemaziyülahir 627 (Mayıs 1230)'de yeniden başkent Delhi'ye döndü. Bu süreçten itibaren bölgenin idaresi artık genel olarak merkezden atanan valiler ile idare edilmiştir²¹⁸. Bengal'de kurulan bu değerli hâkimiyetin ardından Sultan Şemseddîn İltutmuş adına basılan paralar üzerinde süvari sembolleri yer aldı. Süvari sembollerinin paralarda yer alması Bengal'in Sultan Şemseddîn tarafından fethedilmeden önceki valisi Ali Merdân zamanında da gümüş paralar üzerinde kullanmış idi²¹⁹.

Sonuç itibariyle Bengal ve Bihâr'ın Türk hükümdarlar için önemli olması ve sürekli olarak hâkimiyet kurulmak istenmesinin sebebi; Bihâr aracılığıyla Leknevî tahtını ele geçirmektir. Bu sebeple gerek Sultan Şemseddîn'in 1225 ve 1230 yıllarındaki girişimleri ve gerek halefi Gıyâseddîn Balaban'ın 1280-81 yıllarında Leknevî'ye sefer düzenlemesi Bihâr'ı iktâ yani hükümdarın mülkü olan topraklar haline getirmek ve bölge üzerinde nüfuzunu tesis etmek amacıyla yapılmıştır. Taht-ı Leknevî, Bengal'in idari başkent ve garnizon kasabası görevi görmekteydi. Bengal, on üçüncü yüzyılın en büyük iktâsı olarak değerlendirilmenin yanında *nîm-i mülk-i dihli* yani *Delhi Sultanlığının yarısı* ifadeleri kullanılmıştır. Bu sınırların Assam ve Orissa'ya değin yayıldığı ve ayrı bir egemenliğe sahip olduğu belirtilmektedir²²⁰.

1.4.5. Nâsireddîn Kubaca'nın Ortadan Kaldırılması

Celâleddîn Hârizmşâh'ın 618 ve 621 (1221-1224) yılları arasında Sind ve Pencâb bölgelerinde ikamet etmesi Nâsireddîn Kubaca'yı ziyadesiyle uğraştırmıştı. Daha önce de

²¹⁵ Habib ve Nizami, 1970:220.

²¹⁶ Cûzcânî, I, 1970:586-587.

²¹⁷ Srivastava, 1966:98-99.

²¹⁸ Ghulam Husain Salîm, 1902:73; Konukçu, 1997c:227; Cöhçe, 2002b:1215.

²¹⁹ Paralar üzerindeki süvari sembolleri için bk. Eaton, 1993:26.

²²⁰ Wink, 1997:256-257.

değindiğimiz üzere Nâsireddîn Kubaca'nın bir süre meşgul olmasını sağlayan Sultan Şemseddîn İltutmuş böylelikle rakibinin gücünü kırmayı başardı. Hindû racaları ve Leknevî problemi ortadan kaldırmayı başaran sultan, sınırlarını da aynı zamanda Bihâr ve Leknevî bölgelerine değin genişlettikten sonra ayak bağı durumunda olan Nâsireddîn Kubaca problemini de tamamen ortadan kaldırmak üzere bir an önce harekete geçmesi gerektiği kanısındaydı²²¹.

1227 yılının sonlarında mücadele için hazırlıklarını tamamlayan Sultan Şemseddîn İltutmuş, Nâsireddîn Kubaca'nın oğlu Alâeddîn Behrâmşâh'ın bazı faaliyetlerini bahane ederek Multân, Sind ve Uça bölgelerini ele geçirmek üzere ordusu ile harekete geçti²²². Bu esnada Nâsireddîn Kubaca da önlemini almak üzere donanmasını Amrut²²³ kasabasının girişinde toplayarak ayrıca kamp kurduğu nehrin önüne de gemi, tekne ve filolarını demirlemiş idi. Sultan İltutmuş Teberhinde yoluyla Uça'ya yaklaşırken bu esnada Lâhor valisi Melik Nâsireddîn Aytemür el-Bahâî de Multân önlerine varmıştı. Haberi alan Türk beyi Nâsireddîn Kubaca, Sultan Şemseddîn ve birlikleri karşısında başarı sağlayamayacağını anlamış ve derhal kuvvetleri ile birlikte Bakkar (Bhakkar) Kalesi'ne çekilmiştir. Ayrıca veziri Aynülmülk Hüseyin Aşari'yi de Uça'daki hazineyi Bakkar Kalesi'ne taşıma emrini verdi²²⁴. Sultan Şemseddîn İltutmuş, Uça Kalesi'ni ele geçirmeden evvel bölgede iki ay yirmi yedi gün süresince kamp kurdu²²⁵. Fakat kaleyi ele geçirmek üzere emîr-i hâcib Melik İzzeddîn Muhammed Sâlârî'yi ve Teberhinde meliki Tâceddîn Sancar-i Kezlik Hân'ı öncü birlikleri ile önden gönderen sultan²²⁶, 1 Rebiülevvel 625 (9 Şubat 1228)'de bizzat kendisi de ordunun geri kalanıyla beraber filler ve savaş gereçlerini de yanına alarak Uça'ya varmışlardır. Uça'yı kuşatan sultan, veziri Nizamülmülk Muhammed Cüneydî'nin yanına önemli bir birlik vererek Nâsireddîn Kubaca'nın peşinden Bakkar Kalesi üzerine gönderdi²²⁷. Cüneydî'nin yanındaki birliklerin bir kısmı karadan hareket ederken diğer kısmı ise nehri geçerek Bakkar Kalesi'ne doğru hareket etti²²⁸. Delhi Türk Sultanlığı'nda ilk dönem Müslüman hükümdarların sivil ve askeri görevliler arasında herhangi bir ayırım yapmadığı görülmektedir. Vezirler askeri kampanyalar yürütmekte, savaşa katılmakta ve hâkimiyetleri altında birlik bulundurabilmektedir²²⁹.

²²¹ A. Ahmed, 173; Cöhçe, 2002b:1214.

²²² Cûzcânî, I, 1970:612; Cöhçe, 2002b:1214.

²²³ Raverty çevirisinde kasabanın adı *Ahrâwat* olarak geçmektedir. (bk. Cûzcânî, I, 1970:612.); ayrıca bk. Cûzcânî, *Elliot-Dowson*, II, 1869:325, dipnot:2.

²²⁴ Cûzcânî, I, 1970:612-613; Avfî, 1869:201; Tanrıverdi, 2019:14-15.

²²⁵ Cûzcânî, I, 1970:544.

²²⁶ Cûzcânî, I, 1970:613; aynı eser c.II:723-724.

²²⁷ Hasan Nizâmî, 1869:241-242; Firişte, 1908:209; A. Ahmed, 173-174.

²²⁸ Hasan Nizâmî, 1869:242.

²²⁹ M. B. Ahmad, 1941:73-74.

Bu aşamada Delhi sultanı Şemseddîn İltutmuş'u bu süreçte destekleyen biri daha vardı. Hindistan'daki Türk Sultanlığı'nda tarikatları temsil eden öncülerden biri olan Sühreverdîler, Multân'ı üs olarak kullanıyorlarsa da Uça ve Gucerat'ta önemli ölçüde nüfuz sağlamış ve bu etkiyi pekiştirmek istemişlerdir. Nâsireddîn Kubaca ile çıkarları çatışan, bu dönemde Hindistan ve Pakistan'da siyasi otoritesinin ve saygınlığının alanlarını mümkün kılındıkça genişletmeyi düşünen Sühreverdî tarikatının sûfisi Bahâeddin Zekeriyâyâ, sultandan desteklerini esirgememiş ve hatta bölgenin fethi için bir davet mektubu dahi yazmış idi²³⁰. Şüphesiz Sultan Şemseddîn ile Sühreverdîler arasındaki etkileşim sultanın da çıkarına olacaktır. Hindistan'da geniş çapta nüfuz elde etmek, siyasi hâkimiyetini perçinlemek adına dini sınıfların da desteğine ihtiyaç duyulmakta idi. Bu sebeple Sultan Şemseddîn tahta çıktığı andan itibaren çok sayıda din bilginlerinin desteğini sağlamaya çalıştı. Çiştîyye tarikatının²³¹ mensuplarından yeterli siyasi desteği sağlayamayan sultan, destek ve iş birliği için Sühreverdî tarikatına yöneldi ve onları Şeyhülislâmlık²³² gibi önemli makamlara atamaktan geri durmadı. Zekeriyâyâ'nın yazmış olduğu mektubun ele geçmesiyle, Nâsireddîn Kubaca kendisini huzuruna davet etti. Şeyh Zekeriyâyâ'ya mektubu onun yazıp yazmadığını teyit etmek istemesi üzerine: "Evet, bu mektubu ben yazdım ve bu benim el yazım." diyen Zekeriyâyâ soruya açık yüreklilikle cevap vermekten çekinmedi. Hatta Sultan Şemseddîn'in desteğini sağlayacağını düşündüğünden dolayı daha ileri giderek Türk beyi Nâsireddîn Kubaca'ya meydan okuyan Zekeriyâyâ elinden geleni yapması gerektiği yönünde söylemler sarf etmesine rağmen Nâsireddîn Kubaca içinde bulunduğu durumdan dolayı onu cezalandırmaktan çekinmekteydi²³³.

Üç ay süresince Uça'da devam eden kuşatmalar neticesinde kalede çaresiz kalan kuvvetler daha fazla mukavemet gösteremeyip 1228'de Delhi Türk Sultanlığı birliklerine teslim olmuşlardır. Uça'nın ele geçirildiği yönündeki haberini alan Nâsireddîn Kubaca iyice çaresiz bir duruma düşerek Bakkar'da sıkışmıştır. 10 Rebiyülahir 625 (19 Mart 1228)'te Vezir Cüneydî'nin saldırısı üzerine iç kaleye çekilmek zorunda kaldı. Nâsireddîn Kubaca birlikleri ve buradaki Müslümanlar Sultan Şemseddîn'den af dilediler. Durumun vahametinin farkına varan Nâsireddîn Kubaca, oğlu Alâeddîn Behrâmşâh'ı Sultan İltutmuş'a değerli hediyeler vermek üzere huzuruna gönderdi ve sulh yoluna gitmeyi talep etti. Ayrıca Nâsireddîn Kubaca, kalan birkaç yandaşı, oğlu ve hazinesinin geri verilmesi şartı ile teslim olmayı da teklif etti. Barış için gönderilen heyeti görünürde iyi karşılayan Sultan Şemseddîn İltutmuş, heyetin geri

²³⁰ Geniş bilgi için bk. Algar, 1991:462-463; Lapidus, I, 2002:602.

²³¹ Nizami, 1993:343-346.

²³² İslâm dünyasında önde gelen din bilginleri, sûfiler için kullanılan unvândır. (bk. İpşirli, 2010:91).

²³³ K. A. Nizami, 1961:253-255.

dönmesine izin vermeyerek hepsini alıkoydu ve Kubaca'ya derhal teslim olması gerektiği yönünde direktifler verdi²³⁴. Yaşanan durum karşısında Nâsireddîn Kubaca telaşa kapılmış ve Bakkar kuvvetlerinin de yetersiz kaldığını fark edince çaresiz bir şekilde Sind Nehri'ne atlayarak derhal bir kayığa binmiştir. 19 Cemaziyülahir 625 (26 Mayıs 1228)'te Bakkar Kalesi'nin de düşmesiyle birlikte buradan kaçarak bir adaya sığınmayı hedefleyen Nâsireddîn Kubaca'nın başına talihsiz bir olay gelmiş ve kayığı ters dönerek devrilmiştir. Bu kaza sonucunda Sind, Uça ve Multân'da yirmi yıldan fazla bir süre başarılı bir saltanat sürmüş olan cesur ve kabiliyetli Türk hükümdarınındurumunun net olmamasıyla beraber ya boğularak ya da intihar ederek yaşamını yitirdiği kaydedilmektedir²³⁵.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un iktidarına gölge düşürecek nüfuzlu bir rakipten kurtulmasının yanı sıra dikkatimizi yoğunlaştırmamız gereken asıl mesele nehir taşımacılığı ve gemilerdir. Hintlilerin okyanusla bağlantıları aşikârdır. Bu durumda Delhi sultanları da denizcilik bakımından Hintlilerden tecrübe edindiklerini ve bu konuda başarı sağladıklarını söylersek yanlış olmaz. Delhi Türk Sultanlığı ordusu da tıpkı Gazneliler ve efendileri Gûrlular gibi savaşlarda nehir gemilerinden istifade etmişlerdir. Delhi sultanlarının filosunda çok sayıda gemi bulunmakta ve askeri seferler sırasında nehir gemilerinin sayısı beş bini bulmaktaydı²³⁶. Sultan Şemseddîn İltutmuş dönemi açısından en büyük kanıtlardan biri Nâsireddîn Kubaca ile mücadelesinde donanma kullanmasıdır. Ayrıca nehri geçerek Bakkar Kalesi'ne yolladığı birlikler ve Nâsireddîn Kubaca'nın çaresiz kalarak yaşamına son vermesi Sultan İltutmuş'un deniz gücünü gözler önüne sermektedir. Bunlara ek olarak Kubaca ile mücadelede deniz kuvvetlerinden sorumlu görevli olarak Melik Tâceddîn Sancar'ın adı zikredilmektedir. Tüm bu ifadeler güçlü bir donanmanın kanıtı niteliğindedir²³⁷.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Multân'ı fethetmesi ile Zekeriyâyâ da hedefine ulaşmış oldu. Bulunduğu mevki daha da kuvvetlendiren Zekeriyâyâ'ya dini işlerle ilgili en yüksek makam olan Şeyhülislâmlık layık görülmüştür²³⁸. Sultan Şemseddîn İltutmuş kendine karşı güçlü bir muhalefet süren Türk beyini ortadan kaldırdığına bir yandan seviniyor iken öte yandan böylesi akıllı, başarılı ve Hindistan'ın Türkleşip İslâmlaşmasındaki katkısı göz ardı edilemeyecek birinin vefatına üzülmüştür²³⁹. Çünkü Nâsireddîn Kubaca'nın hâkimiyeti altında bulunan topraklar Hindistan için transit geçiş noktasında bulunmaktaydı. Şehir Hindistan'ı Batı İran ve Arap Denizi'ne bağlayan kara ve nehir güzergâhlarının kavşak

²³⁴ Avfî, 1869:201-202; A. Ahmed, 174; Sharma, 2019:216.

²³⁵ Ray, I, 1931:29; Karakuş, 2015:34; Chopra (ed.), 1979:20; Elphinstone, II, 1841:7.

²³⁶ Kansoy, 2018:1176.

²³⁷ Kansoy, 2018:1178-1179.

²³⁸ Algar, 1991:462.

²³⁹ Karakuş, 2015:49; Gömeç ve Çeliktas, 2019:72-73.

noktasında yer alıyordu. Bu sebeple ticari açıdan oldukça verimli olan bölgede pazarlar mevcut olup, kervan ticareti aktif bir şekilde işlemekteydi. Ayrıca Multân Moğollar tarafından işgal edilmeye çalışılsa da Nâsireddîn Kubaca bu durumun karşısında sağlam bir direnç göstermiştir. Müslümanlar için önemli olan bu bölgeyi Nâsireddîn Kubaca önemli bir kültür merkezine haline getirmişti. Bunun yanı sıra Delhi Türk Sultanlığı açısından tampon bir noktada bulunan Nâsireddîn Kubaca sayesinde Delhi toprakları hem Hârizm hem de Moğol tehlikesinden korunmuş oluyordu. Nitekim gelebilecek herhangi bir tehlike ilk olarak Nâsireddîn Kubaca'nın topraklarında vuku buluyor olması Sultan Şemseddîn'e bir yandan vakit kazandırmış oluyordu²⁴⁰. Tüm bunlara rağmen Sultan Şemseddîn hâkimiyetini zedeleyecek herhangi bir gücü de kabul etmeyerek bölgeleri kontrol altına alana dek mücadeleyi elden bırakmamıştır.

Nâsireddîn Kubaca'nın hayatını kaybetmesinin ardından hazineler sultanın kuvvetleri tarafından ele geçirilmiş ve Kubaca'nın geride kalan kuvvetleri de Delhi Türk Sultanlığı ordusuna katılmıştır. Nâsireddîn Kubaca'nın ölümü ardından beş yüzden fazla lak/lek (yük), çeşitli türden kakma eşyalar, mücevherler ve beyaz inciler olmak üzere değerli ve pahalı hazinesi ganimet olarak geride kalmıştır. Babasının ölümünden haberdar olmayan Behrâmşâh, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından iyi bir şekilde ağırlanmıştır. Sultanın galip geldiği mücadele neticesinde Delhi Türk Sultanlığı'nın toprakları böylece Sind bölgesine kadar genişlemiştir²⁴¹. Dipâlpur ve Sind hâkimi Şehabeddin Habeş'in sultanı ziyaret edip bağlılığını bildirmesi ile Okyanus'a değin bütün Sind ülkesi fethedildi. Sultan, Uça bölgesine meliklerinden biri olan Tâceddîn Sancar-i Kezlik Hân'ı, Multân'a da İzzeddîn Kebir Hân Ayaz'ı tayin etti. İzzeddîn'in daha sonra Lâhor'a atanması üzerine Multân idaresi Melik İhtiyâreddîn Aytegin'e devredildi. Akabinde Melik Aytegin, Karakuş Hân unvânını alacaktır²⁴². Ayrıca Sultan Şemseddîn, Kubaca ile giriştiği mücadelede oldukça yararlılık gösteren cesur, kararlı ve tecrübeli Melik Nâsireddîn Aytemür el-Bahâ'ye Sivalik ve Ecmir bölgelerinin idaresini verip onu hil'at ile şereflendirmekten geri durmadı²⁴³. Uça'ya atandıktan bir süre sonra yaşamını yitiren Melik Kezlik Hân yerine bölgenin idaresi Melik Seyfeddîn Aybeg'e devredildi²⁴⁴.

1210 senesinde Nâsireddîn Kubaca, Müslüman bir kesim olmakla beraber çoğunluğu gayrimüslim olan Sumra bölgesini zayıflattı. Tatta ve bazı şehirler dışında Sumra ve geri kalan bölümleri hâkimiyet altına alınmış idi. Nâsireddîn Kubaca'nın ölümünden sonra

²⁴⁰ Wink, 1997:243-244; Kortel, 2013:182.

²⁴¹ Hasan Nizâmî, 1869: 241-242; A. Ahmed, 174.

²⁴² Cûzcânî, II, 1970:746; Cöhçe, 2002b:1215.

²⁴³ Cûzcânî, II, 1970:728; Kortel, 2006:54.

²⁴⁴ Cûzcânî, II, 1970:730.

Şemseddîn İltutmuş'un Sind'e hâkim olmasıyla Tatta ve Dipâlpûr'un Sumra hükümdarı²⁴⁵ Sinaneddîn Çeniser yüzünü hükümetin yüce koltuğuna çevirerek, Delhi sultanına sadakat yeminiyle vassallığını bildirmesinden hemen sonra on iki ünlü kale ve okyanus kıyıları Delhi hâkimiyetinde toplandı²⁴⁶. Ele geçirilen bölgelerle birlikte Kuzey Hindistan hâkimiyetini daha da arttıran sultan adına bu bölgelerde sikkeler basıldı. Ayrıca Kudsâr ve Mekkân bölgesine değin hutbelerin tümü sultan adına okundu²⁴⁷. Sultan Şemseddîn, Sind ülkesinin fethi ile bütün Pencâb bölgesini idari açıdan kontrol altına almaları için de meliklerine direktifler verdikten hemen sonra Ramazan 625 (Ağustos 1228)'te devletin başkenti Delhi'ye geri döndü²⁴⁸. Bu tarihten itibaren Sultan Şemseddîn'in yönetimindeki Lâhor (eyalet-i Lâhor), atanan valiler tarafında yönetilmeye başlandı. Aynı durum Multân için de geçerli olup valilerin yönetimi altına girdi²⁴⁹.

Aynı yıl Sultan Şemseddîn İltutmuş oğlu Rükneddîn Fîrûz Şâh'a yeşil bir çetr (şemsiye) ile Bedâûn bölgesini hibe etti. Ayrıca Nâsireddîn Kubaca'nın vezirliğini yapan Aynülmülk Hüseyin Aşari'yi de oğlunun vezirliğine atadı²⁵⁰. Sultan Şemseddîn'in dirayetli oluşu ve problemler karşısındaki cevval davranışları neticesinde aynı anda birçok sorunu çözüme kavuşturduğunu görmekteyiz. Sultan Şemseddîn İltutmuş, ileri görüşlülüğü ile sınırlarını koruyup genişletmenin yanı sıra tehlikelerin nereden ve kim tarafından geleceğinin farkında olduğundan dolayı yaptığı ittifakların da bu durumlara göre şekillendiği aşîkârdır.

1.5. Fetihler ve Diğer Olaylar

Sultan Şemseddîn İltutmuş, Türk hükümdarlar Tâceddîn Yıldız, Nâsireddîn Kubaca, Celâleddîn Hârizmşah ve Gıyâseddîn İvaz ile mücadelesinde bütün rakiplerini etkisiz bırakarak hâkimiyetini geniş bir alana yaymış, engel teşkil eden güçlü rakiplerinden kurtulmuştur. Moğollara karşı uyguladığı başarılı siyaset neticesinde ülkesini büyük tahribatlardan korumuş ve uyguladığı denge politikası ile olası Moğol saldırılarını büyük ölçüde engellemeyi başarmıştır. Mücadeleleri yalnızca bunlarla sınırlı kalmayan sultan, Hindûlara karşı da büyük zaferler elde etmiş ve hâkimiyeti üzerine hiçbir güç tanımadığını bir kez daha kanıtlamıştır. Sultan bundan sonra Abbâsî halifesi ile olan ilişkilerini en üst seviyeye taşımayı amaçlamış ve bu doğrultuda adımlar atmıştır. Gvâlyor ve Mâlva gibi önemli

²⁴⁵ Wink, 1997:245.

²⁴⁶ Cûzcânî, I, 1970:614-615.

²⁴⁷ Hasan Nizâmî, 1869:242; Habibullah, 92-93.

²⁴⁸ Cûzcânî, I, 1970:615; Cöhçe, 2002b:1215.

²⁴⁹ Wink, 1997:239, ayrıca bk. 244.

²⁵⁰ Cûzcânî, I, 1970:631.

kalelerde Hindûlar ile savaşıarak buraları ele geçirecektir. Akabinde uğradığı suikast girişiminden kurtulan sultan, Karmatîleri etkisiz bırakacaktır.

1.5.1. Sultan Şemseddîn'in Abbâsî Halifesi Tarafından Tanınması

Hükümlanlığına gölge düşüren bütün tehlikeleri ortadan kaldırmayı başaran Sultan Şemseddîn İltutmuş, nüfuzunu ve etki alanlarını büyük ölçüde yaymıştır. Küçük yaşlarda ailelerinden ayrıldıktan sonra köle olarak yetişen bu hükümdarlar tamamen yönetme kabiliyeti, zekâ, duruş ve çabaları neticesinde bulundukları mevkilere yükselmişlerdir. Bir kez daha hükümdarlığın ve hâkimiyetin köklü bir aile yapısına ve sadece nesep birliğinden mümkün olmadığını gözler önüne sermiş ve hükümdarlıkları süresince kendileri de aile fertlerine dayanacak köklü bir sistem oluşturma gayesi içerisinde bulunmamışlardır. Hükümdarların bulundukları mevkileri daha fazla kuvvetlendirmek için başvurdukları diğer bir önemli basamak ise dönemin halifesi tarafından tanınmak ve yönetimde güçlü bir destek sağlamak adına halifenin tasdikine yani onayına başvurmadır. Bilindiği üzere halife tarafından tasdik edilen bir sultanlık hem İslâm dünyası adına ehemmiyet arz etmektedir hem de halk üzerinde oldukça tesirli bir intiba bırakmaktadır. Bu yüzden hükümdarlar halife ile olan ilişkilerine büyük önem vermekte ve kendilerinin bu rızaya layık olabilmeleri için çaba sarf etmektedirler.

Ortaçağ Hindistan'ında esas olarak iki Müslüman grup vardı: Bunlardan ilki tahttaki konumunu güçlendirmek için İslâm yönetiminin genişlemesi ve pekiştirilmesi yönünde hareket ediyordu. Diğer grup ise başa gelen Müslüman hükümdarın desteğini alarak İslâm dininin yayılması için çaba sarf eden ulemâ yani din bilginleri grubudur. Fakat İslâm dünyasında meydana gelen bölünmenin ardından Sünnî halife siyasi iktidara gelerek bazı yetkilerini imama devretti. Bu sebeple zamanla halife ve hükümdardan oluşan siyasi amaçlı bir İslâm yönetimi meydana gelmiştir²⁵¹. Budist bir toplumda İslâm dinini yaymak ve halifenin tasdikini alarak bastırdığı paralarda kendi isminin yanı sıra halifenin ismine yer veren Sultan Gazneli Mahmûd, esasen varislerine örnek teşkil etmiştir. Lâhor'daki Gazneli hükümdarlar ve Delhi'deki Türk sultanlarına evrensel bir halife tarafından tanınan dünya görüşünü miras bırakmıştır. Bu görüşe göre halife, sultanın kendi ülkesindeki siyasi bağımsızlığına müdahale edemeyecek ve hatta siyasal otoritesini İslâm dünyasında kutsayarak, sultana bağlılık sağlayacak idi. Varılacak en önemli sonuç ise özellikle Hindistan'ı İslâm dünyasına bağlayan kurum halifelik idi. Bu bağlamda halifenin desteğini

²⁵¹ I. Khan, 2019:837-838.

sağlamak her şeyin üzerinde görülmekteydi²⁵². Nitekim bu durum Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde de geçerli bir kaide idi. Sultan Şemseddîn, Şeyhülislâmlık makamını kurarak en yüksek mertebede bilgi ve deneyime sahip kimselerden hem dini konularda danışmak üzere hem de siyasi iktidarına bir nevi destekçiler sağlamış oldu²⁵³. Sultan esasında politik amaçlarını gerçekleştirmek niyetiyle dini sınıflarla ilişkilerini sıkı tutmaya çabalıyordu ve böylece onların kitleler üzerinde yaratacağı tesir için bir araç olarak kullanacaktı. Sultan İltutmuş'un onlarla teması saygınlığını artırarak daha fazla nüfuz elde etmesini sağlayacaktı. Fakat her ne kadar işin politik yönü ağır basıyor olsa da sultanın halifeye olan saygısı ve bağlılığı açıktı. Ayrıca İslâm dinine derin bir inancı olan Sultan Şemseddîn İltutmuş, âlimleri himaye etme ve topluma tanıtmaya arzusu içerisindeydi. Tüm bunlara nazaran neticede sultan temelde bağımsızlığının tanınmasını arzu etmekteydi²⁵⁴.

Şaban 625 (Temmuz/Ağustos 1228) senesinde başkent Delhi'ye varan Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ardından Abbâsî halifesi Ebû Cafer Mansûr el-Müstansır Billâh tarafından yollanan elçiler heyeti de yanlarında birçok değerli hediyeler ve hil'at ile Nagora sınırlarına vardılar. 22 Rebiülevvel 626 (18 Şubat 1229) Pazartesi günü başkent Delhi'ye ulaştılar²⁵⁵. Halife Müstansır'ın Sultan Şemseddîn'e aslen Hint doğumlu ve Müslüman olan daha sonra Bağdat'a yerleşen Mevlana Raziüddîn Hasan Sagani'nin gönderildiği söylenmektedir. Fakat Ziyâeddîn Berenî ise halifenin başka bir elçisi olarak Kadı Celal Urus'un gönderildiğini kaydetmektedir²⁵⁶. Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından oldukça iyi bir şekilde karşılanan bu heyetin getirdiği Abbâsî hâkimiyet alâmetlerinden hil'at ve siyah sancaklar memnuniyetle kabul edildi²⁵⁷. Bu gurur verici adımın yarattığı şenlik ortamı ile Sultan Şemseddîn, şehrin dekore edilmesini sağladıktan sonra emirlere, meliklere, şehrin asil prenslerine ve hatta kölelere bu vesile ile birçok hediyeler dağıttı²⁵⁸. Halife tarafından gönderilen elçiler de sadece sultana hediyeler getirmekle kalmayıp, Sultan Şemseddîn'in oğullarına, melik ve emirlere, sultanın gulâmlarına da hil'atlar getirmişlerdi. Elçilerin başkent Delhi'ye gelmeleri münasebetiyle Sultan Şemseddîn İltutmuş genel kabul düzenledi. Bu genel kabul esnasında halifenin göndermiş olduğu hil'at sultana giydirildi. Akabinde herkesin huzurunda duyurulmak üzere halifenin menşuru okundu²⁵⁹. Sultan Şemseddîn'in hil'atı

²⁵² A. Ahmed, 1995:12-13.

²⁵³ I. Khan, 2019:841.

²⁵⁴ R. A. Ahmed, 1991:58.

²⁵⁵ Cûzcânî, I, 1970:616; Qureshi, 1942:27.

²⁵⁶ Habib ve Nizami, 1970:219, dipnot:53.

²⁵⁷ Sâlim, 2006:205, dipnot:7.

²⁵⁸ Cûzcânî, I, 1970:616; A. Ahmed, 174-175.

²⁵⁹ Hasan Nizâmî, 1869:243; Qureshi, 1942:27; Menşur, halifenin buyruğu olan ve herkese duyurulmak üzere verilen belge, berat. (bk. Özaydın, 2004:148-149.)

giyerken büyük bir mutluluk hissettiği açıklanır²⁶⁰. Bu gurur verici adımın yarattığı şenlik havası ile şair Tâceddîn Sengrîza da töreni kutlayan ünlü kasidesini yazdı²⁶¹. *Tabakât-ı Nâsırî*'nin Raverty çevirisinde; halife tarafından sultanın oğulları, melikleri ve özellikle kölelerine hediyelerin verilmesinin mümkün olmayacağını, şeref elbiselerinin yalnızca sultan ve çok nadir de olsa oğullarına verilebileceği şeklinde görüş belirtmektedir. Sultan tarafından azat edilmeyen kölelere hâkimiyet alâmetlerinden biri olan hil'at verilmesinin mantıklı bir açıklaması olmayacağını savunarak, *Tâcü'l-me'âsir*'in bu konuda en güvenilir kaynak olduğunu ekledikten sonra şu şekilde bir alıntı yapmıştır:

Hindistan'ın egemenliğinde çok saygı ile anılan büyük sultana unvânını onaylayan bir diploma gönderildi. Halifenin bu diploması sultan, oğulları ve soyluların huzurunda okundu. Bu diplomada İltutmuş'un boyun eğdirdiği tüm topraklara sahip olduğu teyit edildi. Bu uğurlu vesileyle büyük bir sevinç ortamı oluştu ve bunun üzerine Sultan Şemseddîn, halifenin elçilerine, devlet erkânına ve soylularına elbiseler takdim etti.²⁶²

Bu görüşü destekleyecek bir başka ifade de *Târîh-i Mübârekşâhî* müellifi Sirhindî'den gelmiştir. Sultan Şemseddîn'in oğulları, şefleri ve eski memurları ile beraber şeref elbiselerini giydiklerini kaydetmektedir²⁶³.

Halife tarafından tanınan ve menşur alan Sultan Şemseddîn İltutmuş, elçileri ülkelerine uğurlarken halifenin ihsanlarının kaşılığında elçiler de dâhil olmak üzere halifeye armağanlar gönderdi ve ardından şehirde sevinç davulları çalmaya devam etti²⁶⁴. Böylelikle Abbâsî halifesi tarafından Delhi'de ilk kez ve açık bir şekilde tanınan ilk sultan Şemseddîn İltutmuş oldu. Bu durum Sultan İltutmuş dışındaki Leknevî yöneticilerinin ve diğer bütün hükümdarların etki alanlarını da sınırlamıştır. Sultan Şemseddîn bu tasdik ile siyasi, askeri ve dini mahiyette İslâm halifesinin yardımcısı manasındaki *Nasır-ı Emiru'l-mü'minin* unvânını alarak saygınlığı artırmış oldu²⁶⁵. Siyasi otoritesine yeni bir güç eklemiş olan Sultan Şemseddîn, böylelikle İslâm dünyasında özel bir statü kazandı. Delhi Türk Sultanlığı'nı halifeliğin otoritesi ile birleştirmesi, yasal olarak egemenliğini Hint sınırları dışında kalan bir otoriteye tanıtmamanın ayrıcalığını yaşamıştır²⁶⁶. Özetle denilebilir ki teorik olarak Delhi sultanları Abbâsî halifesinin otoritesine bağlı görünüyorsa da pratikte halifeler sultanlığın işlerine müdahale edememekteydi. Yani sultanlar içte ve dışta bağımsız hareket etmekte, yalnızca kendi otoritelerini kullanmaktaydılar. Halifeye olan sembolik bağlılık hutbe, Cuma

²⁶⁰ Sirhindî, 1977:19.

²⁶¹ A. Ahmed, 1995:14. Aziz Ahmed tarafından Tâceddîn Sengrîza isminin yanlış kaydedildiğini ve aslının İranlı ünlü şair Tâceddîn Reza olduğunu belirtmemiz gerekir. (bk. Islam, 2017:121.)

²⁶² Cûzcânî, I, 1970:616-617, dipnot:4.

²⁶³ Sirhindî, 1977:19.

²⁶⁴ Sirhindî, 1977:19; A. Ahmed, 1995:14.

²⁶⁵ Jackson, 1999:37; A. Ahmed, 1995:14; Bosworth, V, 1982:629.

²⁶⁶ Majumdar vd., 1960:283.

namazı vaazı, madeni paraların vurulmasıyla yerine getirilmekteydi. Böylelikle sultan Müslüman toplum üzerindeki politik meşruiyetini sağlamış oluyordu²⁶⁷. Bu durum Sultan Şemseddîn'in Hindistan'daki Müslümanlar arasında yerini koruyabilmesi için önemli bir adım oldu ve böylelikle saygınlığının ve otoritesinin sınırları arttı.

Hindistan'daki ilk yasal egemenliğini eline alan ve gerçek anlamda devlete hüviyet kazandıran, devletin asıl kurucusu sayılan Şemseddîn İltutmuş devletteki hukuk ve düzen güçlerini birleştirdi. Yerel idari birimlerinin eski düzende çalışmaya devam etmesini sağladı ve döneminin İslâmi standartlarına göre adaletle yönetmeye devam etti. Bu dönemde devlete kazandırmış olduğu altın ve gümüş para birimlerinin standart ağırlığı yeniden düzenlendi ve Sultan Şemseddîn İltutmuş tamamen Arapça olan sikkeleri Hindistan'da piyasaya süren ilk ülke hükümdarı oldu. Buna göre standart bir gümüş tenge²⁶⁸ 175 dirhem ağırlığındaydı²⁶⁹. Sultan Şemseddîn bu tarihten itibaren kestirdiği gümüş sikkelerin arka yüzüne Halife el-Müstansır'ın adını yazdırırken, ön yüzüne ise kendi adını yazdırdı. Bastırmış olduğu sikkelerde ilk defa halifenin de adına yer veren sultan, ayrıca bastırdığı bakır sikkelerin bir yüzünde yine halifenin ismi yazılıyken diğer yüzünde almış olduğu unvânın Hindûca şekli olan *Shri Shaliphah* olarak kaydedilmektedir²⁷⁰. Paralarda Hindû dilinin kullanılması Sultan Şemseddîn'in Hint topraklarında Müslüman hâkimiyetini büyük ölçüde sağladığı ve egemenliğinin geniş yetkilerini gözler önüne serdiğine tanık olmaktadır.

Hindistan sultanı ve ele geçirdiği bütün yerlerin hükümdarı olarak *es-Sultanü'l-muazzam*²⁷¹ ve *yemînü halîfetillah*²⁷² unvânlarını alan ve Bağdat Abbâsî halifesince resmen tanınan Şemseddîn İltutmuş'a verilen menşurda “fethettiği tüm kara ve denizlerin sahibi” denilmekteydi²⁷³. Bu durum için İbn Battûta, “Sultan İltutmuş Delhi kentinde bağımsız iktidarla hüküm veren ilk kişidir.”²⁷⁴ diyerek Hindistan'daki Müslüman-Türk hâkimiyetini bir çatı altında topladığını ve bunu halifeye tasdik ettirdiği görülmektedir. Özellikle Kuzey Hindistan topraklarının Dârül İslâm'ın bir parçası haline geldiği yani ülkedeki nüfusun bir etkisi olmaksızın Müslümanların hâkimiyeti altında olması ve otoritenin Müslüman kesimin elinde olan topraklar olarak tanımlayabiliriz. Tüm olumlu gelişmeler ve şehirdeki şenlik ortamlarına gölge düşüren Sultan Şemseddîn İltutmuş'un büyük oğlu Melik Nâsireddîn

²⁶⁷ Anjum, 2006:35.

²⁶⁸ Tenge (tanka), para birimidir. (bk. O. Tekin, 2009:182.)

²⁶⁹ Prasad, 1956:85; Mehta, 1979:97.

²⁷⁰ Qureshi, 1942:27; A. Ahmed, 1995:14; halife ve sultanın isimlerinin Hindû versiyonu olan 53 gr. ağırlığındaki bakır sikkesi için bk. Thomas, 1871:52.

²⁷¹ Bayur, I, 1987:280-281.

²⁷² Ansari, 2000:159.

²⁷³ Hasan Nizâmî, 1869:243.

²⁷⁴ Wink, 1997:154.

Mahmûd'un ölümü ve bu matem ortamından faydalanmak isteyen asilerin isyanı yaşandı. Bu isyan sonunda Leknevî bölgesi tamamen ele geçirildi ve valiler tarafından yönetilmeye başlandı (627-628/1230-31)²⁷⁵. Melik Canî'nin bölgeden azli sonucunda idareye Melik Seyfeddîn Aybeg-i Yağan Tut vali olarak atandı²⁷⁶. *Tabakat-ı Nâsırî*'de Melik Alâeddîn Canî'nin bölgeden azledilmesinden sonra Leknevî idaresinin Seyfeddîn Aybeg'e verildiğini ve bu bölgede Seyfeddîn'in göstermiş olduğu yararlılık ayrıca bölge üzerindeki nüfuzundan dolayı Sultan Şemseddîn'den “Yağan Tut” unvânını aldığını kaydedilmektedir²⁷⁷.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un halifeye olan saygı ve bağlılığı çok derindir. Bu saygı yalnızca siyasi otoritesini perçinlemek ve bağımsızlığını sağlama emelleri taşımamaktaydı. Âlimlere ve ilme olan bağlılığı sultanı bu denli saygı ve sevgiye yönlendirmekteydi. Halife, sultan için değerli hediyelerle beraber Delhi'ye *Safinat-ul Hulefa*'nın bazı bölümlerini içeren eski bir kopyasını da göndermiştir. Sultan Şemseddîn bu hediyeyle büyük bir memnuniyet duydu. Göstermiş olduğu saygı dini itibarını da geniş bir alana yaymış oldu. Sultanın bu tutumu yüzlerce din âliminin Orta Asya'dan Delhi topraklarına akın etmesine sebep oldu. Büyük bir misafirperverlik gösteren sultanın âlimleri karşılamak üzere şehrin kilometrelerce dışına kadar çıktığı söylenmektedir²⁷⁸.

Akabinde Hindistan'da Balaban devrinde “halifenin yardımcısı”, Halacîler devrinde de “hilafetin sağ eli” olarak adlandırılan unvânlar diğer hükümdarlar tarafından kullanılmaya devam edilmiştir. Ayrıca Müslüman sultanlar hükümlerlerini ele aldıkları andan itibaren kendi paralarını basmış ve bunu Abbâsî halifesinin adıyla yapmışlardır. Bu durum hutbelerde halifenin ve sultanların adlarının okunması ile de devam etmiştir. Tüm bunlar hâkimiyetin evrensel bir değer taşıması için gerekli görülmekteydi²⁷⁹. Böylece hükümdarların dini statüsü yeni boyutlar kazanmış oldu. Abbâsî Hânedânî'nin Moğollar tarafından ortadan kaldırılması ile halife unvânlarının artık Müslüman Hindistan yöneticilerinin eline geçmesi sonucunda statü atlamaları rütbelerini daha da arttırdı. On üçüncü yüzyılda Delhi şehri “Dârü'l-Mülk” yani “sultanlığın merkezi” konumunda iken on dördüncü yüzyılda Delhi sadece bir hükümet merkezi olmakla kalmayıp “Darül Hilafet” yani “halifenin koltuğu” konumunda bulunmuştur²⁸⁰.

²⁷⁵ Cûzcânî, I, 1970:616-619.

²⁷⁶ A. Ahmed, 175.

²⁷⁷ Cûzcânî, II, 1970:731-732.

²⁷⁸ R. A. Ahmed, 1991:54-56.

²⁷⁹ A. Ahmed, 1995:15-20.

²⁸⁰ Anooshahr, 2014:163.

1.5.2. Gvâlyor'un Alınması

Sultan Kutbeddîn Aybeg'in ölümünü takip eden süreçte birçok problem baş göstermiş ve birçok ayaklanma, isyan girişiminde bulunulmuştu. Tüm bunların sebebi Ârâm Şâh zamanında yaşanan kargaşa ortamından faydalanmak ve bağımsızlık elde etme adına yapılan girişimlerdi. Daha önce bahsettiğimiz üzere gerek diğer Türk hükümdarlar gerek melikler ve Türk beylerinin yanı sıra Hindû kesimden racalar da fırsatını yakaladığı anda sultanın egemenliğine başkaldırmak üzere hareket etmişlerdir. Gûrlu hâkimiyetinin yaşandığı esnada Kuzey Hindistan'da Gvâlyor, Mâlva, Ecmir, Rathambhor, Anhivara ve daha pek çok şehir Türk hükümdarların fethi ile ele geçirilmiş idi²⁸¹.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ele geçirmek üzere harekete geçtiği bir diğer yer Gvâlyor Kalesi idi. Çünkü stratejik bakımdan kilit noktalarından biri olan bu kale, ele geçirilmesi gereken önemli bir mevkiydi²⁸². Hindû racalarının elinden alınan birçok bölgeden sonra Sultan Kutbeddîn Aybeg zamanından beri Müslüman hâkimiyetinden çıkmış olan Gvâlyor Kalesi'ni ele geçirmek üzere Sultan Şemseddîn 629 (1231) senesinde harekete geçti. Bu esnada kalenin hâkimi Basilin oğlu Mangal Diw, sultana karşı oldukça güçlü bir mukavemet sergileyerek mücadeleye başladı. Mücadeleyi elden bırakmayan Sultan Şemseddîn İltutmuş ordusuyla beraber on bir ay süresince kale duvarının önünde kamp kurdu²⁸³.

Aynı yılın Şaban (Mayıs/Haziran) ayında müellif Minhâc-ı Sirâc, Delhi'den yola çıkarak sultanın egemenlik kurmayı hedeflediği kuşatma alanına gelerek huzura kabul edildi ve sultan tarafından kadı olarak atandıktan sonra şer'i işlerin başına geldi²⁸⁴. Kendisine sultan tarafından belli zamanlarda vaaz vermesi emredildi. İsteğe göre her hafta üç kez olmak kaydıyla vaaz vermesi gerekiyordu. Ramazan ayında ise her gün vaaz verdikten sonra on gün Zilhicce (Aralık) ve on gün Muharrem (Ocak) aylarında olmak üzere bu süreçte toplamda doksan beş defa cemaat toplanmış oldu. Böylece Türk-İslâm kuvvetlerinin bulunduğu üç bölgeden biri olan Gvâlyor önlerinde her gün kadı Minhâc-ı Sirâc tarafından dualar okunmaktaydı. Kıymetli hil'atlarla şereflendirilen Minhâc-ı Sirâc, Kurban bayramında cemaate bayram hutbesi okudu ve namaz kıldırıldı²⁸⁵. Ayrıca kalenin kuşatıldığı esnada Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân da çâşnigîr nâibi olarak atandı²⁸⁶.

²⁸¹ K. S. Lal, 1973:39.

²⁸² Vaidya, III, 1926:357.

²⁸³ Cûzcânî, I, 1970:619; A. Ahmed, 175.

²⁸⁴ Bayur, I, 1987:281.

²⁸⁵ Cûzcânî, I, 1970:619-620.

²⁸⁶ Cûzcânî, II, 1970:761; ayrıca *çâşnigîr* için bk. Kortel, 2006:124-125.

Gvâlyor Kalesi nihayet 26 Safer 630 (12 Aralık 1232)'da ele geçirildi. Hindû komutan Mangal Diw bir gece aniden kaleyi terk edip kaçtı ve bu durum kaledeki diğer bütün birlikleri oldukça güç bir durumda bıraktı. Bu esnada birçok esir ele geçirildi ve kale muhafazasında görevli yaklaşık yedi yüz²⁸⁷ kişi öldürüldü²⁸⁸. Burada farklı bir çıkarımda bulunan yazar Vaidya; cezalandırılan kişilerin kale komutanının kaçmasında dikkatsiz davranan sultanın ordusundan kişiler olduğunu söylemektedir. Hatta kalenin savunmasında görevli Hindû birliklerinden hiçbirinin yakalanmadığını ve cezalandırılmadığını dile getirmektedir²⁸⁹. Fakat bu durumun mümkün olmadığı açıktır. Çünkü Hindû birliklerinin tümünün kaçması ve sultan kuvvetlerinin bu derece dikkatsiz davranması olası değildir. Ayrıca kalenin alınmasından sonra sultanın emir ve meliklerinin rütbelerini artırması yine bu çıkarımı çürütmektedir.

Kalenin fethi neticesinde Melik Tâceddîn Reza tarafından fethi anlatan bir dörtlük yazılmış ve kalenin kapısındaki bir taş üzerine oyulmuştur. Dörtlük şu şekildedir: *Sultanların fethettiği her kale, iman gücü ve Tanrı'nın yardımıyla fethedildi. Fethi oldukça güç olan Gvâlyor Kalesi, altı yüz otuz yılında fethedildi.*²⁹⁰. Kale hakkında bir diğer malumat ise İbn Battûta'dan gelmiştir. İbn Battûta, Gvâlyor Kalesi'nde kaldığını dile getirmiş ve "Kaliyûr kalesi Hindûları birbirinden ayıran, ortada duran sağlam bir yapıdır. Oraya 'Küyâlyur' da diyorlar. Delhi ile arasındaki mesafe on günlüktür."²⁹¹ şeklinde belirtmesine ek olarak:

Kâliyûr Kalesi sarp bir dağın doruğuna kurulmuştur. Uzaktan kaya içine oyulmuş gibi görülüyor. Onun hizasında bir başka yüksek tepe yok. İçinde su depolarıyla beraber yirmi kadar kuyu vardır. Bu kuyuların çevresinde bulunan büyük duvarlar kaleye yapışıktır. O duvarların üzerinde mancınık ve "ra'âde" türü [ateş atan, yangın çıkaran] ufak toplar dikilidir. Kaleye fil ve atları alabilen geniş bir yoldan çıkılır. Kale kapısında taşa oyulmuş bir fil kabartması vardır. Filin üstünde de sürücüsü göze çarpar...²⁹² ifadeleri kullanılmıştır.

Aynı tasvirde bulunan yazar Athar, yolun genişliğine vurgu yaparak bir fil ve bir atın kolaylıkla içinden geçebileceğinin yanı sıra kalenin zaman zaman asi prensler için bir hapisane olarak kullanıldığı söylemektedir²⁹³. Ayrıca İbn Battûta'nın kalede su depolarının bulunduğunu aktarması da kalenin çok yönlülüğünü göstermektedir.

Ayrıca fethedilen yeni yerlerde sosyal, ekonomik, dini, kültürel, hukuki her türlü gereksinim ve sorumlulukların yerine getirilmesi gerekiyordu. Bu konuda oldukça titiz davranan sultan, fethettiği yerlere emir ve melikleri tayin etmekten geri durmadı. Sultan

²⁸⁷ Kaynaklarda öldürülen kişi sayıları farklı şekilde verilmiştir. (bk. Cûzcânî, I, 1970:620, dipnot:2; Firişte, 1908:211; A. Ahmed, 175.)

²⁸⁸ Cûzcânî, I, 1970:620; Firişte, 1908:210-211.

²⁸⁹ Vaidya, III, 1926:357.

²⁹⁰ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:68.

²⁹¹ İbn Battûta, II, 2000:633.

²⁹² İbn Battûta, II, 2000:635.

²⁹³ Athar, 1987:186.

Şemseddîn İltutmuş'un bu büyük zaferinden sonra emir ve meliklerin rütbeleri artırıldı ve seçkin görevlere getirildiler. Adaletin sağlıklı bir şekilde işlemesi adına Mecdul Ziyâeddîn Cüneydî Emîr-i Dâd görevine tayin edildi. Başkentlerde olduğu gibi taşra şehirlerinde de huzur, düzen ve asayişin sağlanması adına kûtvâllık²⁹⁴ görevine Sipehsâlâr Reşidüddin Ali getirildi. Ayrıca kitabın müellifi Minhâc-ı Sirâc da birçok hediye ve değerli kıyafetlere layık görülerek şer'i görevlerde başkanlık etmek üzere yani bütün hukuk ve din meselelerinin çözümü için Kadı, Katib, İmam olarak atandı²⁹⁵. Tüm bu atamaların yanı sıra Sultan Şemseddîn tarafından Bedâûn valiliği görevine Melik İzzeddin Tuğrul Hân, boşalan Emir-i Ahır görevine Melik Kamreddin Tamer Hân atandı. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un saltanat süresince hazinedarlık görevini üstlenen de dindarlığıyla örnek teşkil eden, sultanın hizmetindeyken yakın ilişkilerde bulunan ve sultanın en çok güvendiği meliklerinden biri olan Mübarek Hindû Hân olmuştur. Gvâlyor Kalesi'nin alınmasından sonra aynı yılın Rebiyülahir (Nisan) ayında sultan kale önünde kurmuş olduğu kamptan çekilerek başkent Delhi'ye döndü. Bu esnada Leknevî valisi Melik Seyfeddîn Aybeg-i Yağan Tut'ın ölümü ile yerine Melik Tuğrul Hân getirildi²⁹⁶.

1.5.3. Sultan Raziyye'nin Veliht Seçilmesi

Başkent Delhi'ye dönen Sultan Şemseddîn İltutmuş, kızı Sultan Raziyye'yi (Begüm) veliaht ilan etmeye karar verir. Çünkü Raziyye Sultan bir devlet yöneticisinde bulunması gereken bütün vasıfları taşımaktaydı. Raziyye ve validesi Türkan Hatun'un devlet içerisinde oldukça nüfuz sahibi olmaları devlet adamlarının tepkisine yol açmıştır. Türk beyleri Sultan Şemseddîn'in erkek evlatlarına karşılık kız evladı Raziyye'yi veliaht olarak seçmesine şaşırılmışlardır²⁹⁷. Delhi Türk Sultanlığı'nda tahta çıkma usülleri arasında ilk olarak yaşça büyük olan şehzâdenin veliaht olarak tayin edilmesi uygun görülmekte idi. Fakat bu durum farklı sebeplerden ötürü elbette değişiklik gösterebilmektedir²⁹⁸. Yaşça büyük bir şehzâdenin olması devlet erkânının tepkisi ile sonuçlandı. Karşılaştığı tepkilerin yersiz olduğunu vurgulamak isteyen Sultan Şemseddîn duruma açıklama getirmek üzere: "Oğullarım gençlik heveslerine dalmışlardır, hiç birisinde devleti yönetecek kabiliyet bulunmamaktadır. Ben öldükten sonra görülecektir ki oğullarımdan hiçbiri veliahtlığı kızım Raziyye kadar hak etmeyecektir."²⁹⁹ diyerek vermiş olduğu kararın bir kez daha yerli yerinde olduğunu,

²⁹⁴ Kortel, 2006:287.

²⁹⁵ Cûzcânî, I, 1970:620; ayrıca bk. c.II:745.

²⁹⁶ Cûzcânî, II, 1970:736 ayrıca bk.744-745; A. Ahmed, 176.

²⁹⁷ Cûzcânî, I, 1970:638; Çeliktaş, 2016:323.

²⁹⁸ Kortel, 2006:199-201.

²⁹⁹ Cûzcânî, I, 1970:639; ayrıca bk. Bayur, I, 1987:281-282.

oğullarında devleti yönetme yetisi olmadığını açık bir şekilde dile getirmiştir. Bütün tepkilere rağmen Sultan Şemseddîn'in kızı Raziyye Sultan'ı veliaht olarak seçmesinin aşamaları şu şekilde sıralanmaktadır: Raziyye'nin siyasi deneyimine güvenmesi, büyük oğlu Nâsireddîn Mahmûd'un hayatta olamaması, oğullarından Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın devlet kabiliyetlerinden yoksun olması, küçük oğulları Muizzeddîn Behrâm Şâh ve ölen ağabeyinin adını alan Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın henüz küçük yaşlarda olmalarıdır. Yetenekli bir erkek evlada sahip olmadığını düşünen Sultan Şemseddîn İltutmuş, İslâmiyetin kadınlara eşit haklar tanınmasını da hesaba katarak kızı Raziyye'yi görmezden gelemedi. Ayrıca Sultan Şemseddîn'in kızı Raziyye Sultan'ı seçmedeki başka bir sebebi de kraliyet ailesinden kişilerin kraliyet unvânlarından alma hakkına sahip olmalarıydı. Türklerin haleflerini belirlemedeki en önemli unsurları adayın yönetme kabiliyeti ve uygunluğu idi. Bu bağlamda Sultan Şemseddîn'in "Raziyye bir kadın olsa da, o gerçekte oğullarımdan daha iyi bir erkek gibidir." şeklinde bir söylemde bulunduğu aktarılmaktadır. Bu bağlamda bütün itirazlara rağmen Sultan Şemseddîn İltutmuş, kızı Raziyye'yi halefi olarak aday gösterirken yaptığı eylemin yasal uygunluğunu düşünmeden tereddütsüz bir şekilde karar vermiş idi³⁰⁰. Sonuç olarak Türklerin kadınları el üstünde tuttuğu ve nasıl ki bir erkeğe kahramanlık, liderlik gibi vasıflar atfediliyorsa aynı durum kadınlar için de geçerli olduğunu görmekteyiz. Bunun daha eski örneklerine bakacak olursak Türklerin sözlü geleneklerinden Dede Korkut Hikâyelerindeki anlatımları temel alabiliriz. Burada kadın figürü tıpkı erkek gibi lider, kahraman, korkusuz olarak anlatılmaktadır. Buna dayanarak kadının ata bindiği, tehlikeler karşısında korkusuzca mücadele ettiği ve kılıç kullandığı gözler önüne serilmektedir³⁰¹.

Sultan Şemseddîn İltutmuş vermiş olduğu kararın doğruluğunu ispatlamak ve kızı Raziyye Sultan'a muhalif tavır sergileyen devlet adamlarına onun devleti idaredeki yüksek kabiliyetini göstermek için Gvâlyor Kalesi'ni fethe çıktığı zaman kızını başkent Delhi'ye naîbi olarak yani yerine geçici süreliğine bakması için bırakmıştı³⁰². Başkentte bıraktığı kızı Raziyye'nin işleri başarılı bir şekilde yürüttüğünü gören Sultan Şemseddîn İltutmuş bu durumdan oldukça memnun oldu. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş kızı Raziyye'nin taht için uygunluğunu göstermek ve kitleler arasında popülarlığını artırmak üzere Raziyye'nin adına bir madeni para vurdurdu³⁰³. Raziyye'nin savaş âdâbı ve tekniklerini öğrenmesi için atalığı yani hocalığına Etiyopyalı Cemâleddîn Yakut'u görevlendirmesi Raziyye'nin üstün

³⁰⁰ K. A. Nizami, 1961:93; Begum, 1976:155-156.

³⁰¹ Kaplan, 2010:101-102.

³⁰² Sâlim, 2006:206; Festing, 1912:60.

³⁰³ Hasan, 2009:73.

kabiliyetlerinin göstergesidir³⁰⁴. Raziyye'nin de babasının sağığında devlet işleriyle ilgilenmesi ve bunların üstesinden başarılı bir şekilde geliyor olması daha şimdiden ciddi bir otoriteye sahip olduğunu göstermektedir³⁰⁵. Sağığında kızını veliaht olarak bırakmak isteyen Sultan Şemseddîn İltutmuş, Raziyye'ye karşı oluşabilecek herhangi muhalif tavırların önüne geçmek adına bu işin daha erken hallolması için emirlerden Müşrif-i memalik³⁰⁶ Tacül-Mülk Mahmûd'a bir kararname hazırlamasını emretti³⁰⁷. Fakat Sultan Şemseddîn İltutmuş öldükten sonra gerek oğulları ve kızı gerek Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın annesi Şâh Türkan'ın planları ayrıca bu duruma karşı çıkan ve destekleyen devlet adamlarının da işe dâhil olması Delhi'yi kargaşa ortamına sürükleyecektir.

1.5.4. Mâlva'nın Alınması

Gvâlyor meselesini halleden Sultan Şemseddîn İltutmuş, Darül İslâm olma yönündeki hedefine ulaşmak yani Hindûlara karşı yapılan gazâ siyaseti neticesinde Hindistan'da tamamen İslâm idaresi altında bir kontrol oluşturmayı hedefliyordu. Bu sebeple Sultan Şemseddîn bu kez yönünü Mâlva'ya çevirdi. Bu bölgede önemli miktarda Budist tapınaklar ve heykeller mevcut idi ve sultan burada oldukça güçlü bir mukavemet ile karşılaşsa da sonuç başarılı olmuştur.

Başkente döndükten hemen sonra Sultan Şemseddîn, melikleri ile beraber Mâlva'ya girerek Parama kralı Devapala'dan Bilsan (Bhilsa) kasabasını ve kalesini ele geçirdi. Bu kasaba Betva Nehri kıyısında bulunmakta ve kasabada ayakta kalan yapılarda İslâmi karakterler olduğu görülmektedir. Üç yüz yıl önce yapılmış ve yüksekliği yaklaşık olarak yüz metre olan bir tapınak da sultanın emri ile yıkılmıştır. Hindûların aldığı bu kuvvetli darbeler devam etmiş ve sultan bundan sonra yönünü Mâlva'dan Ucceyn (Ujjayn) kentine çevirerek Devapala Deva üzerine harekete geçti. Mahakal Diw'deki oldukça ünlü bir tapınak da yerle bir edildi. Hindûlara karşı yapılan bu gazâ hareketleri neticesinde sultan ve kuvvetlerinin eline zengin bir ganimet geçti. Bu ganimetler arasında Hindû krallarından Bikramajita'nın bir heykeli de bulunuyordu. Sultan elde edilen tüm taş ve heykelleri başkent Delhi'ye getirerek Cuma Cami'nin kapısı önüne gömdürdü ve gelen giden bütün halkın ayakları altında çiğnenmesini amaçlamıştır³⁰⁸.

Bundan sonra Sultan Şemseddîn İltutmuş, Bayana ve Sultankot bölgelerinin idaresini Muizzî kölelerden biri olan Melik Nusreteddîn Taysi'ye verdi. Bu bölgeleri Melik Taysi'ye

³⁰⁴ Şahin, 2018:368.

³⁰⁵ A. Ahmed, 193.

³⁰⁶ Küçükaşçı, 2006:167-169.

³⁰⁷ Cûzcânî, I, 1970:638; Üçok, 1965:26; A. Ahmed, 193.

³⁰⁸ Cûzcânî, I, 1970:621-623; Sirhindî, 1977:20; A. Ahmed, 176.

bırakırken bir yandan da Gvâlyor topraklarının yönetimi de ona devretti ve Gvâlyor'da ikamet etmesi için talimat verdi³⁰⁹. Kalincar ve Çanderi bölgelerine daha rahat varabilmek açısından yol yaptırıldı. Ayrıca buralardaki kasabalarda birçok cami ve hanlar bulunmakta idi. Fakat zamanla bu yapılar harap bir hale bürünmüştü. Aynı yıl içerisinde sultan, Kalincar Ray'ı Trailokyavarman üzerine yürüdü. Melik Nusreteddîn Taysi serbestçe hareket edip birkaç kasaba yağmaladı ve elli gün kadar kısa bir süre içerisinde yirmi beş lek gibi geniş bir ganimet ele geçirildi³¹⁰. Melik Taysi'nin bu başarısı Türk subaylarının Hint topraklarına ne kadar hızlı bir şekilde adapte olduğunu göstermektedir. Kalincar Ray'ına üstün gelmek adına her yolu deneyen Melik Nusreteddîn Taysi, ordusunu kalenin savunmasında bırakan ve kaçan Ray'a karşı bir Hindû rehber ile anlaşarak Ray'ı takip etmeye koyulmuştu. Çünkü Melik Taysi kaleyi kuşatmakla vakit kaybetmek istemiyordu. Bu rehber eşliğinde gece ve gündüz olmak üzere bir süre hareket etti. Fakat rehber yolunu kaybettikten sonra durumu Taysi'ye açıklaması üzerine bu durum rehberin ölüm emri ile sonuçlandı. Bundan sonra rehberlik görevini Taysi üstlendi. Nusreteddîn Taysi'nin yanındaki kuvvetler bir süre sonra endişelerini dile getirerek “gece oldu ve kendimizi düşmanın ortasında bulabiliriz” şeklinde konuşmalarının akabinde Taysi ordusunu ikna etti ve Kalincar Ray'ına üstünlük sağlanmış oldu³¹¹.

Bu galibiyetin dönüşünde Acar Ranası³¹² Çahar'ın Türk-İslâm ordusunun yolunu kesmesi, derin vadilerin dar kısımlarında yolu kapatması ayrıca ordunun tüm geçitlerine engel olmaya hazırlanması sonucunda Melik Taysi'nin direnciyle karşılaştı. Melik Taysi, hastalıktan dolayı biraz zayıf düşmüş olsa da ordusunu üç kısma bölerek kuvvetlerini farklı yollardan Gvâlyor'a dönebilecek şekilde konuşlandırdı. Üç kısma bölünen kuvvetlerin ilki atlılardan, ikincisi savaş malzemeleri ve kuvvetlerin takipçileri, son kısım ise ganimetlerden sorumluydu. Nusreteddîn Taysi, taraflar arasında mücadele başladığında Hindûların koyun sürüsüne saldıran kurt gibi kuvvetlerine saldırdığını fakat kendisi kuvvetlerini üç bölüme ayırdığı için saldırıya uğrayan bir kuvvete derhal başka bir kuvvetin yardıma gidileceğini açıklamıştı. Ayrıca elde edilen ganimetlerin de Gvâlyor'a ulaştırılabilmesi şeklinde konuşlandırılmışlardı. Fakat Melik Taysi'nin rota ve düzenlemelerinden haberdar olmayan Rana Çahar ve kuvvetleri bozguna uğradı (631-632/1234)³¹³.

Sultan Şemseddîn'in kalelere yönelmesi ve buraları fethetmek için göstermiş olduğu çabalar Hindistan'da Türk nüfuzunu her bölgede hissettirmek ve hâkimiyeti köklü temellerle

³⁰⁹ Cûzcânî, II, 1970:732-733; Wink, 1997:227.

³¹⁰ Cûzcânî, II, 1970:733; Habibullah, 101; A. Ahmed, 176-177.

³¹¹ Habib ve Nizami, 1970:221.

³¹² Rana, bölge idarecilerinin daha küçük boyutta olanına denir.

³¹³ Cûzcânî, II, 1970:733-734; Habib ve Nizami, 1970:221-222.

şekillendirmek amacı taşımaktaydı. Kaleleri fethetmedeki esas düşünce, kalelerin işlevleri ve askeri stratejilerde kullanılacak olmalarıydı. Kalelerin saldırı ve savunma olarak iki temel görevi vardı. Saldırı işlevinde kullanılacak kale; askeri keşiflerin yapılabilmesi için bir üs görevinde, ordu için gerekli mühimmat tedarikinde ve birliklere takviye niteliğinde kullanılmıştır. Savunma görevindeki bir kale ise ordu için barınak ve karşı taraftan gelebilecek istilayı önlemek maksadıyla kullanılmıştır. Delhi Türk Sultanlığı'nda askeri politikalar üç aşamada şekillenmekteydi. Bunlar; fetih, takviye veya yerini sağlamlaştırma, sonraki fetihler aşamalarıdır. Bu aşamaların yerine getirilmesi için stratejik bölgeler önem taşımaktaydı. Bu sebeple kalelerin görmüş olduğu işlevler fethedilen bölgelerin sağlamlaştırılmasına yönelikti. Böylelikle Sultan Şemseddîn; Bayana, Gvâlyor, Bihâr, Mandor, Rathambhor, Calor gibi önemli kale ve bölgeleri fethederek itibarını artırmış, fetihleri için stratejik üsler ele geçirmiştir³¹⁴. Bu sebeple stratejik ve askeri önemi göz ardı edilemeyecek olan kaleler daima onarımdan geçmekteydi.

1.5.5. Sultan Şemseddîn İltutmuş'a Suikast Girişimi

Dini görev ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinde oldukça hassas davranan Sultan Şemseddîn, Cuma günleri camiye giderek bütün görevlerini yerine getirmeyi aksatmazdı. Mâlva seferinden dönen sultan, Delhi'de Cuma namazında bulunduğu bir vakitte Karmatîler³¹⁵ olarak adlandırılan aşırı Şîî mezhebinden bir grup halk sultanın ibadetleri ile meşgul olduğu ve yalnız bulunduğu bir esnada onu öldürmek üzere suikast planı yapmışlardı. Daha önce de oldukça etkin olan bu grubun Hindistan'daki egemenliğine son veren Gûr sultanı Muizzeddîn, Multân ve Sind bölgesini Karmatîlerden temizlemişti³¹⁶. Gerek Gazneli Mahmûd egemenliğinde ve gerek Gûr Devleti döneminde bu grup her ne kadar etkisiz hale getirilmeye çalışılsa da Hindistan'da gizliden gizliye faaliyetlerini sürdürmeye devam ettiler. Sünnî İslâm'a karşı olan Karmatîler, bu görüşte olan hükümdarların meşruiyetini reddediyor ve kurdukları örgütlerle daha sonraki hükümlerliklere de ayak bağı olacaklardı³¹⁷. Özetle Şîî Karmatîler, fırsatını yakaladıkları her dönemde devletin başkentinde karışıklık çıkarmak niyetiyle faaliyete geçtikleri görülmektedir. Türk-İslâm devletlerinin başlıca görevleri arasında dini korumak ve gazâ hareketlerini yerine getirmektir. Bu nedenle Delhi Türk sultanları da Hindû racaların elinde bulunan yerleri fethetmek ve bu bölgelerde İslâm dininin kök salmasını ve yayılmasını sağlamak zorundaydı. Bu amaçla yeni fethedilen yerlerde imar

³¹⁴ Athar, 1993:163-165.

³¹⁵ Hizmetli, 2001:510-514.

³¹⁶ Bayur, I, 1987:281; Hizmetli, 2001:512.

³¹⁷ Bary, 1958:383.

faaliyetleri büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve Hindûların yeni tapınaklar inşa etmeleri yasaklanmış idi. İslâm dini karşıtları ve dine engel oluşturan bütün unsurlarla misal İsmâîlîler ve Karmatîler ile mücadele edildi³¹⁸.

Delhi'nin dört bir yanından gelerek şehre sızan bu grup fırsatını yakaladıkları her an karışıklıklara sebep olmuşlardır. Sultan Şemseddîn'in dinine ve ibadetlerine bağlı olduğunu bildiklerinden dolayı sultanı yakın takibe aldılar ve Cuma namazını fırsat bilerek sultana karşı fiili bir harekette bulunmak üzere silahlanmışlardır. Nûr adlı liderlerinin öncülüğünde caminin içerisine girerek birkaç kişiyi şehit ettilerse de meydana gelen kargaşa ortamında sultana yaklaşma fırsatını yakalayamadılar. Bu esnada niyetlerinin fark edilmesiyle derhal bu gruba karşı harekete geçildi. Olayın açığa çıkması ile kargaşa ortamından faydalanarak kaçmaya niyetlenen bazı kişiler, Delhi halkının da duyarlılığı ve yardımı sayesinde yakalandılar. Saldırıdan yara almadan kurtulan Sultan Şemseddîn bu suikast girişiminin yarattığı ortamı dağıtmak ve vakit kaybetmemek üzere asileri boyunları vurularak cezalandırdı³¹⁹. Sapkınları mülhid olarak aktaran Cûzcânî, bu esnada insanların çatıları, kapıları, yolları tutarak kaçmalarını engellediğini ve mülhidlerin oklarla, taşlarla saldırıya uğradıklarını akabinde sultan tarafından bu mezhebin bir kısmının kılıçtan geçirildiği aktarılmaktadır³²⁰.

Bu olay hakkında *Tabakât-ı Ekberî*'de geçen beyit şu şekildedir: “Kötünün kötülüğe eğilimi, evdeki akrebin nadiren gitmesi gibidir.”³²¹. Beyitte aktarılmak istenen mesajın, mülhidlerin sürekli olarak Delhi Türk sultanlarına sorun çıkarması ve evdeki akrebin nadiren gitmesi ile Delhi Türk Sultanlığı'nın dört bir yanına yayıldığı sonucuna varabiliriz. Nitekim emellerinden vazgeçmeyen bu grubun her dönemde nüksettiğini aşikârdır.

1.5.6. Sultan'ın Son Seferi ve Hayatını Kaybetmesi

Atlattığı suikast girişiminden sonra Sind bölgesinde sürekli olarak isyan halinde olan Kokhar kabilesi üzerine sefere hazırlanan Sultan Şemseddîn İltutmuş, 633 (1235/36)'te Delhi kuvvetlerini Binbân³²² üzerine gönderdi. İsyanı bastırmak isteyen sultan, rahatsızlanınca seferi yarıda bırakıp 1 Şaban 633 (10 Nisan 1236)'te başkent Delhi'ye taht-ı revân ('amârî)³²³ ile götürüldü. Ayrıca bu esnada kâhinler de Çarşamba'ya denk gelen Şaban ayının ilk günü sultan hakkındaki kehanetlerini dile getirerek Sultan Şemseddîn'e çıktığı seferden geri

³¹⁸ Sirhindî, 1977:23; Kortel, 2006:30.

³¹⁹ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:71; Koç, 2018:79-80.

³²⁰ Cûzcânî, I, 1970:623-624, dipnot:2.

³²¹ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:71.

³²² Tabakat müellifinin Ravety çevirisinde *Banian*, *Banyan* olarak zikredilmektedir. (Cûzcânî, I, 1970:623). Fakat çoğunlukla *Bünyan* olarak bilinse de asıl olarak *Binbân*'dır. (Jackson:1999:36).

³²³ Sefer sırasında sultan hastalanınca fillerin sırtında taşınan, “amârî” veya “mehd” adı verilen taht-ı revânlar ile seyahat etmekteydi. (bk. Kortel, 2006:61.)

dönmesinin daha iyi olacağı yönünde görüş bildirmişlerdir. Hastalığı sebebiyle oldukça zayıf düşen sultan programlarını ertelemek zorunda kaldı. Delhi'ye dönen Sultan Şemseddîn'i hekimler tedavi etmeye çalışsa da hastalandıktan on dokuz gün sonra 20 Şaban 633 (29 Nisan 1236) senesinde yirmi altı yıllık hükümdarlık süresince aklı, bilgisi ve çevikliği ile ün yapmış, başarılı saltanatı sonrasında Sultan Şemseddîn İltutmuş vefat etti³²⁴. Ayrıca sultanın sadık dostlarından biri olan büyük İslâm âlimi Hoca Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî de aynı yıl içerisinde vefat etmiştir³²⁵.

Şüphesiz on üçüncü yüzyılın en iyi hükümdarlarından biri olan Sultan Şemseddîn İltutmuş, bütün hayatını sultanlığının korunmasına ve güçlenmesine adanmıştı. Efendisi Kutbeddîn Aybeg gibi sultanlığını müreffeh, ilerici ve geniş sınırlara ulaştırabilmek adına elinden geleni yapmıştır. Bilge ve adil bir hükümdar, yetenekli bir general olan Sultan Şemseddîn İltutmuş, sultanlık tarihine başarılı siyaseti, zekâsı ve diplomasisi ile nam saldı. Ayrıca kendi hânedânına sahip istikrarlı bir devlet adamı olarak gerek yaşadığı yüzyıla ve gerek hânedânının ortadan kaybolmasından sonra bile ses getirmesini sağladı. Tebaasının gönlünde yer etmiş olan sultanın vefatıyla erdemli ve dâhi bir hükümdarın kaybı sarsıntı oluşturdu³²⁶. Yeteneği ve dehasıyla kölelikten hükümdarlığa yükselen Sultan Şemseddîn İltutmuş, yaklaşık yirmi altı yıl hüküm sürmüştür. Cesaret ve kararlılığın timsali Sultan Şemseddîn İltutmuş, devletin başına geçtiğinde sınırlar dört parçaya ayrılmış idi. Her bölgede Türk hükümdarlar bağımsızlık ilan etmiş ve bunlara ek olarak da yaşanan krizlerden faydalanan Hindû kabileler de kendi başlarına hareket etmekteydiler. Yokolma tehlikesiyle karşı karşıya kalan sultan, devleti tehdit eden bütün unsurları saf dışı bırakarak sınırların ayrılması ve başkaldırıların yaşandığı bu güvensiz ortamı zamanla dağıtmış ve topraklarının bütünlüğünü sağlayarak ardından köklü ve geniş sınırları olan bir sultanlık bırakmıştır. Yirmi altı yıllık saltanatı ile Delhi Türk Sultanlığı'nın sınırlarını doğuda Bengal, batıda Sind bölgesine değin genişlettiği, Türk hâkimiyetinin en üst düzeyde işlendiği muazzam bir sultanlık kalmıştır³²⁷. Efendisi Sultan Kutbeddîn Aybeg daha çok Tâceddîn Yıldız, Nâsireddîn Kubaca ve Kokhar meseleleri ile meşgul olmuştu. Delhi'de genişleme amacı gütmeyen, temel ilkesi olan gözdağı verme üzerine hareket etmekteydi³²⁸. Sultanın takındığı bu tavrı yeni kurulan bir devleti henüz tam anlamıyla bağımsız ve nüfuzlu bir temel üzerine oturtmadan oluşabilecek kargaşalardan uzaklaştırmaya çalışması olarak değerlendirebiliriz.

³²⁴ Cûzcânî, I, 1970:623; A. Ahmed, 177; Begum, 1976:119.

³²⁵ A. Ahmed, 177.

³²⁶ Begum, 1976:120, ayrıca bk. 130-131.

³²⁷ Cöhçe, 2002b:1217.

³²⁸ Konukçu, 2006:68.

Delhi Türk Sultanlığı'nın resmîyetteki ilk kurucusu Sultan Kutbeddîn Aybeg her ne kadar Gûrlu efendilerinin desteği ve evlilik yoluyla politik meseleleri halletmeye çalışsa da Sultan Şemseddîn İltutmuş başa geçtiğinde elinde küçük bir devlet, düzensiz bir ordu, yetersiz bir hazine ve had safhada kargaşa ortamı mevcuttu. Parçalanmış ve düzensiz bir kargaşa ortamında başarılı siyasetiyle en kısa sürede devleti toparlayarak hâkimiyeti tamamen ele aldı ve bağımsız bir sultanlık meydana getirdi³²⁹. Delhi'deki otoritesini kabul etmeyen, isyana girişen her kim varsa hepsini ortadan kaldırmıştır. Sultan Kutbeddîn Aybeg, efendilerinin izinden giderek başında bulunduğu sultanlığın problemlerini çözüme kavuşturmadaki gayretini ön planda tutmuş olsa da Sultan Şemseddîn İltutmuş ise efendisini örnek aldığı yönlerine eklemeler yaparak gerek almış olduğu eğitim ve gerek diplomatlığı neticesinde muazzam bir yönetim ve idare biçimi oluşturmuştur³³⁰. Bazı tarihçilere göre, Hindistan'daki bağımsız Müslüman egemenliği kesin olarak Sultan Şemseddîn İltutmuş ile başlamaktadır. Hindistan topraklarında Türk-İslâm imgesini başarılı bir şekilde oturtan Sultan Şemseddîn, istikrarlı bir yönetim örneği oluşturmaktadır.

Sultanın önsezisi, eğitim hayatı, askeri dehası, cesaret ve kararlılığı tüm sorunların üstesinden gelmesini sağladı. Bu sebeple Hindistan'da kurulan Türk İmparatorluğu'nun asıl kurucusu olarak görülen Sultan Şemseddîn İltutmuş devri Türk idaresinin zirve noktası olarak adlandırılır. Rakiplerinden tek tek kurtulan Sultan Şemseddîn, sultanlığının sağlamlaştırılması ve sınırlarının genişlemesi için gerek Müslüman ve gerek Hindû tüm engellerle başarılı bir şekilde mücadele etti. Hindistan'da Türk İmparatorluğu'nun en büyük devlet adamı olarak adlandırılan sultan için “kollarında nimet ve tacında ihtişam vardır” şeklinde bir betimleme yapılmıştır. Hindistan'da Türk idaresinin zirve noktası olan bu dönem irade ve kuvvetli bir görev duygusu taşıyan sultan sayesinde olmuştur³³¹. Ortaçağ Hindistanının en seçkin yöneticilerinden biri olan Sultan İltutmuş, sağduyulu ve ihtiyatlı bir devlet adamı olması bakımından ülkeye bağımsız bir devlet, monarşik bir hükümet biçimi ve bir yönetici sınıfı kazandırarak Hint tarihinde kalıcı izler bıraktı. Kutbeddîn Aybeg'in hizmetine girmesi ile başlayan saltanat yolculuğu hükümdar olduktan sonra tüm gücüyle devam ederek vefatına değin her anlamda iyi bir sultanlık bırakmış oldu³³². Sultan Şemseddîn İltutmuş, hükümdarlığı süresince Delhi Türk Sultanlığı'nı Hindistan'ın bilim ve kültürel alandaki yaşamın merkezi haline getirdi³³³. Ülkenin saadet devri olarak nitelendirilen bu dönemde Hindistan'ın büyüklüğü ve serveti azami düzeylere vardı. Fetihleri, mücadeleleri, İslâm dinine hizmeti ve

³²⁹ Haig, III, 1928:56.

³³⁰ A. Ahmed, 183.

³³¹ A. Ahmed, 184-185.

³³² Habib ve Nizami, 1970:222-223.

³³³ Welch vd., 2002:16.

bıraktığı eserler ile Türk-İslâm'ın gücü, kabiliyeti, zekâsı bir kez daha asırları etkisi altına almıştır³³⁴. Sultan için “Onun durumu, zamanın Müslüman devletlerinde, başlangıçta ne kadar aciz olursa olsun, bir Türk'ün cesareti, yiğitliği ve zekâsı sayesinde neler yapabileceğini göstermek bakımından çok ilgi çekicidir. Karakteri mevkiinin icaplarına tam uygun şekilde asildi...”³³⁵ şeklinde görüş bildirilmektedir.

Sultan Şemseddîn İltutmuş her ne kadar ardında siyasi ve sosyal olarak güçlü bir devlet bırakmış olsa da halefleri bu durumu gereğince devam ettiremeyerek sultanın her anlamda muazzam olarak tesis ettiği sultanlığa sahip çıkamadılar. Kudretli hükümdarın ölümünden sonra saadet devri çabucak sekteye uğradı. Uzun süreli bir kargaşa dönemine maruz kalan sultanlık, Sultan Şemseddîn'in sağlığında belirttiği gibi oğlu Rükneddîn Fîrûz Şâh tahta çıktığı gibi hemen zevk ve sefaya dalmış, devlet işlerini aksatmış idi. Sultan Kutbeddîn Aybeg ve Şemseddîn İltutmuş'un bıraktıkları hazine israf edilmiş, devlet daireleri kargaşa içerisine sürüklenmeye başladı. Ardından başlayan taht kavgaları, iktidar mücadelesi, devlet erkânının istikrarsız ve çıkarıcı tutumları kargaşaya sebep oldu. Sultanın çocukları arasındaki anlaşmazlıklar ve gulâmların yönetim üzerindeki baskıları da işlerin iyice sarpa sarmasına, iç karışıklıklara ve isyanlara zemin oluşturdu. Muazzam denebilecek derecede sağlam temeller üzerine inşa edilen sultanlık yaşanan sıkıntılardan ötürü bir süreliğine saadet devrine ara verdi³³⁶. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş'un vefatı ile sonraki dönemlerde Hindû askeri birlikleri yeniden güç elde edeceklerdir. Örneğin, Sultan Şemseddîn İltutmuş'un vefatı ile Hindûların önem verdiği ve her Türk hükümdarı döneminde mücadeleye giriştikleri Ranthambhor Kalesi Udaya tarafından yoğun saldırılara tutulacaktır³³⁷. Böylelikle kargaşa ortamından ve otorite boşluğundan faydalanan Hindûlar daha rahat hareket etmeye başlayacaklardır.

³³⁴ Gömeç, 1990:12.

³³⁵ A. Ahmed, 181.

³³⁶ A. Ahmed, 188; Gömeç ve Çeliktas, 2019:83.

³³⁷ Habibullah, 134, 145.

İKİNCİ BÖLÜM

İLTUTMUŞ DÖNEMİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET

Yirmi altı yıllık hükümdarlık mücadelesine büyük başarılar sıgdıran Sultan Şemseddîn İltutmuş, Ortaçağ Hindistan'ının önde gelen yöneticileri arasında oldukça önem arz eden bir yere sahiptir. Yalnızca siyasi ve diplomatik alanda başarılar kaydetmekle kalmayarak Kültür ve Medeniyet bakımından da pek çok başarıya imza atmıştır. Ömrünü yalnızca ülkesinin sınırlarını genişletmek ve egemenliğini bağımsız kılmak niyetinde olmayan sultan, günümüze değin ulaşan gerek kendi çağında ve gerek çağını aşan mükemmel eserlere imza atmıştır. Pek çok hükümdarlık alâmetine sahip olan Sultan Şemseddîn İltutmuş ülkesini sosyal, kültürel, ekonomik olmak üzere zirve noktasına taşımış ve halkının büyük ölçüde sevgi ve saygısını kazanmıştır. Edebiyat, bilim ve sanat alanında uğraşan herkese kolaylıklar sağlamış, ülkesinin refah seviyesini daima azami ölçüde tutmuştur. Yalnızca Müslüman tebaasının refahını gözetmeyen sultan, Hindû tebaanın da refahını aynı ölçüde sağlamıştır.

2.1. Şemseddîn İltutmuş'un Karakteri ve Tebaasına Karşı Tavrı

Resmi olarak Hindistan'daki Delhi Türk Sultanlığı'nın üçüncü hükümdarı Kutbeddîn Aybeg'in kölesi ve damadı olan Sultan Şemseddîn İltutmuş'tur. Devlete gerçek anlamda hüviyet kazandıran, cesaret ve liderlik kapasitesi dâhilinde problemlere büyük ölçüde çözümler getiren, Türk-İslâm hâkimiyetini Hindistan'a ve farklı dini görüşlere kabul ettiren Delhi hükümdarıdır. Gerek kendinden önce ve gerek kendinden sonra tahta geçen hükümdarlar arasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Adil, dürüst, erdemli ve cesur hükümdar Sultan Şemseddîn İltutmuş, ayrıca kendini halifeye tanıtan ilk Delhi sultanı olması bakımından haleflerine model olmuştur³³⁸. Sultan Şemseddîn yalnızca bir hükümdar olarak değil aynı zamanda bir şahıs olarak kendini tebaasına sevdirmeyi başarmıştı. Mükemmel düzeyde bir beyefendiye atfedilen bütün erdemlere sahip bir kişilikti. Özellikle insanlara olan sevgisi o kadar büyüktü ki, insanlığa hizmet etmek üzere doğmuş gibiydi. Gün içerisinde bir hükümdarın yerine getirmesi gereken bütün görevleri tamamladıktan sonra gecelerini Allah'a ibadet ile geçirirdi³³⁹.

Müellif Cûzcânî'nin aktarımıyla:

³³⁸ Ansari, 2000:159.

³³⁹ Begum, 1976:121.

Oldukça adil ve cömert olan sultan, kâfirlere karşı istikrarlı ve gayretli bir savaşıydı. İskender gibi bir imparatorluğa sahip, Ali gibi cesur ve adaletin dağıtıcısı rolündedir. Yusuf gibi sebat ederek sultanlığın tahtına erişmiştir ve İslâm dininin egemenliği aracıyla hâkimiyetini sağlam temeller üzerinde inşa etmiştir. Sultan Aybeg her ne kadar hayırsever olsa da Sultan Şemseddîn kendisinden çok daha cömert olup, tebaasına sunduğu ihsanlar Aybeg'in yaptıklarını geçmektedir.³⁴⁰

Hindistan'da bağımsız bir sultanlığın ilk hükümdar olan Sultan Şemseddîn İltutmuş'un başarılı bir asker ve idareci olmasının yanı sıra öngörüsünün yüksek olması sebebiyle neredeyse sıfırdan başladığı hükümdarlığına kendi gayretleri ile nice başarılar ekledi. Efendisi Kutbeddîn Aybeg'in başladığı ve bitiremediği politikayı üstlenerek Kuzey Hindistan'da Türk-İslâm varlığını azami ölçüde sağladı. Türk rakiplerine boyun eğdirerek kendi iradesini hâkim kıldı³⁴¹.

Dünyanın ve dinin ışığı, Hint ülkesinin büyük kralı olarak nitelendirilen Sultan Şemseddîn İltutmuş, Tanrı tarafından Hindistan'a gönderilen ve burayı koruma altına alan hükümdar olarak gösterilmektedir³⁴². İslâm dininin gereklerini yerine getirmede oldukça hassas olan sultan, her Cuma camiye gidiyordu³⁴³. Özellikle Ramazan ayı İslâm âleminde tüm ayların en hayırlısı ve kutsalı sayılmaktadır. Bu nedenle bu ayda ibadetlere daha fazla ağırlık verilir ve daha özenli davranılmaktadır. Genellikle sabahın erken saatlerinden gecenin geç saatlerine değin ibadetler özenli ve titiz bir şekilde yerine getirilirdi. Sultan Şemseddîn İltutmuş da Ramazan ayı boyunca günlük vaazların verilmesine özen göstermekte idi. Herhangi bir sultan bu ayda oruç tutmayı ihmal ederse ağır eleştirilere maruz kalırdı³⁴⁴. Yalnızca Müslümanlar ile sınırlı kalmayarak Hindû halkın da dinini ve isteklerini göz ardı etmeyen Sultan Şemseddîn, gerek İslâm dininin hoşgörüsü vurgulamak ve gerek siyasi emeller adına baskıcı tavırlardan sakınmıştır. Bir grup tarikat mensubu âlim, Sultan Şemseddîn'e İslâmi kuralların sıkı bir şekilde uygulanması gerektiğini söylese de, dönemin veziri tarafından bu durumun yaratacağı baskıcı havadan dolayı tek seferde uygulanmasının doğru olmadığı yönünde görüş sunulmuştur³⁴⁵. Nitekim efendileri Gûrlu sultanları da Kuzey Hindistan'da hâkimiyeti ele alınca Hindû idare şekillerini kabul etmiş ve devam ettirmişlerdir. Delhi Sultanlığı'nın istikrarı ve devamlılığı açısından Hindû komutanlarının etkisi göz ardı edilemez³⁴⁶. Hindistan'da iç mücadelelerin çok yıkıcı olmamasının bir diğer etkisi ise Hintlilerin milli hükümetlerine karşı Müslümanların kendini daima azınlıkta görmeleri

³⁴⁰ Cûzcânî, I, 1970:597-598.

³⁴¹ Srivastava, 1966:101.

³⁴² Cûzcânî, *Elliot-Dowson*, II, 1869:320.

³⁴³ A. Ahmed, 164.

³⁴⁴ K. A. Nizami, 1961:297.

³⁴⁵ U. Arslan, 2017:18-19, aynı eser dipnot:14.

³⁴⁶ A. Ahmed, 1995:144-145.

sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Hintli halk ile daima anlaşma yoluna varmış ve aralarındaki ittifakı güçlendirmeye çalışmışlardır. Hindistan'daki halkı kışkırtmayı ve rahatsız edici davranışlardan çekinen yönetimin tavrı ile Hint tebaası da Müslümanlarla dostane ilişkiler kurmayı tercih etmiştir³⁴⁷. Bir yandan kendinden önceki efendilerinin başlattığı politikaları başarıyla yürüten sultan öte yandan akli ve bilgisi dâhilinde öğrendiklerine yenilerini ekleyerek üstün cesareti ve diplomatlığı neticesinde sahip olduğu sultanlığı efendilerinin bırakmış olduğundan çok daha öteye taşımayı başarmıştır.

Mutasavvıf sultan Şemseddîn İltutmuş, dindar kişiliğinden ötürü dünya heveslerine kapılmayarak kendini tasavvufa adanmıştı. Fetih hareketleri ve savaş durumlarında dahi gerek gece yarısı ve gerek sabahın erken vakitlerinde namazlarını eda etmekten geri durmamıştır³⁴⁸. Askeri seferlere çıkarken cemaat namazı için özel düzenlemeler yapılırdı. İmamlar sultana her seferde eşlik eder ve düzenli olarak vaaz verirlerdi. Haftada üç kez verilen vaazlar Ramazan ayı süresince günlük olarak yerine getirilmekteydi. Sarayda birçok dini toplantılar gerçekleşir, seçkin âlimler toplantılara katılır ve ilahiler okunurdu. Cuma namazlarından sonra da soyluların, âlimlerin katıldığı özel toplantılar yapılmaktaydı³⁴⁹. Sözcüleri, Sultan Şemseddîn İltutmuş Lâhor'u fethettikten hemen sonra şükür secdesi yaptığı ve ayrıca savaşta esir olanları da bağışladığı bilgisine ulaşmaktayız³⁵⁰. Türklerde bulunan savaş ruhundan geri kalmayan Sultan Şemseddîn, bu tür durumlarda harekete geçmede vakit kaybetmezdi. Ünü ve cesaretiyle nam salmış sultan çok iyi bir savaşçıydı. Her geçen gün daha fazla güç kazanarak itibarını artıran sultan, askeri hünerleri sayesinde en kötü ve zorlu zamanların da üstesinden gelmiştir. Askeri cesaret, fiziksel güç, atılganlık ve diplomatlık hünerlerine rağmen ihtiyatı her daim üstün tutmuştur. İleri görüşlü sultan bütün bu özelliklerini birleştirerek siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik her türlü problemin üstesinden gelmiş ve büyük bir hükümdar olarak anılmayı sonuna dek hak etmiştir³⁵¹.

Sultan-ı Adl³⁵² olarak adlandırılan Şemseddîn İltutmuş, saltanatının başlangıcından itibaren her kesimden ve dereceden insana; imam, müftü, derviş, çiftçi, tüccar, gerek yabancı ve gerek büyük şehirlerden gelen yolculara karşı davranışı ve sağladığı fayda eşit derecedeydi. Cömertlik abidesi Sultan Şemseddîn, yıllık on milyon tutarında bir bütçeyi seyyid, melik, emir ve daha nice din adamları, devlet idaresinde görevli kişilere harcama yapmaktaydı. Sultanın bu eli açık durumu hasebiyle dünyanın çeşitli yerlerinden Hindistan

³⁴⁷ Gömeç, 1990:13-14.

³⁴⁸ Haqqi, 1984:25-26.

³⁴⁹ K. A. Nizami, 1961:116.

³⁵⁰ Kansoy, 2018:748.

³⁵¹ A. Ahmed, 182-183.

³⁵² Thomas, 1871: 75; Lane-Poole, 1884: 16; Cöğçe, 2002b:1217.

hükümetinin merkezi başkenti Delhi'ye sayısız insan gelmekteydi³⁵³. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş'un geceleri de teftişe çıkarak dilencileri ve yoksulları ziyaret ederek onlara para dağıttığı aktarılmaktadır³⁵⁴. Sultanın bu üstün özellikleri ve merhametinden dolayı sarayı “Derbâr-ı Şemsî” olarak adlandırılmaktaydı. Halk için burası merhametin, cömertliğin ve adaletin kapısı, sarayı idi³⁵⁵. Hayırseverlik konusunda Delhi sultanlarının tümü şüphesiz ki çok hassastı. Yoksullara yardım amaçlı harcanan paraların miktarı oldukça fazla idi. Bunun yanı sıra zekâtta elde edilen gelirler ve daha birçok gelir kapısı direkt muhtaçlara aktarılmıştır. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ardından halefleri bu durumu devam ettirmişler ve özellikle Nâsireddîn Mahmûd'un adı bu konuda çokça zikredilmiştir³⁵⁶.

Ayrıca Sultan Şemseddîn'in gerek aile bireylerine ve akrabalarına gerek de yakınında bulunan devlet görevlilerine sürekli olarak ikazlarda bulunduğu aktarılmaktadır. Hukuk ve adalet çerçevesinde tebaasının huzurunu göz ardı etmeyen sultan: “Çaresiz bir kimseye zulmettiğinizi öğrenir isem, sizi buna uygun şekilde cezalandırırım. Mazlum birinin katilini sağ bırakmam. Bana olan yakınlığınız ve bana olan hizmetleriniz, adaleti yerine getirmemi engellemez.”³⁵⁷ şeklindeki konuşması, haksızlık yapanların, adaleti ve sultanın otoritesini suistimal eden ayrıca sultandan aldıkları yetkileri kötüye kullanan her kim olursa olsun hiçbir şekilde affedilmeyeceği belirtilmektedir. Sultan böylelikle gerekli yetkileri devrettiği devlet adamlarının da bu yetkileri çıkar doğrultusunda kullanmalarının önüne geçmiştir.

Nitekim halkının refahını büyük ölçüde önemseyen erdemli sultan Şemseddîn İltutmuş hakkında İbn Battûta şu malumatı vermektedir:

Zulme uğrayanların hakkını alma konusunda şiddete başvurmadan çekinmezdi. Hint halkının tümü beyaz elbise giyerdi. O, mazlumların ve şikâyetçilerin renkli kıyafetler giymesini emretti. Halkın dertlerini dinlediği özel günlerinde veya atlı gezintiye çıktığı zamanlarda renkli giyinmiş birini gördüğü vakit ona zulmedeni muhakkak bulur ve hakkını alırdı.³⁵⁸

İbn Battûta sultan hakkındaki görüşlerini dile getirirken sultanın daha fazla ileri giderek diğer bütün hükümdarları gölgesinde bırakacak derecede adil davrandığını söyler ve sultandan aktarımıyla: “Bazılarına geceleri de zulüm yapılır! Bunların hakkını almakta da hızlı davranmak istiyorum!” şeklindeki konuşmasına kanıt olarak, sultanın sarayın kapısındaki iki burcun üstüne mermerden iki aslan heykeli koydurduğunu söylemektedir. Bu heykellerin boynuna bağladığı zincirlerin ucuna da çan koydurmuştur. Haksızlığa uğrayan

³⁵³ Cûzcânî, I, 1970:598-599; Welch vd., 2002:16.

³⁵⁴ K. A. Nizami, 1961:117.

³⁵⁵ Üçok, 1965:27; Şahin, 2018:366, dipnot:8. (Derbâr; saray, kapı anlamlarına gelmektedir.)

³⁵⁶ Qureshi, 1942:180.

³⁵⁷ Kortel, 2006:31.

³⁵⁸ İbn Battûta, 2000:621-622.

kişi derhal sarayın kapısına gelir ve bu çanı çalar. Çan sesinin duyulması ile sultan derhal olaya müdahale ederek taraflar arasındaki problemleri çözüme kavuştururdu³⁵⁹.

Bazı geceler gizli karanlıkta sarayından çıktığı ve halkının refahını sorguladığı aktarılan Sultan Şemseddîn³⁶⁰, böylelikle zulme uğrayan kişiler gece gündüz fark etmeksizin isteği saatte bizzat ulaşabilmişlerdir. Tebaasının problemleri ile bizzat ilgilenen sultan ayrıca Nizamülmülk unvânlı vezirini de bu işler için görevlendirmiştir³⁶¹. Adaletin tesis edilmesi ve hükümdarların olaylar karşısında takınması gereken tavır üzerine Yusuf Has Hâcib *Kutadgu Bilig* adlı eserinde hak arayan kişinin işinin uzatılmaması, zorbalar ve doğruluktan kaçan kimseler için sert mizaçlı olunması, haksızlığa uğrayan her kim olursa olsun tarafsız olunması ve doğruluktan asla ödün verilmemesi gerektiği yönünde dikkat çekmiştir³⁶². Esasen devletin sağlam temeller üzerine kurulması, devamlılığı, halkın refahı ve memnuniyeti ayrıca hükümdara bağlılık gibi esasların mihenk taşlarından biri şüphesiz ki adaletin herkes için eşit şekilde yerine getirilmesine bağlıdır. Sultan Şemseddîn İltutmuş bu konuda oldukça titiz davranmıştır.

Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde adaleti hakkıyla yerine getirmek üzere kurulan bir yüksek mahkeme mevcut idi. İslâm öncesi dönemlerde de var olan bu uygulama İslâmiyetle beraber aynen devam etmiş ve hükümdarlar bu konuda büyük bir özveri göstermişlerdir. Dîvân-ı Mezâlim³⁶³ olarak adlandırılan bu mahkeme adalet ve hukukun tesis edilmesinde en üst organ olarak görev yapmaktaydı. Bu mahkeme yalnızca halk arasındaki problemleri değil ayrıca devlet görevlilerinin usulsüzlüklerini, devlet dairelerinin şahıs yararına kullanılmasını, vakıf mallarının denetim altında tutulmasına dair her türlü problemi ele almıştır³⁶⁴. Devlet idaresinin önemli unsurlarından biri olan, adalet sisteminin başı olarak nitelendirilebilecek Dîvân-ı Mezâlim toplantılarına Sultan Şemseddîn İltutmuş oldukça önem vermektedir. Halkın refahından, güvenliğinden ve adaletin güvenilirliğini tesis etmek zorunda olan hükümdarlar aktarıldığı üzere haftada bir gün geniş bir meydana halka açık bir şekilde şikâyetler dinlenir, dilekçeler alınır. Sultan Şemseddîn'i takiben Delhi sultanlarından Gıyâseddin Balaban ve Muhammed-Şâh Tuğluk da Dîvân-ı Mezâlim'de halkın problemlerini çözüme kavuşturmak üzere davalara bakarlardı³⁶⁵. Yine edindiğimiz bilgilere göre organize bir kurum şeklinde işleyen bu divana hükümdarların şahsen bulunamadığı zamanlarda Emir-i Dâd veya başka devlet görevlileri mahkemeye başkanlık ederdi. Pazartesi ve Perşembe olmak

³⁵⁹ İbn Battûta, 2000:622; M. B. Ahmad, 1941:98.

³⁶⁰ Begum, 1976:125.

³⁶¹ Üçok, 1965:25-26.

³⁶² Yusuf Has Hâcib, II, 1959:68-70.

³⁶³ Yeniçeri, 2004:515-518.

³⁶⁴ Şeker, 2017:81-83.

³⁶⁵ İbn Fazlullah el-Ömerî, 2014:46-47; Kortel, 2006:26.

kaydıyla haftada iki gün yapılan mezâlim toplantıları da mevcuttu. Fakat toplantıların günü, vakti ve toplantı yerleri farklılık gösterebilmektedir. Sultan tarafından görevlendirilen kişilerin çözüme kavuşturamadığı konular sultana iletilirdi³⁶⁶. Yüksek siyasete katılabilecek nüfuzu olan ve adaletin tesisi açısından önem arz eden Emîr-i Dâd memuru, yeri geldiğinde tahta geçecek hükümdarı belirlemede etkin bir rol oynamaktaydı. Nitekim Sultan Şemseddîn İltutmuş'u tahta davet eden ve büyük ölçüde etkili olan Emîr-i Dâd Ali İsmail idi³⁶⁷.

2.2. Hâkimiyet Anlayışı ve Hükümdarlık Alâmetleri

2.2.1. Hâkimiyet Anlayışı

Eski Türk devletlerinin hâkimiyet anlayışına bakacak olursak; hükümdar ve tebaası bir devleti yönetme izninin Tanrı'dan geldiğine inanmakta idi. Asya ve Avrupa Hun Devleti, Uygurlar, İtil ve Tuna Bulgarları, Göktürkler olmak üzere eski Türk devletleri “kut” yani “devleti yönetme hakkının Tanrı'dan geldiği” anlayışı mevcuttu. Bu devletlere göre siyasi iktidar yalnızca Tanrı'nın lütfuna bağlıydı. Siyasi iktidarın vazgeçilmez basamağı Tanrı'dan gelen insanüstü bir yetki ile sağlanabilirdi. Karizmatik hâkimiyet anlayışı olarak nitelendirilen bu basamakta halk hükümdarın üstün kuvvet ve yüksekçe bir kabiliyet ile donatıldığını düşünürdü. Yine bu anlayışa göre hükümdar Tanrı'dan aldığı emir ve direktifler çerçevesinde hüküm sürerdi³⁶⁸.

Türk devletlerinde hâkimiyet anlayışı bu yönde iken Hint dünyası hâkimiyet anlayışı daha çok teokratik yani siyasal gücün Tanrı'dan geldiği ancak Tanrı'nın yeryüzündeki vekilleri olan din adamlarının egemenliğine dayanıyordu. Burada esas olarak hükümdardan evvel din adamları gelmektedir. Nitekim Hint kast sisteminin en tepesinde yer alan Brahman³⁶⁹ grubu bu durumu kanıtlar niteliktedir. Hükümdarlar bu grup tarafından seçilirdi. Bu durumda hükümdar olarak seçilen kişi bu grubun isteği doğrultusunda hareket etmek zorundaydı. Ayrıca bu grubun verdiği hiçbir karar hükümdar tarafından değişime uğrayamazdı³⁷⁰.

İslâmiyetin kabulüyle kurulan Türk-İslâm devletlerinde hâkimiyet anlayışını değerlendirirsek; Allah'tan geldiğine inanılan anlayışın Selçuklular, Gazneliler, Gûrlu Devleti ve diğer devletler tarafından aynen devam ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Delhi Türk Sultanlığı'nda da hükümdarlık bu temeller üzerine inşa edilmiş, hâkimiyetin yine Allah tarafından bahşedildiği düşüncesi üzerine yazarlar Sultan Kutbeddîn Aybeg devri için bunu

³⁶⁶ Qureshi, 1942:150-151; Şeker, 2017:84-86.

³⁶⁷ Qureshi, 1942:153.

³⁶⁸ Kafesoğlu, 1998:248-250; M. Arslan, 1986:102-103.

³⁶⁹ Agibalova ve Donskoy, 2017:169-170.

³⁷⁰ Donuk, 1981:37-38.

açık şekilde dile getirmiştir. Yine kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Delhi Türk Sultanlığı'nda Allah'ın yeryüzündeki vekili anlamına gelen “nâ'ib-i Îzed, niyâbet-i Hudâvendî” ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi manasındaki “sâye-i Yezdân, sâye-i rahmet-i Yezdânî, Zıll-ı Îzed, Zıll-ı Hudâ, Zıll-ı Hudâ-i Cihân, Zıll-ı Yezdân, sâye-i Hak, Zıllu'llah fî'l-'arz, Zıllu'llah fî'l-âlemîn ve Zıllu'l-lâh fî'l-hâfıkayn” ibarelerin kullanıldığını öğrenmekteyiz. Bu durumdan anlayacağımız üzere hâkimiyetin Allah'tan gelmesinden ötürü hükümdar Allah'ın emir ve buyruklarını yerine getirmeli ayrıca vekili olduğu Allah'a sorumluluk duygusundan dolayı hak, adalet, düzen ve dirliğin sağlanması için elinden geleni yapmalıdır. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde benimsenen ve ön planda olan merkezîyetçi hükümdarlık anlayışı akabinde Sultan Gıyâseddîn Balaban döneminde tamamen yerleşmektedir³⁷¹.

Bu sebeple Delhi sultanları *manzara-i Rabbani* denilen Allah'ın görkemini kalplerinde taşımalıdır. Allah'ın ihtişamının yansıtıldığı sultanlara itaat etmek Allah'a itaat etmek demekti ve yine sultanlara karşı isyanlar da günah olarak kabul edilmekteydi³⁷². Delhi Türk Sultanı Şemseddîn İltutmuş için de Kutub-Minâr'ın ikinci şerefesinde Allah'ın gölgesi anlamında olan *Zıllu'llah fî'l-âlem* ibaresi yer almaktadır. Bu yazıtta ayrıca Sultan Şemseddîn için adalet ve zarafetin hükümdarı denmektedir³⁷³.

2.3. Hükümdarlık Alâmetleri

Hükümdara işaret eden, vasıflarını, nüfuzunu ve özellikle bağımsızlık vurgusunu yapmak üzere pek çok alâmet kullanılır. Bu alâmetler sembolik olsalar da tebaanın şüpheye düşmemesi ve hükümdarlık şerefine erişen kimselerin bu alâmetleri mutlaka kullanması gerekmektedir. Hükümdarlık alâmetlerini kullanmayan bir sultanın bağımsızlığı sorgu konusu olmakla beraber noksan görülmektedir. Ayrıca karizmatik devlet anlayışından yola çıkacak olursak üstün nitelikler ile donatılmış hükümdarın mutlak surette bunu kanıtlayacak alâmetleri sunması gerekmektedir. Hükümdarlık alâmetlerinin tümüne genel olarak “alâmethâ-i sultânî, alâmethâ-i şâhî, emârât-ı pâdişahî, esbâb-ı mülkdârî” adları verilmektedir. Delhi Türk sultanları tarafından hükümdarlık alâmeti sayılan durumların neredeyse tümü kullanılmıştır³⁷⁴.

³⁷¹ Kortel, 2006:18-21.

³⁷² K. A. Nizami, 1961:96.

³⁷³ Thomas, 1871:80.

³⁷⁴ Kortel, 2006:32.

2.3.1. Unvân ve Lâkaplar

Hükümdarlık alâmetlerinden biri olan unvân ve lâkapların kullanılması çok eski bir gelenek olmakla beraber özellikle Türkler, Araplar ve İranlı bütün devlet yöneticileri tarafından kullanılmıştır³⁷⁵. Bu durumun örneklerine gerek İslâmiyet öncesi devletlerde ve gerek Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin tümünde rastlamak mümkündür. İslâm öncesi devirlerde “Tanrı, Tanrı’nın oğlu, İmparator, Büyük Hân, Kağan vb.” birçok unvân ve lâkap kullanılmıştır. Bu dönemdeki alâmetler ise “sancak, davul, otağ, bayrak, tuğ, çetr” ve daha birçok hükümdarlık alâmetine rastlamaktayız³⁷⁶. Kullanılan bu unvânlardan yola çıkarak Türklerde karizmatik hâkimiyet anlayışının benimsendiğini söyleyebiliriz. Çünkü kullanılan unvân ve lâkaplarda hükümdarın donatıldığı üstün nitelikler görülmektedir.

Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde kullanılan hükümdarlık alâmetlerinden neredeyse tümü Delhi Türk Sultanlığı hükümdarları tarafından da kullanıldı. Bu alâmetlerin ilk olarak kullanım amacı dönemin halifesi tarafından egemenliğini güçlendirecek onayı almaktı. Delhi sultanlarında Kutbeddîn Aybeg *es-sultanü’l-muazzam*, *sultân-ı kerîm*, *muzaffer*, *mücahid* ve daha pek çok unvân almıştır. Aybeg’ten sonra oğlu Ârâm Şâh da bastırdığı sikkelerde *sultân* unvânını ve *ebû’l-Muzaffer* lâkabını kullanmıştır. Bu geleneği Sultan Şemseddîn İltutmuş, Muhammed Şâh Tuğluk ve Fîrûz Şâh Tuğluk devam ettirmiş olup, egemenliklerini Mısır ve Bağdat’taki Abbâsî halifelerine tasdik ettirmişlerdir³⁷⁷. Fakat tüm bunlardan evvel Delhi Türk sultanları ve diğer hükümdarlar ilk olarak “emir” ve “melik” unvânlarını kullanmışlardır. Bu iki unvân hem sivil hem de askeri görevlilere verilmekteydi. Kutbeddîn Aybeg, Nâsireddîn Kubaca, Tâceddîn Yıldız ve Şemseddîn İltutmuş emir ve melik unvânlarını kullanmış, bağımsız hükümdar oldukları tarihten itibaren kendilerine yaraşır unvân ve lâkapları almaya başlamışlardır³⁷⁸.

Sultan Şemseddîn İltutmuş, sikkelerinde ve kitâbelerinde *Sultânü’l-mu‘azzam* ve *Sultânü’l-â‘zam* unvânlarını kullanan ilk Delhi Türk hükümdarıdır³⁷⁹. Bunların yanı sıra Sultan Şemseddîn’e Abbâsî halifeleri tarafından *Bürhânü Emîri’l-mü‘minîn*, *yemînü halîfetillah* ve *Nâsiri Emîri’l-mü‘minîn* lâkapları verilmiştir ve bu lâkaplara bastırılan altın ve gümüş sikkelerde rastlamaktayız³⁸⁰. Sikkelerde unvân ve lâkap kullanmak yalnızca halife tarafından tanındığını gösterme amacı taşııyordu. Hâkimiyetinin yüceliğini, bağımsızlığının bir göstergesi olarak sultanlar illa birileri tarafından isim almayı beklemeyerek pek çok unvân

³⁷⁵ Özeydin, 2012:163.

³⁷⁶ İslâm öncesi devirler için bk. Yıldırım, 2018:491-496.

³⁷⁷ Thomas, 1871:40; ayrıca bk. Kortel, 2006:32-34.

³⁷⁸ Athar, 1987:47.

³⁷⁹ Thomas, 1871:52; Lane-Poole, 1884:13; ayrıca bk. R. C. Majumdar vd., 1960:283.

³⁸⁰ Thomas, 1871:52-53; Wright, 1936:15-19.

ve lâkaplar kullanmışlardır. Sultan Şemseddîn'in de 626 (1229) tarihinde halife tarafından tanınmadan önce birçok unvân ve lâkap kullandığını söyleyebiliriz. Bu durumu sultanın 614, 616, 622 ve 624 (1217-1218/1226-1227) tarihli sikkelerinde görmekteyiz. Bu tarihli sikkelerde özellikle *Sultânü'l-mu'azzam Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn, Ebû'l-Muzaffer ve Nâsiri Emîri'l-mü'minîn* unvân ve lâkapları kullanılmıştır³⁸¹. Ayrıca Sultan İltutmuş'un kızı Raziyye Sultan bastırdığı bazı sikkelerde hem kendi ismini hem de babasının ismini kullanıyordu. Babası İltutmuş için *es-Sultânü'l-azam* unvânını kullanırken, kendisi için *es-Sultânü'l-muazzam* unvânıyla bastırmıştır³⁸².

Delhi sultanı Kutbeddîn Aybeg zamanında başlanıp bitirilemeyen ve Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde tamamlanan Kutub-Minâr'ın kapı, giriş ve minarelerinde sultanın birçok unvân ve lâkapları yazılıdır. Bunlar şu şekildedir: Kutub-Minâr'ın ikinci katının giriş kapısı üzerindeki yazıtta “Nâsiri Emîri'l-mü'minîn” yazarken, minarenin ikinci katındaki yazıtta “es-Sultânü'l-â'zam, Şehinşâhü'l-mu'azzam, Mâlikü rikâbi'l-ümem, Mefharü mülûkü'l-Arab ve'l-Acem, Zillu'llah fî'l-âlem, Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn, Gıyâsü'l-İslâm ve'l-müslimîn, Tâcü'l-mülûk ve's-selâtîn, Bâsitü'l-'adl fî'l-âlemîn, Alâü'd-devleti'l-kâhire, Celâli'l-milleti'l-bâhire, el-Mü'eyyed mine's-semâ, el-Muzaffer 'ale'l-a'dâ, Şihâbü semâi'l-hilâfet, Nâsirü'l-adl ve'r-râ'fet, Muhrizü memâliki'd-dünyâ ve Müzâhirü kelîmeti'llahi'l-'ulyâ Ebû'l-Muzaffer İltutmuş es-Sultânî, Yemînü hilâfeti” unvân ve lâkapları yazmaktadır³⁸³.

Kapı üzerindeki bir diğer yazıtta başka unvân ve lâkapların da eklenmesiyle benzer isimler tekrarlanmaktadır. “es-Sultânü'l-â'zam, Şehinşâhü'l-mu'azzam, Mâlikü rikâbü'l-ümem, Mevlâ mülûkü't-Türk ve'l-Arab ve'l-Acem, Şemsü'd-dünyâ ve'd-Dîn, Mu'izzü'l-İslâm ve'l-müslimîn, Zü'l-emn ve'l-emân, Vârisü mülki Süleymân, Ebû'l-Muzaffer İltutmuş, Nâsiri Emîrü'l-mü'minîn” şeklindedir. Bunun yanı sıra Ecmir'de inşa edilmiş bir caminin minaresinde Sultan İltutmuş adına bir kitâbe mevcuttur. Bu kitâbede “es-Sultânü's-selâtîni's-şark Ebû'l-Muzaffer İltutmuş es-Sultânî Nasiri Emîri'l-mü'minîn” yazmaktadır³⁸⁴. Sultan Şemseddîn'in Mevlâ mülûkü't-Türk ve'l-Acem ile Mevlâ mülûkü'l-Arab ve'l-Acem unvânlarını kullanması yönettiği sultanlığın coğrafi ve etnik boyutunu gözler önüne sermekte olup Doğu İslâm dünyasına nüfuzunun delili olarak gösterilmektedir³⁸⁵. Ayrıca Kutub-Minâr'ın dördüncü katındaki kitabe üzerinde Türk, Arap ve Acem hükümdarlarının efendisi

³⁸¹ Wright, 1936: 15-18; Thomas, 1871:75-76. (Sultan Şemseddîn'in paralar üzerindeki unvân ve lâkapları için bk. EK 1- Paralar)

³⁸² Gabbay, 2011:53; Jackson, 1998:185.

³⁸³ Thomas, 1871:79-80; ayrıca bk. Kortel, 2006:35.

³⁸⁴ Thomas, 1871:80; Wink, 1997:154-155.

³⁸⁵ Bosworth, V, 1982:628-629.

manasındaki Mevlâ mülûkü't-Türk ve'l-Arab ve'l-Acem ile Türk'ün üstünlüğü başta belirtilerek gözler önüne serilmektedir³⁸⁶.

Kutub-Minâr üzerinde bulunan yazıtlarda Sultan Şemseddîn'in unvân ve lâkapları yer alırken bunların yanı sıra sultana övgüler de sunulmaktadır. Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, Arabistan ve İran hükümdarlarının gururu, en yüce sultan Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn, İslâm âlemi ve Müslümanların koruyucusu, parıldayan dinin ihtişamı Ebû'l-Muzaffer İltutmuş es-Sultanî, göklerden aldığı yardım ile düşmanlarına karşı zafer elde etti. Adalet ve nezaketin savunucusu, Allah'ın sözünü ilan eden sultanın yönetimini sürdürüp, gücünü ve rütbesini daha da artırabileceği³⁸⁷ şeklinde övgüler sıralanmaktadır. Ayrıca yazıtta Sultan İltutmuş'un Arabistan ve İran krallarından üstün tutulduğu açık şekilde belirtilmekte olup egemenlik sınırlarının yalnızca Hindistan ile sınırlı kalmadığını söyleyebiliriz. Bu yazıtlar ile sultanın bağımsızlık kazanmasının yanı sıra nüfuzunun geniş bir coğrafyada tesir ettiğini görebiliriz.

Âdâbü'l-harb'ın müellifi Fahr-i Müdebbir, Sultan Şemseddîn İltutmuş'un unvân ve lâkaplarını şu şekilde sıralamaktadır: “Pâdişâh-ı İslâm, Sultânü Âdili Â‘zam, Şâhinşâhu Mu‘azzam, Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn, Â‘delü'l-mülûk ve ekremü's-selâtîn, Kâhirü'l-‘udât ve'l-müşrikîn, Kâmi‘ü'l-kefere ve'l-mülhidîn, Kâtîlü'l-fecere ve'l-mu‘ânidîn, Kehfü's-sıklîn, Zıllu'llâh fî'l-hâfıkayn, Muhrizu memâliki'd-dünyâ, Müzâhiri Kelimetillâhi'l-‘ulyâ, Şihâbü semâi'l-hilâfet, Nisâbü'l-‘adl ve'r-re‘fet, Bâsitü'l-‘adl fî'l-‘âlemîn, Hâmî'l-bilâd, Râ‘î'l-‘ibâd, Nâsirü'l-İslâm, Kâsirü'l-esnâm, Sultânü'l-hakk, Bürhânü'l-halk, Şehriyârü Gâzî, Zü'l-emân li-ehli'l-îmân, Vârisü Mülk-i Süleymân, Sâhibü'l-hâtem fî-mülki'l-‘âlem, İskenderi's-sânî, Felekü'l-me‘ânî, ‘Adudü'l-hilâfe, Melikü's-Şark, Ebû'l-Muzaffer İltutmuş es-Sultân, Nâsiri Emîri'l-mü‘minîn”³⁸⁸.

Dinin güneşi³⁸⁹ unvânını alan sultan için kullanılan diğer unvân ve lâkaplardan bazıları da şöyledir: Hind'in fatihi anlamındaki *Hindgîr*, Doğu'nun kralı anlamındaki *Şeh-i Şark*, Doğu sultanlarının sultanı anlamındaki *Sultânü's-selâtîn eş-Şark*. Ayrıca kralların kralı anlamına gelen *Şehinşâh* unvânının Sultan Şemseddîn ile birlikte ilk kez kullanıldığı söylenmektedir. Sultan İltutmuş'un çağının ötesinde olduğu belirtilerek Gazneli Mahmûd ve Selçuklu sultanı Sencer ile eşit tutularak aynı görkeme sahip olduğu aktarılmaktadır³⁹⁰. Ayrıca müellif Avfî de sultandan bahsederken “kralların kralı”³⁹¹ tabirini kullanmaktadır. *Tabakat-ı Nâsiri*'nin yazarı Cûzcânî, Sultan Şemseddîn İltutmuş için ayırdığı bölümün sonunda “es-

³⁸⁶ Bayur, I, 1987:370.

³⁸⁷ Welch vd., 2002:23.

³⁸⁸ Kortel, 2006:35-36.

³⁸⁹ Smith, 1919:225.

³⁹⁰ Wink, 1997:155.

³⁹¹ Avfî, 1869:201.

Sultânü'l-mu'azzam Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn Ebû'l-Muzaffer İltutmuş Nâsırı Emîri'l-mü'minîn" şeklinde verdiği bir künye ile bitirmektedir³⁹². Yine sultanın adı zikredilirken Sultan-ı Saîd Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn³⁹³ olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Kullanılan bunca unvân ve lâkaplardan anlayacağımız üzere siyasi ve sosyal bağlamda bağımsızlık vurgusu, egemenlik, hâkimiyet gücü, hükümlanlık ve daha pek çok sebepten ötürü ehemmiyetli olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar kimi zaman hükümdarın fiziksel özelliklerini, karakterini, davranış biçimini yansıtırken kimi zamanlarda başından geçen herhangi bir olay sözgelimi savaş, fetih, kahramanlık gibi durumlar sonucunda alınan unvân ve lâkaplar olmuştur. Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde de unvân ve lâkapların büyük bir önem arz etmesi bakımından hükümdar, halife hatta bazen emir ve meliklerin hâkimiyet sembollerini kullanmaya özen gösterdiklerini söyleyebiliriz³⁹⁴. Ayrıca Moğol askeri sisteminin Hint topraklarına sızmasının ardından özellikle Sultan Şemseddîn'in hükümdarlığından sonra Delhi Türk Sultanlığı'nda "kağan", "hân" unvânlarının en yüksek askeri rütbe olarak kullanıldığı görülmektedir³⁹⁵.

2.3.2. Hutbe

Hutbe, Cuma ve bayram namazları başta olmak üzere bir topluluğa hitaben yapılan ve genel olarak vaaz, nasihat vermek amacıyla yerine getirilirdi. Hutbenin sonunda halkın refahı ve devletin başı olan sultan için dualar içermektedir. Fakat zamanla siyasi bir boyut kazanan hutbe okutmak, İslâm devletlerinde bir hükümdarın yasallık kazanması daha önce de belirttiğimiz üzere halife tarafından tanınmasına bağlıydı. Müslüman ülkelerde bağımsızlığın en önemli unsurunu oluşturan hutbe, egemenliğin resmi olarak tanınması demekti³⁹⁶. Halifeden menşur alan sultan ülkesinde halife adına hutbe okutmak zorundaydı. Çünkü hutbe hâkimiyet anlayışı ve hükümdarlık alâmetleri içerisinde en önemli manevi unsurlardan birini teşkil ediyordu. Bu sebeple hâkim olunan sınırlar içerisinde camilerde önce halife olmak kaydıyla akabinde hükümdarın ad, unvân ve lâkaplarının zikredilmesi bağımsızlık işaretidir. Bu gelenek yine köklü bir geçmişe dayanmakla beraber Karahanlılar, Abbâsîler, Gazneliler, Hârizmşahlar, Selçuklular, Eyyûbîler ve daha pek çok devlet tarafından yerine getirilmiştir³⁹⁷. Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinin tümünde var olan bu bağımsızlık şartı Delhi Türk Sultanlığı için de geçerli bir durumdu. Delhi sultanı Kutbeddîn Aybeg, Türk hükümdarı Tâceddîn

³⁹² Cûzcânî, I, 1970:624.

³⁹³ Cûzcânî, *Elliot-Dowson*, II, 1869:325, 345.

³⁹⁴ Özeydin, 2012:165.

³⁹⁵ Athar, 1987:47-48.

³⁹⁶ Qureshî, 1942:72; Baktır, 1998:425.

³⁹⁷ Baktır, 1998:425-426; İ. Arslan, 2012:78-82.

Yıldız'ın elinden Gazne şehrini aldığı anda hâkimiyet sınırlarını bir hayli genişleterek batıda Sivistan'dan doğuda Tibet dağlarına değin, kuzeyde Peşaver'den güneyde Gucerat ve Bengal'e kadar uzanan bölgeyi egemenliği altına almış idi. Sahip olduğu tüm bu sınırlar içerisindeki camilerde adına hutbe ve dualar okunmaktaydı³⁹⁸.

Yaptığı fetihler ve uyguladığı başarılı politikalar neticesinde ülke sınırlarını oldukça genişletmiş ve ayrıca Kuzey Hindistan idaresini tek elde toplayan Sultan Şemseddîn İltutmuş adına da ülkenin her yerinde hutbeler okunmuştur. Leknevî hükümdarı Gıyâseddîn İvaz ile 621 (1225) senesinde giriştiği mücadelede galip gelen sultan adına Bihâr bölgesinde hutbe okundu³⁹⁹. Akabinde başarılı fetihlerin devam etmesi neticesinde Hasan Nizâmî'nin⁴⁰⁰ deyiimiyle "bütün Hindistan ile Kudsâr ve Mekkân bölgesine değin hutbelerin tümü sultan adına okunmaktaydı."⁴⁰¹ Sultan adına hutbe okunan bir diğer durum ise Gvâlyor Kalesi'nin fethinden sonra olmuştur⁴⁰². Bağımsızlık şartlarından biri olan hutbe okutma geleneği Sultan Şemseddîn İltutmuş'tan sonra da devam etmiştir. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh, Halacî hükümdarlar, Tuğluklar, Balabanlar bu geleneği sürdürmüşlerdir. Ayrıca vassal durumda olan yani başka bir devlete bağlı olma durumundaki hükümdarlar da bağımsızlık adına zaman zaman hutbe okutmaktan geri durmamışlardır. Yeni fethedilen yerlerde sultan adına hutbe okunması da âdetten sayılmaktaydı⁴⁰³. Böylelikle hükümdarların tümü hutbeleri kendi adlarına okutmuş ve kendilerinden önceki hükümdarları anmaktan geri durmuşlardır. Görüldüğü üzere hutbelerin tümü yalnızca hâkim hükümdar adına okunmuş ve bu şekilde devam etmiştir. Bu düzene yenisini ekleyen Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk tahta çıktığında yalnızca kendi isminin hutbede okunacağı sırada duruma müdahale ederek eski hükümdarların ihmal edilmesini onaylamadı ve ilk olarak kendinden önceki hükümdarların adlarının okunmasını akabinde kendi adının geçmesi yönünde talimat verdi. Bu kararnameye uygun olarak sırası ile Gûr hükümdarı Sultan Şehâbeddîn Muhammed Sâm, Şemseddîn İltutmuş, Nâsireddîn Mahmûd, Gıyâseddîn Balaban, Celâleddîn Fîrûz, Alâeddîn Muhammed Halacî, Kutbeddîn Mübarek, Gıyâseddîn Tuğluk Şâh, Sultan Muhammed ve Sultan Fîrûz Şâh'ın isimleri okundu⁴⁰⁴.

³⁹⁸ Cûzcânî, I, 1970:528; Hasan Nizâmî, 1869:236.

³⁹⁹ Cûzcânî, I, 1970:610; aynı eser bk. 593; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:59.

⁴⁰⁰ Hasan Nizâmî, 1869:242.

⁴⁰¹ Habibullah, 92-93.

⁴⁰² Cûzcânî, I, 1970:620.

⁴⁰³ Kortel, 2006:41-45.

⁴⁰⁴ Afîf, 1871:292-293.

2.3.3. Para Bastırma

Hükümdarlık alâmetleri içerisinde ehemmiyetli olan bir diğer husus para bastırmaktır. Para bastırma başka bir ifadeyle sikke⁴⁰⁵ kestirmek, İslâm dünyasında bağımsızlığın ve egemen bir güç olmanın neredeyse ilk şatlarından biriydi. İlk İslâm sikkeleri Emevî Devleti ile başlamış ve tahta oturan hükümdar sikke bastırarak adına hutbe okutmuştur. Fakat İslâm dininin yaygınlık gösterdiği ilk dönemlerde İslâmi sikkeler basılmamış olup, o dönemlerde geçerli olan Sâsâni ve Bizans sikkeleri kullanılmıştır. İslâmi sikkelerin basıldığı dönemlerde ise sikkeler üzerinde resim, kabartma, fotoğraf gibi herhangi bir tasvir bulunmayıp, sadece hükümdarın adı, unvânı, lâkabı, dua ifadesi ve kelime-i tevhid gibi dini ibareler yer almaktaydı. Fakat zamanla tasvir de İslâmi sikkeler üzerine işlenmeye başlamıştır. Basılan sikkeler bakır, gümüş ve altın özelliklerinde olmakla beraber her devlet ve hükümdar döneminde farklı ağırlıklar içermektedir⁴⁰⁶. Tahta çıkan hükümdar hutbe okuttuktan sonra yapması gereken ilk şey sikke kestirmektir. Fakat hutbede de malum olduğu üzere basılan sikke üzerinde ilk olarak halifenin adı veya unvânı ardından hükümdarın unvân ve lâkapları geçmekteydi. Yine hutbede olduğu gibi vassal durumda bir devlet var ise sırasıyla önce halife ardından bağlı olunan devletin hükümdarı ve son olarak sikkeyi bastıran hükümdarın adı, unvânları ve lâkaplarına yer verilmekteydi⁴⁰⁷.

Sikke kestirme durumu Delhi Türk sultanları için de aynı ehemmiyeti arz ettiğinden dolayı “alâmet-i cihândârî” yani “hükümdarlık alâmeti” olan sikkenin bastırıldığı açık şekilde ifade edilmektedir. Yalnızca hükümdara ait olan bu yetki bağımsızlığını ilan etmek isteyen hükümdarlar için bir araç görevi görmüştür. Böylelikle Delhi Türk sultanları adlarına sikke kestirerek bağımsızlıklarını resmîyete dökmüşlerdir⁴⁰⁸. Delhi Türk sultanlarından ilk olarak Kutbeddîn Aybeg’in adına para bastırdığını görmekteyiz. Sultan Kutbeddîn Aybeg, üzerinde “Kutbî” ibaresi yer alan dinar (altın para birimi) ve dirhem (gümüş para birimi) sikkeler kestirmiştir⁴⁰⁹.

Delhi Türk Sultanlığı’nda sikkelerin bir sistem üzerinde genel anlamda şekillenmeye başlaması Sultan Şemseddîn İltutmüş devrinde olmuştur. Delhi Türk Sultanlığı’nın temel para birimi *tengedir*. İlk olarak Sultan Şemseddîn döneminde basılan tenge, altın ve gümüş olarak basılmıştır. Tengenin daha küçük olan versiyonuna *çeytel* denmekte ve genel olarak altın, gümüş, bakır alaşımından kestirilmiştir⁴¹⁰. Şemseddîn İltutmüş’un altın, gümüş, bakır ve bu

⁴⁰⁵ İ. Arslan, 2012:82.

⁴⁰⁶ O. Tekin, 2009:179-184.

⁴⁰⁷ Köymen, 1966:15.

⁴⁰⁸ Kortel, 2006:45-46.

⁴⁰⁹ Hasan Nizâmî, 1869:236; Wright, 1936:14-15.

⁴¹⁰ Kortel, 2006:107, dipnot:622.

maddelerin alaşımından kestirdiği *billon*⁴¹¹ sikkeleri de mevcuttur. Sultanın kestirmiş olduğu bu dört metal özellikle gümüş tenge ve billon daha sonraki dönemlerde örnek teşkil etmiştir. Sultanın 175 tenge olan gümüş sikkesinin standart ağırlığı 11,3 gr'dır⁴¹². Fakat İbn Fazlullah *Mesâlikü'l Ebsâr* adlı eserinde 185 tenge olarak kestirdiği sikkenin ağırlığını 11,3 gr olarak vermektedir⁴¹³. Sultan hakkındaki yazıtlardan birinde 612 (1215/1216) tarihli sikkesinin ters yüzünde “Bu dinar 612 yılında başkent Delhi’de vurulmuştur.” yazarken aynı sikkenin ön yüzünde “Paganizm’in ve hatanın yok edicisi Sultan Şemseddîn” yazmaktadır⁴¹⁴. Tenge, Hindistan’da en çok tutulan para birimi oldu. Yerli paradan 7-8 defa daha ağır basan tenge, basıldığı andan itibaren çok fazla ağırlık değişimlerine maruz kalmadan ülkede başlıca alışveriş vasıtalarından biri haline geldi. Sultan Şemseddîn bastırdığı sikkeler ve bunların kullanılması ile bir kez daha kısa denebilecek saltanat sürecine ne denli başarılar sağladığını göstermiştir. Ayrıca bu durum on beş, yirmi yıllık bir yönetimle ülkenin zenginleşmesi, kalkınması ve refahına işaret etmektedir⁴¹⁵. Ayrıca hükümdar ve sarayının güvenliğinden sorumlu ser-candârlar Sultan Şemseddîn döneminde 300.000 çeytel maaş almaktaydı⁴¹⁶. Bayur, Sultan Şemseddîn İltutmuş’un bastırdığı tengenin 65 çeytel olduğunu kaydetmektedir⁴¹⁷. Böylelikle Sultan Şemseddîn İltutmuş devrinin ekonomik ve mali açıdan zengin bir devir olduğunu söylemek yanlış olmaz. Tengenin bastırıldığı andan itibaren temel para birimleri arasında yerini alması ve ticarete kullanılması da para biriminin değerini göstermektedir.

Sultan Şemseddîn İltutmuş ile Türk hükümdarı Nâsireddîn Kubaca arasında geçen mücadelede Bakkar Kalesi’nde mahsur kalan ve oğlu Alâeddîn Behrâm Şâh’ı Sultan İltutmuş’a gönderen Kubaca’nın birçok değerli hediye ek olarak “Dehliwâls” olarak adlandırılan para biriminden de bir miktar yolladığı söylenmektedir. Bu para birimi Delhi’de gümüş ve bakır karışımından oluşan bir para birimi olarak tanımlanmıştır⁴¹⁸. Bu karışımdan oluşan para biriminin yukarıda bahsettiğimiz billon para birimi olması muhtemeldir. İltutmuş’un “es-Sultânü’l-mu‘azzam”⁴¹⁹ ve “es-Sultânü’l-â‘zam” unvânlarını kullanarak, Delhi Türk Sultanlığı’nın bu unvânlar ile sikke kestiren ilk hükümdarı oldu⁴²⁰. 614 tarihli altın

⁴¹¹ Billon, çeşitli madenlerin alaşımından ortaya çıkan para birimidir. Görece olarak diğer para birimlerinden değeri daha düşük olanıdır. (bk. Wright, 1936:21-31.)

⁴¹² O. Tekin, 2009:182; Moosvi, 1989:207-208.

⁴¹³ İbn Fazlullah el-Ömerî, 2014:33, dipnot:27.

⁴¹⁴ Cûzcânî, I, 1970:624, dipnot:3.

⁴¹⁵ Bayur, I, 1987:367.

⁴¹⁶ Kortel, 2006:108.

⁴¹⁷ Bayur, I, 1987:367.

⁴¹⁸ Hasan Nizâmî, 1869:242; ayrıca bk. aynı eser dipnot:1.

⁴¹⁹ Wright, 1936:15.

⁴²⁰ Kortel, 2006:46.

sikkeyi “Ebû’l-Muzaffer” unvânıyla kestiren sultan ayrıca para üzerinde kelime-i tevhid (Lâ ilâhe illallah Muhammedün Resulullah)’e yer vermiştir. 616 tarihli altın sikkesi ve daha sonra basılan sikkelerin tümünde kelime-i tevhid yer almıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere basılan bu sikkelerde halifenin de adına yer verilmesi gerekiyordu. Sultanın halife tarafından tanındığı tarihten itibaren sikkelerde artık halifenin adına da yer verilmekteydi⁴²¹.

Sultan Şemseddîn İltutmuş ilk defa billon para birimi üzerine halifenin Hindûca “Shri Shaliphah” unvânını kullanmıştır⁴²². Halifenin Hindûca basılan isminin yanı sıra Sultan İltutmuş’un da 629 (1231) tarihli 48 gr ağırlığındaki sikkesi üzerinde unvân ve isminin Hindû versiyonu “Suritan Sri Samasadin”⁴²³ olarak kaydedildiği söylenmektedir. Sultan Şemseddîn İltutmuş, “sultan-ı adl” unvânını çoğunlukla bakır sikkelerinde kullanmıştır⁴²⁴. Bu unvânın yer aldığı bakır sikkeler gibi gümüş sikkelerde mevcuttur. Bu sikkelerin gramı değişmekte olup; Multân’daki sikkenin 44 gr olmasının yanı sıra darphanesi verilmeyen diğer sikkelerin 24 gr, 25 gr, 26 gr, 38 gr, 40 gr ağırlığında olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca 40 gr ağırlığındaki bakır sikkede “sultan-ı adl” kelimesinin üstünde ve altında altı köşeli bir yıldızın bulunduğu ve noktalı bir kenar boşluğunun olduğu söylenmekte olup, bunların Arap yazısı stili olan kûfî⁴²⁵ harfleriyle yazıldığı söylenmektedir⁴²⁶. Kûfî Arap yazısının daha önce Gûr sultanı Gıyâseddîn Muhammed döneminde de kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemdeki bir minare üzerinde bulunan yazıtların ilkinde kelime-i şehadet, ikincisinde Kur’an-ı Kerim’den bir ayet ve son yazıtta hükümdarın adı ve unvânı yazmaktadır⁴²⁷.

Sultan Şemseddîn İltutmuş’un adı açık bir şekilde Rathambhor hükümdarı Udaya’nın birkaç madeni parada geçirdiğine de rastlamaktayız. Ayrıca Raca Valanadeva 1215’te Sultan Şemseddîn’den bahsetmiştir. Epigraflara bakıldığında sultanın yüz ifadesi tanındığından dolayı sikkedeki varlığı kabul edilmektedir⁴²⁸. Sultanın kestirdiği bakır sikkelerin genel olarak Delhi, Rathambhor ve Multân’da⁴²⁹, 628 tarihli gümüş sikkenin ise Delhi⁴³⁰ darphanelerinde basılmış olduğunu görmekteyiz. Rathambhor’un fethi ardından 623 (1226) tarihli gümüş ve

⁴²¹ Wright, 1936:15-21.

⁴²² Qureshi, 1942:27.

⁴²³ Thomas, 1871:71.

⁴²⁴ Wright, 1936:31-37; Lane-Poole, 1884:15-17. (Bakır sikke üzerindeki “sultan-ı adl” ibaresi için bk. EK 1-Paralar)

⁴²⁵ Kûfî, Arap yazısının düz ve köşeli çizgilerle yazılan eski bir yazı biçimidir. (bk. Zennûn-Serin, 2002:342-345.)

⁴²⁶ Thomas, 1871:75-77-78; Lane-Poole, 1884:17.

⁴²⁷ Welch vd., 2002:14.

⁴²⁸ Habibullah, 233.

⁴²⁹ Lane-Poole, 1884:15-16.

⁴³⁰ Wright, 1936:19.

bakır sikkenin ağırlığı 53 gr olarak kaydedilmiş ve üzerinde yine “es-Sultan İltutmuş” ve Hindû sürümü yazılmıştır⁴³¹.

2.3.4. Tırâz-Hil‘at

Hilâfetin ve hükümdarlığın bir diğer alâmetlerinden biri olan tırâz; halife, hükümdar ve devlet adamlarının adlarını, unvânlarını ve lâkaplarını taşıyan işlemeli elbiselere ve bunların dokunduğu imalathaneler için kullanılmıştır. Bu geleneğin Mısır firavunlarına kadar dayanmasıyla beraber Emevîler, Abbâsîler ve diğer Türk İslâm devletleri tarafından kullanılmıştır. İslâm devletlerinde tırâzın Bizans etkisinden çıkması ile önemli hâkimiyet sembolleri arasında yer almıştır. Sikke ve hutbede olduğu gibi tırâzda da halifenin adına yer vermek zorundaydı. Halifenin adının çıkarılması gibi aksi bir durumda bu düpedüz isyan sayılmakta idi. Bu sebeple halifenin egemenliğini reddeden hükümdar veya devlet görevlileri hutbede olduğu gibi halifenin adını tırâzdan çıkarmaktaydı⁴³².

Tırâz geleneği Delhi Türk Sultanlığı’nda da devam etmiştir. “Hükümdarlara mahsus elbise” olarak tanımlanan tırâz, “câme-i şâhî” ve “hil‘at-ı pâdişahî” olarak da adlandırılır ve hükümdarların tahta çıkarken tırâz giydikleri kaydedilmektedir⁴³³. Bu giysilerin dokunduğu imalathanelere “dârü’t-tırâz” veya “tırâzhane” adı verilmekteydi. Delhi sultanı Muhammed-Şâh Tuğluk döneminde bu değerli kumaşlar üzerine tırâz dokumak için dört bin ipek işçisinin bulunduğunu ayrıca değerli kumaşların Çin, Irak ve İskenderiye’den geldiğini, ilkbaharda dikilen kumaşların İskenderiye kumaşından, sonbaharda ise Çin ve Irak’tan getirilen kumaşların yanı sıra Delhi ipek atölyesinde üretilen kumaşların da kullanıldığını görmekteyiz⁴³⁴.

Dâr’t-tırâzlarda değerli kumaşlar üzerine sırma işlemelerle süslenmiş olan ve yine hükümdarın ad veya unvânını taşıyan hediye edilmek suretiyle hazırlanan kaftanlara *hil‘at* adı verilmekteydi. Yani halife veya hükümdara sunulan şeref elbisesi artık tırâz değil hil‘at adını almaktaydı. Bilindiği üzere halife tarafından hükümdara gönderilen hil‘at, meşruiyetlerinin tasdiki manasına gelmekteydi. Abbâsîler ile Türk-İslâm devletlerince kullanılmaya başlayan hil‘at, bağımsızlık sembolleri arasında en mühimlerinden birini teşkil ediyordu⁴³⁵. Hil‘atlar ayrıca “teşrîf (teşrifât), hil‘at-ı hâs ve teşrîf-i hâs” olarak da adlandırılmaktadır. Hil‘atın verildiği kişiye göre değeri de farklılık gösteriyordu. Özellikle Abbâsî Devleti’nde sınıflandırılan bu şeref giysileri bazen bir servet değeri taşımaktaydı. Delhi Türk

⁴³¹ Thomas, 1871:74.

⁴³² Bozkurt, 2012:112-113.

⁴³³ Kortel, 2006:50.

⁴³⁴ İbn Fazlullah el-Ömerî, 2014:34; Kortel, 2006:50-51.

⁴³⁵ Şeker, 1998:22-23.

Sultanlığı'nda hem halifeler tarafından hil'at alınmakta hem de çeşitli sebeplerden ötürü hükümdar tarafından gerekli görüldüğü vakitlerde emri altındakilere hil'at verilmekteydi⁴³⁶.

Halife tarafından tanınan ilk Delhi Türk sultanı Şemseddîn İltutmuş'a Abbâsî halifesi Ebû Cafer Mansûr el-Müstansır Billâh tarafından meşruiyetinin tasdiki için pek çok değerli hediye ile beraber hil'at gönderilmişti. Halife tarafından gönderilen elçiler yalnızca sultana hediyeler getirmekle kalmayıp ayrıca halifenin gönderdiği elçiler Sultan Şemseddîn'in oğullarına, melik ve emirlere ayrıca sultanın gulâmlarına da hil'at hediye etmişlerdi. Halifenin yalnızca sultanı değil devlet erkânını da şereflendirmesi karşılığında Sultan İltutmuş da halifenin elçilerine hil'atlar sunmuş idi⁴³⁷. Daha önce de belirttiğimiz üzere hil'atlar sadece halife tarafından verilmekle kalmayıp hükümdarların gerekli gördüğü durumlarda gerek devlet erkânı ve gerek yabancı hükümdarlar, elçiler, vassal durumdaki hükümdarlara taltif ve tayin amacıyla verilmekteydi. Bu duruma istinaden Sultan Şemseddîn, Gvâlyor Kalesi'ni fethetmeye uğraştığı esnada orduya manevi güç sağlamak amacıyla görevlendirdiği Minhâc Sirâc'ı kalenin fethinden hemen sonra hil'at ile şereflendirmiştir⁴³⁸. Bir diğer hil'at şereflendirmesi yine Sultan Şemseddîn tarafından Leknevî'de başkaldıran Hüsameddin İvaz'ı mağlup eden oğlu Nâsireddîn Mahmûd için olmuştur⁴³⁹.

Ayrıca emir ve meliklerinin gösterdiği yararlılıklar neticesinde onlara karşı cömert davranan Sultan Şemseddîn, değerli hil'atlar sunmaya devam etmiştir. Nâsireddîn Kubaca ile giriştiği mücadelede oldukça yararlılık gösteren cesur, kararlı ve tecrübeli Melik Nâsireddîn Aytemür el-Bahâî'ye Sivalık ve Ecmir bölgelerinin idaresini verip onu hil'at ile şereflendirdi⁴⁴⁰. İzzeddîn Tuğrul Togan Hân, Sultan Şemseddîn'in ser-devâtdârlığını yaptığı zamanlarda sultanın mücevherler ile süslü divit takımının kaybolmasından sorumlu tutulduğu için azarlanmıştır⁴⁴¹. Fakat daha sonra devâtdârlıktan çâşnigîrliğe terfi eden Melik İzzeddîn Tuğrul Togan Hân bu defa sultan tarafından hil'at alan meliklerden biri olmuştur⁴⁴². Neticede Delhi Türk Sultanlığı'nda tırâz ve hil'atların ne derece önemli olduğunu görmekteyiz. Derece ve rütbelere göre işlenmesi, değerli kumaş ve taşların kullanılmasıyla çeşitli tırâz ve hil'atların mevcut olduğu açık şekilde belirtilmektedir. Hükümdarlık alâmeti olmasının yanı sıra herhangi bir kimseyi mükâfatlandırmak suretiyle de kullanıldığına tanık olmaktayız.

⁴³⁶ Kortel, 2006:51; Şeker, 1998:24.

⁴³⁷ Cûzcânî, I, 1970:616; Hasan Nizâmî, 1869:243; Qureshi, 1942:27.

⁴³⁸ Kortel, 2006:53.

⁴³⁹ Cûzcânî, I, 1970:595; Gömeç ve Çelikaş, 2019:72.

⁴⁴⁰ Cûzcânî, II, 1970:728; Kortel, 2006:54.

⁴⁴¹ Kortel, 2006:132.

⁴⁴² Cûzcânî, II, 1970:736.

2.3.5. Tevkî'

Tevkî'; İslâm devletlerinde hükümdarın kararı, bunun yazılı belgeleri, menşur, ferman, berat, tuğra ve mühüre karşılık gelmek suretiyle pek çok farklı anlamda kullanılmıştır. Bu resmi yazışma terimi Sâsâniler, Emevîler, Abbâsîler, Gazneliler ve Selçuklular olmak üzere pek çok devlet tarafından kullanılmış ve başlarda halife veya hükümdarın kendi el yazısı ile kaleme aldıkları daha sonra görevliler tarafından kaleme alınan yazışmalar olmuştur⁴⁴³.

Hükümdarlık alâmetleri içerisinde yer alan tevkî' (tevkî'-i şâhî) Delhi Türk Sultanlığı'nda da kullanılmıştır. Delhi sultanları fermanların üzerine mühür yani günümüzde imza olarak adlandırılan tevkî' ile alâmetlerini gözler önüne sermişlerdir. Kaynaklarda rastlanılan tek tevkî' örneği Sultan Şemseddîn İltutmuş ve oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın kullandığı "el-Kibriyâu-Lillâh" yani "Büyüklik Allah'a mahsustur." anlamındaki duâ ifadesidir⁴⁴⁴.

2.3.6. Çetr

Farsça'dan Türkçe'ye geçmiş olan ve "şemsiye, gölgelik, çadır" anlamlarında kullanılan çetr, hükümdar sefere çıktığı zamanlarda, orduyla bir yere giderken veya resmigeçitlerde hükümdarın başının üzerinde tutulurdu. Atlas veya altın sırmalı kadifeden yapılan bu gölgelik bir mızrağın ucunda küçük bir kubbe şeklinde açılmakta idi. Saltanat sembollerinden biri olan bu çetrler, Emevîlerden itibaren İslâm devletlerinde kullanılmaya başlandı. Yalnızca hükümdara has olmayan bu durum halifeler tarafından da kullanılmaktaydı. Abbâsî halifelerinin kullandıkları çetr üzerinde bazı figürler bulunmaktaydı. Türk-İslâm devletlerinde çetrin hâkimiyet sembolü olması dolayısıyla çok fazla yaygınlık kazanmıştı. Bu çetrler farklı renklerde olmakla beraber mücevherlerle süslenirdi⁴⁴⁵. Çetr, tören ve kabullerde hükümdarın ihtişamını arttırırdı. Savaşta ve barışta hükümdarı güneş ve yağmur gibi doğa olaylarında ayrıca mücadeleler esnasında da ok yağmurundan korumak için tutulurdu. Çetrin en önemli kullanım amaçlarından biri de savaş esnasında hükümdarın bulunduğu mevkii ve hayatta olup olmadığını göstermek maksadı taşımaktaydı. Sözcüleri, çetrin düşmesi hayra yorulmaz, hükümdarın başına bir şey geldiğini ifade eder ve ordunun tüm dikkatini dağıtırdı⁴⁴⁶. Bu sebeple her türlü durumda çetr oldukça önem arz edilmekte ve hükümdarlar tarafından oldukça özen gösterilmekteydi. Gûrlu hükümdarlarından Alâeddîn Cihansûz, Gazneli Behrâm Şâh'ın yenilgiye uğrattığı seferden sonra çetr kullanmaya başladı.

⁴⁴³ Merçil, 2012:35-36.

⁴⁴⁴ Kortel, 2006:63.

⁴⁴⁵ Taneri, 1993c:293.

⁴⁴⁶ Kansoy, 2018:363.

Gûrlu Gıyâseddîn Mahmûd da Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu Kutbeddîn Aybeg'e sultan unvânını verdikten sonra hâkimiyet sembolü olan çetri göndermeyi de ihmal etmedi⁴⁴⁷.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un tahta oturduğu zaman başının üzerinde siyah ve beyaz olmak üzere iki çetr bulunmakta idi. Ayrıca seferlere katılırken yine başının üzerinde çetr tutulmaktaydı⁴⁴⁸. Çetrların farklı renklerde olması elbette ki tesadüf değildir ve farklı renklerde bulunan çetrların anlam ve önem dereceleri bulunmaktadır. Misal, siyah çetrin yalnızca sultana ait olmasını şehzadelere, emir ve meliklere yahut tâbi hükümdarlara verilmemesinden anlaşılmaktadır. Beyaz çetrin ise İslâm dininin parlaklığını temsil ettiği aktarılmaktadır⁴⁴⁹. Sultan Şemseddîn, Delhi tahtına oturduktan hemen sonra Gazne hükümdarı Tâceddîn Yıldız, çetr ve durbaş göndererek sultanın egemenliğini tanımış ve bir süre dostane ilişkiler kurmaya yönelik adım atmış oldu⁴⁵⁰. Yine Sultan Şemseddîn İltutmuş'a ait olduğu zikredilen çetrlar şunlardır; sultan çetrinin hüması manasında "hümâ-yı çetr-i hümâyûn", tavus parlaklığında sancak hüması olarak adlandırılan "hümâ-yı rayet-i tâvûs fer" ve son olarak cihân şâhının sancağının hüması anlamına gelen "hümâ-yı rayet-i şâhchân"⁴⁵¹. Bu saltanat şemsiyesi veya gölgeliğini taşımakla görevli çetrdârlar bulunmaktaydı. Çetrdârlar sultan saraydan çıktığı andan itibaren sürekli olarak arkasından ilerler ve şemsiyeyi başının üzerinde tutmakla sorumluydu. Delhi Türk Sultanlığı'nda da birçok çetrdâr görev yapmakta ve bunların başında bulunan amirlere ser-çetrdâr adı verilmekteydi. Sarayda yetiştirilen bu görevlilerden biri olan Melik İhtiyâreddîn Altûniyye cesaret ve marifetlerinden ötürü Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından ser-çetrdâr olarak göreve getirildi⁴⁵². Görüldüğü üzere çetrdârların en önemli görevi her ne koşulda olursa olsun sürekli olarak hükümdarın çetrini taşımak ve çetrin savaşlarda düşman eline geçmesine engel olmaktır. Aksi takdirde ordunun dikkatinin dağılması yaşanan mücadelenin seyrini değiştirir ve ordunun hezimete uğramasına sebep olabilirdi.

Sultan Şemseddîn hükümdarlığı süresince yalnız kendisi çetr kullanmayıp, oğullarına da çeşitli sebeplerden ötürü çetr hediye etmiştir. Leknevtî hükümdarı Gıyâseddîn İvaz ile mücadelesinde başarı sağlayan ve bölgede hâkimiyetini tesis eden büyük oğlu Melik Nâsireddîn Mahmûd'a çetr-i lal (kırmızı çetr) hediye etti. Ayrıca sultan, Bedâûn bölgesinin valiliğine tayin ettiği bir diğer oğlu Rükneddîn Fîrûz Şâh'a da çetr-i sebz (yeşil çetr) hediye

⁴⁴⁷ Taneri, 1993c:294.

⁴⁴⁸ Kortel, 2006:65-66;

⁴⁴⁹ Kansoy, 2018:1206-1207.

⁴⁵⁰ Cûzcânî, I, 1970:607; Jackson, 1999:30.

⁴⁵¹ Kansoy, 2018:1205.

⁴⁵² Kortel, 2006:127.

etmiştir⁴⁵³. Böylelikle çetirin her dönemde kullanıldığını ve bunların beyaz, siyah, yeşil, kırmızı gibi farklı renklerde olduğunu ayrıca sultanın gerekli gördüğü durumlarda hediye olarak takdim edildiğini anlayabiliriz. Nitekim Sultan Şemseddîn'in saltanatından sonra gerek kızı Sultan Raziyye ve gerek Halacîler, Tuğluklar döneminde de çetr kullanıldığını ve bunların farklı renklerde olduğunu görmekteyiz⁴⁵⁴.

2.3.7. Nevbet

Hükümdarlık alâmetlerinden biri olan Nevbet (tabl), askeri muzıka (bando) takımının hükümdarın sarayı veya çadırının önünde davul vurularak icra ettiği müzik anlamına gelmektedir. Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde nevbet yalnızca savaşa çıkıldığı vakitler çalınmayıp, gerekli görülen durumlarda bir kural çerçevesinde belirli sayılar ve vakitlerde çalınıyordu. Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde bağımsız hükümdarların günde beş defa nevbet (beş defa çalınan nevbete *penç nevbet* denmektedir.⁴⁵⁵) çalma hakkı var iken tâbi durumdaki hükümdarlar günde yalnızca üç defa nevbet çalabilmekteydi. Tâbi hükümdarın daha fazla sayıda nevbet çaldırması isyan sayılmakta ve gerekli ceza derhal uygulanmaktaydı⁴⁵⁶.

Hint coğrafyasında kurulan Türk-İslâm devletleri için nevbet çaldırma önemli bir yere sahipti. Hint hükümdarları saray veya çadırlarının önünden günde beş defa nevbet çaldırırlar ve Delhi Türk Sultanlığı'nda bu durum yalnızca hükümdarla sınırlı kalmayarak şehzade, emirler, devlet erkânı ve melikler tarafından da nevbet geleneği uygulanmakta ayrıca bunların nevbet takımları bulunmaktaydı. Sultan Şemseddîn İltutmuş, Safer 630 (Aralık 1232)'da Gvâlyor Kalesi'ni fethettiği zaman ordugâhtaki otağının (çadır) önünde günde beş defa nevbet çalınıyordu⁴⁵⁷. Sultan Şemseddîn İltutmuş'tan sonra da nevbet geleneği devam etti.

2.3.8. Saray

İslâm devletlerinde saray, temelde hükümdarın ailesi ile beraber yaşadığı özel alan olmakla beraber ayrıca devlet işlerinin de görüldüğü, karara bağlandığı ana merkez konumundadır. Genellikle dört eyvanlı bir avlu etrafında şekillenmiştir⁴⁵⁸. Tahta çıkma merasimleri başta olmak üzere divan toplantıları, elçi kabulleri, gerekli durumlarda toplanma gibi devlet işleriyle ilgili olan durumlar sarayda gerçekleşmekteydi. Tahttan indirme

⁴⁵³ Cûzcânî, I, 1970:630-631; Taneri, 1993c:294.

⁴⁵⁴ Kortel, 2006:69-70.

⁴⁵⁵ Beş vakit namazı kastettiği de söylenmektedir. (bk. Kansoy, 2018:1231.)

⁴⁵⁶ Özaydın, 2007:38-39.

⁴⁵⁷ Cûzcânî, I, 1970:620-621; Özaydın, 2007:40-41.

⁴⁵⁸ Ertuğ, 2009:117.

durumları da sarayda gerçekleşmekte ayrıca sultanın özel hayatını geçirdiği harem de saray içerisinde bulunmaktaydı⁴⁵⁹.

Delhi Türk Sultanlığı'na dair kaynaklarda saray için “sarây-ı â'lâ, devlethâne, sarây-ı sultânî, devlet-sarây-ı hâss-ı şâh” gibi isimler zikredilmektedir. Ayrıca “dergâh-ı saltanat, dergâh-ı â'lâ, dergâh-ı hümayûn, bârgâh-ı saltanat, bârgâh-ı sultânî” isimleri de sarayı ifade etmek için kullanılmaktaydı. Delhi sultanları saltanat yaşamları boyunca çok çeşitli saray ve köşklerde ikamet etmişlerdir. Bu durumun sebebi hükümdarın vefat ettikten sonra sarayının içerisindeki eşyalarla beraber terk edildiği ve yeni sultanın başka bir sarayda tahta oturmasıdır. Sultan Kutbeddîn Aybeg genelde Lâhor'daki Kasr-ı Hümayûn adlı sarayında⁴⁶⁰ otursa da fetih politikası gereğince Delhi'de bulunması gereken zamanlar için Kasr-ı Sepîd (Beyaz Saray)'i⁴⁶¹ inşa ettirmiştir. Raca Pritviraca'nın yaptırdığı eski Delhi şehri kalesi içerisinde inşa edildiği tahmin edilen bu saraydan kalıntılar günümüze ulaşmamıştır⁴⁶².

Kaynaklarda Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hangi sarayda tahta çıktığı veya ikamet ettiği saray hakkında herhangi bir bilgi bulunmaması sebebiyle Kasr-ı Sepîd'te tahta çıkmış olması muhtemel durumlar arasındadır. Bu saray önemini yitirdikten sonra şehzadelerin kapatıldığı bir yer olarak kalmıştır. Misal, Alâeddîn Mesûd Şâh ile Nâsireddîn Mahmûd Şâh şehzâde iken bu sarayda hapsedilmişlerdir. Sultan Şemseddîn tarafından ayrıca Kasr-ı Devlethâne ve Köşk-i Fîrûzî inşa ettirilmiştir. Köşk-i Fîrûzî, Kasr-ı Devlethâne içerisinde bulunmakta ve sultanın eşi ile kızı Sultan Raziyye'nin annesi Terken Hatun'un oturduğu yer olarak geçmektedir⁴⁶³. Saray hayatı içerisinde hükümdar eşlerinin etkin olduğu net bir şekilde gözler önüne serilmektedir. İradesiz, eğlenceye düşkün ve yönetme kabiliyetinden mahrum hükümdarlar yerine saraydaki kadınlar devreye girmektedir. Nitekim Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ölümü üzerine eğlenceye düşkün oğlu Rükneddîn Fîrûz Şâh yerine annesi Şâh Türkan etkin rol oynamaya başlar⁴⁶⁴.

Delhi Türk Sultanlığı'nda sarayların sürekli olarak değişmesine sebep olan bir diğer etken de tahtta bulunan hükümdar ölünce herhangi bir eşinden olan çocuğunun tahta geçmemesi durumunda başka bir saraya taşınmak zorunda kalmasıydı. Bu sebeple Sultan Şemseddîn İltutmuş vefat ettiğinde tahta Şâh Türkan'ın oğlu Rükneddîn Fîrûz Şâh geçince diğer eşi Melike-i Cihân Sultan küçük yaştaki oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh ile beraber Luni

⁴⁵⁹ Kortel, 2006:74.

⁴⁶⁰ Lâhor'da tahta çıktığı saray için bk. Cûzcânî, I, 1970:526.

⁴⁶¹ Kasr-ı Sepîd için bk. Cûzcânî, I, 1970:554; Stephen, 1876:37.

⁴⁶² Stephen, 1876:37; Kortel, 2006:74-75.

⁴⁶³ Cûzcânî, I, 1970:638; Stephen, 1876:38; Kortel, 2006:74-76.

⁴⁶⁴ Kortel, 2011:28.

kasabasında bulunan saraya geçmek zorunda kalmıştır⁴⁶⁵. Yaşanan durumlardan dolayı Delhi Türk Sultanlığı'nda çok fazla saray bulunmakta idi. Bu saraylar dışında Delhi sultanları tarafından Kasr-ı Devlethâne, Kasr-ı Kasaba-i Luni, Kasr-ı Sebz, Köşk-i Sebz, Köşk-i La'1 (veya Kasr-ı La'1) Kasr-ı Hezârsütûn, Köşk-i Zer, Köşk-i Şikâr olmak üzere pek çok saray inşa ettirilmiştir⁴⁶⁶.

2.4. Hindistan ve Başkent Delhi'de Genel Durum

Her ülke veya devletin bir merkezden idare edildiği, hükümdarın sarayının yanı sıra devlet kurum ve kuruluşlarının bulunduğu, devlet hazinesinin yer aldığı bir başkenti bulunmaktadır. Bir devletin yönetim merkezi olan başkentlerin devlet açısından önemi oldukça büyüktür. Bu başkentler stratejik noktalarda bulunmakta ve bazen de kurulan devlete adını verebilmektedir. Nitekim Hindistan'da kurulan Delhi Türk Sultanlığı da kurulduğu yıllardan itibaren sürekli olarak hükümet merkezi konumunda olup, adını Delhi şehrinden almıştır. Eski adı "Dillî" olan Delhi şehri, Müslüman Hindistan tarihçileri tarafından "Dihlî" olarak kaydedilmektedir⁴⁶⁷. Dihlî ismi Dhillî veya Dhilî'den türetilmiş olabileceği ayrıca Sanskritçe Dhillî isminin Dhillikâ olarak geçtiği kaydedilmektedir⁴⁶⁸. K. A. Nizami, İslâm kaynaklarında şehrin ilk adının "Dehlü" olarak geçtiğini ve bu adın M.Ö. I. yüzyılda bölgede hüküm süren ve Kutub-Minâr çevresinde bir yerleşim merkezi oluşturan Raca Dhilu'nun adından geldiğini kaydetmektedir⁴⁶⁹. Başkent Delhi'nin adından bahseden Konukçu: "Kaynaklarda Dili ve Delhi diye geçen şehir, zamanımızda h/l harflerinin yer değiştirmesi ile Delhi/Yeni Delhi/New Delhi adını taşımıştır. Bu şehir Türklerin gelişi ile Köhne Delhi adı ile kaynaklara geçmiştir. Türk sultanlıkları devrinde hemen hepsinin başkentliğini yapmıştır."⁴⁷⁰ şeklinde açıklamaktadır.

Birçok Türk asıllı hükümdara başkentlik yapmış olan Delhi, Gûr sultanı Muizzeddîn Muhammed b. Sam tarafından XII. yüzyılın son çeyreğinde kurulmuş olsa da esas olarak bağımsız bir devlet haline gelmesi Kutbeddîn Aybeg'in tahta geçmesi ile gerçekleşmiştir⁴⁷¹. Müslüman Türk hükümdarlara kapılarını açan Delhi şehri, 1192 senesinde Hindûlara karşı kazanılan Tarain muharebesinden sonra kesinleşmiştir. Kutbeddîn Aybeg, melikliği döneminde Delhi'yi merkez seçmiş olsa da Muizzeddîn Muhammed'in ölümü üzerine Lâhor'a gelerek burada tahta oturmuş ve 1210 yılında ölünceye değin Lâhor'da ikamet

⁴⁶⁵ Kortel, 2011:29.

⁴⁶⁶ Diğer saraylar hakkında detaylı bilgi için bk. Kortel, 2006:76-80.

⁴⁶⁷ Kortel, 2006:87.

⁴⁶⁸ Wink, 1997:217.

⁴⁶⁹ K. A. Nizami, 1994:126.

⁴⁷⁰ Konukçu, 2006:64.

⁴⁷¹ N. R. Farooqi, 1994:130.

etmiştir. Fakat daha önce de belirttiğimiz üzere Sultan Kutbeddîn Aybeg Delhi’de bir saray yaptırmış, emir ve melikleri ile görüşmelerini burada gerçekleştirmiştir⁴⁷². Sultan Şemseddîn İltutmuş devrine değin Gûr sultanı Muizzeddîn Muhammed başta olmak üzere Kutbeddîn Aybeg’in hükümdarlık süresi de dâhil olmak üzere Delhi, Müslüman Türkler için ileri üs merkezlerinden biri oldu ve Lâhor, Hint eyaletlerinin başkenti durumunda idi. Hindistan’da İslâm’ın merkezi Lâhor olarak kabul edilmekteydi⁴⁷³.

Fakat Delhi’nin ayrı bir bağımsızlık olarak sözünün ilk defa geçmesi Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde oldu. 1211 senesinde hükümdarlığı elde eden ve tahta oturan Şemseddîn İltutmuş Delhi Sultanlığı’nın gerçek kurucusu olarak bu tarihten itibaren Delhi şehrini Hindistan’ın değişmez başkenti olarak kullandı ve burada ikamet etti⁴⁷⁴. Hindistan’daki Türk sultanlığının siyasi ve idari merkezi olmakla kalmayıp, aynı zamanda kültürel faaliyetlerin merkezi olan Delhi için bu tarihten başlayarak “Hazret, Hazret-i Delhi, Dârü’l-Mülk, Dârü’l-Mülk-i Hindistân” gibi isimler de kullanılmaktadır. Başkent olarak Delhi’nin tam anlamıyla ön plana çıkması ile artık hem hükümdarlık sarayı hem de hükümetin merkezi oldu⁴⁷⁵. Bütün Hindistan ülkesinin krallığı anlamında “hama mülk-i Hindistan”, Hindistan alanları olarak “memalik-i Hindistan”, Hindistan ülkesinin parçaları ve yolları anlamında “aknaf-ı etraf-ı memleket-i Hindistan” gibi daha başka isimlerle de anılmıştır. Bazı kaynaklar Hindistan’ın dört bölüme ayrıldığını söylemektedir. Bunlar; memalik-i Sind, memalik-i Dihlî, memalik-i Leknevtî ve memalik-i Lâhor olarak kaydedilmektedir⁴⁷⁶. Gaznelilerin de eski başkenti olan Lâhor, Sultan Şemseddîn İltutmuş’un tahta geçmesi ile başkent özelliğini yitirdi. Delhi’yi başkent seçen sultan, hükümdarlığı boyunca şehrin yeni bir saltanat kimliğine bürünmesini sağladı. Yetiştirdiği memlûkları ile de hem başkent Delhi hem de Kuzey Hindistan’ın uzak bölgelerini koordine etmek üzere konuşlandırdı. Böylece Dihli-yi köhne (eski Delhi) Sultan Şemseddîn ile beraber Kuzey Hindistan’da rakipsiz bir şehre dönüştü⁴⁷⁷. Ebü’l-Fidâ’dan aktaran Şeşen şu ifadeleri kullanmaktadır:

Delhi büyük bir şehir olup suru tuğladandır. Hama surundan daha büyüktür. Düz bir arazidedir. Toprağı taş, kum karışımıdır. Bir fersah uzağında Fırat Nehri’ne yakın büyüklükte bir nehir çıkar. Halkının çoğu Müslümandır. Sultanı da Müslümandır. Aşağı tabaka halkı kâfirdir. Az bostanı, üzümü vardır. Denizden uzak olup yazın yağmur yağar...⁴⁷⁸ şeklinde devam etmektedir.

⁴⁷² Kortel, 2006:87-88.

⁴⁷³ Jackson, 1999:26.

⁴⁷⁴ Wink, 1997:152; Mehta, 1979:92.

⁴⁷⁵ Habib ve Nizami, 1970:224; Kortel, 2006:88.

⁴⁷⁶ Wink, 1997:217.

⁴⁷⁷ Kumar, 2011:127.

⁴⁷⁸ Ebü’l-Fidâ, 2017:289.

Bu ifadeleri destekleyici bir başka görüş ise “Delhi güney illerinden biridir, vücuttaki kalp gibidir. Sakinlerinin çoğu Müslüman olan bu kentin toprağı kokulu, havası ılıman, suyu saf, bahçeleri büyüleyici ve ovaları ferahtır. Orduları 30.000 erkeğı aşıyor.”⁴⁷⁹. Akarsular bakımından oldukça zengin olan Hindistan için nehir taşımacılığı büyük bir avantaj sağlamaktaydı. Durumun oldukça elverişli olduğunu fark eden Delhi hükümdarları bu anlamda kuruluştan itibaren nehir gemilerinin idaresi için *emîr-i bahr* adlı görevliler tayin etmiş ve birkaç binden oluşan nehir gemi filolarına sahiplerdi. Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde emîr-i bahr olarak tayin edilen Melik Tâceddîn Sancar Gürbüz Hân kaynaklarda rastlanan ilk kişidir⁴⁸⁰.

Ülkede emniyet ve güveni en üst seviyede tutan ve sultanlığa kalıcı bir başkent kazandıran Sultan Şemseddîn İltutmuş, Delhi’yi Uzak doğunun en zengin ve en bayındır şehri konumuna getirerek Yemen, Bağdat, Türkistan, Çin, İran ve güney adalarından akınlar halinde tüccarların gelmesini sağladı. Çeşitli milletlerden tüccarların buraya akın etmesi ile başta ülke olmak üzere Delhi şehri de tanınmış oldu. Coğrafi konumunun uygunluğu da göz önüne alınarak büyük bir ticaret merkezi haline geldi. Yalnızca ticaret anlamında olumlu bir sonuç doğurmayıp ayrıca İslâm dininin tacirler sayesinde yaygınlık kazanmasını sağladı. Özellikle İslâm dininin yayılmasını temenni eden seyyahlar da ülkeyi ziyaret etmişlerdir. Nitekim bu kıtada yüksek bir İslâm medeniyetinin varlığı göz ardı edilemez⁴⁸¹. 1218’den 1291 yılına kadar şehirlerin cami, mezar vb. üzerinde bulunan Arap yazıtları özellikle Arap ve Fars tacirlerinin varlığını doğrulamaktadır⁴⁸². Bu durumda Hindistan’da ticaretin aktif bir şekilde işlediğini ve ayrıca şartların iyi olmasından ötürü bu akış neticesinde önemli ticaret merkezlerinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Aksi takdirde ülkede emniyet ve refah gibi şartların sağlanmayışı ticareti tehlikeye düşüreceğinden bu kayda değer yükselmenin mümkün olmayacağı kanısındayız. Kentsel bölgelerde yaşayan tebaa genel olarak tekstil, halı, boyama, metal işleri, taş ve tuğla işleri, deri işleri, imitasyon takı vb. alanların sanayi birimlerinde çalışıyorlardı. Özellikle kıyı bölgelerinde bulunan Müslüman tebaa ticaretle yakından ilgiliydi. Dış ticarete Müslümanlar daha aktif halde iken iç ticareti Hindûlar ile beraber yürütmekteydiler⁴⁸³. Yabancı tüccarların Hindistan’a akını ile özellikle köle ve atların getirilmesinde de önemli rol oynamıştır. Bu sayede ülkeye sürekli olarak yabancı topraklardan bu iki metanın akışı sağlanmış oldu⁴⁸⁴. Genel olarak, Hindû Racputları’nın kale kentlerinin

⁴⁷⁹ Abdullah Vassâf, 1871:36.

⁴⁸⁰ Detaylı bilgi için bk. Kortel, 2006:158-159.

⁴⁸¹ Gömeç, 1990:18.

⁴⁸² Wink, 1997:275.

⁴⁸³ Kiran, 2008:173.

⁴⁸⁴ K. A. Nizami, 1961:335.

yerini Müslüman devletin kozmopolit şehirleri aldı. Bu hâkimiyet ile şehirlerin kapısı işçilere, zanaatkârlara, ilim ehline ve her türden sınıfa açıldı. Surlar sürekli olarak genişledi ve herhangi bir sosyal damgalama olmaksızın her görüşten insan refah içinde yan yana yaşam sürmekteydi. Her sınıftan insan sultanların kentleşme politikasından faydalandılar ve sivil yaşamın olanaklarını tamamen kullanabildiler. Özellikle işçi kesimi sultanlarla el ele vererek yeni vilayetlerin inşasında büyük yararlılık gösteriyorlardı. Bu şehirler ticaret merkezleri haline geldi ve ticareti sınırlayan tüm etkiler ortadan kaldırıldı. Pazarlar olabildiğince geniş ve tüccarlar ülke içerisinde rahat bir şekilde seyahat edebilmekteydiler. Böylelikle yabancı tüccarların ilgi odağı haline geldi. Bu bağlamda Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde her milletten tüccarın ülkeye geldikleri ve sosyo-ekonomik hayatı canlandırdıkları açıktır⁴⁸⁵.

Şehrin dekore edildiği ve kutlamaların yapıldığı durumlardan biri de sultan ve ordusunun zaferle kente döndükleri vakitlerdi. Zaferle dönülen ordunun başarısı büyük bir ihtişamla kutlanırdı. Tebaanın tümü gösterileri izlemek üzere toplanır ve yiyecekler, içecekler dağıtılarak tam bir bayram havası yaşanırdı. Misal, Sultan Şemseddîn İltutmuş Şemsî asillerinden Uluğ Hân'ın (Balaban) Kohpaya zaferinden başkente döndüğü vakit onu ve beraberindekileri onurlandırmak üzere bütün emir, melik, sadr ve diğer devlet erkânı ile Havz-ı Rani alanına çıkmışlardır. Halkın toplandığı bu büyük şenlikte emir ve melikler çeşitli renkte ipek, saten, altın ve gümüş işlemeli elbiseler giyinmişlerdi. Büyük şenliklerin tertip edildiği durumlardan biri de Sultan Şemseddîn İltutmuş'un halifeden menşur aldığı sırada gerçekleşmiş idi. Şehrin dekoru ve şenliklerin yine üst düzeyde tutulduğunu ayrıca hediyelerin dağıtıldığını aktarmış idik. Meliklerin tümü gelen elçilere büyük saygı göstermiş, hükümdarlık sarayı da değerli halı ve minderler ile lüks bir şekilde dekore edilmişti⁴⁸⁶.

Saygıdeğer sultan Şemseddîn İltutmuş Delhi'yi ilim, kültür ve medeniyetin merkezi haline getirebilmek için elinden gelen her türlü yardımı ve desteği esirgemedi. Gerek kendinden önceki hükümdarlar ve gerek haleflerini geride bırakacak derecede ilim sahiplerini himaye etti. Şairler, din görevlileri, aydınlar olmak üzere yabancı ülkelerden gelenler de bu himaye altında bulunarak Delhi'nin bilim ve kültür merkezi haline getirmesine katkı sağladı. Sultan Şemseddîn İltutmuş hem felsefî konulara hem de dini çalışmalara gerekli tüm yardımlarda bulunup, dünyevi bilimlerle uğraşanlara da destek vermiştir. Ayrıca şairlere de değerli hediyeler sunmuştur. Tüm bunlardan yola çıkarak Şemseddîn İltutmuş dönemindeki Delhi; edebiyat, sanat, bilim alanında büyük başarılar ile dikkati çekmiştir⁴⁸⁷. Misal, Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Gvâlyor Kalesi'ni fethetmesi ardından dörtlük yazan devrin önemli

⁴⁸⁵ K. A. Nizami, 1961:85-86.

⁴⁸⁶ Shahnawaz, 2014:184.

⁴⁸⁷ A. Ahmed, 182.

şairlerinden biri olan Tâceddîn Reza, ayrıca debîr-i hâss yani sultanın kâtipliği görevinde de bulunmaktaydı. İranlı ünlü şair Reza yazmış olduğu şiirlerden dolayı Delhi seçkinlerinin de takdirini topladı⁴⁸⁸. Sultan Şemseddîn'in himayesi ve hoşgörüsü neticesinde Delhi yalnızca Hindistan'da değil bütün İslâm dünyasında eşsiz bir konuma sahip oldu. Coğrafyaya uzak veya yakın herkesin cazibe merkezi haline gelen şehir, yalnızca Hindistan'ın Dârü'l-Mülk statüsü ile sınırlanmayarak İslâm dünyasının önemli anakentlerinden biri oldu. Orta Asya, Bağdat, Buhara, Semerkant gibi önemli ilim, kültür, medeniyet merkezleri yaşanan Moğol tahribatlarından had safhada zarar görmelerinden dolayı Müslümanlar için Delhi öğrenme ve kültür merkezi olarak ön planda bulunmuştur. İslâm dünyasından akınlar Delhi'ye doğru olduktan sonra İslâm çemberinin merkezi anlamına gelen “merkez-i da'irat-i İslâm” olarak anıldı ve böylelikle şehrin nüfusu hızla artmaya başladı. Artan nüfus ve farklı coğrafyalardan akınların olması haliyle çeşitli milletlerden insanların da tek bir yerde toplanmasına sebep oldu ve ülke kültürel çeşitliliğin simgesi haline geldi⁴⁸⁹. Böylelikle Hazret-i Delhi, İslâm dünyasının geri kalanı büyük yıkım yaşadığı esnada Müslümanlara, âlimlere, ilimini güvence altında inşa etmek isteyenler için kaçınılmaz merkezlerden biri haline geldi⁴⁹⁰. Gelişmesi ve büyümesi için her türlü imkânı sağlayan Sultan Şemseddîn'in çabaları ile Delhi müthiş bir zenginlik ve nüfusa sahip oldu. Böylelikle her anlamda doğuda rakipsiz bir şehir konumuna yükseldi⁴⁹¹. İbn Battûta Delhi için: “Dihlî çok büyük bir şehir. Bütün güzellikleri ve sağlamlığı kendinde toplamış diyebilirim! Çevresini saran surun dünyada benzeri yok. Dihlî, Hindistan şehirlerinin belki de doğudaki bütün İslâm şehirlerinin en büyüğüdür.”⁴⁹² ifadelerini kullanmıştır. Hindistan ve özellikle başkent Delhi'nin bu denli gözde merkezlerden olması, koruyuculuğu ve sağladığı güvence Sultan Şemseddîn İltutmuş'un başarılı yönetimi neticesinde gerçekleşmiştir. Delhi'ye sosyal, ekonomik, kültürel bağlamda büyük yenilikler sağlamış, refah oranını en üst düzeylerde tutarak ilim, kültür ve medeniyetin başkenti olmasına katkıda bulunmuştur.

Sultan Kutbeddîn Aybeg gibi Şemseddîn İltutmuş da müreffeh, ilerici ve büyük bir sultanlık inşa edebilmek adına elinden gelen her şeyi yaptı. *Kabusname* ve *Siyasetname* gibi Müslüman siyaset teorilerinin klasikleri olan ve yöneticilere rehberlik eden eserlerin kıymetini bildiğinden dolayı kendisi de Bağdat'tan iki ünlü eser olan *Âdâbü's-selâtîn* ve *Meâsirü's-selâtîn*'i temin etti. Bu konuda titiz davranan sultan siyaset teorileri ve idari ilkeler konusunda bilgili olan âlimlere de danışmayı ihmal etmezdi. Hindistan'ın durumunu her daim

⁴⁸⁸ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:68; Islam, 2017:121; Kortel, 2006:148.

⁴⁸⁹ Wink, 1997:191, 218; Sen, 1963:26, 32.

⁴⁹⁰ Kumar, 2009:60.

⁴⁹¹ Begum, 1976:127-128.

⁴⁹² İbn Battûta, II, 2000:608.

göz önünde bulunduran sultan, ihtiyaç ve sorunları tespit etmeye çalıştı⁴⁹³. Birçok kitabın yazılmasında veya çevrilmesinde bilginleri teşvik eden Sultan Şemseddîn, yazarlar için güvenli bir ortam oluştuyordu. Bu sebeple yazarlar rahat bir ortamda eserlerini kaleme alabiliyorlardı. Fahr-i Müdebber, Sultan Kutbeddîn Aybeg döneminde başladığı eseri *Âdâbü'l-harb*'i yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu Sultan Şemseddîn'e ithaf etti. Hâkimiyet kurma, strateji, ordu, askerlik ve harb geleneği üzerine yazılmış bu eser, 1228-29 yılından önce tamamlanmıştır⁴⁹⁴. Dönemin bir diğer önemli yazarlarından biri de Buhara'da doğmuş ve yine Moğol akınları dolayısıyla Hindistan'a sığınmış olan Nûreddîn Muhammed b. Muhammed el-Avfî'nin Delhi'de öldüğü kaydedilmektedir. Sind hükümdarı Nâsireddîn Kubaca'nın devrinde başladığı eseri *Cevâmiu'l-hikâyât ve levâmiü'r-rivâyât*'ı Sultan Şemseddîn'in Sind'i fethetmesi üzerine Vezir Nizamülmülk Muhammed Cüneydî'ye ithaf etti⁴⁹⁵. Ayrıca Avfî'nin Nâsireddîn Kubaca ile Sultan Şemseddîn İltutmuş arasındaki mücadelede Bakkar Kalesi'nin kuşatıldığı esnada Kubaca'nın yanında bulunduğu belirtilmektedir⁴⁹⁶. Sultan Şemseddîn İltutmuş ve Vezir Cüneydî, Arapça eserlerin Farsça'ya çevrilmesine büyük önem gösterdiler. Çevirisi yapılan önemli eserlerden biri de Astronomi, Kimya, Tarih, Sosyoloji, Tıp ve daha pek çok alanda önemli çalışmalar yürütmüş Fars bilgin el-Bîrûnî'nin *Kitâbü's-Saydele fî Tıbb* adlı tıp bilimi üzerine yazmış olduğu eserdir. Çok sayıda insanın Hindistan'a göçmesi göz önüne alınırsa yazılan eserin bir tesadüf olmadığı ve sağlık tehlikelerinin olabileceği göz önünde bulundurulurken yazıldığı söylenmektedir⁴⁹⁷.

Âlimleri himaye eden ve değer veren Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hoşgörüsü örnek teşkil etmiştir. Orta Asya topraklarından gelen bir âlim olduğunu duyduğunda onu almak üzere kilometrelerce sarayın dışına çıkarak karşılama yaptığı aktarılmaktadır. Şeyh Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî Multân'dan Delhi'ye vardığında Sultan Şemseddîn İltutmuş içten bir karşılama yaptı. Kendisine sarayının yakınında kalması teklifinde bulundu. Fakat Şeyh Bahtiyâr Kâkî siyasi ortamlara dâhil olmak istemediğinden dolayı sultanın teklifini reddetti. Bu sebeple sultan haftada iki defa olmak üzere şeyhi ziyaret etmeyi adet edindi. Şeyh Kâkî, sultana bir tavsiyede bulundu: “Ey Delhi'nin hükümdarı! Bütün fakir insanlar, dervişler ve çaresiz halk için iyi olmakla görevlisin. Tüm insanlara nazik davranmalı ve onların refahı için çaba sarf etmelisin.”⁴⁹⁸. Nâsireddîn Kubaca döneminde Multân'a geçen daha sonra Delhi'ye gelerek sultanın sadık dostlarından olan Şeyh Kâkî, Şeyhülislâm Şeyh Celâleddin Bûstâmî öldüğünde

⁴⁹³ Begum, 1976:120.

⁴⁹⁴ Uyar, 2007:217.

⁴⁹⁵ Şeşen, 2001:17; Kortel, 2017:163.

⁴⁹⁶ Avfî, 1869:155.

⁴⁹⁷ Wink, 1997:191-192.

⁴⁹⁸ K. A. Nizami, 1961:188-189.

yerine gelmesi için sultandan aldığı teklifi reddetti⁴⁹⁹. Siyasi emeller içerisinde yer almak istemeyen Şeyh Bahtiyâr Kâkî, bir gün habersiz olarak Sultan Şemseddîn İltutmuş'u meclisinde ziyarete gitti. Bütün ısrarlarına rağmen kendisine yakın olmasını istediği şeyhi ikna edemeyen sultanın onu görünce oldukça şaşırdığı ifade edilmektedir. Sultan Şemseddîn'in âlimlere olan sevgi ve saygısı tebaa üzerinde de oldukça etkili olmuştu. Âlimlerin sürekli olarak aralarında olmalarını isteyen halk da onlara büyük sevgi beslemekteydi. Şehirden ayrılmayı düşünen ve Şeyh Muineddîn Sancari ile Acem'e doğru yola çıkmaları üzerine halk sultana başvurarak âlimlerin Delhi'de kalmalarını talep etmiştir⁵⁰⁰.

Bir diğer âlim Şeyh Celâleddin Tebrizi de Bağdat'tan Delhi'ye geldiğinde Sultan Şemseddîn onu almak için şehrin dışına kadar çıktı ve saygı göstergesi olarak atından inerek şeyhi karşıladı. Sultan bu âlimleri önemli görevlere atamayı da ihmal etmedi⁵⁰¹. Celâleddîn Tebrizi hakkında aksi bir iddia da ortaya atılmaktadır. Buna göre, İran'ın kuzeybatısındaki Tebriz'de tasavvuf eğitimi alan Celâleddîn Tebrizi, Şeyh Sühreverdi'nin yanında yedi yıl boyunca çalıştıktan sonra Bağdat'tan ayrılarak Hindistan'a gelmektedir. Delhi'de yeterince alakayı göremeyen Celâleddîn Tebrizi'nin Bengal'in başkenti Leknevî'ye geçtiği aktarılmaktadır⁵⁰². İncelediğimiz eserlerde Celâleddîn Tebrizi'nin Delhi'de iyi karşılanmadığına dair herhangi bir bilgiye rastlamamaktayız. Sultan Şemseddîn'in bilginlere ilgisi ve himayesi eserlerde açık şekilde aktarılmıştır. Aksi takdirde bu tür bilgilere rast gelmemiz de olası olurdu.

Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından şeyhülislâmlık makamına getirilen bir diğer âlim de Necmeddîn Sugra idi. Cesur olduğu kadar kibirli, bürokratik emeller peşinde ve vicdansız olarak nitelendirilen Şeyh Necmeddîn kıskançlığı sebebiyle sultanla yakın ilişkilerde bulunan ve halkın beğenisini çeken herhangi bir âlime karşı acımasız yöntemlerde ve ithamlarda bulunurdu. Şeyh Celâleddîn Tebrizi'yi sultanın gözünden düşürmek için zina ile suçlaması üzerine Çiştî âlimi Şeyh Muineddîn tarafından yaptığı hareket kınanmıştır⁵⁰³. Delhi Türk Sultanlığı'nın kapılarını açan ve ulemâya sonsuz saygı duyan Sultan Şemseddîn İltutmuş, âlimleri önemli din mevkilerine tayin etmekten de geri durmamıştır. Âlimleri sürekli olarak kendine en yakın mesafede tutmayı tercih eden sultan, daima refah ortamı sağlamaya çalışmıştır. Rivayet olunur ki; Sultan Şemseddîn İltutmuş, Şeyh Hasan'dan kadılık görevini kabul etmesi yönünde ısrarcı olmaktadır. Makamı kabul etmek istemeyen Şeyh Hasan, sultanın ısrarlarından kaçmak için delirdiği söylenmektedir. Durumu öğrenen Şeyh Bahtiyâr

⁴⁹⁹ Cûzcânî, I, 1970:622, dipnotu.

⁵⁰⁰ A. Ahmed, 165.

⁵⁰¹ R. A. Ahmed, 1991:57.

⁵⁰² Eaton, 1993:49.

⁵⁰³ K. A. Nizami, 1961:162.

Kâkî “Şeyh Hasan deli değil, danadır (bilgedir).” demesinden sonra Şeyh Hasan ‘dana’ olarak tanınmaya başlamıştır⁵⁰⁴.

Müslüman-Türk bir sultanlığın hükümdarı bilginlerin tavsiyesini dikkate alarak ülkesinde ve başkentinde halkının refahını düşünerek hareket ediyordu. Fakat Sultan Şemseddîn İltutmuş yönetimi için aksi fikirler de belirtilmektedir. Bunlardan biri ilk dönem Türk sultanlarının nüfuzlu ve hizmeti yüksek makamlarda bulunmayan ailelerin hor görüldüğü yönündeki görüşlerdir. Buna göre Sultan Şemseddîn İltutmuş, düşük sayılabilecek soydan gelen otuz üç kişiyi devlet hizmetinden ihraç ettiği yönündedir. Vezir Nizamülmülk Muhammed Cüneydî’nin tavsiyesi ile Kanevc’e mutasarrıf olarak tayin edilen Cemal Marzuk, düşük soydan geldiği iddiasıyla görevden alınması yönünde sultana talep bildirilmiştir. Cemal Marzuk’u yalnızca görevden almakla kalmayan Sultan Şemseddîn İltutmuş, ayrıca Nizamülmülk Muhammed Cüneydî’nin de soy kütüğünü soruşturarak dokumacı bir aileden gelmesi hasebiyle sultanın güvenini kaybettiği söylenmektedir. Bu sebeple düşük soylu kişilere iktâ dahi verilmediği bunların bazı görevlerde bulunamadığı aktarılmaktadır. Özellikle Sultan Şemseddîn İltutmuş devrinde böyle bir ayrımın mümkün olmayacağını söyleyebiliriz. Sultan Şemseddîn her milletten insana kapılarını açmış hâkim olduğu sınırlar içerisinde bulunan herkese eşit oranda refah ortamı sağlamaya çalışmıştır. Görev atamalarında veya iktâ verilecek bölgelere atamaların önceliği kabiliyet, cesaret, güven ve sadakat olmuştur. Bu durum yalnızca Müslüman tebaa için geçerli olmayıp, Hindû halkın refahı da sağlanmıştır. Bu dönemde bazı dini fanatikler sultana gelerek Hindûların ya ölümü ya da İslâmı seçmeleri gerektiği yönünde baskılarda bulundular. Bu durum sultan tarafından hoş karşılanmamakla beraber Müslüman halktan da destek bulamadılar. Sultan Şemseddîn İltutmuş, Nizamülmülk Muhammed Cüneydî’den ulemâya uygun bir şekilde cevap vermesini istedi. Bunun üzerine Vezir Cüneydî, Hindistan’ın yeni fethedildiğini ve Müslümanların çok az sayıda olduğunu söyleyerek, Hindûlara karşı bir zor veya güç kullanılması durumunda birleşip karışıklık çıkarabileceklerini dile getirmiştir. Böyle bir karışıklık karşısında Müslümanlar sayıca yetersiz kalacaktır. Bu durumun mümkün olması için Müslümanların ülkenin her köşesinde iyi birlikler kurması gerektiğini belirterek ortamın ve zamanın uygun olmadığını vurgulamıştır⁵⁰⁵.

Bağdat’tan sultanın himayesine gelen Fahrül-mülk İsâmî, otuz yıl boyunca vezirlik görevinde bulunmuş ve ülkesindeki huzursuzluktan dolayı oradan ayrılarak Delhi’ye gelmiş idi. Vezirin gelmesinden memnun kalan Sultan Şemseddîn İltutmuş, onu nezaket ve saygıyla

⁵⁰⁴ K. A. Nizami, 1985:199.

⁵⁰⁵ K. A. Nizami, 1961:106-107, ayrıca bk. 315-316.

karşılıyarak himaye etti. Kendisini Delhi’de de vezirlik makamına tayin etti⁵⁰⁶. Herhangi bir âlim veya sûfî sarayı ziyaret etmek istediğinde sultan bunu büyük bir onur olarak görmekteydi. İsmâî’nin *Fütûhu’s-selâtîn* adlı eserinden aktarılan bilgiye göre; Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde Delhi’ye bir turist geldiğini ve Mekke’nin kutsal suyu olan zemzemi sultana sunduğunu kaydetmektedir. Sultan Şemseddîn turisti nezaketle kabul etmiş ve büyük saygı göstermiştir⁵⁰⁷. Mutasavvıf ve sûfilere vefa gösteren sultan, onu ziyarete gelen Şeyh Bedreddin Gaznevî ve Kutbeddîn Kâşânî’yi saray kapılarında samimi bir şekilde karşılayarak içeri kadar geçirdi. Evliyadan Bahâeddîn Zekeriyâ’yı da karşılamak üzere yine sarayın dışına kadar çıktı. Ayrıca âlimlere duyduğu saygıdan ötürü Şeyh Nizâmeddîn Nakşebî’ye “baba” diye hitap ediyordu. Moğol istilasını esnasında Buhara’dan Hindistan’a göç eden Çiştîyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden Şeyh Nizâmeddîn Evliyâ’nın dini görüşleri bakımından işaret ettiği iki hükümdar vardı. Şeyh Evliyâ, Şemseddîn İltutmuş ve Gıyâseddîn Balaban’a övgüler sunmuştur. İki hükümdar da dini inançları sebebiyle Müslüman kesimin sempatiğini kazandılar⁵⁰⁸. Ayrıca Şemseddîn İltutmuş’un hükümdarlığı sırasında Necmeddîn Razî ve el-Gazâlî’nin eserlerinin rağbet görmesi Sünnî İslâm düşüncesinin daha kabul edilebilir olduğunun kanıtıdır. Sûfiler, Sünnî İslâm inancına daha yakın olmuşlardır⁵⁰⁹. Bu sebeple Sünnî tasavvuf ve din adamlarını seven ve onları onurlandıran Sultan Şemseddîn İltutmuş, diğer mezheplere karşı düşmanca bir tutum içerisinde bulunmadı. Her türlü inancı ve ibadete açık olan sultan, başarılı bir hükümdarın temel niteliklerini oluşturan adalet ve bilgelikten ödün vermedi⁵¹⁰. Fakat bu denli adaletli ve başarılı bir hükümdar için dini inançlardaki farklılıklar bahane edildi. Sultan Şemseddîn’in Sünnî İslâm inancını benimsemesi hasebiyle daha önce de bahsettiğimiz üzere Sünnî İslâm’a karşı olan Karmatîler’in suikastına maruz kaldı. Sultan Şemseddîn İltutmuş yine de sultanlığının kapılarını farklı din ve mezhepte bulunanlara açmakta tereddüt etmedi. Problemlerin yaşanmaması elbette ki mümkün değildir. Sultan, Şîîlerin Sünnî mezhebinden olanlara sergiledikleri davranışlara ve ayrıca şahsına karşı yapılan suikaste seyirci kalmasa da genel bağlamda sükûneti sağlamaya çalışmıştır.

Kutbeddîn Aybeg devrinde Hindistan’a göçler olsa da Şemseddîn İltutmuş döneminde bunun sayıca çok daha fazla olmasında etkili olan en önemli etken Cengiz Hân ve Moğol ordusunun yarattığı büyük tahrip dalgaları oldu. Cengiz Hân’ın istilasını sebebiyle Türkistan, İran, Afganistan tebaasından kişiler kendileri için güvenilir bir sığınma yeri olan Hindistan’a

⁵⁰⁶ Nizamüddin Ahmad, I, 1927:71-72.

⁵⁰⁷ Begum, 1976:122-123.

⁵⁰⁸ K. A. Nizami, 1961:117, 120. Ayrıca Nizâmeddîn Evliyâ için bk. Özcan, 2007:179-180.

⁵⁰⁹ A. Ahmed, 1995:187-188.

⁵¹⁰ Begum, 1976:125-126.

göç ettiler⁵¹¹. Daha önce de belirttiğimiz üzere Cengiz Hân istilasından kaçan Emir Rûhânî Buhara'dan göç etmiş idi. Şair ve filozof Rûhânî çalışmalarını Delhi'de devam ettirerek, sultanın şan, şöhrat ve onuruna gazeller yazmıştır⁵¹². Ayrıca Kadı Hamidüddîn Nagori de Delhi'ye geldikten sonra halifelik makamına geçti. Bu dönemde yine Delhi'ye gelen vali yardımcısı Seyyid Nureddîn Mübarek, Sultan Şemseddîn tarafından Şeyhülislâmlığa atandı. Hindistan'daki düzenden sorumlu olacak Şeyh Bahâeddîn Zekeriyâ da Multân'a yerleştirildi⁵¹³. Rivayet edilir ki; Şemseddîn İltutmuş'un köle olarak Bağdat'ta bulunduğu esnada kendisine hükümdarlık bahşedileceğini dile getiren Kadı Hamidüddîn Nagori, sultan ile bulunduğu bir esnada geçmişte yaşadıkları bu hadiseyi anlatmıştır. Sultan Şemseddîn İltutmuş olayı anımsadıktan sonra beraber hangâha gitmişler ve orada akşam yemeğinin akabinde manevi sohbetlerine devam etmişlerdir⁵¹⁴.

Ünlü hadis âlimlerinden biri olan el-Sagani Bağdat'tan Delhi'ye geldi. Bu hadis âliminin yazdıkları Delhi'de din dersleri müfredatında kullanılmaya başlandı. *Tabakât-ı Nâsirî* müellifi Minhâc Sirâc Cûzcânî de yine Kurasan'dan Delhi'ye göç eden bilginlerdendir⁵¹⁵. Sultan Şemseddîn İltutmuş, Cûzcânî'yi Delhi'de en yüksek hukuki ve dini müesseselerin başına getirdi. Bundan sonra bütün devlet görevlileri Cûzcânî'nin düzenli olarak verdiği derslere katıldı. Hindistan ve Afganistan'da meydana gelen olaylar açısından birincil kaynak olan *Tabakât-ı Nâsirî* adlı eserini Eylül 1260 senesinde tamamladıktan sonra Sultan Nâsireddîn Mahmûd'a sunmuştur⁵¹⁶. İslâm âlimi, filozof, mutasavvıf İmâm Gazzâlî'nin dini ilimlere dair eseri *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Sultan Şemseddîn'in isteği üzerine Muhammed Câcermî tarafından Farsça'dan çevrilmiş ve sultana ithaf edilmiştir⁵¹⁷. Yine İmâm Gazzâlî'nin *Kimyâ-yı Saâdet* adlı eseri Hindistan'da Şeyh Hamidüddîn Nagori ve Şeyh Nizâmeddîn Evliyâ tarafından ilgi odağı olmuştur ve bu eserlerden daima alıntılar okumuştur. Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminin himayesi ve hoşgörüsü bakımından değerlendirilecek bir başka husus da Hindistan'daki Türk-İslâm yaşam biçimidir. Her kademedен insana kapılarını açarak ve refahı en üst düzeyde sağlayan Sultan Şemseddîn İltutmuş sayesinde ilmi faaliyetlerin had safhada olduğuna tanık olmaktadır. Hindistan yaşam biçimi üzerine ifade edilen görüşlerden biri de Hintli Müslümanların yabancılar tarafından kolaylıkla ayırt edilebildiği yönündedir. Neredeyse bir asır sonra Hindistan'dan Şam'a giderek İbn Teymiyye

⁵¹¹ Sabır, 2008:177.

⁵¹² Nizamüddin Ahmad, I, 1927:67; Qureshi, 1942:169.

⁵¹³ K. S. Lal, 1973:110; Hussain, 2002:67.

⁵¹⁴ K. A. Nizami, 1961:303.

⁵¹⁵ Welch vd., 2002:16-17.

⁵¹⁶ Ansari, 1993:98-99.

⁵¹⁷ Ansari, 2000:159; Kortel, 2017:163.

ile münakaşaya giren Şeyh Seyfeddîn'in bariz şekilde Hint aksanıyla konuştuğu öne sürülmektedir⁵¹⁸.

Onuncu yüzyılda Hindistan, Müslümanların İslâm dünyasının her yerinden toplandığı önemli bir İslâm ülkesi konumuna sahip oldu. Dolayısıyla eğitim de genel olarak diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi yani teolojik müfredata dayanmaktaydı. Hint coğrafyasına İslâm dinini getiren Sultan Gazneli Mahmûd'un ektiği tohumlar akabinde Gûrlular tarafından devam ettirildi. İslâm dininin öğretilmesi ve öğrenilmesi esas kaide olması bakımından Delhi Türk sultanları için de büyük önem taşımaktaydı. Sultan Kutbeddîn Aybeg döneminde kitlelere verilen din eğitiminde camiler ön plandaydı⁵¹⁹. İlme olan büyük hizmetleri göz ardı edilemeyecek Sultan Şemseddîn İltutmuş eğitime oldukça önem veren sultanlardan biriydi. Dolayısıyla eğitimin daha da yaygınlaşması ve kolay erişilebilir olması bakımından medreseler açtırmaya karar verdi. Başta Delhi ve Bedâûn'da olmak üzere birçok medrese yaptırdı. Büyük oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın ölümü ile adına Delhi'de *Medrese-i Nâsiriyye* yaptırıldı⁵²⁰. Bu medreseye bir süreliğine Minhâc-ı Sirâc müdürlük yaptı ve medrese için yapılan bağışların da denetleyicisi oldu⁵²¹. Sultan Raziyye döneminde de Nâsiriyye medresesinin müdürlüğü ve bağışların yöneticiliği yine Minhâc Sirâc'a devredildi. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ayrıca efendisi Sultan Muizzeddîn Muhammed adına *Muizzî Medresesi*'ni inşa ettirdiği kaydedilmektedir. Bu medresede geleneksel bilimler ve rasyonel bilimler konusunda yetkin isimlerden ünlü âlim Mevlana Bedreddîn İshak'ın öğretmenlik yaptığı aktarılmaktadır. Bazı görüşler bu medresenin Sultan Kutbeddîn Aybeg döneminde inşa edildiğini savurken öte yandan bazı görüşler de Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Bedâûn'da aynı adı taşıyan başka bir medrese olan Muizzî Medresesi'ni inşa ettiği öne sürülmektedir⁵²². Muizzî ve Nâsiriyye medreselerinde Arapça, hadis, fıkıh, edebiyat, mantık, kelâm ve tasavvuf gibi ders müfredatlarını içermekteydi⁵²³. Yine bu dönemde yapılan önemli medreselerden bir diğeri de Fîrûzî medresesidir⁵²⁴.

İslâmi bilimlerin öğretildiği ve özellikle Kur'an-ı Kerim'in öğretilmesi mahallelerde bulunan camilerde, medreselerde, hangâhlarda sağlanmaktaydı. Camiler İslâm cemaatlerinin toplandığı yer olması dışında nitelikli eğitim kurumları arasında yer almaktaydı⁵²⁵. Eğitimde temel amaç, Müslüman kesimin ahlaki ve maddi gelişimleri için gerekli olan maneviyatla

⁵¹⁸ K. A. Nizami, 1985:229, 11.

⁵¹⁹ Hossain, 2020:52-53.

⁵²⁰ Kortel, 2017:163-164.

⁵²¹ Jaffar, 2009:41-42.

⁵²² Sabır, 2008:175-176.

⁵²³ Lapidus, I, 2002:602.

⁵²⁴ Birişik, 2003:333.

⁵²⁵ Sabır, 2008:76.

donatmaya yardımcı olmaktı. Çalışmanın temelinde elbette ki dini ve dinin gereklerini öğretmek yer alıyordu. Fakat yalnızca dini derslerle sınırlı kalmayarak diğer eğitim dallarında da dersler mevcuttu⁵²⁶. Eğitimleri yerine getiren dini sınıfın üyeleri çoğunlukla göçmenlerden oluşmaktaydı. Ulemânın birçoğu medrese, kolej ve camilerde hizmet veren, devlet tarafından atanan memurlar idi. Bunlar devletten maaş alıyordu ve ayrıca toplumda saygın bir statüye sahip kişilerdi. Ayrıcalıklı sınıflardan birini oluşturan Ulemâ sınıfı Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından da saygı ile karşılanırdı. Saygın statüye sahip bir diğer grup ise Seyyidlerdi. Bunlarda ulemâ grubu gibi göçmenleri barındırıyordu. Bu dini ve seçkin sınıfların devlete olan katkıları oldukça etkiliydi⁵²⁷. Nitekim ulemâdan sufiler, oturumlar düzenleyerek halk tarafından sorulan sorulara cevap vermişlerdir. Böylece Kur'an, Hadis, Fıkıh hakkında önemli bilgilerin yayılmasında etkili oldular. Bu bağlamda Şeyh Bahâeddîn Zekeriyâ, Şeyh Nizâmeddîn Evliyâ, Seyyid Buhârî, Hâce Hüseyin Nagori gibi sufilerin halka açık toplantıları oldukça önemliydi⁵²⁸. Genel olarak Delhi Türk Sultanlığı'nın Hint coğrafyasında kurulması Hindistan tarihinde köklü değişikliklerin yaşanmasına sebep olmuştur. İki farklı medeniyet karşı karşıya gelmiş ve birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Özellikle İslâm dininin Hint coğrafyasında yayılması da Delhi Türk Sultanlığı'nın Müslüman dünyasına açılan kapısı oldu⁵²⁹.

Sanat ve edebiyata değer veren Sultan Şemseddîn İltutmuş için oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh sağlığında babasını övdüğü elli üç beyitten oluşan bir şiir yazmıştır. Bu durumdan oldukça memnun olan sultan elli üç bin tengeyi oğluna bağışladı⁵³⁰. Çocuklarının eğitimine önem veren Sultan Şemseddîn İltutmuş onların iyi bir eğitim almaları için elinden geleni yapmıştır. Nitekim Kur'an ve hat eğitiminde başarılı olan en küçük oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh, yazdığı Mushafları satarak geçimini sağladı. İbn Battûta, Kadı Kemâleddîn Burhân tarafından kendisine gösterilen Mushaf'ı çok beğenmiştir⁵³¹. Bedâûn bölgesinin valiliğine getirilen oğlu Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın vezirliğine tayin edilen Aynülmülk Hüseyin Aşari ile yakın ilişkilerde bulunan Fîrûz Şâh da bu sayede bilim ve edebiyata derin ilgi duymaya başladı. Ayrıca şiir ve akademik faaliyetlerle yakından ilgilenmekteydi⁵³². Babasının bilime, sanata ve edebiyata olan katkıları ve sevgisi evlatlarına da sirayet etmiş idi. Bu sebeple Sultan İltutmuş'un bütün evlatları bilime, sanata ve edebiyata oldukça değer vermektelerdi. Yine bu sebeple Rükneddîn Fîrûz Şâh, ünlü İslâm âlimi İmâm Fahreddîn er-

⁵²⁶ Jaffar, 2009:27-28.

⁵²⁷ Kiran, 2008:172.

⁵²⁸ Sabır, 2008:94.

⁵²⁹ Bokuleva vd., 2012:442.

⁵³⁰ Begum, 1976:126-127.

⁵³¹ İbn Battûta, II, 2000:624; Kortel, 2017:164.

⁵³² Daha detaylı bilgi için bk. Sabır, 2008:182-183.

Râzî'nin *Sırrü'l-mektûm* adlı astroloji dalıyla ilgili eserinin Farsça'ya çevrilmesini sağlamıştır⁵³³. Devlet yönetme kabiliyetinin yanı sıra iyi bir tahsil görmüş Sultan Raziyye, babası gibi bilgin ve edebiyatçıların hamisi idi. İyi bir şair olarak yetişen kızı Sultan Raziyye de babası için şiirler yazmıştır. Sultan Şemseddîn İltutmuş kızı Raziyye'ye "Gözümün nuru, yeni bir şiirin yok mu? Bana oku" diyerek hem sanat ve edebiyata düşkünlüğünü hem de bu alandan yalnızca oğullarını değil kızını da teşvik ettiğine tanık olmaktadır⁵³⁴. Raziyye Sultan "şîrîn-i dihlevî" ve "şîrîn-i gûrî" mahlasları ile şiirler yazmıştır⁵³⁵. Rivayet edilir ki; Nasırî adlı bir şair Delhi'ye gelerek Şeyh Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî'nin yanına varır. Şeyh'e "Sultan Şemseddîn'e kaside yazdım. Lütfen sultandan cömert bir ödül almam için ricada bulun." der. Şeyh Kâkî, Nasırî'ye hiç tereddüt etmemesini ve bolca ödüllendirileceğini bildirir. Sultan Şemseddîn'in huzuruna çıkan Nasırî yazmış olduğu 35 beyitin her bir çifti için bin tenge almıştır. Nasırî almış olduğu ödülün yarısını Şeyk Kâkî'ye getirerek yoksullara dağıtılması ricasında bulursa da Şeyh bu miktarı kabul etmemektedir⁵³⁶. Görüldüğü üzere Sultan Şemseddîn İltutmuş ilim, sanat, kültür, edebiyatla uğraşan her kim varsa cömert davranmış ve sanatı teşvik etmiştir. Sanatla uğraşan kimselerin Delhi'ye gelerek sultanın huzuruna çıkması da Sultan Şemseddîn'in bir kez daha hoşgörüsünü ve himayesini kanıtlamaktadır. Delhi'nin ilim, kültür, sanat, edebiyat bağlamındaki bu kayda değer gelişimi ve himayesi neticesinde "ikinci Bağdat" olarak da anılmaktadır⁵³⁷. On üçüncü yüzyılda genel bağlamda eğitim ve eğitim kurumları üzerine başarılı adımlar atılmıştır. Mektebler, medreseler, yükseköğrenim kurumları, kolejler gibi pek çok yapılar inşa edilmiştir. Başta Delhi olmak üzere sultanlığın farklı bölgelerinde eğitim kurumları inşa edilerek sultanlığa büyük zenginlikler kazandırmıştır. Mimariye verilen önem bakımından sanat dallarından özellikle mimari ve kaligrafi üzerine eğitimler desteklenmiştir. Böylelikle Delhi doğudaki Müslüman öğreniminin en büyük merkezi oldu. Özellikle Kutbeddîn Aybeg, Şemseddîn İltutmuş ve Gıyâseddîn Balaban başta cami ve medreseler olmak üzere birçok değerli yapıyı Hint coğrafyasına kazandırmışlardır⁵³⁸.

Delhi saltanatı esasında Moğol felaketinden sonra eğitim alanında doğuda İslâm kültürü ve öğreniminden geriye kalan her şeyin koruyucusu rolüne büründü. Yani Hindistan'daki bu Müslüman sultanlık insanlığın ilerlemesinin öncüsü oldu. Bu sebeple sadece din bazında kalmayıp her anlamda ilerlemeler meydana geldi. Yine medreselerin bu

⁵³³ Kortel, 2017:164.

⁵³⁴ Detaylı bilgi için bk. Şahin, 2018:367-368.

⁵³⁵ Tomar, 2007:387.

⁵³⁶ K. A. Nizami, 1961:213.

⁵³⁷ Nayak, 34.

⁵³⁸ Srivastava, 1966:139; Sabır, 2008:71.

denli açılması her alanda iyi bir eğitim sağlamak amacı taşımaktaydı. Nitekim büyük bağışlardan sağlanan gelir kaynakları sayesinde öğrencilerden herhangi bir ücret talep edilmezdi⁵³⁹. Moğol tahribatının sığınağı olan Hindistan için “Şemsî ırkının vesayetinin gölgesi, İltutmuş hânedânının koruması ile İslâm halkının odağı ve din sahiplerinin yörüngesi oldu.”⁵⁴⁰ görüşü Sultan Şemseddîn İltutmuş egemenliğinde Hindistan’ın müreffeh ortamını vurgulamaktadır. Sultan Şemseddîn dönemi için ayrıca şu görüşler belirtilmektedir:

Dünyanın çeşitli yerlerinden insanlar bu dindar hükümdarın sınırsız hibe ve mühimmat sağlamasından dolayı bu şehre gelerek dinlenme ve faaliyetlerini rahatlıkla yerine getirmek üzere akın ediyor. Moğolların yarattığı tahrip dalgalarından kaçan sığınmacılar için ülkesinin başkentini onlara sığınak, dinlenme yeri, güvenlik merkezi haline getirdi.⁵⁴¹

İsâmî’nin *Fütûhu’s-selâtîn* adlı eserinden aktaran İqbal Sabır; bazen Kurasan ve Çin ülkesinden uzmanlar, bazen Buhara kökenli akademisyenler, şehrin adanmışları ve kulları, Yunanistan’dan filozoflar ve Rum’dan doktorlar ve her bölgeden aydınların mum ışığına yaklaşan kelebekler gibi Delhi’de toplandıklarını ve İltutmuş’un evinin (Delhi) tüm bu insanlara tamamen koruma sağladığını belirtmektedir⁵⁴². Moğol istilasından kaçarak Delhi’ye sığınan dini şahsiyetler ve bilginlerin devletin kültürüne sağladıkları fayda göz ardı edilemez. Bu sayede Hint coğrafyasında Müslüman kültürü, yaşayışı ve eğitime katkıları olası ölçüde arttı⁵⁴³.

Şehzadelerinin eğitime önem veren Sultan Şemseddîn İltutmuş, küçük yaşlardan itibaren ordu sevk etmeyi, savaş âdâbı, silah kullanma taktikleri, dövüşme, hükümdarlık âdâbı gibi çeşitli konularda bilgi edinmeleri için ergenlik çağına vardıklarında devlet ve ülke idaresini bizzat sahada görmeleri niyetiyle eyaletlere vali olarak tayin edilmişlerdi. Sözgelisi, Melik Nâsireddîn Mahmûd Şâh Lâhor’a tayin edilmiş, Melik Rükneddîn Fîrûz Şâh da Bedâûn’a gönderilmişti⁵⁴⁴. Devlet idaresiyle ilgili bilgilerin öğretilmesinin yanı sıra şehzadelerin eğitimi için ayrıca nedîmler görevlendirilmişti. Görevli nedîmler şehzadelere siyâsetnâme ve nasîhatnâme anlamındaki pendnâmelerden bilgiler aktarmaktaydılar. Nitekim Sultan Şemseddîn İltutmuş devri nedîmlerinden biri olan Hâce Tâceddîn Buhârî, Sultan Balaban’ın oğullarının eğitimiyle ilgilenmiş ve devrin önemli eserlerinden değerli bilgiler aktarmışlardır⁵⁴⁵.

⁵³⁹ Qureshi, 1942:168.

⁵⁴⁰ Cûzcânî, II, 1970:876-879.

⁵⁴¹ Habib ve Nizami, 1970:223-224.

⁵⁴² Sabır, 2008:182.

⁵⁴³ Bosworth, 2005:395.

⁵⁴⁴ Hasan Nizâmî, 1869:241; Kortel, 2006:189-190.

⁵⁴⁵ Kortel, 2006:166.

Sonuç olarak efendilerinden Muizzeddîn Muhammed sürekli olarak Orta Asya siyaseti ile uğraşmak zorunda kaldı. Kutbeddîn Aybeg ise kısa süre içinde gerekli düzenlemeleri yerine getiremedi. Bu sebeple efendileri Hindistan için uygun bir yönetim şekli organize edecek zaman bulamaz iken Sultan Şemseddîn İltutmuş, Delhi'nin idari yapısına şekil ve içerik belirleyerek özellikle üç önemli organ belirledi. Hâkimiyet sınırları için gerekli tüm düzenlemeleri gerçekleştiren sultan temelde üç durum üzerinde yoğunlaştı. Bunlar; ordu, para birimi ve iktâ sistemi idi. Sultan belirlediği bu üç önemli organı organize ederek tam bağımsız bir yönetim biçimi oluşturmuş oldu⁵⁴⁶.

2.4.1. İktâ Sistemi

Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde idari düzenlemeler arasında önemli bir yere sahip olan iktâ, devlet yöneticisi veya görevlendirdiği kişi tarafından özellikle arazi olmak kaydıyla maden ocağı ve bu gibi tabii kaynakların mülkiyet, işletme ya da faydalanma gibi hak ve imtiyazların uygun görülen kimselere tahsis edilmesidir. Herhangi bir kişiye tahsis edilen arazi veya gelir iktâ olarak tanımlanmaktadır. İslâm devletlerinin politik ve ekonomik kurumlarının gelişiminde oldukça etkili rol oynayan iktâ, devlete hizmet etme karşılığında bir ödül olarak varlığını sürdürmüştür. İktâ tarihi ve işlenişi çok eskilere dayanmakta beraber Hindistan'daki Türk devletleri de makam ve rütbelere göre yapılan hizmet karşılığında iktâlar vermektedir. Zamanla işleyişi daha düzenli hale gelen iktâ, Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde Hint toplumunun feodal düzenini tasfiye etmek ve özellikle sultanlıktan daha uzakta olan bölgeleri bir merkeze bağlamak amacıyla araç olarak kullanılmaya başlandı⁵⁴⁷. Böylelikle ulaşım ve iletişimin zor sağlandığı mesafelerde yaşanacak zorlukların önüne geçilmiş ve ayrıca fethedilen yeni yerlerin de gelir tahsilatı iktâlar sayesinde sağlanmış oluyordu. Hindû feodal yöneticilerinin sebep olduğu sorunlar en az düzeye indirilerek hukuk ve düzenin sağlanmasında iktâ tüm ihtiyaçları karşılamış ve sorunlara çözüm olmuştur⁵⁴⁸. Özellikle Hint coğrafyasında Müslüman Türklerin hâkimiyeti ele alması ve Racput devletçiklerinin feodal düzeninin sarsılması iktâlar sayesinde oldu. Bu durum büyüme aşamasında olan Delhi sultanlığı için avantaj sağladı. İktâların Türk askerlere, melik ve emirlere verilmesi daha önce var olan Racput düzeni karşısında iyi bir idare ve kontrol mekanizması haline geldi. Böylelikle sultanlığı iyi bir şekilde entegre etmek için etkili bir organ olduğu açıktır⁵⁴⁹.

⁵⁴⁶ Habib ve Nizami, 1970:226.

⁵⁴⁷ Habib ve Nizami, 1970:226-227; Demirci, 2000:43-45.

⁵⁴⁸ Habib ve Nizami, 1970:227.

⁵⁴⁹ K. A. Nizami, 1985:87-88.

Bağımsız Delhi Türk Sultanlığı kurulduğunda iktâ sistemi Kuzey Hindistan'da oldukça yaygın bir şekilde işlemektedir. Nitekim Sultan Şemseddîn İltutmuş, Kutbeddîn Aybeg'in melikliğini yaptığı zamanlarda Beren kenti iktâ olarak tahsis edilmişti⁵⁵⁰. Delhi'ye yakın olan Beren kenti önemli iktâlardan biriydi. Bu sebeple sürekli olarak valilere ve hatta neredeyse tüm Türk meliklere iktâ olarak verildi⁵⁵¹. Bunun yanı sıra Gvâlyor'un fethinden sonra Aybeg buranın iktâsını da Şemseddîn İltutmuş'a devretti⁵⁵². Emir ve meliklerine iktâ olarak toprak parçaları vermek yerine daha büyük iktâlar olarak adlandırılan vilayetlerin idari sorumluluğu verildi. Vilayeti iktâ alan görevli kişi burada yasa ve düzeni sağlamak, acil durumlarda merkezden destek almak veya merkezi desteklemek üzere hareket etmekteydi. Fethedilen bölgeleri kontrol altında tutmak niyetinde olan sultan tarafından Türk emir ve meliklerine büyük oranda iktâlar verilmekteydi. Fakat atanan şahısların bulundukları bölgede feodal bir düzen oluşturmalarını isteyemeyen ve derebeyi gibi hareket etmelerinin önüne geçmek için de atanan kişilerin sürekli olarak yerleri değiştiriliyordu. Yani büyük iktâ olarak adlandırılan vilayetlere atanma işi esasında idari sorumlulukları yerine getirme amacı taşımaktaydı⁵⁵³. Delhi Türk Sultanlığı'nda iktâ verilen kimselere *mukta* veya *iktâdâr* adı verilmekteydi. İktâ sahipleri vergileri toplar ve kendi payları olan maaş ve masrafları ayırdıktan sonra geri kalanlar hazineye gönderiliyordu. İktâ sahibi memurlar görevlendirildikleri bölgede ikamet ettiklerinden dolayı onları denetlemek bazen zor oluyordu. Sultan iktâdârlarının yerlerini sıklıkla değiştiriyor olsa da ayrıca onları denetlemek üzere bulundukları bölgelere casuslar veya istihbarat memurları da gönderilmekteydi. Böylelikle bölgeler sürekli denetlenmekte olup, görevi suiistimal edenlere derhal cezalar uygulanmaktaydı⁵⁵⁴. Kalıtsal iktâ ilkesini reddeden sultanlar merkezden terfileri, transferleri ve kötüye kullanmaları sürekli olarak takip ettilerse de zamanla çeşitli aşamalardan geçen iktâ sisteminde aksi durumların yaşanılması da kaçınılmaz oldu⁵⁵⁵. Muktaların mali konularda serbest bir şekilde hareket edip, görevi kötüye kullanmamaları ve hazineye aktarılması gereken vergilerin miktarını denetlemek üzere hesapları düzenli bir şekilde kontrol eden Dîvân-ı Vezâret birimi de mevcuttu⁵⁵⁶. Sürekli olarak yer değiştirmeye zorlanan iktâdârların hükümdarın gerekli gördüğü zamanlarda askeri yardımda bulunması gerekmekteydi. Fakat Delhi Sultanlığı'nın erken dönemlerinde iktâ sahiplerinin ne kadar asker bulundurması gerektiği ya da hazineye göndermesi gereken vergi miktarı hakkında yeterli bilgiler

⁵⁵⁰ Jackson, 1999:24.

⁵⁵¹ Wink, 1997:225.

⁵⁵² Begum, 1976:99.

⁵⁵³ Habib ve Nizami, 1970:227.

⁵⁵⁴ Kortel, 2006:331.

⁵⁵⁵ K. A. Nizami, 1985:88.

⁵⁵⁶ K. A. Nizami, 1961:130.

bulunmamaktadır. Büyük iktâ sahipleri atandıkları yerde küçük iktâlara seçtiği kişileri tayin etme yetkisini elinde bulunduruyordu. Gerekli askeri birlikler de bu şekilde sağlanıyordu⁵⁵⁷. Bu işleyişin yaygın olarak iktâ sahibinin atandığı yeri kirasız bir hibe olarak görmesi sonucunda bulunduğu yerde kendine ait küçük bir ordu oluşturmasını sağladı ve ayrıca hükümete her yıl belirli bir miktarda haraç ödenmekteydi. Bu ödeme altın, gümüş, atlar, filler veya değerli eşyalarla karşılandığı anlaşılmaktadır. Sistemin işleyişinde ayni ve nakdi ödemeler mevcuttu⁵⁵⁸.

Düâb⁵⁵⁹ bölgesinin ekonomik açıdan verimli olduğunu ilk fark eden Sultan Şemseddîn İltutmuş oldu. Bu sebeple bölgeye iki bin Türk askeri yerleştirerek Kuzey Hindistan'ın en müreffeh bölgelerinden birinin mali ve idari kontrolünü sağladı⁵⁶⁰. Ayrıca Sultan Şemseddîn, Doğu Pencâb'ta Teberhinde ve Düâb bölgelerindeki köyleri *hâlisâ* adı verilen ve tasarruf hakkı doğrudan sultana ait olan toprak parçalarına ayırdı. Ordusunda yer alan iki bin süvarinin maaşları bu hâlisâ köylerinden karşılanmakta idi. Bu sistemle askerlere tahsis edilen araziler iktâ statüsündeydi. Hâlisâ arazilerinin idarelerinden sorumlu şahne memurları bulunmaktaydı. Sultan Şemseddîn döneminde bu görevden sorumlu olarak Teberhinde'ye Melik İhtiyâreddîn Karakuş Hân tayin edildi⁵⁶¹. Hâlisâlarını büyötmeye çalışan sultanlar Düâb'ın bazı bölümleri de dâhil olmak üzere çevresini de kapsayan bu geniş alanı hâlisâları olarak kullanıyorlardı. Sultan Şemseddîn İltutmuş, merkez ordusunun yaklaşık olarak iki bin, üç bin süvarisine iktâ adı verilen köyleri de atadı⁵⁶². Neticede Sultan Şemseddîn'in neredeyse bütün emir ve melikleri iktâ sahibi olmuşlardır. Sultan Gıyâseddîn Balaban hükümdarlığı esnasında Sultan Şemseddîn zamanından kalma ve Şemsî iktâdâr olarak adlandırılan yaklaşık iki bin askere tahsis edilen görevler hakkından rapor almaya başladı⁵⁶³. Sultan Şemseddîn İltutmuş hükümdarlığında Düâb bölgesinde askerlere verilen iktâlar ondan sonra başa geçenler tarafından denetlenmemiş ve yaşamını yitiren iktâdârların vergileri hazineye teslim edilmemişti. Durumu fark eden Sultan Balaban gerekli kontrollerin yapılmasını ve sistemin derhal yeniden düzene oturtulması adına gerekli işlemleri başlattı⁵⁶⁴. Tüm detayları içeren bir liste çıkarılmasını isteyen Sultan Gıyâseddîn Balaban, Şemseddîn İltutmuş döneminde ordusundan yaklaşık iki bin atlısının Düâb'da köyler aldığını fark etti. Bu organın

⁵⁵⁷ İ. Habib, 1982:69.

⁵⁵⁸ Mehta, 1979:284.

⁵⁵⁹ Farsça'dan gelen bu sözcük, iki nehir arasında kalan toprak, bölge demektir. Ganj ve Cemne (Yamuna) nehirlerinin arasında kalan bölgeyi ifade etmektedir.

⁵⁶⁰ Habib ve Nizami, 1970:227.

⁵⁶¹ Cûzcânî, II, 1970:746; Kortel, 2006:329-330.

⁵⁶² İ. Habib, 1982:69.

⁵⁶³ Moreland, 1929:27.

⁵⁶⁴ Kortel, 2006:331-332.

kuruluşundan bu yana otuz ya da kırk sene geçmiş bulunmaktaydı. Haliyle iktâ sahiplerinin çoğu yaşlanmış, birçoğu ölmüş ve oğulları babalarından kalan yerleri miras olarak hibe almışlardı. Bu kişiler kendilerini mülk sahibi olarak adlandırmış ve Sultan Gıyâseddîn Balaban'a arazilerinin Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından ücretsiz olarak hediye aldıklarını iddia etmişlerdir. Sultan Gıyâseddîn Balaban durumu görevli memurlarla istişare ettikten sonra gerekli kararı uygulamıştır⁵⁶⁵.

“Türkistan Prensi veya Şehzadesi”⁵⁶⁶ olarak adlandırılan Melik Alâeddîn Canî, 1230-31 Leknevî zaferinin akabinde bölge iktâ olarak sultan tarafından kendisine verildi⁵⁶⁷. Vilayetlere tayin edilen ve bölgenin idaresi eline geçen meliklerden biri de Nusreddîn Taysî'dir. Gvâlyor Kalesi'nin fethinden sonra Sultan Şemseddîn Sultankot ve Bayana iktâlarını Melik Taysî'ye devretti⁵⁶⁸. Fetihlerde Türklere doğunun kapılarını açan önemli merkezlerden biri olan Kol eyaleti Sultan Şemseddîn tarafından Vezir Cüneydî'ye iktâ olarak verildi. Sultan Şemseddîn İltutmuş saltanatında meydana gelen çeşitli yazıtlardan biri de Hansi eyaletinde bir mescit üzerinde yazılıdır. Bu eyaletin 1226 senesine değin sultanın büyük oğlunun ilk iktâsı olarak kayıtlara geçmektedir⁵⁶⁹. Atandıkları bölgelerde yerleri sürekli olarak değişen melikler hareket halinde idi. Bihâr bölgesinin iktâsını elinde tutan Melik İzzeddîn Tuğrul Togan Hân, Melik Yağan Tut öldüğünde Leknevî bölgesinin iktâsına tayin edildi. Hem Bihâr hem de Leknevî iktâlarını idare eden Togan Hân, bulunduğu coğrafyanın konumu Sultan Şemseddîn'in vefatından sonra kendisine bağımsızlık kazandırdı ve daha sonra bir takım problemlerle uğraşmak zorunda kaldı⁵⁷⁰. 1225 ve 1230'da Sultan Şemseddîn İltutmuş, 1280-81'de Sultan Gıyâseddîn Balaban Leknevî'ye seferler düzenledi ve Bihâr'ı ayrı bir iktâ merkezi yapmak üzere düzenlemeler yapmış olsalar da bu durum fazla uzun sürmedi. Nitekim bazı Türk köleler Bihâr aracılığıyla Leknevî tahtına oturmakta tereddüt etmediler. İktâ olarak verilen yerlerden bir diğeri de Eved'tir. Burayı askeri operasyonları için bir üs olarak kullanan ilk hükümdar Muhammed Bahtiyâr Halacî oldu. Akabinde Eved ve Benâres'i kontrol altına alan Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde iktâ olarak kaldı⁵⁷¹. İktâlar yalnızca yeni fethedilen yerler ya da vilayetlerle sınırlı değildi elbette. Bunların yanı sıra kaleler de bu duruma dâhildi. Gvâlyor Kalesi sürekli olarak bir emirin veya askeri bir subayın iktâ merkezi durumundaydı. Sürekli olarak vurgulamak istediğimiz durumu kalelerde de görmekteyiz.

⁵⁶⁵ Ziyâeddîn Berenî, 1871:107-108.

⁵⁶⁶ Cûzcânî, I, 1970:594, dipnot:1; Cûzcânî, II, 1970:731, dipnot:9.

⁵⁶⁷ Jackson, 1999:42.

⁵⁶⁸ Cûzcânî, II, 1970:732.

⁵⁶⁹ Wink, 1997:226; ayrıca bk. 229.

⁵⁷⁰ Cûzcânî, II, 1970:736; Jackson, 1999:91.

⁵⁷¹ Wink, 1997:257; ayrıca bk. 249.

Sultan İltutmuş, sorunsuz bir işleyiş haline getirdiği iktâlarda emir veya askeri görevlilerin mesleğine karşı sorumluluk ve bilinç oluşturmaya yönelik davranmaktaydı⁵⁷².

XIII. ve XIV. yüzyıllarda askerlere verilen maaşlar değişiklik gösterdi. Ödemeler bazen arazi hibeleri ile yapılırken bazen de nakit olarak yerine getirilmekteydi. Bu ödeme şekilleri dönemin politik ve ekonomik durumundan kaynaklanmaktaydı. Bu anlamda Sultan Şemseddîn, maaş bağlamak yerine asker ve subaylarına iktâlar atamayı uygun görmekteydi⁵⁷³. Sultan Şemseddîn hükümdarlığında büyük oranda iktâların dağıtılması genel anlamda ciddi sorunlar oluşturmamıştı. Hatta bu durum devleti daha iyi bir teşkilat üzerine kurmaya çalışan sultan için çözüm niteliğindeydi. Fakat Sultan Şemseddîn'den sonraki hükümdarlıklarda iktâ sistemi bozulmaya yüz tuttu ve iktâdârlar merkezi otoriteye karşı bir tutum sergilemeye başladılar. Başlarda merkezileşme sürecini hızlandırmak için benimsenen iktâ sistemi artık siyasi otoriteyi parçalama ve yerinden etme eğilimi içerisindeydi⁵⁷⁴. Tesis edilen iktâ sistemi ile böylelikle toprağa bağlı bir ordu sistemi kurulmuş oluyordu. Askeri iktâ olarak da adlandırılan bu sistem neticesinde devlet hem iktisadi ve idari yüklerden kurtulmakta hem de devlet hazinesinden herhangi bir harcama olmaksızın büyük ve düzenli bir orduya sahip olmaktaydı⁵⁷⁵.

Delhi Türk Sultanlığı'nda tarıma da oldukça fazla önem verilmekteydi. Hükümdarlar tarımı geliştirmek, teşvik etmek ve tarım için gerekli arazileri açarak daha çok verim elde etme amacı güdüyorlardı. Tarım yapılmayan araziler ıslah edilerek ziraata açılıyor ve tarım işleriyle ilgilenmek isteyenlere bu konuda yardım sağlanmaktaydı. Tarımla ilgili her türlü işlerin halledilmesi için *Emîr-i kûh* adlı memurlar görevlendirilmekteydi. Bu görevlilerin ilk sorumluluğu tarımın işleyişine yardımcı olduktan sonra ayrıca sulama kanallarının yapılması, tarım alanlarının sulanması ve ormanların gerekli bakım ve temizliği gibi durumlardan da sorumlu memurlar idi. Kaynaklarda adına rastlanan ilk *Emîr-i kûh* memuru Sultan Şemseddîn İltutmuş'un görevlendirmiş olduğu emirlerinden Melikü'l-ümerâ İftihâreddîn'dir. Sultan Şemseddîn İltutmuş, Celâleddîn Halacî ve Muhammed Tuğluk dönemlerinde tarımsal meselelerin çözümünde ve işleyişinden sorumlu olan bu memuriyet, Sultan Muhammed Tuğluk döneminde *Dîvân-ı Emîr-i kûh* adı altında ayrı bir daire olarak çalışmaya devam etti. Böylelikle Delhi Sultanlığı'nda tarımdan da vergi alınmaya başlandı ve bu durum hükümetin sorunlarına da katkıda bulundu. Bu arazilerden alınan vergiler zamanla değişmekte ve

⁵⁷² Habibullah, 242.

⁵⁷³ Athar, 1987:82.

⁵⁷⁴ K. A. Nizami, 1961:130.

⁵⁷⁵ Göksu, 2017:141.

vergilerin ödenmesi de nakit veya farklı şekillerde işlemekteydi⁵⁷⁶. Hükümdarlar hazineye iyi bir gelir sağlamak maksadıyla tarıma oldukça fazla önem vermekteydiler. Bu yüzden iyi bir gelirin toplanması ve artırılması ekime ve köylülere dayanmasından dolayı ekim yapılması ve arazilerin açılması teşvik edildi. Gerekli bazı malların düzenli tedarik edilmesi ve tahıl ticaretinde Hindûların da etkili olması sebebiyle yardım ve krediler yalnızca Müslümanlarla sınırlı kalmayarak Hindûlar için de sağlanmaktaydı⁵⁷⁷. Yine Sultan Şemseddîn İltutmuş yaptırmış olduğu gölet civarında tarımın yapılmasını teşvik etmiş ve suların çekilmesi ile buradaki arazide şeker kamışı, salatalık, kavun, karpuz, balkabağı gibi ürünler ekilmiştir⁵⁷⁸.

2.4.2. Ordu

Kuruluşundan bu yana düzenli bir orduya sahip olan Delhi Türk Sultanlığı, gerek Moğol akınları ve gerek Hindû racalıklar ile mücadele içerisinde bulunmaları düzenli ordunun ehemmiyetini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Nitekim devletin sürekliliği, fetihlerin devamlılığı ve nüfuzun sağlanması açısından önem arz eden şartlardan biri de iyi bir orduya, askeri güce sahip olmaktır. İyi bir orduya sahip olmanın yanı sıra orduyu idare etmek de oldukça önemlidir. Delhi Türk Sultanlığı'nda sultan ordunun başkumandanı (ser-leşker) olarak meydana gelebilecek her türlü durumda orduyu idare etmekteydi. Sultanın hazırda bulunmadığı esnalarda ise orduya başkumandanlık etmek üzere yerine biri tayin edilirdi. Ordu kumandanı; orduyu seferin yapılacağı yöne sevk etmek ve seferi idare etmek üzere başlıca görevleri bulunurdu⁵⁷⁹. Gazneli Devleti'nde ordu düzenli birlikler, gulâmlar, eyalet askerleri, ücretli askerler ve gönüllülerin⁵⁸⁰ oluşturduğu gibi bu durum Delhi Türk Sultanlığı'nda da devam etti. Özellikle eyalet askerlerine önem veren devlet Moğol istilalarına karşı Multân, Sâ mân e ve Dîpâlpûr eyaletlerinde askerler sürekli olarak hazır bulunmakta idi. Bir diğer önemli unsur ise gulâmlar yani kölelerdi. Gerek Gûr devleti ve gerek Delhi Türk Sultanlığı'nda gulâmlar saray ve askeri teşkilat içerisinde büyük pay sahibi idi. Nitekim yaygın olarak görülen bu sistemde devletin kurucusu da bir gulâmdı ve bir müddet gulâmların soyu ile devam etti. Sultan Şemseddîn İltutmuş da köle olarak satın alınmış, yetişmiş, askeri teşkilat içerisinde yer alarak önemli mevkilerde bulunduktan sonra hükümdar olmuştur⁵⁸¹. Doğuştan idari ve siyasi bir dehaya sahip Sultan İltutmuş, zeki ve bilgili bir kumandandı⁵⁸². Delhi Türk Sultanlığı kuvvetlerini çok iyi bir şekilde idare ederek fetihler ve mücadeleler

⁵⁷⁶ K. A. Nizami, 1985:90; Kortel, 2006:265.

⁵⁷⁷ R. Khan, 1994:415.

⁵⁷⁸ İbn Battûta, II, 2000:615 ayrıca bk. Avcıoğlu, 2010:70.

⁵⁷⁹ Kortel, 2006:291.

⁵⁸⁰ Terzi, 2007:359.

⁵⁸¹ Kortel, 2006:292-295.

⁵⁸² İbn Battûta, II, 2000:646, dipnot:6.

esnasında orduyu diri tutmayı başarmıştır. Keza askeri dehası ve stratejileri pek çok problemin üstesinden kolaylıkla gelmesini sağladı.

Yaya askerler, atlı askerler ve fillerin oluşturduğu Delhi Sultanlığı'nda⁵⁸³ ordunun omurgasını en önemli askeri sınıf olan süvari yani atlı birlikler oluşturmaktaydı. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Moğollara karşı başarılı olmasının en büyük payını atlı askerler oluşturunuyordu. Sultanın bastırdığı sikkeler üzerinde atlı askerler tasvir ediliyordu. Basılan madeni paralar üzerinde eyer biçimi, atlı koltuğu, zırhı ve dik kuyruğu gibi Türk ideallerini vurgulayan tasvirler yer almaktadır⁵⁸⁴. Süvari birliğinin ordudaki önemine değinmek adına misal, Sultan Şemseddîn ve Celâleddîn Hârizmşâh arasındaki mücadelede Sultan Şemseddîn İltutmuş'un emrinde otuz bin süvari bulunduğunu öğrenmekteyiz⁵⁸⁵. Sultan İltutmuş'un Bengal üzerindeki hâkimiyeti ardından basılan paralarda süvari sembolleri yer almaktaydı. Bu paralar üzerinde tam teçhizatlı süvarilere rastlamaktayız. Paralar üzerindeki süvari sembolleri net bir şekilde görülmektedir⁵⁸⁶. Türk ordularının atlı birlikleri aktarılırken: “yüksek bombeli eyerlere otururlar ve güçlü yuvarlak kalkanlar taşırlar. İki kılıç, bir hançer, bir Türk yayı ve çok iyi oklarla silahlandırılırlar.”⁵⁸⁷. Süvari birliğine bu denli önem veren bir Türk devleti, atların yeterli sayıda olması ve yetiştirilmesi konusunda da hassas davranmakta idi. İyi atların azlığını fark eden hükümdarlar, Sivalik, Sâmâne, Sunâm, Teberhinde ve Thânesar gibi bölgelerde at yetiştiriciliğine önem vermektedir⁵⁸⁸. Ayrıca edindiğimiz bilgilere göre savaşta kullanılan atlar zırhla kaplı idi⁵⁸⁹. Sultan Şemseddîn'e ithaf olunan *Âdâbü'l-Harb*'da binicilik üzerine bir disiplinin mevcut olması ayrıca süvariye at üzerinde kılıç, mızrak, balta, gürz, ok ve yay gibi silahların kullanımına yönelik beceri kazandırmak amacıyla eğitimlerin olduğunu kaydetmektedir⁵⁹⁰. Hindistan'daki Türk Sultanlığı ve ordularının başarısı, çevikliği ve atlı birliklerin özelliklerini ve stratejilerini aktaran Hikmet Bayur şu ifadeleri kullanmaktadır:

Türk ordularının çoğunluğu atlıdır, bunlar zırhlıdır, atları çok iyi yetişmiş ve Hindistan'daki atlardan çok üstündürler. Her erin iki savaş atı bulunmaktadır ve bunlar atlarını çok iyi yönetebildikleri için dört bir yana istedikleri gibi ok atabilmektedirler. Türk ordusu Hint yerlilerinden hem daha kuvvetli hem de daha iyi nişancıdır. Bunların savaşlardaki başarısı daha dayanıklı olmaları ve daha geç yorulmalarındandır... Başlangıçta az sayıda atlı birlik düşman ordusuna yaklaşır ve onları ok yağmuruna tutar. Düşman birlikleri üzerine geldikçe geri çekilirler ve düşman geri çekildiğinde takibi

⁵⁸³ Kortel, 2006:299.

⁵⁸⁴ Qureshi, 1942:134; Thomas, 1871:78-79.

⁵⁸⁵ Nesevî, 1934:59.

⁵⁸⁶ Paralar üzerindeki süvari sembolleri için bk. Eaton, 1993:26; ayrıca Ekler, EK 1-Paralar.

⁵⁸⁷ Qureshi, 1942:134.

⁵⁸⁸ Athar, 1987:63.

⁵⁸⁹ Qureshi, 1942:134.

⁵⁹⁰ Uyar, 2007:216.

asla bırakmazlar. Böylelikle düşman birlikleri yorulur, sinirlenir ve nizamları bozularak bozguna uğrarlar...⁵⁹¹ şeklinde devam etmektedir.

Türklerin düşmanlara karşı strateji ve taktiklerinin üstünlüğü iyi organize edilmiş süvari birliklerinden sağlanmaktaydı. İkinci en iyi taktikleri ise okçular idi. Durmadan ok yağmuruna tutan okçular mücadelelerde büyük başarıların kaynağı olmuşlardır. Nitekim Sultan Gıyâseddîn Balaban, Hintlilerin Delhi ordularına baskın gelemeyeceğini ve altı ya da yedi bin Delhi atlısının onları hezimete uğratabileceğini aktarmıştır. Bu bağlamda sikkelerde süvariler yer almış ve Hint halkı için Türkler “atın efendisi” ve “hammira” olarak adlandırılmaktaydı⁵⁹². Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde basılan paralarda Hindû versiyonu “Sri hammirah” ibaresi kullanılmaktadır⁵⁹³.

Delhi Türk Sultanlığı’nda atlar kadar büyük bir öneme sahip olan filler, sultanlar tarafından etkili bir şekilde kullanılıyordu. Savaşlardaki etkin rolleri sebebiyle fillere büyük ihtiyaç duyulmaktaydı. Nitekim fillerin büyüklükleri ve güçleri rakipleri dehşete düşürmeye yetiyordu. Düşman saflarını yarmak ve rakiplerin maneviyatını sarsmak için özellikle kullanılan fillerin bazen savaş esnasında çıkardıkları gürültü bile ortama büyük korku salmaya yetiyordu. Bu sebeple Delhi sultanları fillere çok değer veriyordu. Sultan Gıyâseddîn Balaban, tek bir filin beş yüz atlı kadar etkili olduğunu söyleyerek fillerin ne denli önemli ve etkin olduğunu bir kez daha gözler önüne sermektedir⁵⁹⁴. Filler hakkındaki görüşlerini dile getiren yazarlar: “Filler sırtında yay, ok, okçu ve diğer silahlarla donanmış üç veya dört kişiyi tutacak kaleler şeklinde hareket ediyordu. Filler o kadar iyi eğitilmişler ki savaşa dâhil oldukları andan itibaren hem atlara hem de savaşçılara saldırıyorlar.” açıklamalarıyla savaş esnasında ordusunda fil bulunan tarafın avantaj ve üstünlüğünü kanıtlamaktadır. Atlar gibi savaşa katılan filler de zırhla kaplanır ayrıca gövdelerine ve dişlerine büyük tırpanlar çekilirdi⁵⁹⁵. Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde fillerin alnına takılan zırhlar için açıklamalar şu şekildedir: “Güneşin parlayan kalkanından savaş filinin alnına Çin aynası bağlandı.” Ayna kelimesi burada savaşçıların korunmak için üzerlerine yerleştirdikleri demir parçalarına denir⁵⁹⁶. Fillerin zırhla kaplanmasıdaki amaç aşikârdır. Filin savaş alanında yara almasını engellemek üzere gerekli tüm tedbirlerin alındığını görmekteyiz. Fillere değinen İbn Fazlullah el-Ömerî: “Fillerin sırtlarına bir şehri veya kaleyi andıran kuleler konulur ve kalkan tozdan

⁵⁹¹ Detaylı bilgi için bk. Bayur, 1948:133-134.

⁵⁹² K. A. Nizami, 1961:82.

⁵⁹³ 48 gr. ağırlığındaki sikkede geçen ifade için bk. Thomas, 1871:71.

⁵⁹⁴ Athar, 1987:72; Qureshi, 1942:135-136; Kortel, 2006:303-304.

⁵⁹⁵ Qureshi, 1942:136.

⁵⁹⁶ Kansoy, 2018:1104.

göz gözü görmez olur.”⁵⁹⁷ şeklindeki açıklamasıyla fillerin savaşta önemi ve stratejiye yönelik işlevini değerlendirmiştir. Yine fillerin ordudaki önemi üzerine yapılan açıklamalar şu şekildedir: “Filin sırtı ne kadar yüksek ise değeri o kadar artmaktaydı.”, “Fil kalplere korku salar, fil yetiştirmek ve eğitmek üstünlük alâmetidir. File sahip olan savaşa da sahip olur. Dünya, galip gelenindir; ahiret, talep edenin!”⁵⁹⁸. Bazı dönemlerde Delhi Türk Sultanlığı’nda 2.000, 2.700, 3.000 gibi fazla sayıda fil bulunduğu kaydedilmektedir. Haliyle fillerin sayıları oranınca da fil bakıcıları bulunmaktaydı⁵⁹⁹. *Tâcü’l-me’âsir*’den aktaran Kansoy, Sultan Şemseddîn İltutmuş devrinde fillerin saflara yerleştirildiğini ve “Saf çektiler, sağ ve sol kanat, kalb (merkez), cenâheyn (her iki kanadın önünde) de savaş filleri ve savaş pehlivanlarını yerleştirdiler.”⁶⁰⁰ açıklaması ile savaşlar esnasında saf düzeni hakkında bilgiler edinmekteyiz.

Orduyu oluşturan bir diğer unsur ise piyade yani yaya askerler idi. Yaya askerlere pâyk (peyk) adı verilmekteydi. Çoğunlukla Hindûlardan oluşan yaya askerler, köleler, iş arayanlar ve at satın alamayanlardan oluşan birliklerdi. Bu askerlerden bazıları sultanın özel muhafızı veya saray muhafızı olarak görev yapmaktaydı⁶⁰¹. Celâleddîn Hârizmşâh ile mücadelesinde Sultan Şemseddîn İltutmuş yüz bin yaya, üç yüz fil ile üzerine yürümüş idi⁶⁰². Piyade en güvenilir ve cesur askeri birliklerdir. Ordunun öncülüğünü oluştururlar ve saldırı ile ilk karşılaşan askerlerdir. Savaş olması durumunda fillerin ön safhasında bulunarak düşman birliklerle savaşıp fillere yolu açmaya çalışırlar. Filler piyade askerlerinin arkasında bulunur ve böylece düşman saldırısında piyadelerin kaçmasının mümkün olmadığı aktarılmaktadır. Piyadelerin savaşta konumu aktarılırken şu ifadeler kullanılmaktadır; piyade askerlerinin oluşturduğu ilk sıra zırh takan ve kalkanlar ile donatılmış olduklarını, bir koruma görevi gören yay ve okluların en önde olduğunu kaydeder. İkinci sırayı ise göğüs zırhı takmış, kalkanlar, kılıçlar ve mızraklarla donatılmış piyadeler oluştururken üçüncü sırayı da kılıç, ok, büyük bıçaklar ve demir bağlarla donatılan piyadeler oluşturur. Son bölümde ise mızrak ve kılıçla donanmışlar bulunmaktadır. Bu sıraların her biri önünde neler olduğunu görebilmek adına atlılar ve diğer askerler için açık bir alan bırakmak zorundadırlar. Fakat savaş stratejisi gereğince bazı durumlarda da süvari birliklerinin veya fillerin arkasında konuşlanmaktaydılar⁶⁰³.

⁵⁹⁷ İbn Fazlullah el-Ömerî, 2014:37.

⁵⁹⁸ İbn Battûta, II, 2000:664, dipnot:4.

⁵⁹⁹ Kortel, 2006:305; Kansoy, 2018:148.

⁶⁰⁰ Kansoy, 2018:1394.

⁶⁰¹ Qureshi, 1942:137; Kortel, 2006:302.

⁶⁰² Nesevî, 1934:59.

⁶⁰³ Athar, 1987:75-76.

Savaşlarda askerlerin saf düzeni de oldukça önemliydi. Bu bağlamda İbn Battûta, askerlerin saf düzenini ayarlayan safdârların bulunduğunu kaydetmektedir⁶⁰⁴. Sultan Şemseddîn İltutmuş zamanında Türk hükümdarlar ile yaşanan iç mücadelede adı geçen safdârlar İzzeddîn Bahtiyâr, Nâsireddîn Merdân Şâh, Hazbarüddîn Ahmed Sûr ve İftihareddîn Muhammed Ömer gibi yiğit savaşçıların adı zikredilmektedir⁶⁰⁵. Savaşta ilk sırayı oluşturanlar arasında bulunan okçular özellikle ateş okları kullanmaktaydılar. Nitekim Şemseddîn İltutmuş döneminde “ateş oku” veya “ateşli ok” adı verilen yanan oklar kullanıldığı kaydedilmektedir⁶⁰⁶. Yakıcı okların kullanıldığı gibi ayrıca zehirli okların da kullanıldığını öğrenmekteyiz. Silahlara sürülen zehrin zırnık (arsenik), sülfat ve cıva gibi maddelerden yararlanıldığı düşünülmektedir. İki şekilde uygulanan bu yöntemin ilki kullanılan silahın üzerine zehrin sürülmesi iken ikinci yöntem de silahın üretimi esnasında içine zehirli suyun ilave edilmesiyle sağlandığı yönünde görüşler mevcuttur⁶⁰⁷. Türklerde ok ve yaydan sonra en önemli savaş aleti, yiğitlik ve cesaret timsali olan kılıçtır. Kılıcın tutulması için ele uygun biçimde yapılmış sapına kabza denmektedir. Sultan Şemseddîn İltutmuş tahta oturduğu vakit kılıcının kabzasında yeşil elmas işlemeleri olduğu kaydedilmekte⁶⁰⁸ ve ayrıca sultanın tîğ-i dû-rûy (iki ağızlı kılıç) kullandığı görülmektedir⁶⁰⁹.

Delhi Türk Sultanlığı'nda Türk askerlerin temini iki şekilde sağlanmaktaydı. Bunlardan ilki Türklerin kendi istekleri ile orduya katılmalarının yanı sıra bir diğeri ise Türkistan'da savaş veya çeşitli sebeplerden yaşanan çarpışmalarda esir alınanların orduya aktarılmalarıdır⁶¹⁰. Köleler ordunun yapısındaki en önemli birimlerden birini oluşturuyordu. Farklı milletlerden ve ırklardan gelen köleler savaşlarda esir edilenlerden ya da hediye olarak alınanlardan oluşmaktaydı. Çocuk yaşta alınan kölelerin savaş geleneklerini öğrenebilmeleri açısından ilk yıllarda silah kullanımı, binicilik gibi konularda eğitilmekteydi. Zamanla ordunun en seçkin birimlerini oluşturan köleler hükümdarın sadık koruyucuları olarak hizmet eden gulâmların orduya katkısı açıktır⁶¹¹. Sultanlığın ordusuna esasen Türkler alınıyorsa da yalnızca Türklerle sınırlı kalmayarak çeşitli milletlerden askerler de bulunmaktaydı. Türklerin yanı sıra Hint, Afgan, İran ve Moğol kökenli askerler de görev yapmaktaydı. Türkler orduda mensup oldukları boyların adıyla anılırlar ve kaynaklarda Halaçlar, Oğuzlar ve Kıpçaklar'ın adları sıklıkla zikredilmektedir. Sultan Kutbeddîn Aybeg'in ordusunda Türk, Gûrlu, Hint,

⁶⁰⁴ İbn Battûta, II, 2000:705.

⁶⁰⁵ Hasan Nizâmî, 1869:237; Krş. için bk. Kansoy, 2018:207.

⁶⁰⁶ Detaylı bilgi için bk. Kansoy, 2018:929-930.

⁶⁰⁷ Kansoy, 2018:1157.

⁶⁰⁸ Kansoy, 2018:988.

⁶⁰⁹ Kansoy, 2018:991.

⁶¹⁰ Bayur, 1948:144.

⁶¹¹ Athar, 1987:97.

Horasan ve Halaçlardan olmak üzere askerler mevcuttu⁶¹². Yine edinilen bilgiye göre Sultan Şemseddîn döneminde orduda Türk, Türk-i Rûmî, Türk-i Gürcî, Türk-i Hıtâî, Kıpçak, Aden ve Mısırlı, Karahıtay, Tacik, Habeş ve daha birçok milletlerden emir, gulâm ve askerler bulunmaktaydı⁶¹³. Delhi Türk Sultanlığı'nda düzenin sağlanması ve sınırlarının genişlemesi adına özellikle İslâm dinini benimsemiş olan Hindûların da orduda bulunması büyük katkı sağlamıştır⁶¹⁴. Cengiz Hân'ın yükselişi ve tahribi önünden kaçarak Hindistan'a gelen Tacikler (İran) burada Sultan Şemseddîn'den sığınma talebinde bulundular. Orduda yer alan Taciklerin yetenekli kişileri de idareye dâhil edilerek yönetimde yüksek mevkilere getirilmişlerdir. Bu durumu kıskanan Türk soylularının bazı Tacik subayları katlettiği yönünde bilgiler mevcuttur. Yine Cengiz Hân'ın saldırısından kaçan ve Hindistan'a gelen Afganlar da Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ordusunda yer aldılar. Sayıları gittikçe artan Afganların neredeyse tümü Delhi Türk Sultanlığı'nda askerlik hizmetinde bulunmayı tercih etti⁶¹⁵. Kendi istekleri neticesinde orduya katılmak isteyenlere binicilik, atıcılık, kılıç ve mızrak gibi temel saldırı ve savunma taktikleri üzerine sınavlar yapılmakta ayrıca başarıları ve ustalıkları karşılığında ücret almaktalardı. Her ne kadar çeşitli milletlerden kişiler orduya alınıyorsa da temelde Türk askerleri bulunmakta ve bunlar gerek yüksek makamlara getirilmekte gerek de ordunun kilit noktası Türklerin elinde bulunmaktaydı⁶¹⁶. Y. Hikmet Bayur: "Savaş bilgisi ve teknikleri ile devlet ve ordu işlerinde çok büyük bir titizliği ve ciddiyeti kendilerine şiar edinmişlerdir."⁶¹⁷ açıklaması ile Türklerin savaş âdâbını çok iyi bildiklerini ve görevlerini titizlikle yerine getirmeleri neticesinde ordudaki ehemmiyetleri vurgulanmıştır.

Çetr, davul, sancak, tuğ gibi unsurlar orduda haberleşme ve koordinasyonu sağlamaktaydı. Seferde çetrin hükümdar ve ordu için ne derece önemli olduğuna değinmiştik. Bu unsurlardan önem arz edenlerden biri de sancak yani bayraklardır. Savaşlarda çok sayıda bayrak kullanmak, bunların farklı renklerde olması ve yükseklerle çıkarılması tamamen rakiplere korku salmak ve dikkatlerini dağıtmak adına yapılan taktiklerden biri olduğunu görmekteyiz. Özellikle bayrak çekmek savaş alâmetidir⁶¹⁸. Nitekim bu konuda İbn Battûta: "Hint halkının geleneklerine göre padişah tarafından izin verilmedikçe kimse bayrak açamaz ve davul çaldıramazdı. Bu iş sadece sefer esnasında yapıldı. Normal şartlarda ikamet esnasında yalnızca padişahın kapısında davul çalınır."⁶¹⁹ şeklinde aktarmıştır. Seferlerde

⁶¹² Kortel, 2006:298-299.

⁶¹³ Kansoy, 2018:123-124.

⁶¹⁴ A. Ahmed, 1995:144-145.

⁶¹⁵ Athar, 1987:89-90.

⁶¹⁶ Bayur, 1948:144, ayrıca bk. 150.

⁶¹⁷ Bayur, 1948:133.

⁶¹⁸ Detaylı bilgi için bk. Kansoy, 2018:462-464.

⁶¹⁹ İbn Battûta, I, 2000:255.

başvurulan bu taktikler ile bayrak renkleri de farklılık göstermekteydi. Sultan Şemseddîn İltutmuş ve en küçük oğlu Nâsireddîn Mahmûd döneminde sağ kanatta bulunan askerlerin siyah sancak, sol kanatta bulunanların sancağı ise kırmızı renkteydi⁶²⁰. Sultan Şemseddîn'in kullandığı sancaklar üzerinde “padişâhın sancağının ayı ve şehinşâhlık bayrağının kitabesi”, “sancak ayı ve yıldız âlemi”, “zafer bayrağının kitabesi” ifadeleri yer almaktadır. Sancaklar üzerinde padişâhlık kitabesi bulunduğu açık bir şekilde ifade edilmektedir. Düşmanı ürkütmek niyetiyle sancaklar üzerinde dev ejderha ve arslan sembollerinin yer aldığını öğrenmekteyiz. Bunlar bayrak gibi uzun direklerin ucuna bağlanmaktaydı. Misal, Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Gıyâseddîn'i mağlup etmesinden sonra ejderha alâmeti şu ifadelerle açıklanmıştır: “Ejderha sembolünün ve arslanlı bayrağın korkusundan tilki gibi savaş ve çarpışmadan yüz çevirdi.” Zaferin ardından ayrıca “Muzaffer arslanlı bayrak, arslan süvarileri üzerinde göğü yükseltti ve tekrar sultanın çetri gölgesini ok gürlemesi ve Venüs üzerinde yükseltti ve zaferin ejderha sembolü ay dairesi etrafında halka çevirdi.”⁶²¹ açıklamaları yapılmıştır. Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere savaşlarda kullanılan her türlü malzemenin savaş alanında olumsuz psikolojik etkiler yarattığını ve düşman saflarını telaşa düşürdüğünü görmekteyiz. Ayrıca yapılan bu betimlemeler neticesinde kullanılan sembollere ve bunların önemine tanıklık etmekteyiz.

2.4.3. İmar Faaliyetleri ve Mimari Eserler

Delhi Türk Sultanlığı'nda kültür ve sanatın gelişmesine büyük hizmetler verilmiştir. Efendileri gibi Sultan Şemseddîn İltutmuş'un da sosyal, siyasal, kültürel olmak üzere her alanda ve anlamda başarısına şahit olmaktayız. Nitelikli bir yönetici, diplomat olan Sultan Şemseddîn aynı zamanda imar faaliyetleri konusunda günümüze değin ulaşmış ve tarihimizde derin izler bırakmış mimari yapılarını görmekteyiz. İmar faaliyetlerinin de diğer tüm alanlarda olduğu gibi başarılı bir şekilde yürütüldüğüne tanık olmakla beraber eşine az rastlanan eserlerin Türk-İslâm devletlerinin izlerini taşıması, daha sonraki devletlere örnek teşkil etmesi ve güçlü bir Hindû kökeninin içinden sıyrılarak asırlara meydan okuması takdire şayandır. Bu dönemde imar faaliyetleri çok iyi bir şekilde yürütülmüş ve cami, medrese, minare, saray, anıt olmak üzere birçok eser meydana gelmiştir.

Eski bir Hindû tapınağının temelleri üzerine 1192 senesinde Sultan Kutbeddîn Aybeg'in meliklik döneminde efendisi Sultan Muizzeddîn'in Tarain zaferini kutlamak üzere inşasına başlanmış olan *Dihlî Cami*⁶²² yaygın adıyla *Kuvvetü'l-İslâm Cami*⁶²³ (bk. EK 2-

⁶²⁰ Kansoy, 2018:468.

⁶²¹ Kansoy, 2018:1223-1224.

⁶²² İbn Battûta, II, 2000:614.

Görseller, Resim 1,2) Hindistan'da İslâm mimarisinin başlangıcına işaret etmektedir. Akabinde Sultan Şemseddîn İltutmuş dönemine gelindiğinde bu yapı 1230 senesinde genişletilmiştir. Daha sonra Sultan Alâeddîn Halacî döneminde 1315'te bir daha genişletilen caminin kalıntılarında Sultan Şemseddîn İltutmuş'un izleri bariz şekilde görülmektedir⁶²⁴. İbn Battûta camiye anlatırken şu ifadeleri kullanmıştır: “Dihlî Cami'nin alanı geniştir. Duvarı, çatısı ve zemini güzel yontulmuş ve sağlam bir şekilde kurşunla birbirine bitleştirilmiş beyaz taşlarla örülüdür. Bu caminin yapılışında bir tek tahta parçası dahi kullanılmamıştır. On üç kubbesi ve bir minberi tamamen yapılmıştır. Dört de avlusu vardır...”⁶²⁵. Ziyaeddin Desai, Kuvvetü'l-İslâm Cami'nin yapımı üzerine şunları aktarmaktadır:

Planda caminin dört tarafında sütunlar bulunmakta ve kemerlerle çevrili açık bir dörtgen görünümündedir. Batı tarafında dua salonu yer almaktadır. Yapımında kullanılan malzemeler Hindû binalarının ganimetlerinden oluşmakta ve cami yapımında görev alan Hindûlar kavisli mimari ilkelerine uymamışlardı. Sonuç olarak tüm yapının duvarları, sütunları, tavanları ve diğer bölümler ağırlıklı olarak Hindû karakterlerinden oluşmaktadır.⁶²⁶

“Kutub Site”⁶²⁷ olarak da adlandırılan ve Ulu Cami'ye benzer yapıda inşa edilen Kuvvetü'l-İslâm Cami yirmi yedi Hindû mabedinden elde edilen malzemeler ile yapılmıştır. Hindistan'da kible yönünün batıya bakması sebebiyle batı tarafında bulunan harem kısmı zamanla harabe bir şekle dönmüştür⁶²⁸. Yapının doğu kapısının üzerindeki iç kısımlarda bulunan yazıtlarda Kutbeddîn Aybeg tarafından yapıldığı belirtilmektedir. Kuzey kapısı üzerinde bulunan kemerde ise Sultan Muizzeddîn'in emri ile başlandığı yazmaktadır. Akabinde Sultan Şemseddîn İltutmuş saltanatında yapının güney tarafına eklemelerde bulunulmuş ve böylelikle İslâm mimarisinin gelişimi de sağlanmıştır⁶²⁹. Yapılan eklemeler ile iki katına varan Kuvvetü'l-İslâm Cami artık daha fazla İslâmî karakterler taşımaya başlamıştır. Yapıda hâlâ Hindû izleri görülüyor olsa da bunlar asgari düzeydedir. Süslemelerin daha düz, kabartmaların daha az belirginleştiği yapıda yazıtlar ön plana çıkmıştır. Bir iç ve bir dış avlusu bulunan caminin iç avluda bulunan sütunları üzerinde Hindû izleri görülmekle beraber yapının ayakta kalan kısmının batı tarafındaki 120 metre

⁶²³ Mescid-i Kuvvetü'l-İslâm şeklinde geçen yer için (bk. Qureshi, 1942:169.) ayrıca Kutub Cami olarak geçen yer için bk. A. Ahmed, 146.

⁶²⁴ Stephen, 1876:40; L. Chand (ed.), 1999:41; İbn Battûta, II, 2000:619, dipnot:7.

⁶²⁵ İbn Battûta, II, 2000:614.

⁶²⁶ Yapı medrese, avlu, dua salonu, havz, mihrap, minber, minareden oluşmaktadır. Caminin genel planı ve görsel için bk. Desai, 1970:3.

⁶²⁷ Page, II, 1991:256.

⁶²⁸ Yetkin, 1965:199.

⁶²⁹ A. Ahmed, 146-147.

uzunluğundaki kemerlerdir. Camiyi iki misli şekilde büyüten Sultan Şemseddîn İltutmuş ayrıca bu alan içerisinde kendisi için bir de türbe (mezar) yaptırmıştır⁶³⁰.

Hindistan topraklarında inşa edilen ilk İslâmi anıt mezar olan *Şemseddîn türbesi* kırmızı kum taşından yapılmıştır (bk. EK 2- Görseller, Resim 6). Kuvvetü'l-İslâm Cami'nin kuzeybatısına bakan tarafta inşa edilen bu anıt mezar, caminin kuzey duvarıyla hizalanmış şekildedir. Kırmızı kum taşından yapılmış olsa da mezar odası mermerden yapılmıştır. İç avlunun oyulması ile zarif ve büyük kemerlerle süslenmiş, çatısız bir türbe şeklindedir. Yapılan oymalardaki resimlerin izleri hâlâ açık şekilde görülmektedir⁶³¹. Hindû sanatının özelliklerini de taşıyan anıt mezar, yapı olarak Hindistan'da var olduğu bilinen en eski mezar olarak kayıtlara geçmektedir⁶³². Başlangıçta kubbeli bir yapısı olan türbenin güney, doğu ve kuzey taraflarından girişleri mevcuttu. Dış cephe artık mevcut değilse de türbenin iç duvarları Kur'an ve Hadislerden pasajlarla zengin bir şekilde süslenmiş ayrıca İslâm dekoratif sanat anlayışını gösteren yazıtlar ve geometrik tasarımlar ayrıntılı şekilde oyulmuştur. İç cephenin bu denli yoğun yazıtları barındırmasından dolayı İslâm dünyasındaki eserler arasında en yoğun yazılı yüzeylerden biri olmaktadır. Mezarın hemen önündeki ve en kuzeyde yer alan kemerin büyük kısmı yıkılmış durumda olmakla beraber yalnızca Allah'a itaat ve doğrular üzerine yazılan bazı pasajlar kalabilmiştir. İkinci ve orta kemerde de iki Kur'an yazıtı bulunmaktadır. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un vefatından bir sene evvel yapılan türbesinin beş kilometre batısında oğlu Nâsireddîn Mahmûd'un mezarı bulunmaktadır. Kare şeklinde bir yapı olan bu mezar bir kaleyi andıracak şekildedir. Daha sonraki dönemlerde medrese olarak kullanılmıştır. Geniş basamaklı taşlıklara sahip bu yapının taşlık zemini mermer çerçeveli bir girişe uzanır. Girişte üç epigrafi bulunmaktadır⁶³³. Yerden yüksekliği yaklaşık olarak 14 metre olan türbeye doğu tarafına bakan duvardaki kemerli bir geçit ile girilmektedir. Türbede bulunan yazıtlardan birinde: "Bu uğurlu binanın inşası için emri büyük kral, yüce imparator, halkın efendisi, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi tarafından verildi. Kralların kralı, dünyanın güneşi ve imanı, yüce olanın merhametiyle Sultan Ebû'l Muzaffer İltutmuş Emirü'l müminin, Allah ülkesini korusun. Ebû'l Feth Mahmûd, Allah onu affetsin ve cennetin bahçelerinden bir yer ihsan eylesin."⁶³⁴ ibareleri yer alır. Yazıtta Sultan Şemseddîn İltutmuş'un görkemi gözler önüne serilmektedir. Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk, Şemseddîn İltutmuş'un türbesini restore etmesi hakkında şunları aktarmaktadır: "Sultan Şemseddîn Medresesi yıkılmıştı. Yeniden inşa ettim ve ahşap kapılarla donattım. Mezarın yıkılan sütunlarını eskisinden daha iyi restore ettim.

⁶³⁰ Desai, 1970:4; Macun, 2017:349.

⁶³¹ Hearn, 1906:56; L. Chand, 1999:52-53.

⁶³² Jetley, 1997:59.

⁶³³ Desai, 1970:5; Welch vd., 2002:27-29, 35.

⁶³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Stephen, 1876:70-72.

Kubbenin kesme taş merdivenini büyüttüm ve dört kulenin düşmüş ayaklarını yeniden diktim.”⁶³⁵.

Hindistan tarihinde Türk-İslâm devletleri açısından meydana gelmiş ve asırlara rağmen ayakta kalabilmiş, yalnızca meydana getirildiği ve tamamlandığı dönemlerle sınırlı kalmayarak XII-XIV. yüzyıllar arasında en önemli eserlerinden biri olarak değerlendirebileceğimiz *Kutub-Minâr*’ın yapımına Sultan Kutbeddîn Aybeg döneminde başlandı ise de Sultan Şemseddîn İltutmuş devrinde tamamlandı. Bu minare esas olarak 1192’de inşasına başlanan Kuvvetü’l-İslâm Cami’nin 50 metre kadar güneyinde kalan ve İslâmiyet’in Hindistan’da galip gelmesi neticesinde yapılmış bir zafer abidesidir⁶³⁶ (bk. EK 2-Görseller, Resim 3,4,5). Yağmalanmış Hindû tapınaklarının malzemeleri ile meydana gelen Kutub-Minâr aynı anda Hint-İslâm mimarisini içeren minare eşsiz özellikleri ile her dönemde ilgi odağı olmuştur⁶³⁷. Kutub-Minâr esasında müezzinlerin dua çağrısını haykırmaları için bir camiye bağlı sıradan bir minare olmayıp Hindistan’daki Müslüman sultanlığın ülkede İslâm’ın gücünün kurulduğunu ilan eden zafer anıtıdır. Delhi Türk Sultanlığı’nın ilk hükümdarları İslâm’ın mesajlarını yaymak ve başarılı fetihlerini Hindistan’daki tebaaya göstermek üzere yaptıkları muazzam eserlerden biridir⁶³⁸.

Ortaçağ İslâm sanatının en çarpıcı eserlerinden olan Kutub-Minâr, dünyanın en yüksek minaresidir. Yüksekliği 72,59 metre olan minarenin tapan çapı 14.42 metre ve en üst bölümünün çapı ise 2 metredir. Yukarı doğru gittikçe daralan bir yapıya sahip olan Kutub-Minâr’ın her katının arasında mukarnaslar ve yazı kuşakları ile bezenmiş dört şerefesi bulunmaktadır. Her bölümde şerefelere açılan kapılar mevcuttur. Sultan Kutbeddîn Aybeg devrinde yalnızca birinci katı bitirilen yapı Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından dört kata tamamlanmıştır. Özgün bir mimarinin eseri olan yapı Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk zamanında (1351-1388) yıldırım düşmesi sonucunda hasar görmüş ve dördüncü katı yıkılmıştır. 1368’de yapılan onarımla beraber dördüncü kata ek olarak bir kat daha inşa edilmiş ve beş katlı son şeklini almıştır. İlk üç katı kırmızı kum taşından ve süslemelerden yapılmış olsa da sonradan eklenen iki kat süslemesiz beyaz mermerden yapılmıştır. Her katta farklı bir özellik gösteren dış cephenin ilk bölümünde yirmi dört yuvarlak ve düz yiv mevcuttur. Diğer bölümlerinde ise yuvarlak yivlerin mevcut olduğu ve setlerden oluşan bir zemin üzerine geometrik şekillerin işlendiği ve ayrıca yazı kuşaklarıyla kaplanan eserde bitkisel süslemeler de bulunmaktadır⁶³⁹. Yapının bir kısmı günümüze değin ulaşmaktadır. Yine Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde

⁶³⁵ Fîrûz Şâh Tuğluk, 1871:383.

⁶³⁶ Cûzcânî, I, 1970:621, dipnot:6; Beksaç, 2002:499.

⁶³⁷ Kumar, ts.:142.

⁶³⁸ Jetley, 1997:56.

⁶³⁹ Roux, 2015:235-236; Beksaç, 2002:499; Macun, 2017:350.

kuzey, güney ve doğuya bakan kısımlarına yeni avlular eklenerek genişliği neredeyse iki katına çıkarılmış ve böylelikle önceden var olan mimari yapıyı değiştirmekten ziyade uyumlu bir hale getirilmeye çalışılmıştır⁶⁴⁰.

İbn Battûta Kutub-Minâr'ın tarif ederken:

İslâm ülkelerinde eşi benzeri olmayan minare, kırmızı taştan inşa edilmiştir. Son derece yüksek olan minarenin ucu beyaz mermerden, şerefeleri ise saf altından yapılmıştır. Merdiveni fil alacak kadar geniştir... Şehrin surları gayet yüksek olmasına rağmen buradan bakınca alçak gözüküyor. Yerden bakanlar genişliğinden dolayı minarenin yüksekliğini anlayamaz ancak ben bu şerefeden aşağı baktığımda insanları mini bebeler gibi görüyordum!⁶⁴¹ ifadelerine yer vermektedir.

Kullanılan ifadeler minarenin uzunluğunu ve genişliğini gözler önüne sermektedir. Eşsizliğine özellikle vurgu yaptığı minareye daha sonra yapılan eklemeleri de tariftan anlayabiliriz. Hindistan'ın en yüksek kulesi olarak tanımlanan minarenin bir zamanlar düşman saflarının hareketlerini izlemek üzere kullanıldığı belirtilmektedir. Daha sonra Delhi sakinlerinin faaliyetlerini izleyen bir nöbetçi görevi gördüğü aktarılmaktadır⁶⁴². Bu durumda minarenin bir gözetleme kulesi işlevinde olduğu açıktır.

Kutub-Minâr'a dair verilen bilgilerden bir diğeri de minarenin isminin Sultan Kutbeddîn Aybeg'ten gelmeyip Sultan Şemseddîn İltutmuş'un büyük saygı duyduğu Çiştîyye tarikatının müritlerinden Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî'den geldiği yönündedir⁶⁴³. Kutub-Minâr'ın giriş kapısında Sultan Şemseddîn'in adından bahsedilmekte ve ikinci kattaki kitabede açık şekilde sultanın ismi okunmaktadır. Kapıda yer alan ibarede "Kutbeddîn'in kölesi İltutmuş" yazarken üçüncü katında yine Sultan İltutmuş'tan bahsedilir. Dördüncü katına gelindiği vakit açık bir şekilde "Bu yapının inşası için emir Sultan İltutmuş saltanatı döneminde verilmiştir." yazmaktadır⁶⁴⁴. Daha önce Sultan Şemseddîn İltutmuş'un aldığı unvân ve lâkaplar kısmında Kutub-Minâr'daki yazıtlardan detaylı şekilde bahsetmiştik. Zamanla birçok uzatmalara, genişletmelere, eklemelere maruz kalmasına rağmen günümüzde hâlâ birçok ziyaretçinin odak noktasında bulunmaktadır. Hindistan'daki Müslüman egemenliğinin en görkemli ve eşsiz eserlerinden biri olarak varlığını sürdürmektedir.

Delhi'nin ilk mescid-i camisi⁶⁴⁵ olan Kutub-Minâr'ın Türk-İslâm yansımaları üzerine yapılan başka bir değerlendirme de şu şekildedir:

Müslüman fethinin ilk hareketi büyük Hindû tapınaklarını yıkmak ve yerlerine hacimleri, tasarımları ve yazıları Müslüman hâkimiyetinin sembolleri olan büyük camiler inşa etmek oldu. Delhi'deki Kuvvetü'l-

⁶⁴⁰ Kumar, ts.:143.

⁶⁴¹ İbn Battûta, II, 2000:614-615; ayrıca bk. dipnot:10.

⁶⁴² L. Chand, 1999:40.

⁶⁴³ İbn Battûta, II, 2000:619, dipnot:10-11.

⁶⁴⁴ A. Ahmed, 179.

⁶⁴⁵ Kumar, ts.:140.

İslâm Cami'nde İslâmi bir düzenin Hindû düzeninin yerine geçmiş olduğunu sembolize etmek üzere Hindû abidelerinden taşlar ve demir sütunları vardı. Kule şeklinde yükselen bir tuğla yapısı olan Kutub-Minâr, Müslüman toplumunun varlığına işaret ediyor.⁶⁴⁶

İmar faaliyetleri sadece başşehir Delhi ile sınırlı kalmadı. Nitekim Çiştîyye tarikatının merkezi olan ve Müslümanlar açısından en önemli İslâmi merkezlerinden biri Ecmir'de Sultan Kutbeddîn Aybeg döneminde 1200 yılında inşasına başlanmış ve yine Sultan Şemseddîn tarafından tamamlanmış bir diğer yapı *Ecmir Cami'*dir. Kuvvetü'l-İslâm Cami'nin yapı olarak oldukça benzeri olan Ecmir Cami geniş bir avluya, sivri kemerlere ve derin olmayan bir harem yapısına sahiptir. Hindistan'ın en önemli ziyaret merkezlerinden biri olan Ecmir Ulu Cami kaynaklarda *Arhâi-din-kâ Chopra Cami* olarak da zikredilmektedir⁶⁴⁷. Sultan Şemseddîn oldukça geniş olan avluyu süslemek için yedi kemer yaptırmıştır. Merkezdeki kemer 7 metre 35 santim genişliğinde, iki yandakiler 4 metre 95'er santim olarak kaydedilirken dış kemerler ise 3 metre 10'ar santimdir. Yüksekliği 16 metre 80 santim olarak kaydedilen yapının muhteşem denebilecek dekoru ve ince bir zarafeti temsil ettiği açıktır⁶⁴⁸. Yapı üzerindeki yazıtlarda genel olarak Sultan Şemseddîn İltutmuş'a övgü, namazın önemi, Allah'a itaat etmenin değeri ve korumasını vurgulayan alıntılar yer almaktadır⁶⁴⁹. Sultan Kutbeddîn Aybeg'in kâfir topraklarında İslâm zaferini en iyi şekilde yansıtmak üzere başlattığı inşalara halefi Sultan Şemseddîn İltutmuş tereddüt etmeden devam etti. İnşa edilen Ecmir Cami'nde diğer yapılarda olduğu gibi yıkılmış Hindû tapınaklarının kalıntıları üzerine inşa edildi⁶⁵⁰. Taş yapının kemer kısımları İran stiline uygun şekildedir. Diğer yapılarda da olduğu üzere yine Arapça yazı ve süslemeler mevcuttur. Yalnızca iki minaresi ayakta kalabilmiş bu yapı Türk-İslâm anlayışı bakımından önemli eserlerden biridir⁶⁵¹.

Delhi dışında rastladığımız yapılardan biri de Bedâûn'daki *Cami Mescid'*tir. Hindistan'daki en büyük İslâmi yapılarından biri olan yapı, ana yapı malzemesi tuğla olup giriş kapısının yüz kısmı kumtaşından yapılmıştır. Yapı üzerindeki yazıtlardan ulaşılan bilgiye göre Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hükümranlılığı döneminde 1223 senesinde yapılmıştır. Tüm bunlara ek olarak Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde yazıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Miranci Dergah'ı, Mohalla Sotah'daki Bundivalla evi ve yine Arapça bir kitabe bulunduran Alham Şâh'ın kabri de mevcuttur⁶⁵². İslâmiyet'in Hindistan'a girişi ile beraber cami, medrese, mescit ve dergâhlar inşa etmeye büyük önem verildi. Özellikle yeni

⁶⁴⁶ Lapidus, I, 2002:595.

⁶⁴⁷ Kurtuluş, 1994:384-385; Yetkin, 1965:199; Roux, 2015:235.

⁶⁴⁸ A. Ahmed, 149-150.

⁶⁴⁹ Welch vd., 2002:38.

⁶⁵⁰ Mehta, 1979:289.

⁶⁵¹ Macun, 2017:350.

⁶⁵² A. Ahmed, 163.

fethedilen bir yerde kurulan ilk kurumlar arasında medreseler bulunmaktaydı. Medreselerin kurulup eğitime başlamasına değin Hindistan’da her cami bir ilkokula ev sahipliği yapmaktaydı⁶⁵³. Fakat özellikle medreseler ve buralarda verilen eğitimler daha geniş çaplı ve daha ileri düzeylerde olmak üzere eğitime başladılar. Genç nesillere dini ilimler okutulurken aynı anda gayrimüslimleri İslâm’a teşvik etme amacı gütmektedir. Sadece dini ilimlerle sınırlı kalmayan bu derslere ek olarak matematik ve diğer bölümlerde de ders verilmekteydi. Tercüme faaliyetlerine verilen önemle beraber Arapların özellikle tıp ve astronomiye dair çevirileri teşvik edilmekteydi. Bu sebeple medreseler oldukça önemliydi ve bu yönde Gazneli, Gûrlu ve Delhi sultanları büyük çaba sarf etmişlerdir. Bu anlamda Sultan Şemseddîn İltutmuş efendisi Gûrlu hükümdarı Muizzeddîn Muhammed’in anısına Delhi ve Bedâûn’da *Medrese-i Muizzî*’ler yaptırdı. Ayrıca 1227 senesinde *Fîrûzî* ve 1237’de Delhi kentinde *Nâsırıyye* medreseleri yaptırılarak eğitime büyük destek sağlandı⁶⁵⁴. Sultanın oğlu Nâsireddîn Mahmûd adına yapılan Nâsırıyye Medresesi Delhi’deki en ünlü medrese idi. Sanat ve edebiyatın büyük hamisi Sultan İltutmuş, ülkede birçok medrese ve mektep yaptırmış her türlü bilim faaliyetlerini desteklemiştir⁶⁵⁵. Uça’daki *Fîrûzî* Medresesi’ne de Zilhicce 624 (Kasım/Aralık 1227) senesinde kadı Cûzcânî’yi müderris olarak görevlendirdi⁶⁵⁶. Daha önce bahsettiğimiz üzere bu medreselerde birçok değerli âlim ders vermiştir. Bunların yanı sıra birçok âlim için rahat bir çalışma ortamı sunulmuş ve değerli çalışmaları neticesinde övgü ve hediyelere layık görülmüşlerdir.

Yalnızca cami, mescit, medrese gibi imar faaliyetleri ile sınırlı kalmayan bu dönemde Sultan Şemseddîn’in yollar ve su kanalları gibi meselelere de ağırlık verdiği görülmektedir. Bu anlamda Sultan Şemseddîn İltutmuş, *Havz-ı Şemsî*⁶⁵⁷ olarak adlandırılan su kanalları yaptırmıştır. Bu su depolarının ortaya çıkması üzerine bilgilerimiz şu yöndedir; Sultan Şemseddîn İltutmuş gece rüyasında Peygamber efendimizin atının ayak izini sürdüğü yeri bulacağı ve burada bir su deposu inşa etmesini emrettiği bir rüya gördü. Uykusundan uyunan sultan gecenin karanlığına rağmen rüyasını anlatmak üzere derhal Şeyh Bahtiyâr Kâkî’yi evinde ziyaret etti. Su deposu için uygun yeri bulmada şeyhin kendisine eşlik etmesini dile getiren sultanın teklifi kabul edildi. Yeri bulmak üzere beraber yola çıktılar ve Sultan İltutmuş, Şeyh Kâkî’nin onayını aldığı yere kadar gitmeyi tercih etti. Elinde yalnızca bir mum bulunan Sultan Şemseddîn, rüyada belirtilen yerden çıkan suyu buldu ve ilk su deposunu

⁶⁵³ Habibullah, 286.

⁶⁵⁴ Birişik, 2003:333; A. Ahmed, 1995:153.

⁶⁵⁵ Begum, 1976:126.

⁶⁵⁶ Kortel, 2019:685.

⁶⁵⁷ Havz; havuz, su deposu, gölet anlamlarına gelen su birikintisi için kullanılan terimdir. Nitekim Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde yapıldığı için Havz-ı Şemsî olarak adlandırılmaktadır.

burada açmak üzere bütün yapım aşamasını denetledi⁶⁵⁸. Şeyh Kutbeddîn Bahtiyâr Kâkî, Delhi Türk Sultanlığı'nda siyasi kurumların inşasında bulunmamış, hükümdar ve bürokrasi ile yakın ilişkilerde bulunmaktan sakınmıştır. Nitekim Sultan Şemseddîn şeyhin sarayının yakınında bulunmasını teklif etse de bu durum reddedilmişti. Fakat bayındırlık ve kültürel anlamda sultanın yanında yer almış, her türlü imar faaliyetini desteklemiştir. Havz-ı Şemsî'nin inşasını da büyük ilgiyle takip etmiş ve desteklerini esirgememiştir⁶⁵⁹. Gördüğü rüya üzerine su deposu inşa etmeye karar veren sultanın 627 (1229) senesinden itibaren yaptırdığı bütün su kanalları Havz-ı Şemsî olarak anılmıştır. İnşa edilen kanalların etrafı diğer mimari eserlerin inşasında olduğu gibi kırmızı kum taşı kullanılarak yapıldı. Havz-ı Şemsî inşa edilirken Sultan Şemseddîn İltutmuş'un bir şişe zemzem suyunu kanalın suyuna karıştırdığı söylenmektedir. Bu andan itibaren dini bir esinti kazanmış oldu. Bu durum yine sultanın dini duygularını yansıtmaya şekli göstermektedir⁶⁶⁰. Bedâûn'da inşa edilen Havz-ı Şemsî Hindistan'da inşa edilen su kanallarından ilki ve diğer su kanalları gibi boyut olarak oldukça büyük olduğu kaydedilmektedir⁶⁶¹. Su kanallarına dair ulaştığımız bilgilerden biri de *Fütûhât-ı Fîrûzşâhi*'de Sultan Şemseddîn İltutmuş'un su kanallarına dair meydana gelen bir olaya müdahale anlatılmaktadır. Buna göre Havz-ı Şemsî ya da *İltutmuş Su Kanalları* olarak geçen su depolarının bazı art niyetli kişilerce sudan mahrum bırakıldığı söylenmektedir. Bu durum karşısında Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk, adamları ağır bir şekilde cezalandırdığını ve kapatılan kanalları geri açtığını aktarmaktadır⁶⁶². Emîr Hüsrev Dihlevî *Kırânu's-sa'deyn* adlı eserinin İngilizce tercümesinde Sultan Şemseddîn İltutmuş'a övgü sunarken Delhi'nin üç büyük kalesi ve on üç kapısı olduğundan ayrıca Sultan Şemseddîn'in inşa ettiği Mescid ve yüce minaresi bunun yanı sıra Havz-ı Şemsî'ye de vurgu yapmaktadır⁶⁶³. Bu durumda Sultan Şemseddîn İltutmuş'un imar faaliyetlerinin yalnızca dönemle sınırlı kalmadığına eserlerin çağını aştığına tanıklık etmekteyiz.

Havz-ı Şemsî'ye dair başka malumatlar aldığımız İbn Battûta şunları aktarmaktadır:

Delhi dışında Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından yapılmış büyük bir gölet vardır. Ahali su ihtiyacını buradan karşılıyor. Bu büyük gölet Cuma namazının kılındığı musallaya yakındır, birikmiş yağmur suları ile doludur. Boyu tahminen iki mil, eni ise bunun yarısı kadardır. Göletin namazgâh tarafına düşen batı yakası birbiri üzerine konulmuş yükseltiler şeklinde taş bölmelerden oluşur. Her bölmenin altında bir merdiven bulunur. Böylece suyun bulunduğu yere kadar iniliyor. Bu bölmelerin yanında taştan yapılmış kocaman bir kubbe, onların içinde de gezme ve dinlenme amacıyla gelenlerin oturacağı

⁶⁵⁸ Begum, 1976:123-124.

⁶⁵⁹ K. A. Nizami, 1961:189.

⁶⁶⁰ K. A. Nizami, 1961:117; Stephen, 1876:68.

⁶⁶¹ Esin, 1971:269.

⁶⁶² Fîrûz Şâh Tuğluk, 1871:383.

⁶⁶³ Emîr Hüsrev Dihlevî, 1871:524-525.

peykeler vardır. Havuzun ortasında renkli taşlardan yapılmış iki katlı muhteşem bir kubbe vardır. Su çoğaldığı zaman bu kubbeye ancak kayıklarla ulaşılabilir. Su azaldığı vakit ahali rahatça içine girebiliyor. Kubbe içinde küçük bir mescit bulunmaktadır. Burada vakitlerini ibadetle geçiren, kendini Allah'a adanmış dervişler oturur. Havuzun civarındaki sular çekilince geride kalan toprağa şeker kamışı, salatalık, balkabağı, karpuz ve kavun ekerler. Burada yetişen kavun çok tatlı ise de ufaktır.⁶⁶⁴

Böylelikle yapılan kanalların halkın ihtiyaçlarını karşıladığını ve ayrıca dini yükümlülüklerin yerine getirilmesi adına kolaylık sağladığını anlayabiliriz. Bunun yanı sıra mükemmel bir sistemle işleyen bu kanalların suyun taşıdığı ve geri çekildiği durumlarda işlevselliğini daha da ortaya çıkarmaktadır. Kanalların yanında yakınında bulunan arazilerin de bu sayede nasibini aldığını ve çeşitli meyve, sebzelerin de yetişmekte olduğunu, ziyaret edenlere de dinlenme alanı sağladığı görmekteyiz.

İmar faaliyetleri arasında önemli görülen bir diğer durum ise yollardı. Hükümdarlar ülkede yolların korunmasına, güvenliğine ve yeni yolların açılmasına oldukça dikkat etmişlerdir. Bu bağlamda Sultan Kutbeddîn Aybeg atadığı valilere yolları koruma görevi de yüklemektedir. Sultan Şemseddîn İltutmuş ve Sultan Gıyâseddîn Balaban dönemlerinde de bu konuya gereken önem verilmiş hatta ülkenin iç kısımları ile daha dışta kalan ve mesafe olarak daha uzak diyebileceğimiz yerler arasındaki yollar açılmış ve ormanlar kesilerek bunların şehirle bağlantıları sağlanmaya çalışılmıştır. Buradaki amacın olası isyanları önlemek ve ayrıca bu tür durumlarda dış mekânlara kaçıp saklanmanın önüne geçmek maksadıyla yapılmaktaydı⁶⁶⁵. Cami, medrese, hastahane gibi pek çok faydalı yapılar inşa eden Sultan Şemseddîn, yaptırmış olduğu saraylara da şair ve âlimlerin faydalanacağı şekilde işlevsellik sağladı. Yalnızca sultanın yaptırmış olduğu yapılar ile sınırlı kalınmayan bu muazzam dönemde Delhi'ye bağlı vilayetlerde görev yapan emir ve melikler tarafından da birçok hayrat ve kutsal yapılar inşa edilmiştir. Böylelikle İslâmiyetin kusursuz yapıları baş göstermiş ve bu topraklarda imara büyük önem verilmiştir⁶⁶⁶. Sultan Şemseddîn İltutmuş, Hindistan tarihinde en kudretli hükümdarlardan biridir. İslâm dinine yaptığı hizmet ve yaptırmış olduğu mimari eserler ülkeyi güç, kudret ve zenginliğin zirve noktasına taşıdı⁶⁶⁷.

Dönemin imar faaliyetleri ve mimari eserlerini genel olarak değerlendirdiğimizde, Kuzey Hindistan'da Türk-İslâm tesirinin köklü bir şekilde yayılması ile oldukça etkileyici yapılar ortaya çıkmıştır. Genel olarak Hindû toprakları olarak tanımlayabildiğimiz ve yine köklü bir geçmişe ve yapıya sahip olan Hindû mimari arasından sıyrılmanın önemi büyüktür. Teşkilat şeklini almış Hindû tebaa arasında azınlık denebilecek Türk-İslâm varlığı ve eserleri

⁶⁶⁴ İbn Battûta, II, 2000:615.

⁶⁶⁵ Qureshi, 1942:200.

⁶⁶⁶ Gömeç, 1990:18.

⁶⁶⁷ Gömeç ve Çeliktas, 2019:67.

günümüze değin varlığını devam ettirmiştir. Fakat Müslüman-Hindû mimarinin beraber geliştiğini, yan yana olduklarını ve hatta birbirlerinin eserlerine yansıdığını göz ardı edemeyiz. Özellikle XIII. ve XIV. yüzyıllarda iç içe gelişmiş bir Müslüman-Hindû mimarisi görmekteyiz. Müslümanlığın yayıldığı kıtada ve ayrıca Müslüman bir yöneticilerin liderlik ettiği bir devlette Hindû mimarilerinin de inşa edildiğini belirtmek isteriz. Bu durumun pek çok nedeni bulunmaktadır. Hükümdarların Hindû tebaaya ve dini inançlarına saygıları, eserlerin inşa sürecinde çalışan işçilerin yalnızca İslâm dini tebaasından olmamasından dolayı birbirlerini etkilediklerini söyleyebiliriz.

Tüm bunlara rağmen özgün kalmayı başarmış iki kültürde de bariz farkların olduğuna tanıklık etmekteyiz. Nitekim XIII. ve XIV. yüzyıllarda çatışmaların oldukça yoğun olduğu dönemde askeri mimari sayılabilecek kalelerin inşasına Hindûlar oldukça önem vermiştir. Doğal olarak savaş ve çekişmelerin yaşandığı zamanlarda tüm dikkatler kalelere yoğunlaşmıştır⁶⁶⁸. İslâm mimari geleneği sıyrıldığı Hint geleneği arasında gelişimini son hızda devam ettirmiş ve pek çok mimari yapı inşa edilmiştir. Özellikle hükümdarların bağımsızlıklarını tamamen ele alması ve Delhi'nin kraliyet başkenti ilan edilmesi ile “yedi şehir” denilen yeni bir inşa süreci başladı. Eski şehir adetleri üzerine yeni yapılar inşa edildi. Büyük inşa ustaları olarak adlandırılan Delhi sultanları, daha önce gelişen ticaret merkezlerine yeni merkezler eklemek üzere birçok kasaba inşa etmişlerdir. Kraliyet sarayları, kaleler, kamu binaları, camiler, medreseler, dergâhlar, türbeler inşa edildi. Müslüman mimarinin büyümesi ve gelişmesinin ilk aşaması şüphesiz ki köle hükümdarların egemenliğinde gerçekleşmiştir⁶⁶⁹. “Ecmir ve Delhi’de iki büyük cami, dinlerinin ihtişamını gözler önüne sermek ve putlara karşı zaferlerini göstermek üzere ihtişamla dikmeye çalıştılar. Turan kökenli tüm uluslar gibi güçlü bir mimari içgüdüye sahiplerdi ve kendilerine has bir tarzları vardı...”⁶⁷⁰ şeklinde devam eden açıklama özgün eserlere vurgu yapmanın yanı sıra eserlerin ihtişamı ve Türk hükümdarların meziyetlerini kanıtlamaktadır.

Hindistan tarihi açısından Delhi Türk Sultanlığı büyük önem taşımaktadır. Sultanlığın kurulması ve Türk-İslâm hâkimiyetinin tesis edilmesi ile beraber sosyo-ekonomik ve siyasal bağlamda değişimlere ve yeniliklere neden olmuştur. Nitekim Sultan Şemseddîn İltutmüş devrinde gerek Hindûlar ve gerek Türk hükümdarlar tarafından kurulmak istenen mahalli devletçikler ortadan kaldırılarak merkezi idare kuvvetlendirilmiş ve hâkimiyet tek bir hükümdar eli altında toplanmıştır. İyi organize edilen ordu ile mücadelelerde büyük başarı sağlanmış ve sultanlığın sınırları azami ölçüde genişlemiştir. Moğol istilasından kaçan

⁶⁶⁸ Panikkar, 1954:126.

⁶⁶⁹ Mehta, 1979:288-289.

⁶⁷⁰ Detaylı bilgi için bk. Jetley, 1997:51-52.

bilginlere de güven ortamı sağlanarak ilim ve kültürel bağlamda önemli gelişmeler yaşanmış ayrıca halkın refahı en üst düzeyde tutulmuştur. Ticaret hayatının canlılığı ile bilinen Delhi Türk Sultanlığı, imar faaliyetleri ve mimari eserleri ile de eşsiz bir döneme imza atmıştır. Özetle denilebilir ki Hint coğrafyasında Müslüman-Türk hâkimiyetinin kurulmasıyla beraber başarılı siyasi hâkimiyetlerin ve sınırların genişlemesinin yanı sıra mimarlıktan, edebiyata, sanattan, toplumsal düzen ve refaha değin yüzyıllar sürececek, günümüze sirayet edecek değişim ve yeniliklerin temel yapı taşlarını oluşturmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLTUTMUŞ'UN ŞEMSIYE HÂNE DÂNI VE HÜKÜMDARLARI (607-664/1211-1266)

3.1. Şemsiye Hânedânı

Sultan Şemseddîn İltutmuş, Kutbeddîn Aybeg'in ani ölümünün ardından başa geçen Ârâm Şâh ile mücadeleye başlaması ve Delhi Türk Sultanlığı tahtına oturması için bazı emir ve melikler tarafından çağırılmıştı. Yaşanan mücadelede galip gelen Şemseddîn İltutmuş, 1211 senesinde “Şems-üd-Dünya ved-Din” unvânını alarak Delhi Türk Sultanlığı tahtına oturmuş idi. Delhi Türk Sultanlığı'nın hükümdarları dönemi bir müddet Şemseddîn İltutmuş'un soyundan devam etti. Sultanın hükümdarlık unvânı göz önünde bulundurularak *Şemsiye Hânedânı* veya *Şemsîler* devlet yönetimini ele almış oldu⁶⁷¹. Nitekim yine Sultan Şemseddîn'in unvânına karşılık *Şemsiyan-ı Hind* ve *Selâtin-i Şemsî* olarak da adlandırılmışlardır⁶⁷². Sultan Şemseddîn İltutmuş ve soyundan gelenler kaynaklarda *Şemsî Sultanlar*⁶⁷³ olarak zikredilmektedirler. Böylelikle Sultan Şemseddîn İltutmuş ile başlayan ve akabinde evlatları, torunları tarafından 664 (1266)'e değin devam etmiş ve bu tarihte Balaban Hânedânı'nın yönetimi ele almasıyla Şemsiye Hânedânı son bulmuştur.

3.1.1. Büyük Oğul Nâsireddîn Mahmûd Şâh

Sultan Şemseddîn İltutmuş, üstün kabiliyetlere sahip büyük oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın devlet işleriyle ilgilenmesini ve kendisiyle beraber Türk-İslâm sultanlığı için gerekli bütün adımları atmasına oldukça memnuniyet duymaktaydı. Nitekim Nâsireddîn Mahmûd Şâh vefat etmiş olmasaydı Sultan Şemseddîn'den sonra devletin varisi olarak görülmekteydi⁶⁷⁴. Fakat Nâsireddîn Mahmûd'un ölümü ve bu denli başarılı, azimli bir devlet varisini kaybetmek derin bir mateme sebep olmuştu. Ayrıca bu kabiliyetli varisin hânedânı için düşündüğü planlar da aksamış oldu. Çünkü hânedân ve devletin devamlılığı açısından istikrarlı bir liderlik gerekiyordu. Fakat hayatta kalan diğer oğulları arasından hiç kimseye yönetimi emanet edemeyeceğinin farkında olan sultan, buna uygun olduğunu düşündüğü bir veliaht belirledi⁶⁷⁵. Çünkü Sultan Şemseddîn İltutmuş için hükümdarlıkta güçlü bir irade ve istikrar temel önkoşullardandı. Daha önce bahsettiğimiz üzere devlet erkânı Sultan Şemseddîn'in diğer oğlu Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın veliaht olarak belirlemesini düşünürken,

⁶⁷¹ Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî, 2018:328; Üçok, 1965:24; Yurdaydın, 1971:277.

⁶⁷² Günay, 2012:454.

⁶⁷³ Şemsî Sultanlar için bk. Cûzcânî, I, 1970:625.

⁶⁷⁴ Kortel, 2006:68-69.

⁶⁷⁵ Habibullah, 106-107.

sultan erkek evlatlarından daha meziyetli ve devlet işleriyle yakından alakalı kızı Raziyye Sultan'ı halefi olarak belirlemiş ve bu konudaki tüm fikirleri de saf dışı bırakmış oldu.

3.1.2. Rükneddîn Fîrûz Şâh

Babası tarafından önceden hükümdarlık için belirlenen Raziyye Sultan böylelikle Müslüman kadın yöneticiler arasında “ahid”⁶⁷⁶ yoluyla tahta aday gösterildi. Ayrıca Sultan Raziyye adına gümüş tengeler bastırılarak adaylığının daha geniş çapta yayılması da sağlandı. Cesur, savaşçı, iyi huylu olarak daha pek çok vasıflar yüklenen Raziyye, babasının ölümü ardından tahta geçmek üzere hazırlandı. Fakat Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın annesi Şâh Türkan gayretleri ile devlet erkânında yanına çekerek oğlunun tahta geçmesini için nüfuzunu kullandı. Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde eşi Şâh Türkan siyasal faaliyetler içerisinde yer alarak; melik, ulemâ ve sûfilerle olan bağlarını kuvvetlendirmek adına hediyeler ve bağışlar sunmaktaydı. Davranışları onu sadece sosyal çevrede değil siyasi çevrede de etkili kıldı. Böylelikle daha rahat işbirlikleri içerisinde bulunabilen Şâh Türkan eşi Sultan Şemseddîn İltutmuş'un iradesini yok sayarak oğlunun tahta çıkmasında büyük etki sağlamış oldu⁶⁷⁷. Neticede Sultan Şemseddîn İltutmuş vefat ettikten sonra meşveret meclisi oğulları arasında en büyüğü olan Rükneddîn Fîruz Şâh'ın tahta oturtulması yönünde karar verdiler (21 Şaban 633/30 Nisan 1236)⁶⁷⁸. Melik İzzeddîn Muhammed Sâlârî, Melik Alâeddîn Canî, Melik İzzeddîn Kebir Hân ve Melik Seyfeddîn Kuçî gibi ileri gelen devlet adamları Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın tahta çıkmasını uygun bulmuyorlarsa da bağlılıklarını bildirmek zorunda kaldılar⁶⁷⁹. Sultan Şemseddîn'in daha önce de belirttiği gibi oğlu devlet işleriyle alakadar olmayıp, zevk ve sefaya düşkün bir hayat sürmeye başladı. Öyle ki, genellikle bir filin üzerinde Delhi'nin çarşısından sarhoş bir şekilde geçerek o anki hali ile halkın üzerine kırmızı altın saçtığı söylenmektedir⁶⁸⁰. Bu durumu fark eden annesi Şâh Türkan da oğlunun hükümdarlık yetkilerinden faydalanıp, gücünü ve hırsını birleştirerek hem kardeşlerini etkisiz hale getirmeye çalışmış hem de onlara zulmetmekten geri durmamıştır. Sultan Şemseddîn'in oğullarından Kutbeddîn'in gözlerine mil çektirdikten sonra öldürülmesini sağladı. Ayrıca Şâh Türkan, eşi Şemseddîn İltutmuş'un haremde bulunan kadınlara beslediği kıskançlık neticesinde cariyelere çeşitli zulümlerde bulundu. Özellikle Sultan Raziyye'nin öldüreceği yönünde dedikodular ortalıkta dolaşmaya başlayınca kargaşa ortamı iyice körüklendi. Emir ve

⁶⁷⁶ Ahid, bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, söz vermek, talimat vermek anlamlarında kullanılır. (bk. Küçük, 1988:532-533.)

⁶⁷⁷ Hasan, 2009:69; Üçok, 1965:27-28; Habibullah, 107.

⁶⁷⁸ Meşveret meclisi, hükümdar vefat ettiğinde önceden tayin edilen bir veliahdın olmaması durumunda devlet erkânı, emir ve meliklerin tahta kimin geçeceğini kararlaştırmaları durumudur. (bk. Kortel, 2006:184.)

⁶⁷⁹ Cûzcânî, I, 1970:633-634; Sirhindî, 1977:22.

⁶⁸⁰ Prasad, 1933:182.

melikler Şâh Türkan'ın zulümlerini ve nüfuzunu daha fazla kabullenmeyerek ayaklandılar. Devlet hazinesini de altı ay içerisinde sıfırlayan Sultan Rükneddîn Fîrûz Şâh böylelikle taraftarları gözünde de konumunu yerle bir etti. Destekçileri “Bu adama devlet emanet edilmez. Tez mâni olmalı!” diyerek Sultan Raziyye safına geçtiler. Neticede hükümdarlığı yalnızca altı ay, on sekiz gün süren Rükneddîn'in 18 Rebiülevvel 634 (19 Kasım 1236)'te ölümü ile sonuçlanan bir çeşit ayaklanma meydana getirilerek Raziyye Sultan kendisini destekleyenler tarafından tahta oturtuldu⁶⁸¹.

3.1.3. Raziyye Sultan

634/637 (1236/1240) yılları arasında saltanat süren Raziyye Sultan, Türk-İslâm dünyasında hükümdarlık yapan ender kadınlardan biri ve ayrıca Delhi Türk Sultanlığı'nda hükümdarlık yapan tek kadın şahsiyettir. Sultan yerine “melike” unvânını kullanan Raziyye, kanun ve nizamları yeniden yürürlüğe koyarak⁶⁸² babası Şemseddîn İltutmuş'tan kalan muazzam sultanlığa sahip çıkarak yeri geldiğinde devlet işleriyle meşgul olmuş, gerektiğinde savaşlarda bizzat bulunmuş ve gerek Hindûlarla gerek de Türk isyancılarla mücadele etmekten kaçınmamıştır. Başa geçtiğinde uğraşmak zorunda kaldığı ilk olaylardan biri İsmâîlîlerden Nûr Türk önderliğinde toplanan grubun dini sebepleri bahane etmelerinden dolayı giriştikleri isyan ile uğraşmak oldu. Babasının izinden yürüyen Raziyye Sultan, eski kanunları ve gelenekleri yeniden diriltti⁶⁸³. Görüldüğü üzere İsmâîlîlerin Delhi sultanları ile sürekli olarak mücadele ettiklerine şahit oluyoruz. Babası Sultan Şemseddîn de İsmâîlîlerin suikastına uğramış ve onları cezalandırmaktan geri durmamış idi. Nitekim Sultan Raziyye de isyanı bastırmayı başardı⁶⁸⁴. Bilge, adil ve cömert hükümdar Sultan Raziyye tahta çıktığında her şeyi eski gelenekler ve temeller üzerine yeniden inşa etmeye çalışırken Vezir Nizamülmülk Muhammed Cüneydî başta olmak üzere diğer meliklerden de İzzeddîn Muhammed Sâlârî, Alâeddîn Canî, İzzeddîn Kebir Hân ve Seyfeddîn Kuçî Sultan Raziyye'ye karşı muhalif tavırlar içerisinde bulundular. Sultan Raziyye'yi bu dönemde destekleyen Muizzîlerden Melik Nusreteddîn Taysi emrindeki güçlerle yardım sağlamak üzere sultana yetiştirdi⁶⁸⁵. Devlet yönetiminde ve orduda Türk kökenli gulâmların nüfuzunu kırmak isteyen Sultan Raziyye'nin daha babasının sağlığında veliaht olarak ilan edilmesinden hoşlanmayan devlet erkânının bir kısmı Raziyye'nin yeteneklerinin farkındaydı. Güçlü bir kişiliği olan Raziyye'yi ellerinde kukla gibi oynatamayacaklarını bilmelerinden dolayı tahta geçmesine her

⁶⁸¹ Cûzcânî, I, 1970:632-633; İbn Battûta, II, 2000:646, dipnot:8; Üçok, 1965:27-28.

⁶⁸² Tomar, 2007:387.

⁶⁸³ Cûzcânî, I, 1970:646; A. Ahmed, 194.

⁶⁸⁴ Sâlim, 2006:207.

⁶⁸⁵ Cûzcânî, I, 1970:639.

dönemde muhalif oldular⁶⁸⁶. Raziyye Sultan için: “Sultan Raziyye büyük bir hükümdar idi. O bilge, adil ve cömertti. Sultanlığın velinimetini, adalet dağıtıcısı, tebaasının koruyucusu ve ordunun lideriydi. Bir hükümdara yaraşır tüm niteliklere sahipti. Ancak doğru cinsiyetten doğmamıştı ve bu sebeple erkeklerin gözünde sahip olduğu tüm erdemler değersizdi.”⁶⁸⁷ şeklinde görüş belirtilmektedir.

Adı geçen bu meliklerin daha önce Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın tahta çıkmasını uygun bulmadıklarına şahit olduk. İbn Battûta: “Bu kadın okunu ve sadağını yanına alıp devlet erkânıyla yola çıktığında onun erkek gibi ata bindiği ve yüzünü örtmediği görülürdü.”⁶⁸⁸ şeklindeki açıklaması Raziyye Sultan'ın devlet yönetimindeki hâkimiyeti ve cesaretini göstermektedir. Diğer kadınların aksine harem ve saray entrikalarından uzak durarak yönetici vasıflarını açık şekilde gözler önüne sermiştir⁶⁸⁹. Zeki, çevik, cesur bir hükümdar olan Sultan Raziyye üç yıl, altı ay, altı gün süresince tahtta bulunmuş ve halka cömert davranmıştır. Ranthambhor Kalesi, Gvâlyor Kalesi, Teberhinde ve daha pek çok yer için mücadele vermekle kalmayıp babasının hükümdarlığı esnasında söz sahibi emir ve meliklerle de mücadele etmek zorunda kaldı. İsyan ve ayaklanmalar ile geçen hükümdarlığı asi melikler tarafından hapsedilmek üzere Teberhinde'ye yollanması ve hayatını kaybetmesi ile son buldu. Hapsedildiği haberi Delhi'ye varmasının neticesinde oradaki beyler Sultan Şemseddîn'in oğlu Muizzeddîn Behrâm Şâh'ı tahta çıkardılar (1240-1242)⁶⁹⁰. Saltanatı kısa sürmesine rağmen başarılarla imza atan Raziyye, siyaset ve diplomasi konusunda oldukça yetenekliydi. Hindistan'daki Türk hükümdarlığının saygınlığını yeniden kazanmasını sağlamış ve kraliyet iradesini emir ve meliklere dayatan ilk sultan olmuştur. Şemseddîn İltutmuş soyundan gelen Şemsî hükümdarlar arasında kişilik ve karakter bakımından en güçlü olanıydı⁶⁹¹. Sultan Raziyye, Delhi Türk Sultanlığı'nın tahtında kalabilseydi şüphesiz babasından kalan sultanlığı en iyi şekilde idare edecek ve Delhi Türk Sultanlığı nüfuzunu yeniden inşa edecekti.

3.1.4. Muizzeddîn Behrâm Şâh

Emir ve meliklerin bağlılık yemini etmesiyle tahta oturan Muizzeddîn Behrâm Şâh başa geçtiğinde ne yazık ki çözümler çoktan başlamıştı. *Tabakât-ı Nâsırî*'de Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh'ın açık sözlü ve alçak gönüllü olduğu, yeryüzündeki diğer hükümdarlar gibi takıları, süsleri, ipekli giysileri giymediği anlatılmaktadır. Sultan

⁶⁸⁶ Begum, 1976:184; Tomar, 2007:387.

⁶⁸⁷ Festing, 1912:67.

⁶⁸⁸ İbn Battûta, II, 2000:623.

⁶⁸⁹ Savaş, 2020:25-26.

⁶⁹⁰ Cûzcânî, I, 1970:648; Üçok, 1965:29-33.

⁶⁹¹ Srivastava, 1966:106.

Raziyye'nin ardından emir ve melikler 28 Ramazan 637 (22 Nisan 1240) Pazartesi günü onu tahta çıkardılar⁶⁹². Emir ve melikler Sultan Behrâm Şâh'ın nâibi olarak Melik İhtiyareddîn Aytegin'i kabul etmesi şartı ile tahta çıkarmış idiler. Haliyle emir ve meliklerin belirleyici rol oynadığı bu dönemde en aktif şekilde iki isim yer almaktaydı. Bunlardan ilki nâib Melik İhtiyâreddîn diğeri ise Vezir Nizamülmülk Mühezzebüddîn beraber hareket etmeye başlayarak devlet işlerini büyük ölçüde ele aldılar. Melik Aytegin nüfuzunu pekiştirmek adına Sultan Behrâm Şâh'ın dul kız kardeşi ile evlendi. Yalnızca bununla kalmayan Melik Aytegin, hükümdara özgü davranışlarda bulundu. Sarayında nevbet vurdurdu ve kapısında fil bekletmeye başladı. Bu hareketler sultan üzerinde ciddi şüpheler uyandırmaya başlayınca fedâilere hem melik Aytegin'i hem de Vezir Mühezzebiddîn'i öldürme emri verdi. Fedâilerin girişimi sonucunda Melik Aytegin hançerle öldürüldüyse de Vezir Mühezzebiddîn durumdan sıyrılmadı başarmış idi⁶⁹³. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh devrinde muhalif tavırların ardı arkası kesilmedi ve babası Şemseddîn'in saltanatından kalma emir ve melikler artık durdurulamaz derecede etkin rol oynamakta daha ileriye giderek hükümdarlara has birtakım davranışlarda bulunmaktaydılar. Bunların yanı sıra Moğollarla da mücadele etmek zorunda kaldı. Devleti yönetme ve devlet erkânı üzerinde hâkimiyet sağlamaktan geri kalan Sultan Behrâm Şâh vezirinin oyununa gelerek emir ve meliklerin ona karşı birleşip isyana kalkışmasına sebep oldu. İki yıl, bir buçuk ay süresince hükümdarlık tahtında kalan Behrâm Şâh 17 Zilkade 639 (19 Mayıs 1242) senesinde katledildi⁶⁹⁴.

3.1.5. Alâeddîn Mesûd Şâh

Muizzeddîn Behrâm Şâh öldükten sonra bu ortamdan faydalanmak isteyen meliklerden İzzeddîn Balaban-ı Küşlü Hân hükümdarlık tahtına oturdu ise de bu durum diğer emir ve melikler tarafından kabul görmedi. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un o vakitler hayatta olan fakat Kasr-ı Sefid'te hapsedilmiş iki oğlu Nâsireddîn ile Celâleddin ve ayrıca Rükneddîn Fîrûz Şâh'ın oğlu ve Sultan Şemseddîn'in torunu olan Alâeddîn Mesûd Şâh arasından tahta uygun gördükleri kişi Alâeddîn Mesûd Şâh oldu⁶⁹⁵. Devlet meseleleriyle yakından ilgilenen sultan halkı yatıştırmaya ve devlet erkânını idare etmeye çalıştı. Bu dönemde Beren, Eved ve Leknevtî'de hâkimiyet sağlanmaya çalışıldı ve ayrıca Moğollar ile mücadelenin devam ettiği bir dönem oldu. Hükümdarlığının sonlarına doğru sefahate düşkün olan Sultan Mesûd Şâh, gaddar davranmaya başlayarak bazı emir ve melikleri öldürttü. Bunu kabul edemeyen diğer

⁶⁹² Cûzcânî, I, 1970:649.

⁶⁹³ Cûzcânî, I, 1970:650-651; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:78.

⁶⁹⁴ Mehta, 1979:105; A. Ahmed, 198-202.

⁶⁹⁵ Cûzcânî, I, 1970:660-661; ayrıca bk. Firişte, 1908:229.

Türk emir ve meliklerin geri kalanı da derhal Sultan Şemseddîn İltutmuş'un küçük oğlu Melik Nâsireddîn Mahmûd Şâh'a mektup yollayarak tahta geçmesini istediler. Dört yıl, bir ay ve bir gün süresince tahtta kalan Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh 23 Muharrem 644 (10 Haziran 1246) senesinde zindana atılarak öldürüldü⁶⁹⁶.

3.1.6. Küçük Oğul Nâsireddîn Mahmûd Şâh

Emir ve meliklerin Delhi'ye gelerek tahta geçmesini istedikleri Nâsireddîn Mahmûd Şâh, Kasr-ı Sebz (Yeşil Saray)'de tahta çıktı. 25 Muharrem 644 (12 Haziran 1246)'te Köşk-i Fîrûzî'de bir toplantı düzenleyerek emir ve meliklerin bağlılık yeminini aldı. “Kitap kurtları nadiren iyi yöneticiler olabilir zira onlar daima kitaplarını seferlere tercih ederler. Sultan Mahmûd'un aşırı merhameti ve dürüstlüğü, doğu dünyasının hükümdarlık anlayışına uymuyordu.”⁶⁹⁷. Devleti idare edebilecek kabiliyetten yoksun Nâsireddîn Mahmûd Şâh, daha önceki hükümdarlarda olduğu üzere emir ve meliklerin yönetimde önemli şekilde söz sahibi olduğu ve sultanı yönlendirdikleri bir dönem oldu. Özellikle Melik Bahâeddîn Balaban kızını Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh ile evlendirerek ilişkisini sağlamlaştırdı ve “Uluğ Hân” unvânını aldı. İdare kabiliyetlerinden yoksun Sultan Nâsireddîn Mahmûd böylelikle meliklerinin gölgesinde kaldı. Uluğ Hân Balaban, sağlamlaştırdığı otoritesini başkent dışına da taşıdı ve bazı eyaletleri kontrolü altına almayı başardı. Devlet idaresinden elini çeken Sultan Nâsireddîn Mahmûd, tamamen dine yöneldi ve hükümetin bütün işlerini Melik Balaban'a devretti. Oruç tutma ve dini gereklerini yerine getirmede titiz davranan sultan, tebaasının karşısına çıkmadığı müddetçe giyinişine de özen göstermezdi. Babası Sultan Şemseddîn İltutmuş gibi din adamlarına büyük saygı duyuyor ve harcamalardan kaçınıyordu. Peygambere sevgisi ve saygısı had safhada olan Sultan Nâsireddîn Mahmûd'un uygun abdest almadığı sürece ismini zikretmekten sakındığı söylenmektedir. Uluğ Hân Balaban'ın Moğollara karşı tavrı ve etki alanı tahtı ele almasında oldukça fayda sağladı. Sultanın oğullarının da esrarlı bir şekilde öldürülmesi ile kendisi de devlet yönetiminden tamamen elini çekerek geriye kalan zamanı ibadetle geçirdi. 1266 yılında vefat eden Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın hayatının son dönemlerine dair bilgiler net olmasa da Uluğ Hân Balaban tarafından zehirlendiği iddiası bulunmaktadır. *Gıyâseddîn* unvânıyla Delhi hükümdarı sıfatıyla tahtı ele geçirecek olan Balaban böylelikle Şemsiye hânedânına son verecek ve *Balaban Hânedânı* devrini başlatacaktır⁶⁹⁸. Sultan Şemseddîn İltutmuş ardından evlatları arasında tahtta en çok kalan Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh oldu. Yirmi yıl kadar bir

⁶⁹⁶ Firişte, 1908:232; Mehta, 1979:106; A. Ahmed, 203-207.

⁶⁹⁷ A. Ahmed, 215 ayrıca bk. 232.

⁶⁹⁸ Siddiqui, 2003:372-373; K. A. Nizami, 1961:118; Srivastava, 1966:113.

süre tahtta kaldıysa da Sultan Nâsireddîn Mahmûd deyim yerindeyse tam bir kukla hayatı sürdü. Neticede hükümdar olmadan evvel Sultan Şemseddîn İltutmuş ve halefleri döneminde en parlak çağını yaşayan Balaban Hân, devletin dağılmaya yüz tutması ve kargaşa ortamından faydalanarak devlet erkânının bağıllığını sağladıktan sonra tahta geçecektir⁶⁹⁹.

Deha sultan Şemseddîn İltutmuş'un ardından sultanlık yaklaşık otuz yıllık bir süreç içerisinde pek çok problemler ile karşılaşmış, siyasi kargaşalar ülkedeki refahı ve düzeni olumsuz yönde etkilemiştir. Sultanın soyundan gelen Şemsiye Hânedânı'nın hükümdarları dönemin nüfuzlu grubunun isteği üzerine tahttan indirilmiş ve öldürülmüşlerdir⁷⁰⁰. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un kendi hânedânından hiçbir hükümdar kendisi gibi devlet adamı, idareci, aklıselim ve kararlılık abidesi efendileri gibi hüküm süremedi. Evlatlarının kendinden sonra devlet işleri yerine zevk ve sefahate düşkün olacaklarını belirtmekle haksız sayılmamıştır. Görüldüğü üzere emir ve meliklerin devlet içerisinde söz sahibi olmakla kalmayıp tahta geçmesini istedikleri hükümdarı belirlemeye hatta hükümdarların katline varana değin neredeyse her anlamda etkin olmuşlar ve sultanları etkisiz halde bırakmışlardır. Bunun sonucunda Sultan Şemseddîn İltutmuş'tan sonraki Şemsiye sultanlarının tümü emir ve meliklerin isteği doğrultusunda yaşamlarını yitirmişlerdir.

Şemsîler Hânedânı'ndan bahseden Enver Konukçu şunları aktarmaktadır:

“Şemsîler, Kutbî devlet ananesini daha başarılı bir şekilde devam ettirdiler. 1266 yılına kadar Kuzey Hindistan'ın tamamını ele geçirdiler. Racalıkları vergi ve haraca bağladılar. Arazi reformlarını hayata geçirdiler. Askerin ve halkın hayat düzeninin iyileşmesinde önemli kararlar alındı. Şehirler imar edildi. Türbeler, camiler, köşkler, havuzlar, bahçeler, akarsu kanalları, diğer İslâmi yapılar yeni bir devrenin müjdecisi olmuşlardır. Şemsîler, merkezi idarede ısrarlı bir tutum içerisinde idiler. Doğrudan sultanın şahsına bağlı melikler çihilgani yani Kırklar'ı meydana getirdiler. Bir ilke de yine Şemsîler parmak basmıştır.”⁷⁰¹.

3.2. Delhi Türk Sultanlığı'nda Gulâm Sistemine Genel Bakış

Sözlükte ‘erkek çocuk, delikanlı, azat edilmiş köle, hizmetkâr, muhafız’ gibi anlamlara gelen gulâm Arapça bir isimdir. Bazı İslâm devletlerinde gulâm yerine memlûk ismi de kullanılmaktadır. Her milletten gulâm alınmasıyla beraber çoğunlukla İran, Türk, Slav, Berberi gibi milletlerden alınmaktaydı. Özellikle Türklerin diğer milletlerden olan gulâmlarla aralarında farklılıklar mevcuttu. Çünkü başlangıçta esir alınmış veya efendileri tarafından satın alınmış gulâmlar zamanla yüksek mevkilere gelmişlerdir. Sistematik bir askeri eğitimden geçen kişiler profesyonel asker yahut idareci olarak yetişirlerdi. Alınan bu gulâmlar liyakat ve kabiliyetleri doğrultusunda devlet içerisinde ordu, idare ve sarayda görev alarak

⁶⁹⁹ Bilkan, 2002:110.

⁷⁰⁰ N. R. Farooqi, 1994:130.

⁷⁰¹ Konukçu, 2006:65.

daimi ve maaşlı olarak görev yapmaktadırlar. Haliyle bu tür bir sisteme dâhil olan bir gulâm, profesyonelliği bakımından devlet erkânı sınıfına tâbi olduklarından dolayı sıradan kölelerden farklı bir konumda yer almaktadırlar⁷⁰². Yetiştirilen bu gulâmlar zamanla devletin ayrılmaz bir parçası haline gelerek ülkenin yönetiminde önemli rol oynayacaklardır. Abbâsîler çok sayıda Türk kölesi bulunan ilk Müslüman devletidir. Bu gelenek zamanla daha güçlü bir şekilde organize oldu. Böylelikle Türk yöneticilerin sağladığı düzen ile hükümet mekanizmasının ayrılmaz parçası haline geldiler. Elbette ki köleler terfi etmek, mevki yükseltmek için başladıkları en alt basamaktan daha yukarı çıkmak üzere deneyim kazandılar. Ayrıca hükümdar ve köleleri arasında kişisel bir bağ da bulunuyordu. Çünkü kölelerin her biri aileden sayılır ve gelecekte efendilerinin mirasını koruyacakları bakımından onlara nazik davranılmaktaydı⁷⁰³. Ayrıca belirtmemiz gerekir ki kölelerin efendilerine bağlılıkları kendi istikballeri açısından da oldukça önemlidir. Nitekim bunun en büyük örneği de Delhi Türk sultanlarının köle olarak satın alındıkları ve devletin çeşitli kademelerinde çalışarak ayrıca efendilerine sadakatleri doğrultusunda zamanla mevkileri artmış ve köle-hükümdar kavramını çerçevesinde devletin başına geçmişlerdir.

Gazneli Devleti'nden sonra Gûrlu Devleti'nde de gulâm sistemine rastlamaktayız. Müslümanların Hindistan'da ilk büyük atılımlar yaptığı Gûrlu dönemi, Türk-İslâm dünyasında kök salmış iki temel kurumu beraberinde bu coğrafyaya getirdiler. Bunlardan ilki iktâ sistemi idi. İktâ, toprak tahsisi veya geliri, bazı durumlarda da askerlik görevine karşılık gelmekte idi. Diğer önemli kurum ise gulâm, memlûk sistemi idi⁷⁰⁴. Özellikle Gıyâseddîn Muhammed ve Muizzeddîn Muhammed devirlerinde ordunun büyük bölümünü Türk gulâmlar oluşturmaktaydı. Bu devirlerde kölelerin satıldığı en büyük pazar Gazne vilayeti idi. Özellikle vurguladığımız üzere bu esirler belli bir süre askeri eğitim görüyor ve ordunun çeşitli kollarında görev yapıyorlardı. Zamanla mevkileri ve nüfuzları artan gulâmlar siyasette de etkin olarak devletin başına geçebilecek gücü elde ediyorlardı⁷⁰⁵. Özellikle Gûrlu Devleti'nin Ortaçağ'da başarılı bir hânedân olmasında Türk köle komutanların etkisi göz ardı edilemez⁷⁰⁶. Nitekim kölelerine olan aşırı inancı ve güveni ile her birini evlat, oğul gibi gören Sultan Muizzeddîn Muhammed'e oğlu olmadığından dolayı endişe duyulduğunu belirtenlere: "Türk kölelerim arasında çok sayıda oğlum var. Bunlar topraklarımı miras alacaklar ve ben öldüğümde hutbeye benim adımla devam edecekler."⁷⁰⁷ cevabını vermiştir. Bu durumda soy

⁷⁰² Terzi, 1996:178; Göksu, 2017:14.

⁷⁰³ Qureshi, 1942:64.

⁷⁰⁴ Jackson, 1990b:340.

⁷⁰⁵ Merçil, 1996:182-183.

⁷⁰⁶ A. Ahmed, 30.

⁷⁰⁷ Qureshi, 1942:65; Athar, 1987:97.

veya kan bağıının önemli olmadığını bir kez daha netleştirebiliriz. Hükümdar olabilmenin zekâ, kabiliyet ve iyi bir idareci olmaktan geçtiğini anlıyoruz. Ayrıca hükümdarlar nazarında sadık bir köle öz evlattan daha ehemmiyetlidir. Türk gulâmların efendilerine bağlılıklarını vurgulayacak olursak; Muizzeddîn Muhammed, Hindû racalar ile giriştiği mücadelelerin birinde çatışmanın çok yoğun geçtiği bir esnada vücuduna ve başına darbe alarak yere düşmüştür. Karanlığın bastırması ile tarafların çekilmesinin ardından Türk bir gulâm ağlayarak ölümler arasında sultanı aramaya koyulur. Sultan Muizzeddîn Muhammed kargaşa ortamında gulâmlarına seslenerek onu bulmalarını kolaylaştırır ve gulâmlar sultanı güvenli bölgeye taşırlar. Sultan kendine geldikten sonra çatışma içerisinde kendisini bırakıp kaçan Gûrlu emirlerini de yakalatmayı ihmal etmemiştir⁷⁰⁸.

Türkistan kökenli Sultan Kutbeddîn Aybeg, Muizzeddîn Muhammed'in sarayına köle olarak alınmış, efendilerine olan sadakati önemli kademelerde yer almasını ve bunun neticesinde Delhi Türk Sultanlığı'nı kurduğundan bahsetmiştik. Bir kölenin hükümdar olabilmesi için *hattı atik* denilen azatlık belgesini alması gerekmektedir. Bu anlamda Sultan Kutbeddîn Aybeg de Gûrlu hükümdarı Gıyâseddîn Mahmûd tarafından azatlık belgesini almıştı⁷⁰⁹. Sultan Şemseddîn İltutmuş da efendisi Muizzeddîn Muhammed'in isteği üzerine meliklik döneminde olan Kutbeddîn Aybeg tarafından azatlık belgesini almış idi. Şemsiye Hânedânı'ndan sonra başa gelen Balaban Hânedânı'nın kurucusu Gıyâseddîn Balaban ise Sultan Şemseddîn İltutmuş'un gulâmlarından biriydi ve Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın kızıyla evlenmeden önce azatlığını almıştı. Türkistan'dan satın alınan Kutbeddîn Aybeg, Şemseddîn İltutmuş ve Gıyâseddîn Balaban ile Gûrlu Devleti'nin köleleri çoğunlukla Türkistan'dan sağladıklarını göstermektedir. Şemseddîn İltutmuş ve Gıyâseddîn Balaban idaresinde yetişen gulâmlar üst düzey görevlerde bulunarak eyalet valiliklerine kadar yükselmişlerdir⁷¹⁰. Gulâm kelimesi ayrıca "kul" tabiriyle de karşımıza çıkmaktadır⁷¹¹. Hizmetkâr, tâbi, sadık anlamlarına gelen kul, bağlılığı ifade ederek daha çok askeri bir hizmetin karşılığında kullanılmıştır⁷¹². Nitekim Aziz Ahmed, Şemseddîn İltutmuş'tan bahsederken 'Kul Sultan Şemseddîn İltutmuş'⁷¹³ olarak zikretmektedir.

Genel bağlamda satın alınan Türk köleler Hindistan'da egemen Müslüman krallar ve soylular sınıfını oluşturuyordu. Hükümdar olabilen gulâmların yanı sıra birçoğu soylu olarak

⁷⁰⁸ İbnü'l-Esîr, c.11, 1991:151.

⁷⁰⁹ Kansoy, 2018:99.

⁷¹⁰ Merçil, 1996:183; A. Ahmed, 19-20.

⁷¹¹ Detaylı bilgi için bk. Göksu, 2017:13.

⁷¹² Erdoğan, 2010:7-8.

⁷¹³ A. Ahmed, 1995:14.

kalmış ve bunlar “han, melik, emir” gibi unvânlarla anılmışlardır⁷¹⁴. Hindistan’daki Türk yönetiminin bünyesi altında hizmet edenler ayrıca bakan, yüksek memur, taşra valilikleri, komutan gibi pek çok değerli makamlarda bulundular. Nüfuz kazanan ve yüksek makamlara getirilen bu köleler için; tek bir köle sahibi olmayan fakir bir hanenin dahi çok sayıda köle, at ve deve sahibi oldukları ayrıca başlangıçta yalnızca bir atın sahibi olan bir kişi sipeh-salar mevkiine geldiği ve hatta çetr ve nevbete sahip olduğu vurgulanmıştır⁷¹⁵. Bu bağlamda Sultan Şemseddin İltutmuş’un emir ve meliklerine iktâlar verdiğinden ve yüksek makamlara tayin olunduklarından bahsetmiştik. Burada dikkat edilecek bir diğer husus da bir memlûkun başka bir memlûk edinebilmesidir. Kutbeddîn Aybeg henüz Muizzeddîn Muhammed’in kölesi ve bünyesinde çalışan biri iken Şemseddîn İltutmuş’u satın almak istemiş ve bunun için efendisinin onayını almış idi.

Ortaçağ dünyasının bütün önemli Müslüman şehirlerinde köle pazarları vardı. Delhi Türk Sultanlığı’nda da birçok köle ticaret merkezi bulunmaktaydı. Özellikle tüccarlar uzak bölgelerden köle ithal etmekteydiler. Pâlam’da köle pazarı mevcuttu ve buranın Delhi’ye bitişik bir köy olduğu kaydedilmektedir. Bunun dışında Sind, Kâmrûp, Bengal bölgelerinde köle pazarları kurulmaktaydı. Ayrıca Çin, Türkistan, Orta Asya, Afrika, Arabistan, İran ve Kurasan’dan köle temin edilmekteydi⁷¹⁶. Delhi ve Agra’nın bütün yöneticileri yabancı kökenli köleler ithal ederdi. Sultan Şemseddîn İltutmuş Semerkand, Buhara ve Tirmiz’den köle satın alması için Müslüman bir tüccarı görevlendirmiş idi. Tüccar, Sultan Şemseddîn için yüz köle satın almış ve Gıyâseddîn Balaban da satın alınan bu köleler arasında bulunmaktaydı. Ayrıca Çinli tüccarlar da sultana kırk köle sunmuş idi⁷¹⁷. Yine Delhi Türk Sultanlığı’nda köleliğin değerlendirilmesi üzerine; bir insanı diğerinin mülküne dönüştüren yasal bir statü olduğu ve böylelikle kölelerin diğer sosyo-ekonomik gruplardan ayrıldığı yönündedir. Ayrıca askeri başarıların sağlanmasında büyük etkiyi kölelerin oluşturduğunu ve seferlerde esir alınanların miktarının da oldukça etkili olduğu vurgulanmaktadır. Misal, Sultan Kutbeddîn Aybeg’in 1195’te Gucerat’taki askeri operasyonu sonucunda yirmi bin köle elde edilmiş yine bundan yedi yıl sonra Kalincar seferinde elli bin esir alınmış idi⁷¹⁸. Kölelerin satın alındığı durumlarda, fiyatın satın alındığı zamana göre farklılık gösterdiği aktarılmaktadır. Savaş, kıtlık, refah dönemlerinde fiyatlar değişmekteydi. Yetenekli ve iyi eğitilmiş köleler daha pahalıydı ve bu köleler herkes tarafından satın alınamıyordu. Mesela Sultan Şemseddîn

⁷¹⁴ K. S. Lal, 1994:25.

⁷¹⁵ K. A. Nizami, 1961:105.

⁷¹⁶ F. F. Ahmed, 2009:13.

⁷¹⁷ K. S. Lal, 1994:105-106.

⁷¹⁸ F. F. Ahmed, 2009:3-4, 8.

İltutmuş, yüz bin çeytel ödeme yapılarak satın alınmış idi⁷¹⁹. Müslüman hükümdarların kölelik sistemine oldukça değer vermeleri üzerine belirtilen görüşte yalnızca iyi bir hükümdar olmakla kalmayıp aynı zamanda iyi birer tüccar olarak gittikleri her yerde bölgenin iklimi, arazisi ve nüfuzuna bağlı olarak kölelik sistemini geliştirdikleri vurgulanmaktadır. Özellikle Moğol istilaları esnasında Sultan Şemseddîn ve Sultan Balaban devirlerinde Irak, Kurasan ve Maverâünnehr'den çok sayıda prensin Delhi'ye geldikleri ve ayrıca bunların yanlarında köleleri, askerleri ve âlimleriyle beraber Delhi ve çevresindeki birçok yerleşim yerinde ikamet ettikleri aktarılmaktadır⁷²⁰.

Kaynaklarda ilk dönem Delhi Türk Sultanlığı ve hükümdarları için “memlûk devleti”, “memlûk hânedânı”, “köle krallar”, “memlûklar saltanatı”, “kölemenler” vb. tabirler kullanılmaktadır. Özellikle Avrupalı tarihçiler “memlûklar saltanatı” olarak adlandırdıkları bu ilk dönem sultanlarının ordularında Afganlara da büyük oranda yer verildiği için “Pathan sultanları” olarak da adlandırmaktadırlar. Fakat bu konuda hassas davranan tarihçilerden Aziz Ahmed, hükümdarların hiçbirinin Afgan ve Pathan olmadığını ayrıca ilk dönem Delhi sultanlarının Türkistan'dan gelmiş bulundukları için bu şekilde adlandırılmalarının doğru olmadığı üzerinde durarak Türklüğe özellikle vurgu yapmıştır⁷²¹. Bu konuda görüş belirten Peter Jackson da “köle krallar” ve “köle hânedânı” gibi isimlerin yanlış olduğunu söyleyerek Sultan Şemseddîn İltutmuş ve Sultan Gıyâseddîn Balaban gulâm olmalarına rağmen soyundan gelenlerin hiçbir zaman köle olmadığını vurgulamıştır⁷²². Ayrıca köle-kral tabirinin yerinde olmadığına katılan yazarlar da hükümdarların vefat edince özgür bireyler olduğunu öne sürmektedirler. Bu durumda onlara hâlâ köle demek yerinde bir tabir değildir⁷²³. Kölelerin kral olarak ele geçirilmediklerini öne süren K. S. Lal, hükümdarlık yapmak için satın alınmadıklarını belirtir. Kölelerin satın alınmasındaki temel amaçları devlet işlerinde görev yapmaları ve ayrıca satılarak para kazanma amacı güdüldüğü savunulur. Köle ve Kral terimlerini çelişkili bulan Lal, sistemin sağladıklarından dolayı bazılarının hükümdar olabildiklerini öne sürmektedir. Bu bağlamda İsmâî'nin “Dünyayı miras ve övünme yoluyla alamazsın, sadece kılıcı savaşta ileri sürerek alabilirsin.”⁷²⁴ sözünü ileri sürerek hükümdarlığın kılıçla yani kuvvet ve kabiliyetle elde edilebileceğine vurgu yapmıştır.

Daha önce de belirtildiği üzere gulâm ve köle kelimeleri teorik olarak her ne kadar benzer görünüyor olsa da esasında gulâmlar iyi bir eğitim sürecinden geçerek ekonomik,

⁷¹⁹ Cûzcânî, I, 1970:603; F. F. Ahmed, 2009:10.

⁷²⁰ K. S. Lal, 1994:9.

⁷²¹ A. Ahmed, 20; Gömeç ve Çeliktaş, 2019:26.

⁷²² Jackson, 1999:44.

⁷²³ Habibullah, 320.

⁷²⁴ K. S. Lal, 1994:23.

toplumsal, hukuki bağlamda kesinlikle kölelerden ayrılmaktadırlar. Köleler ise özgürlüklerini elde etmeksizin her türlü ağır işlerle meşgul olur ve hayatları boyunca köle pazarlarında satışa sunulurlar. Fakat gulâmlar başta köle olarak satın alınıyorlarsa da zamanla üst düzey yaşam şartlarına sahip olurlar⁷²⁵. Gulâm kelimesi ile eşdeğer nitelikte olan “mamlûk” da esir ya da köleler arasından seçilerek, özel eğitimlerini tamamladıktan sonra hükümdarın muhafız birliğinde görev yapan ve zamanla aristokrat bir sınıfın üyesi konumuna gelen ücretli askerlerdir⁷²⁶. Bu bağlamda gulâm veya mamlûk olarak adlandırılan şahısların aslından köle kavramından oldukça uzakta olduklarını ve farklı bir grubu temsil ettikleri açıktır. Nitekim efendisi tarafından azat edilmiş biri artık köle statüsünde değildir ve köle olarak nitelendirilecek kişinin de hükümdar olabilmesi akla yatkın gelmemektedir. Bu bağlamda köle olarak adlandırılan bir sultanlık, köle sultanlar, Afgan, Pathan gibi terimleri kabul etmek doğru değildir. Misal, Sultan Şemseddîn İltutmuş köle olarak satın alınmış olsa da soyu Türkistan’ın sayılı kabilelerinden birine dayanmaktadır. Kıskançlıklara maruz kalmasından dolayı köle olarak satılması hür ve saygın bir aileden gelmesi gerçeğini değiştirmez. Ayrıca çok iyi bir eğitimden geçerek nitelikli devlet adamı rolüne yakışır tüm vasıfları sağlamaktadır.

Sultan Kutbeddîn Aybeg hükümdarlığı ile başlayıp, Sultan Şemseddîn İltutmuş hükümdarlığı ile devam ederek 1290 yılında Balaban Hânedânı’nın sonuna değin geçen süreyi slav, mamlûk yahut köle hânedânlıkları olarak adlandırmak doğru değildir. Özellikle bunları tek bir hânedân adı altında toplamak yanlıştır. Nitekim 602/607 (1206/1210) yılları arasında hüküm süren Sultan Kutbeddîn Aybeg kendine ait Kutbîler Hânedânı’nı kurarken, 607/633 (1211/1236) yılları arasında hüküm süren Şemseddîn İltutmuş evlat ve torunlarını da kapsayan ve 1266’da yönetimden uzaklaştırılana değin Şemsiye Hânedânı yahut Şemsîler olarak adlandırılmaktadır. Fakat burada değinilmesi gereken bir başka durum ise Sultan Şemseddîn İltutmuş ve Sultan Gıyâseddîn Balaban’ın Türkistan’ın İlbarı kabilesinden olmalarından dolayı ayrıca Şemseddîn İltutmuş’un hükümdarlığı ile başlayıp oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh’ın hükümdarlığının düşmesine değin olan süreç *Birinci veya İlk İlbarı Hânedânlığı* olarak adlandırılmaktadır. Keza Sultan Gıyâseddîn’in 1266’da tahta çıkmasından 1290 yılına değin geçen süreye de *İkinci İlbarı Hânedânlığı* olarak ayrılmaktadır⁷²⁷.

Delhi Türk Sultanlığı’nda gulâmlar esas itibariyle satın alma, vergi ve ganimet yoluyla toplanmaktaydı. Ayrıca miras yoluyla da gulâmlar temin edilmekteydi. Önceki hükümdardan kalan gulâmlar bir sonraki hükümdarın idaresinde bulunuyordu. Hükümdarlar sahip oldukları gulâmlarını aile fertlerine miras olarak bırakabilmekteydiler. Gulâmların eğitime oldukça

⁷²⁵ Göksu, 2017:15-16.

⁷²⁶ Kızıltoprak, 2004:87.

⁷²⁷ Mehta, 1979:88.

önem veren sultanlar askeri ve ilmi eğitimlerine yenilerini ekleyerek gulâmların saray ve devlet âdâbı, ülke yönetimi gibi incelikleri de öğrenmektelerdi⁷²⁸. Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde gulâmların ayrı bir sınıf oluşturduklarını söylersek yanlış olmaz. Devlet yönetiminde oldukça etkili olan bu gulâmlar “Çihilgân”, “Kırklar”, “Bendegân-ı Türk Çihilgâni”, “Ümerâ-yı Çihilgâni”, “Kırk Kölemenler”, “Gulâm veya Gilmân”, “Memlûk” gibi isimlerle anılmışlardır. Sayıca kırk kişi⁷²⁹ olmalarından ötürü “Kırklar” ismi almaktadırlar. Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminin en belirgin özelliklerinden biri de Kırklar’ın varlığıdır⁷³⁰. Burada belirtmek istediğimiz bir başka husus ise Sultan Fîrûz Şâh Tuğluk devrinde (1351-1388) gulâmlar ile ilgili bütün işlemlerin bir daire tarafından yapılması ve bir düzen çerçevesinde ilerlemesini sağlamak adına *dîvân-ı bendegân* adlı kurum faaliyete başlamıştır⁷³¹.

Bende ve gulâm terimlerinin mecazi anlamda özgür kişilerin belirli bir kimseye veya Allah’a olan sadakatini ve birlikteliğini tasvir etmek amacıyla kullanıldığı yönünde görüş mevcuttur. Memlûk tabirinin ise genellikle askeri elit kölelere verilen isim olarak kullanıldığı aktarılmaktadır⁷³². Memlûk tabiri veya statüsü hakkında görüş bildiren Jackson, diğer kölelik türleri ile aynı şekilde adlandırılmaması ve aşağılayıcı hiçbir tabir ya da çağrışımı taşımaması gerektiğinin altını çizerek, memlûk diye adlandırılan bu kesimin genellikle Avrasya bozkırlarından gelen Türkler olduklarını, ayrıca bunların ustaları tarafından çok iyi bir eğitimden geçtiğini vurgulamaktadır⁷³³. Bu bağlamda bir değerlendirme yapacak olursak, gulâm ya da memlûk olarak adlandırılan bu köle veya esirlerin iyi birer asker, devlet memuru, yönetici olabilmeleri sıkı bir eğitimden geçmektedir. Gerek devlet kurumlarına yönelik eğitimler gerek askeri eğitimler başta olmak üzere geçtikleri liyakat neticesinde devlet kurumlarına ya da iktâlara atandıklarını görmekteyiz. Nitekim kölelerin azat edildiklerine, emir ve meliklik rütbelerine sahip olduklarından bahsetmiş idik. Tüm bunların ışığında özel olarak yetiştirilen gulâmların diğer kölelerden farklı oldukları kanısına varabiliriz. Ayrıca emir ve meliklik statüsüne gelenlerin sürekli olarak yerlerinin değişmesi herhangi bir bölgeyi kendilerine ait saymalarının ve orada kalıcı davranışlar sergilemelerinin engellenmesinin yanı

⁷²⁸ Kansoy, 2018:87-89.

⁷²⁹ Sayıca kırk kişi olarak bahsedilen Kırklar’ın ana kaynak Tabakât-ı Nâsırî’de yalnızca yirmi beş çihilgânın biyografisi verilmektedir. (bk. Cûzcânî, II, 1970.) Bu konuda ana eserlerden bir diğeri Târîh-i Fîrûzşâhî ise Sultan Gıyâseddîn Balaban ile başlayarak Kırklar konusuna değinmektedir. (bk. Ziyâeddîn Berenî, 1871:97.)

⁷³⁰ F. F. Ahmed, 2009:3; Koç, 2017b:95; Hambly, 2009:127; Kansoy, 2018:100.

⁷³¹ Detaylı bilgi için bk. Kortel, 2006:266-267.

⁷³² F. F. Ahmed, 2009:3. Bende, Farsça bir terim olup, “bağlı, bağlanmış” manasına gelen eski Farsçadaki “bendeke” ya da “bendek” kelimesiyle aynı anlamdadır. (bk. Erdoğan, 2010:6-7.)

⁷³³ Jackson, 1990b:340.

sıra devlet âdâbını kazanmaları, tecrübe edinmeleri ve yönetme kabiliyetlerini arttırmaları için uygulandığı görüşündeyiz.

Sultan Şemseddîn İltutmuş, merkezi yönetimin sağlanması ve kendisine yardımcı olmaları bakımında sistemi hayata geçirmiş ve her türlü millettten kabiliyetli ve sadık olabilecekleri Kırklar'a dâhil etmekten çekinmemiştir⁷³⁴. Sultan Şemseddîn İltutmuş çok sayıda köle satın aldı ve onları istihdam ederek kabiliyetleri ölçüsünde yüksek mevkilere getirdi⁷³⁵. Eyalet valilikleri, sultanların danışmanlıkları, askeri komutanlıkları içeren her türlü görevde yer alan bu memlûklar; emir ve melik gibi unvânlar kullanmaktan hoşlanıyorlardı⁷³⁶. Bu dönemde azat edilen memlûklar Sultan Şemseddîn tarafından emîr-i âhûr, taştâr, ser-candâr, emîr-i hâcib, emîr-i meclis, çâşnigâr, çetrdâr, ser-devâtdâr, şarâbdâr, sâkîlik, bâzdâr gibi pek çok göreve tayin edilmişlerdir⁷³⁷. Bu durumda emir ve meliklik derecelerine yükselen memlûkların Delhi sultanlarına hizmet ettikleri ve ayrıca hizmet alanlarının çok geniş yelpazede olduğunu görmekteyiz. Kırklar olarak değinilen bu gulâmların hepsinin birden azatlığını aldıkları aktarılmaktadır⁷³⁸. Kutbî egemenliğinin soylular arasında gördüğü ve birinci sınıf muamelişi yaptıkları memlûklar, Sultan Şemseddîn İltutmuş ile tam teşkilatlı dönem yaşadıklarını ve ayrı bir grup olarak anıldıkları aşikârdır. Türk asaletini temel alan Sultan Şemseddîn, kendi gulâmlarından oluşan ve memur olarak tanıtılan yeni bir sınıf meydana getirdi. Efendilerinin ardından bunlar Şemsî soyluları olarak anılmaya devam etmişlerdir. Sultan Şemseddîn İltutmuş egemenliğinde Kırklar, tüm önemli kademelerde görev yaparak Şemsî soyluları arasında en üst düzey liderliğini oluşturdular ve Sultan Şemseddîn İltutmuş'un egemenliğine büyük katkı sağladılar⁷³⁹.

Bendegân-ı Şemsî memlûkları arasında sultana en yakın duran ve sultanın güvenilir kişilerinden oluşan *bendegân-ı hâss* olarak bilinen çekirdek bir askeri memlûk grubu da mevcuttu. Sultan özellikle güvendiği bu memlûklarını başkentten uzak olan yerlerin valilikleri ile görevlendiriyordu⁷⁴⁰. Bunun dışında kendileri de Türk kökenli olan Delhi sultanları, seçkin memlûklarına özellikle Türklüğün münhasır işaretlerini vermeye çalıştılar. Bu bağlamda sultanlar memlûklarına yeni isimler ve unvânlar vermeye başladılar. Hem Kutbeddîn Aybeg hem de Sultan Şemseddîn İltutmuş Arapça ve Pers isimlerinden ziyade memlûklarına Türk isim ve unvânlar kullanmışlardır. Misal, Sultan Şemseddîn gulâmlarından birine “Tamgac”

⁷³⁴ Kansoy, 2018:101.

⁷³⁵ Moreland, 1929:217-218.

⁷³⁶ Anjum, 2006:36.

⁷³⁷ Tayin edilen memlûkların isimleri ve görevleri hakkında bilgi edinmek için bk. Kortel, 2006:111, 126, 97, 123, 125, 127, 132, 142, 144, 146.

⁷³⁸ A. Ahmed, 20.

⁷³⁹ Mehta, 1979:98-99.

⁷⁴⁰ Anjum, 2006:41.

isimini vermiştir. Ayrıca Cûzcânî'nin biyografisini verdiği Türk Bendegân-ı Şemsî memlûkların tümüne Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından Türk isim ve unvânlar verilmiştir. Bu durum sultan ve memlûkları arasında iletişimin kuvvetlenmesine de destek olmuştur. Elbette ki Türk olmayan memlûklar uzaklaştırılmadı ve onlara da Türk unvânlar bahşedildi⁷⁴¹.

Yusuf Hikmet Bayur Kırklar adını kullanarak şu açıklamalarda bulunmuştur:

“Bu devir bütün büyük makamların Türklerde bulunduğu bir devirdir; bundan başka İletmiş'in Türk kulları arasında kırk kişi var idi ki bunlar emirlik (bey) veya meliklik (vali) mertebesine yükselecekler ve aralarında çekişip çarpışmalar da Türklerin genel menfaatleri ortaya konulunca dayanışacaklar ve sultanları da az çok egemenlikleri altında tutacaklardır. Bunların topuna ‘Kırklar’ denir.”⁷⁴². Sultan Şemseddîn İltutmuş tahtta kaldığı süre boyunca kendisine sadık destekçiler topladı ve bunları genellikle merkezde tutmayı uygun buldu. Sultan, merkezi yönetimi sadık gulâmları ile beraber yönetirken aynı zamanda ülke kaynaklarını ve orduyu kendi aralarında paylaşma emelleri olan emir ve meliklerinin de kontrolünü sağlamayı amaçlayarak güçlerini kontrol altında tuttu⁷⁴³. Devletin askeri ve idari bünyelerinde çok çeşitli görevlerde bulunan gulâmların efendilerine sadık olmaları kaçınılmazdı. Nitekim bir kölenin varolabilmesi, askeri ve idari bünyelerde yer alması, azatlığını elde etmesi özetle bir kölenin istikbali efendisine bağlılığı, hizmeti ve sadakati çerçevesinde şekillenmekteydi. Sultan Şemseddîn İltutmuş iktidarlığında Kırklar oldukça iyi bir şekilde idare edilmiş ve her biri meziyetleri neticesinde terfiler almışlardır. Sultan, Kırklar'ın hükümete olası etkilerini göz ardı etmek istememiş ve bu sebeple nüfuzuna da dayanarak oluşabilecek herhangi bir isyanı ya da gereğinden fazla güç elde etmelerinin önüne geçmiştir. Fakat sultanın ölümü ile ülkenin içine sürüklendiği kargaşa ortamı Şemsî hükümdarların basiretsizliğinin yanı sıra Kırklar'ın elde ettikleri nüfuz ve kendilerine ayak bağı olabilecekleri devre dışı bırakarak devletin önde gelen adamları sıfatıyla zamanla yönetimi ele alacaklardır.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'tan sonraki otuz yıl süresince iyi bir yönetim sağlanamamış, haleflerin basiretsizliğinden hazine boşalmış, ahırlarda at kalmamış ve hükümdarlık sarayında zenginlik oldukça azalmıştı. Durumu fırsat bilen Şemsî memlûklar aralarında zenginlik ve gücü bölüşerek ülkeyi kontrol altına almayı planladılar. Ülkenin içinde bulunduğu güçsüz durumdan dolayı Kırklar ülke yönetiminde iktidarı ele geçirdiler ve elde ettikleri nüfuz artık hafife alınacak düzeyde değildi. Kırklar olarak adlandırılan Türk gulâmların yönetimi ele almaları ile artık özgür doğan asil melik ve emirler etkisiz hale getirildi ve Kırklar “hân” konumuna yükseldiler. Her biri ayrı meclis kurarak ihtişamlı bir

⁷⁴¹ Kumar, 2006:87.

⁷⁴² Bayur, I, 1987:283.

⁷⁴³ Ibn Hasan, 1936:44-45.

hayat sürmeye başladılar. Kırklar'ın hiçbir bir diğerine üstün gelmeyecek ve boyun eğmeyecekti. Ele geçirdikleri bölgeleri, kuvvetleri ve devlet dairelerini eşit şekilde paylaşacaklardı. Şemsî Hânedânî'nin hükümdarlarının tümü Kırklar'ın nüfuzunu kırmayı başaramadı ve Kırklar'ın isteği doğrultusunda tahta çıkma, tahttan inme ve hatta ölümleri bile kararlaştırıldı. Devletin önde gelen adamları olmayı başaran Kırklar'dan Türk gulâm Gıyâseddîn Balaban uzun müddet Nâsireddîn Mahmûd'un yardımcılığını yapmaktaydı. Aslında Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ı bir kukla gibi yönlendiren Balaban, Sultan Şemseddîn'den sonra oluşan otorite boşluğundan faydalanarak Uluğ Hân unvânını alarak 664 (1266)'te tahtı ele geçirmiş idi⁷⁴⁴.

Sultan Şemseddîn'in haleflerinin kabiliyetsizlikleri ve bu sebeple Kırklar'ın kolayca yönetimi ele geçirdiklerini vurgulayan Bayur, Moğol istilası önünden kaçarak Delhi'deki güvenli ortama sığınan Müslüman Türklerin ve bunların büyüklerinin Kırklar'ı oluşturduğunu aktarmaktadır. Hânedân içerisindeki kargaşalar ve yeteneksiz sultanlar bir yandan Kırklar'ın nüfuzunu kırmaya çalışırken öte yandan da onları tamamen etkisiz bırakmak istemekteydiler. Hikmet Bayur burada sultanlar için "bindikleri dalı kesmek" deyimini kullanarak İltutmuş soyunun zayıflığı neticesinde Kırklar'ın en güçlü, kabiliyetli ve zeki kişisi Balaban'ın yönetimi ele aldığını vurgular⁷⁴⁵. Öte yandan Kırklar'ın menşei hakkında bilgi edindiğimiz yazar Wink, Türk memlûklarının çoğunun çocukken Hindistan'a getirildiklerini ve bu çocukların mensup oldukları kabilenin pek farkında olmadıklarını, çoğunluğunun menşei yerlerinin isimleriyle anıldıklarını aktarmaktadır⁷⁴⁶. Kırklar 633 (1236)'te Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ölümü ile 664 (1266)'te Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın iktidarı ele geçirdiği otuz yıllık süreçte baskın rol üstlenmişlerdir.

Kırklar konusunu değerlendiren K. A. Nizami şu ifadeleri kullanmıştır:

On üçüncü yüzyıl boyunca soyluların çoğunluğu köleler kategorisine ait olsa da Orta Asya topraklarından Müslüman mültecilerin akını yeni bir unsur meydana getirdi. Bu göçmenlerin birçoğu seçkin yönetici ailelere ait oldukları ve uzun bir idari deneyime sahip oldukları için Sultan Şemseddîn tarafından kolaylıkla yönetime alındılar. Sultan Şemseddîn iki tarafı da başarılı şekilde idare ettiği için Kırklar ile geri kalanlar arasında çatışma önlenmiş oldu. Fakat ölümünden sonra bu durum uzun sürmeyerek Kırklar'ın eli ile göçmen ailelerin çoğu bulundukları mevkilerden uzaklaştırıldılar.⁷⁴⁷

Bu görüş neticesinde Kırklar'ın farklı grupların etkisini azaltmak ve yönetimdeki nüfuzlarını engellemek üzere bir araya geldiklerine dair çıkarımda bulunabiliriz.

⁷⁴⁴ Ziyâeddîn Berenî, 1871:97-98.

⁷⁴⁵ Bayur, I, 1987:286-287.

⁷⁴⁶ Wink, 1997:195.

⁷⁴⁷ K. A. Nizami, 1961:127.

Bu konuda farklı bir yaklaşım üzerinde duran Ibn Hasan, Kırklar'ı kurmanın aslında avantajlı olduğunu ve Şemseddîn İltutmuş'un kurduğu hânedân adına çok iyi çalıştıklarını belirtmektedir. Hânedâna tam destek veren Kırklar, Sultan Şemseddîn'den sonra haleflerinin zayıflığına rağmen ailesinin tahtta kalmasını desteklemişlerdi. Yapılan hükümdar değişikliklerinin ise sultanlığın yararına olduğunu, zayıf ve devlet yönetiminden uzak sultanların yerini daha kabiliyetli olanlara bırakmak gerektiği üzerinde durmuştur⁷⁴⁸. Yine Kırklar'ın avantajına değinmek üzere A. B. M. Habibullah, efendilerine ve ailelerine hizmet eden, güvenilir ve kabiliyetli köleler var iken geniş bir sülale hükümdarın çıkarlarına uygun değildi. Sultan Şemseddîn'in haleflerinin kapasitesi ve yetenekleri konusunda yanlıya düşmediği açıktı. Bu durumda hânedânına karşıt farklı görüşleri bertaraf etmenin tek yolu sadık hizmetlilerinin ailesine destek çıkmasını sağlamaktı. Böylelikle mutlak monarşiyi destekleyecek bir grup meydana gelecektir. Muizzî ve Kutbî köleler gibi Şemsî kölelerin de politik bir zümre teşkil etmelerine izin verildi. Sonuç itibariyle vurgulanmak istenen asıl mesele hükümdar ve ailesine sonuna değin sadık kalarak, gerekli tüm destekler sağlanarak hânedândan olmayıp dışarıdan gelebileceklerin yönetimi ele geçirmesine izin vermemek adına yapılan bir stratejidir. Fakat bunlar efendilerinin ölümünden sonra haleflerini yanlarına çekerek ya da etkisiz hale getirerek yönetimi ele geçirdiler ve aralarında bölüşmeye çalıştılar⁷⁴⁹.

Delhi Türk Sultanlığı'nda kölelerin satın alınması ve bunların siyasi, sosyal olarak devlete etkileri üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle Ortaçağ erken Hindistanında nüfusun çoğunlukla köylere yerleşen yüz ila yüz kırk milyon arasında olduğu, Müslüman nüfusun ise birkaç yüz bini geçmediği söylenmektedir. Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde nüfusun patlaması köleler satın alınmasına bağlanmaktadır. Bu dönemde kitlesel köleleştirmeler şehirlere nüfus sağladı. Kent yaşamı süren insanların çoğunun köleleri bulunmaktaydı. En yoksul kesimlerin dahi köleleri vardı. Elbette ki satın alınan köleler, satın alan kişinin ekonomik durumuna göre ayırt edilmekteydi. İyi eğitilmiş, kabiliyetli köleler ancak onu satın alamaya gücü yetecek kişinin hizmetinde bulunuyordu. Köleler zamanla hükümet içerisinde etkin olmaya başladılar. Küçük uğraşlar edinen köleler de mevcuttu. Delhi Türk Sultanlığı'nda kölelerin evlenmesi ve aile kurmalarına izin verilmekteydi. Aile kurmaları da haliyle nüfusun artmasında etkili oldukları söylenebilir. Böylelikle köleler Delhi Türk Sultanlığı'nda toplam nüfusun üçte birini sağlamaktaydı⁷⁵⁰.

⁷⁴⁸ Ibn Hasan, 1936:45.

⁷⁴⁹ Habibullah, 318.

⁷⁵⁰ F. F. Ahmed, 2009:6-7.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'tan sonraki dönemleri görmezden gelirsek, sultanın gücünün ana kaynağını sadık yöneticileri oluşturmaktaydı. Kırklar, Sultan Şemseddîn'in baş destekçileri olarak dürüstçe sultanın gücünü ve saygınlığını artırmaya yönelik hareket ettikleri ve sultana katkıları göz ardı edilemez⁷⁵¹. Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde Şemsî memlûkları Hint toplumunda elit bir sınıf oluşturmaktaydı. Şemsî soylularının birçoğu mütevazı bir başlangıç yaparak nüfuzlarını giderek arttırdılar. Her biri cesaret ve erdemleri ile tarih yazan Şemsîler, kendi karakterleri çerçevesinde hareket ediyorlardı. Öte yandan cömert davranışları ile aslarına, hizmeti altında bulunanlara hayırsever davranışlar sergiliyorlardı. Efendilerinin yolundan giden Şemsî memlûklar zamanla güç ve ihtişam sahibi oldular⁷⁵². Baskı grupları oluşturan bu memlûklar hükümdar adaylarına kolaylıkla müdahale ediyorlardı. Kutbeddîn Aybeg halefi olarak her ne kadar Şemseddîn İltutmuş'u belirlemiş olsa da soylu kesim olarak adlandırılan memlûkların bir kısmı Ârâm Şâh'ı desteklemekten geri durmadılar. Yine Sultan Şemseddîn İltutmuş kendinden sonra kızı Raziyye'nin tahta geçmesini istemiş olsa da memlûklar duruma müdahale ederek Rükneddîn Fîrûz Şâh'ı tahta geçireceklerdir⁷⁵³.

Sözgelişi, Sultan Raziyye hükümdarlığı esnasında “Kırk Kölemenler” bir kadın tarafından yönetilmeye razı olmadılar. Gücün Kırklar'ın elinde olduğunun farkındaydı bu sebeple onların nüfuzunu kırmak üzere harekete geçti. Bu amaçla Sultan Raziyye, Kırklar'dan bazılarını öldürtmüşse de genel itibarıyla Kırklar'ın nüfuzunu hiçbir sultan ortadan kaldırmayı başaramamıştır⁷⁵⁴. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ölümü adeta bir kanunsuzluk ve serbest hareket edecek bir ortam doğurdu. Kabiliyetli ve baskın hükümdarın etkisi üzerlerinden kalkınca sultanlık iç mücadelenin pençesine düştü. Yaşanan durumdan ötürü bir müddet Delhi Türk Sultanlığı güçten düştü ve hükümdarların saygınlığı yok oldu. Yeteneksiz hükümdarlar, kötü idareciler ve Kırklar'ın gücü elde etme istekleri sultanlığın gerilemesine sebep oldu. Sultan Şemseddîn İltutmuş devri ile Sultan Gıyâseddîn Balaban devri arasındaki süreç sultanlığın idari açıdan başarılarını neredeyse sıfırlamış idi. Politik ve idari problemlerin çözümü kuvvetli bir iktidardan geçmektedir. Fakat Delhi Türk Sultanlığı'nın Şemseddîn İltutmuş'tan sonra aldığı vaziyet problemlerin körüklenmesine sebep oldu. Sultanlık içerisinde güvenilir şahıslar yok denecek kadar azdı ve devlet işlerinin ihmali, devletin bütün kudretini yitirmesi de ardı arkası kesilmeyen olaylara sahne oldu⁷⁵⁵. Gerek Gûrlu Devleti hükümdarları ve gerek efendisi Kutbeddîn Aybeg'in gulâm sistemini kullanmalarına rağmen Delhi Türk Sultanlığı'nda gulâm, memlûk yahut Kırklar denilince akla ilk olarak Sultan

⁷⁵¹ Begum, 1976:128.

⁷⁵² Shahnawaz, 2014:181.

⁷⁵³ K. S. Lal, 1994:26.

⁷⁵⁴ Haqqi, 1984:26; Bayur, I, 1987:285-286.

⁷⁵⁵ A. Ahmed, 207-209.

Şemseddîn İltutmuş dönemi gelmektedir. Çünkü memlûkların teşkilat haline gelmesi ve tamamen farklı bir grup olarak adlarını duyurmaları gerek siyasi gerek diplomasi ve gerek sosyal bağlamda hem en çok etkili oldukları hem de en iyi dizginlendikleri dönem Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hükümdarlığı esnasında gerçekleşmektedir. Sultan Şemseddîn özellikle Kırklar'ı hem soylu kesim olarak addetmiş hem de kendi başlarına hareket etmemeleri için nüfuzlarını kontrol altında tutmayı başarmıştır. Özetle, sultan gücüne büyük oranda destekler sağlamayı başarırken öte yandan memlûklarının kendi bağımsızlığını ve iradesini riske atmasına kesinlikle müsaade etmemiştir. Nitekim memlûklarının büyük problem haline gelmesi ve devletin içine karışarak her türlü alana sızmaları ve kendi istekleri neticesinde bağımsız hareket etmeleri Sultan Şemseddîn'in ölümünden sonra meydana gelmektedir. Bu durum bir bağlamda sultanın evlatları konusunda endişe duymasına haklılık payı vermektedir.

3.3. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Gulâmları

Çihilgân veya *Kırklar* olarak adlandırılan memlûkların Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alındığını, nitelikli eğitimlerden geçerek zamanla devletin önemli kademelerinde görev yaptıklarını ve Sultan İltutmuş'un ölümünden sonra sayıca Kırk kişi olmaları bakımından özellikle Kırklar olarak bahsedildiğine değinmiştik. *Tabâkât-ı Nâsirî* müellifi Cûzcânî, Kırklar'ın sayı bakımından tam olarak kaç kişi olduklarına dair net bir kayıt düşmemiştir. Fakat eserinde yirmi beş memlûkun biyografisini detaylı şekilde yazmıştır. Kırklar hakkında en detaylı bilgilerden biri de Ziyâeddîn Berenî'nin *Târîh-i Fîruzşâhî* adlı eserinde rastlamaktayız. Kırklar hakkında akabinde yazılan eserlerin tümü bu kaynakların vermiş olduğu bilgilerden öteye geçmemektedir⁷⁵⁶. Yine Firişte eserinde Sultan Şemseddîn İltutmuş'un kırk Türk kölesinin aralarında anlaşma yaparak hükümdarın ölmesi akabinde sultanlığı aralarında paylaşma emellerinin olduğunu kaydetmektedir⁷⁵⁷. Sayıca Kırk kişi oldukları iddiaları yer alıyor olsa da bu başlık altında Cûzcânî'nin eserini temel alarak biyografisi verilen yirmi beş memlûku tanıtacağız.

3.3.1. Melik Tâceddîn Sancar-i Kezlik Hân

Müellif Cûzcânî'nin kaleme aldığı ilk Melik Tâceddîn Sancar-i Kezlik Hân hakkında 16 Safer Çarşamba günü Uça kentinden ilerlediğini ve iyi mizaçlı Melik Sancar'ın kendisine saygıyla davrandığını, onu almak üzere kampa ulaştığında kendisi ile o anda tanıştığını belirtmektedir. Cûzcânî büyük hürmet gördüğü Şemsî Melik Sancar Kezlik Hân'ın kendi

⁷⁵⁶ Sâlim, 2006:130.

⁷⁵⁷ Firişte, 1908:249.

yerini ona verdiğini aktararak Sancar'ın büyüklüğü, dindarlığı ve kendi ordusu ile yetenekli bir melik olduğunu dile getirir. Melik Sancar, Sultan Kutbeddîn Aybeg döneminde Şemseddîn İltutmuş tarafından Beren vilayetinde satın alınmıştı. Şemseddîn İltutmuş daha sonra Sancar'ı oğlu Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın yanına vererek yetişmesini istedi. İyi bir eğitimden geçen Sancar'ın kabiliyetlerini gören Sultan Şemseddîn, onu kendi hizmetine alarak çâşnigâr (yemekleri kontrol eden saray görevlisi, mutfak denetçisi) olarak tayin etti. Burada bir süre hizmet eden Melik Sancar Kezlik Hân, saray ahırlarının idarecisi anlamındaki emîr-i âhûrluk görevine getirildi. Sultan Şemseddîn İltutmuş 625'te Multân'a doğru ilerlediğinde ona da buradaki bölgelerden birini teslim etti. Daha sonra Kuhrâm'ın başına geçen Melik Sancar'a bir müddet sonra Teberhinde vilayeti tahsis edildi. Sultan Şemseddîn, Nâsireddîn Kubaca ile mücadelesinde Bakkar Kalesi'ne gönderdiği Vezir Nizamülmülk Muhammed Cüneydî'nin yanına hizmetinden memnun olduğu Melik Sancar'ı yardımcısı olarak görevlendirdi. Sultan Şemseddîn'in galibiyeti ile sonuçlanan mücadelede Nâsireddîn Kubaca'nın yaşamını yitirmesi ile Uça kenti Melik Sancar Kezlik Hân'ın idaresine verildi. Sultan Şemseddîn İltutmuş başkent Delhi'ye dönerken idaresi altında bulunan bölgeyi Melik Sancar en iyi şekilde yönetmiş, bölgenin kalkınmasını ve dağılmış bölge halkını yeniden bir araya getirmiştir. Tebaaya karşı tarafsızlık ve nezaketle hareket eden Melik Sancar Hân, yetkilerini halkın güvenliği ve refahı için kullandı. 629 senesinde vefat eden Tâceddîn Sancar Kezlik Hân dindar ve inançlı bir kişi idi⁷⁵⁸.

3.3.2. Melik İzzeddîn Kebir Hân Ayaz el-Muizzî

Melik Kebir Hân Ayaz, Rûm bölgesinden bir Türk olup emîr-i şikâr (av işleriyle ilgilenen saray görevlisi) Melik Nâsireddîn Hüseyin'in kölesi idi. Efendisi Melik Hüseyin'e her koşulda hizmet sunan ve savaşlarda eşlik eden Kebir Hân, böylelikle savaş âdâbını ondan öğrendi. Melik Nâsireddîn Hüseyin öldürülünce evlatları Hindistan'a gelerek Sultan Şemseddîn'in yanında çalışmaya başladılar. Kebir Hân; akıllı, ihtiyatlı ve tecrübeli bir Türk'tü. Ayrıca savaşlarda çevikliği ile zamanının karşılaştırılmaz kişilerindendi. Sultan Şemseddîn'in derhal dikkatini çeken Kebir Hân Ayaz, satın alındı ve sultana her işte hizmet etmeye başladı. Sultan Şemseddîn 625'te Multân topraklarını zapt ettikten sonra kenti tüm kasabaları ve ilçeleri ile beraber Kebir Hân'ın idaresine verdi. Halk arasında "Mengüberti" olarak adlandırılan Melik, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından "Kebir Hân" unvânı ile derecesi yükseltildi. Sultan Şemseddîn başkent Delhi'ye döndükten sonra Multân bölgesinde kalan Kebir Hân Ayaz, bölgenin gelişmesini sağladı. Bir müddet Multân'da kaldıktan sonra

⁷⁵⁸ Cûzcânî, II, 1970:722-724.

başkent Delhi'ye çağırıldı ve daha sonra Palvâl bölgesinin idaresine atandı. Sultan Şemseddîn'in halefleri döneminde de etkin rol oynayan Kebir Hân, Sultan Rükneddîn Fîrûz Şâh başarılı olduğunda Sunam'a tayin edilmişti. Melik Alâeddîn Canî ve Melik Seyfeddîn Kuçî ile birleşerek Sultan Rükneddîn'in güçlerini uğraştırdılar. Sultan Raziyye saltanat tahtına oturunca başkente ilerlediler ve bir süre boyunca şehri ve etrafındaki yerleri taciz ettiler. Ayrıca Melik İzzeddîn Muhammed Sâlârî'nin idareye bağlanmasını sağladı. Bir süre sonra Sultan Raziyye'nin güvenini kazanan Kebir Hân, Lâhor eyaleti ve bölgeye bağlı yerlerin idaresine getirildi. Bu dönemde Moğol ordusu Mengü idaresinde yüzünü Sind'e çevirdi ve Lâhor'a harekât düzenlediği esnada Kebir Hân tarafından bastırıldı. Bu durumdan kısa bir müddet sonra 639 senesinde vefat eden Kebir Hân'ın⁷⁵⁹ devlet idaresinde ne kadar etkin rol oynadığını görmekteyiz. Özellikle Şemsî haleflerin hükümdarlıklarında başkaldırı, tahta çıkarma ve başka meliklerin idarede bulunmasında etkili olmuştur.

3.3.3. Melik Nâsireddîn Aytemür el-Bahâî

Sultan Muizzeddîn Muhammed'in kölesi Melik Bahâeddîn Tuğrul'un kölesi olan Nâsireddîn Aytemür, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alındı. Cesur, kararlı ve adil bir melik olan Nâsireddîn Aytemür, ihtiyatlı ve deneyime sahip biri idi. Sultan Şemseddîn tarafından ilk olarak ser-candârlık (hükümdar ve sarayının güvenliğinden sorumlu kişi) görevine getirildi. İyi hizmetlerinin karşılığında bir müddet sonra Lâhor bölgesinin iktâsına atandı. Sultan Şemseddîn İltutmuş 625 senesinde Sind, Uça ve Multân'ı ele geçirmek üzere hareket ettiğinde Lâhor valisi Melik Nâsireddîn Aytemür el-Bahâî de sultanın isteği üzerine Lâhor'dan ilerleyerek Multân'a vardı. Yaşanan mücadele neticesinde Sultan Şemseddîn ve kuvvetleri galip gelerek kent ve kale ele geçirildi. Galibiyet sevinci ile Sultan Şemseddîn İltutmuş, Ecmir ve Sivalik bölgelerinin iktâsına tayin ettiği Melik Nâsireddîn Aytemür el-Bahâî'yi ayrıca hil'at ile de şereflendirdi. Bu durum onu diğer meliklerden daha seçkin bir konumda bulunmasını sağladı. Hindûlar ile mücadeleden geri durmayan Melik Aytemür, Ecmir'e keşif hareketlerinde bulundu ve Hindû topraklarına sefere çıktı. Hindûlarla verdiği bir mücadele esnasında nehirde boğularak yaşamını yitirdi⁷⁶⁰.

3.3.4. Melik Seyfeddîn Aybeg

Bedâûn'da Cemâleddîn adlı birinden satın alınan Seyfeddîn Aybeg, ilk olarak ser-candârlık görevine getirildi. Sultanın güvenini kazanan Melik Aybeg, Narnul bölgesinin valiliğine atandı. Bir müddet burada gören yapan Melik Aybeg akabinde Beren ve daha sonra

⁷⁵⁹ Cûzcânî, II, 1970:724-727.

⁷⁶⁰ Cûzcânî, II, 1970:727-728.

Sunam bölgelerinin valiliğini üstlendi. Leknevî hükümdarlarından Gıyâseddîn'in oğlu Bilge ile mücadelesinin ardından başkente dönen Sultan Şemseddîn, Uça şefi Tâceddîn Sancar-i Kezlik Hân'ın vefat haberini alınca bölgenin idaresine Seyfeddîn Aybeg tayin edildi. Uça'yı kontrol altına alan Melik Seyfeddîn Aybeg, halkın koruyucusu idi. Ayrıca Delhi Türk Sultanlığı'nda uygulanan ve Sultan Şemseddîn devrinde de varlığına şahit olduğumuz zor kullanarak başkalarının mallarına el konulması yani müsâdere sistemi ve gelirleri neticesinde memlûku Seyfeddîn Aybeg'e 300.000 çeytel maaş vermek isteyen sultanın teklifi reddedildi. Teklifinin reddedilmesi üzerine Sultan Şemseddîn İltutmuş, memlûkuna bunun nedenini sorduğunda Müslümanlardan işkence, gasp, baskı ve ceza ile zorla toplanan parayı kabul edemeyeceğini belirtmiştir. Sultan Şemseddîn İltutmuş vefat ettikten sonra Melik Aybeg büyük ölçüde nüfuz elde etti. Bu esnada Uça'yı kuşatmaya çalışan Melik Seyfeddîn Aybeg, Hasan Karluk ile mücadele etmek üzere Binbân'a geldi ve yaşanan mücadelede iyi organize olmuş kuvvetleriyle beraber Hasan Karluk'u yenilgiye uğrattı. Melik Seyfeddîn Aybeg'in galibiyetini çok önemli bir zafer olarak addeden yazar Cûzcânî, Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ölümü ardından düşmanların bunu fırsat bilerek sultanlığın her alanına yayıldığını kaydetmektedir. Bu zafer ile Melik Aybeg'in ünü Hindistan'ın bütün topraklarına yayıldı. Zaferden kısa bir süre sonra atından düşen Aybeg, hayvanın tekmelemesi ile ölümcül bir darbe aldı ve hayatını kaybetti⁷⁶¹.

3.3.5. Melik Seyfeddîn Aybeg-i Yağan Tut

Hıtay asıllı bir Türk olan Melik Seyfeddîn, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından İhtiyâreddîn Çuşî Kaba'dan satın alınmış ve emîr-i meclis (toplantıların organize edilmesinden sorumlu saray memuru) görevine getirilmiş idi. Görevini başarıyla yerine getiren Melik Seyfeddîn sultanın beğenisini kazandıktan sonra Sarsati vilayetinin iktâsına getirilmektedir. Sultan Şemseddîn tarafından onurlandırılan Melik Seyfeddîn, diğer emir, melik ve ileri gelenlerin her birine hediyeler sunuldu. Sultan Şemseddîn'in nazarında önemli bir yeri olan Melik Seyfeddîn bir müddet sonra Bihâr'ın valiliğine atanmaktadır. Akabinde Leknevî valiliğinden azledilen Alâeddîn Canî yerine Melik Seyfeddîn tayin olundu. Bu bölgede sağladığı nüfuzu sayesinde Bang ülkesinden birkaç fil elde ederek başkente gönderen Melik Seyfeddîn, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından "Yağan Tut" unvânına layık görülür. Bir süre bölgeyi elinde tutan Melik Seyfeddîn Aybeg-i Yağan Tut 631 yılında vefat etti⁷⁶².

⁷⁶¹ Cûzcânî, II, 1970:729-731; Müsâdere gelirleri hakkında detaylı bilgi için bk. Kortel, 2006:260-262.

⁷⁶² Cûzcânî, II, 1970:731-732.

3.3.6. Melik Nusreteddîn Taysi

Melik Nusreteddîn Taysi, Gûr hükümdarı Sultan Muizzeddîn Muhammed'in kölesi idi. Cûzcânî, Melik Taysi'yi kararlılık, cesaret, canlılık ile donatılmış ve mükemmel bir aklın sahibi olarak tanımlamaktadır. Cined, Barvala ve Hansi bölgelerinin kontrolünü sağlayan Melik Nusreteddîn Taysi, Gvâlyor Kalesi'nin alınmasından iki sene sonra hizmetlerinden memnun kalan Sultan Şemseddîn, ona Gvâlyor ile beraber Bayana ve Sultankot bölgelerini de emanet etti. Melik Nusreteddîn Taysi, Gvâlyor'u ikametgâhı olarak kullandı. Sultan Şemseddîn İltutmuş yönetiminde Hindûlar ile kararlı bir şekilde mücadele etti. Kalincar Ray'ı ve Acar Rana'sı ile mücadelelerinde başarı sağlayan Melik Taysi, kasabaları yağmaladı ve büyük bir ganimet elde etti. Şemsî haleflerin döneminde de etkili olan Melik Taysi, Sultan Raziyye tarafından Eved bölgesine atamış idi. Ayrıca Sultan Raziyye öteki meliklerin muhalefeti ile karşılaşınca Muizzî Melik Taysi derhal Eved'ten Delhi'ye sultanın yardıma geldi. Fakat Melik Seyfeddîn Kuçî tarafından esir alındı. Kısa bir müddet sonra ani ve beklenmedik bir şekilde rahatsızlanan Melik Nusreteddîn Taysi yaşamını yitirdi⁷⁶³.

3.3.7. Melik İzzeddîn Tuğrul Togan Hân

Karahıtay asıllı, iyi huylu ve güzel görünüşlü bir Türk olan Melik Togan Hân, birçok erdem ve niteliklere sahipti. Sultan Şemseddîn İltutmuş onu ilk satın aldığı anda sâkî-i has (hükümdara şarap sunan görevli) görevine getirdi. Bu memurlukta bir müddet hizmette bulunan Melik Togan Hân akabinde ser-devâtdârlık görevine tayin edildi. Sultanın özel divit takımının kaybolmasından sorumlu tutulan ve bu sebeple Sultan Şemseddîn İltutmuş'un azarlamasına maruz kalan Melik Togan Hân, sultanın güvenini yeniden sağladıktan sonra bir şeref elbisesine layık görüldü ve mutfak denetçisi olan çâşnigîrlık görevine tayin edildi. Uzun bir süre sonra emîr-i âhûrluk görevine getirildi ve akabinde Bedâûn bölgesinin valiliğine atandı. Leknevtî bölgesinin idaresinde bulunan Melik Yağan Tut öldüğünde yerine İzzeddîn Tuğrul Togan Hân tayin edildi. Sultan Raziyye hükümdarlığında da yüksek makamlara tayin olundu ve gölgelik ile şereflendirildi. Kendini ülke yönetimine adayan Melik Togan Hân başarılı bir şekilde görevlerini yerine getirdi. Şemsî Hânedânı'nın sona ermesi ardından Delhi Türk Sultanlığı'nda görev yapmaya devam etti⁷⁶⁴.

⁷⁶³ Cûzcânî, II, 1970:732-736.

⁷⁶⁴ Cûzcânî, II, 1970:736-742; ayrıca bk. Ghulam Husain Salîm, 1902:74-76.

3.3.8. Melik Kamerüddîn Kiran-ı Temür Hân es-Sultani

Melik Temür Hân, uzun sakallı ve bıyıklı, iyi niteliklere sahip, ihtiyatlı ve cesur bir Türk idi. Köken itibariyle Kıpçaklıydı⁷⁶⁵. Sultan Şemseddîn İltutmuş onu elli bin sultani dirhemi ile Melik Fîrûz'un kardeşi Esedüddîn Menkeli'den satın aldı. Hindûlarla mücadelesi Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından takdir topladı. Emîr-i âhûrluk görevinde bulunan Melik Togan Hân'ın yardımcısı olarak başladığı görevinde hizmetlerinin beğenilmesi ve Bedâûn bölgesinin valiliğine atanan Togan Hân'ın ardından emîr-i âhûrluk görevine bizzat kendisi tayin olundu. Sultan Raziyye döneminde Kanevc'e tayin edilen Melik Temür Hân, Sultan Raziyye'nin emriyle İslâm kuvvetlerinin komutasında Gvâlyor ve Mâlva'ya sefere görevlendirildi ve sefer esnasında başarılı şekilde mücadele etti. Melik Nusreteddîn Taysi'nin ölümünden sonra Eved topraklarının sorumluluğuna getirilen Melik Temür Hân, Eved bölgesinden Tirhut topraklarının sınırına değin olan bölge idaresi altına geçti. Bağımsız Hindû kabilelerini de haraca bağladı⁷⁶⁶.

3.3.9. Melik Hindû Hân Müeyyedüddîn Mihter-i Mübârek'ül Hâzin es-Sultani

Fahreddîn Isfahani'den satın alınan Hindû Hân, aslen Mahirli idi⁷⁶⁷. Samimi, örnek davranışlarda bulunan ayrıca dindarlığından ötürü Sultan Şemseddîn'e yakın olmuş ve güvenini büyük ölçüde sağlamıştır. Sultan Şemseddîn ve Sultan Raziyye saltanatı boyunca saygı gören ve onurlandırılan Melik Hindû Hân zamanla daha yüksek makamlara erişti. Yûzbân (avcılıkta leopar, kaplan gibi hayvanların eğitimi ile ilgilenen memur) olarak başladığı görevinden sonra meşaledâr (saray aydınlatılmasından sorumlu memur) olarak görev yaptı. Beren vilayetinde görev yapan Melik Hindû Hân, Sultan Kutbeddîn Aybeg döneminde Hindû kabileler ile mücadele ettiği esnada meşalesinin sivri uçlu başlığı ile pek çok Hindû'nun ölmesini sağlamıştır. Meziyetlerinden dolayı taştdârlık (leğen tutan) görevine tayin edildi ve uzun bir müddet bu memurlukta görev yaptı. Şemsî haleflerin döneminde görevine devam eden Melik Hindû Hân ayrıca saymanlık görevine tayin edilse de aynı anda taştdârlık görevini de sürdürdü. Sultan Raziyye, Uça bölgesi ve kalesinin sorumluluğunu ona emanet etti. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh tahta çıktığında ise Calendar toprakları ona teslim edildi ve orada yaşamını yitirdi⁷⁶⁸.

⁷⁶⁵ Kıpçak.

⁷⁶⁶ Cûzcânî, II, 1970:742-744.

⁷⁶⁷ Yer ismi tam olarak saptanamamıştır. (bk. Cûzcânî, II, 1970:744, dipnot:9.)

⁷⁶⁸ Cûzcânî, II, 1970:744-746.

3.3.10. Melik İhtiyâreddîn Karakuş Hân Aytegin

Karahıtay asıllı Melik Karakuş Hân Aytegin, Sultan Şemseddîn'in kadim kölelerinden birisidir. Sultan Şemseddîn onu ilk satın aldığı anda sâkî olarak görevlendirdi. Bir müddet hizmet ettikten sonra Berihun ve Derenkvan bölgelerinin iktâsı verildi. Birkaç yıl sonra Teberhinde'de hâlis arâzilerinin amiri oldu. Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından Melik Kebir Hân'dan sonra Multân iktâsı verilen Melik İhtiyâreddîn Aytegin, "Karakuş Hân" unvânını aldı. Şemsî hükümdarları Sultan Raziyye ve Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh dönemlerinde de görev yaptı. Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh döneminde de emîr-i hâciblik (saray ve devletle ilgili protokol işlerinden sorumlu memur) makamına yükseldi. Kısa bir süre sonra da 25 Cemaziyelevvel 640 (20 Kasım 1242) Cuma günü Bayana iktâsına atandı. Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın egemenlik tahtına oturmasından sonta yaşamını yitirdi⁷⁶⁹.

3.3.11. Melik İhtiyâreddîn Altûniye (Altunaba?)

Cûzcânî'nin cesaretli, aslan yürekli olarak tanımladığı Melik Altûniye'nin o dönemin bütün melikleri tarafından cesareti onaylanmış biri olduğunu söylemektedir. Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alındığında şarâbdâr (içeceklerin dağıtımından sorumlu memur) olarak görevine başladı. Bir süre sonra kabiliyeti Sultan Şemseddîn tarafından fark edilince ser-çetrdâr görevine tayin edildi. Sultan Raziyye döneminde ise ilk olarak Beren kenti akabinde Teberhinde iktâsına getirildi. Cemâleddîn Yakut Habeşî, Sultan Raziyye'ye karşı muhalif tavırlarda bulununca Melik İhtiyâreddîn Aytegin ile beraber karşıt grup içerisinde yer aldı. Sultan Raziyye'yi tutsak alan meliklerden biridir. Mansûrpûr taraflarında yakalanan Melik İhtiyâreddîn Altûniye 25 Rebiülahir 638 (13 Kasım 1240) Salı günü yaşamını yitirdi⁷⁷⁰.

3.3.12. Melik İhtiyâreddîn Aytegin

Melik İhtiyâreddîn Aytegin, aslen Karahıtaylı, sevilen bir Türk idi. İyi eğitilmiş, yakışıklı, bilge bir melik olan İhtiyâreddîn Aytegin, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından Emir Aybeg Senani'den satın alındı. Alındıktan sonra neredeyse her mertebede görev yaptı ve uzun süre devlete hizmet etti. Şemseddîn İltutmuş saltanatında ilk görevi ser-candârlık idi. Başarılı hizmetleri sultan tarafından fark edilen Melik İhtiyâreddîn Aytegin'e Mansûrpûr iktâsı verildi. Bir müddet sonra Kucah ve Nandana bölgelerinin sorumluluğuna getirilen Melik Aytegin, buralarda başarılı hizmetlere imza attı. Sultan Raziyye egemenliğinde Bedâûn bölgesine atandı ve bir süre sonra emîr-i hâciblik görevine yükseldi. Sultan Raziyye'nin Cemâleddîn Yakut Habeşî'ye yakınlığı ile bazı Türk, Tacik, Gûr emir ve melikler merkezi

⁷⁶⁹ Cûzcânî, II, 1970:746-747.

⁷⁷⁰ Cûzcânî, II, 1970:748-749.

idarenin hizmetinden çekilmeye başladılar. Yaşanan bu durumda emîr-i hâcib Melik İhtiyâreddîn Aytegin de oldukça etkili rol oynadı. Cemâleddîn Yakut'un şehit edilmesi ile sonuçlanan muhalif tavırlar sayesinde Muizzeddîn Behrâm Şâh tahta çıkarıldı⁷⁷¹.

3.3.13. Melik Bedreddîn Sunkur er-Rûmî

Rûm bölgesinden gelen Melik Bedreddîn Sunkur'un bir Müslüman'ın oğlu olduğu ve köleliğe düştüğü söylenmektedir. Son derece iyi bir eğitim almış, haysiyetli, takdire şayan bir ahlak ve mütevazılık örneği idi. Nezaket ve övgüye değer niteliklere sahip olan Melik Bedreddîn Sunkur, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından ilk satın aldığı vakit taştâr olarak göreve başladı. Akabinde behledâr (av eldivenlerinin korunması ve taşınmasından sorumlu memur) olarak tayin edildi. Daha sonra Bedâûn'da şahne-i zarradhâne (silahhânenen sorumlu memur) olarak görev yaptı ve akabinde nâib-i emîr-i âhûrluk görevine yükseldi. Gvâlyor'un alınması esnasında burada bulunan Minhâc Sirâc'a iyilikle yaklaşmış, şeref ve saygısını eksik etmemiştir. Sultan Şemseddîn'e her alanda hizmet eden Melik Bedreddîn Sunkur, Sultan Raziyye döneminde Bedâûn valiliğine tayin olundu. Sultan Behrâm Şâh döneminde ise 638 senesinde İhtiyâreddîn Aytegin'in vefatı ile kendisi Bedâûn'dan çağırılarak emîr-i hâciblik görevine getirildi. Sultan Raziyye ile Teberhindeli Melik İhtiyâreddîn Altûniye başkent Delhi'ye yürümeye karar verince Melik Bedreddîn Sunkur başarılı işler yaptı. Fakat kısa bir süre sonra Vezir Mühezzebüddîn ile aralarında anlaşmazlık patlak verdi. Aralarının gittikçe açılması hasebiyle Vezir Mühezzebüddîn, sultanı ona karşı kışkırttı ve sultanın ona karşı güvenini zedelemeyi başardı. Sultan tarafından Bedâûn'a gönderilen Melik Bedreddîn Sunkur, bir süre sonra başkent Delhi'ye getirildi. Burada derhal yakalanan Melik Bedreddîn, hapsedildi. Bir müddet hapis kaldıktan sonra 14 Cemaziyülevvel 639 (20 Kasım 1241) Çarşamba gecesi yaşamını yitirdi⁷⁷².

3.3.14. Melik Tâceddîn Sancar-i Kutluk

Aslen Kıpçaklı olan Melik Sancar Kutluk, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından Hâce Cemâleddîn Neriman'dan satın alınmıştı. Cesaret ve enerjisiyle göz dolduran melik, yanında sarhoş edici hiçbir içecek bulundurmazdı. İlk olarak câmedâr (sultanın elbiselerinden sorumlu memur) hizmetinde göreve başladı. Sultana her alanda hizmet eden Melik Sancar Kutluk bir müddet sonra şahne-i âhûrluk görevine tayin olundu. Sultan Raziyye'nin hükümdarlığında Beren kentinin iktâsı verildi ve bir birliğin de başına getirildi. Gvâlyor Kalesi'nin alınmasında kumandan olarak görevlendiren Melik Sancar Kutluk başarılı bir şekilde hizmet etti. Sultan

⁷⁷¹ Cûzcânî, II, 1970:749-752.

⁷⁷² Cûzcânî, II, 1970:752-754.

Behrâm Şâh döneminde ise hizmetlerine devam eden Melik Sancar Kutluk, Alâeddîn Mesûd Şâh egemenliğinde Bedâûn'a atandı ve bağımsız Hindû kabileleri ile başarılı mücadele yürüttü. Bazı yerlerde Cami mescitler yaptırdı ayrıca emrinde sekiz bin kadar at ve askerden oluşan bir kuvvet toplayarak Kalincar ve Mahobah'a karşı kuvvet oluşturdu. Başarıları ve kabiliyetleri başka kişilerce kıskanılmaya başlanan Melik Sancar Kutluk, suikastlerin pençesine düştü⁷⁷³.

3.3.15. Melik Tâceddîn Sancar-i Gürbüz Hân

İslâm ordusunun bütün saflarında emsalsiz bir duruş sergileyen, binicilik ve silah kullanma becerilerine sahip, cesur ve bilge Melik Gürbüz Hân, aslen Kıpçak Türklerinden idi. Atları kullanmadaki becerisi anlatılan Melik Gürbüz Hân'ın iki atı aynı anda koşturduğu ve atlar dörtlüde koşarken çeviklikle bir attan diğer atın üzerine atladığı aktarılmaktadır. Böylece birkaç defa bunu tekrarlamış olurdu. Okçulukta nam salmış Melik Gürbüz Hân'ın savaşta okundan kaçan düşman ya da hayvan olmadığı vurgulanır. Vezir Hâce Mühezzebüddîn 640'da öldükten sonra Melik Gürbüz Hân şahne-i fil (fillerin bakımı ve terbiyesi ile ilgilenen memur) görevine getirildi. Akabinde ser-candâr olarak tayin edildi. Daha sonra Bedâûn bölgesinin iktâdârı olarak göreve getirilen Melik Gürbüz Hân, bir müddet sonra Eved valiliğine tayin edildi. Hindûlara karşı başarılı mücadeleleri sonucunda birkaç bağımsız kabileyi etkisiz bıraktı. Eved'den Bihâr'a geçen ve burada gazâ ve cihad faaliyetlerinde bulunmak isteyen Melik Gürbüz Hân, mücadele ettiği anda atılan bir okun hedefi oldu ve yaşamını yitirdi⁷⁷⁴.

3.3.16. Melik Seyfeddîn İkit Hân-ı Aybeg Hıtâî

Mükemmel niteliklere sahip; nazik, alçakgönüllü, dindarlıkta örnek bir karakter ve ayrıca savaş becerileri ile ünlü bir melik olarak aktarılan Seyfeddîn İkit Hân, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alındıktan sonra ser-câmedâr olarak göreve başladı. Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh döneminde ser-candâr olarak görev yaptı. Akabinde Kuhrâm ve Sâmâne'ye atandı. Bir müddet sonra Beren'e vali olarak atanan Melik Seyfeddîn İkit Hân, Uça ve Multân'ı da kontrol altında tuttu. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh döneminde de vekîl-i Der (saray görevlilerinin yönetiminden sorumlu memur) makamına tayin olundu. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh hükümdarlığında başarılı hizmetler sunan Melik Seyfeddîn İkit Hân,

⁷⁷³ Cûzcânî, II, 1970:754-756.

⁷⁷⁴ Cûzcânî, II, 1970:756-757.

Santûr'a yaptığı sefer esnasında aniden atından düşerek Sultan Nâsireddîn Mahmûd'un hükümdarlığının on ikinci senesinde 6 Rebiülevvel 655 (24 Mart 1257)'te yaşamını yitirdi⁷⁷⁵.

3.3.17. Melik Tâceddîn Sancar Turhân

Cesaret ve askeri yetenekleri ile ünlü Melik Tâceddîn Sancar Turhân, Kerh bölgesinden idi. Sayısız değerli niteliklerle donatılmış olan melik, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alınmış idi. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh döneminde emîr-i âhûrluk görevinde bulundu. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh döneminde de nâib-i emîr-i hâciblik görevini üstlendi. 654'te vekîl-i der görevine atanan ve Bedâûn valiliğine getirilen melik, her dönemde Delhi Türk hükümdarlarına hizmet etmiş, birçok memuriyette bulunmuş ve sorumluluklarını başarılı bir şekilde yerine getirmiştir. Bağımsız Hindû kabileleri ile de mücadele etmiş ve onları haraca zorlamıştır⁷⁷⁶.

3.3.18. Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân

Aslen Kıpçaklı olan Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alınan bir diğer meliklerdendir. Gvâlyor Kalesi'nin alınması esnasında çâşnigîr olarak görev yaptı. Sultan Rükneddîn Fîrûz Şâh hükümdarlığında emîr-i meclis olan Melik Yüzbeg Tuğrul Hân, daha sonra şahne-i fil görevine atandı. Sultan Raziyye döneminde emîr-i âhûrluk görevinde bulundu. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh tahta çıkacağı zaman Melik Karakuş ile beraber sultanın yanında yer aldılar ve onu desteklediler. Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh tahta çıkınca Teberhinde onun sorumluluğuna verildi. Akabinde Lâhor'un valiliğine getirildi. Bir müddet sonra Kanevc'e tayin edilen Melik Yüzbeg, Eved ve Leknevî iktâlarında da görev yaptı. Bu bölgelere geldikten sonra hâkimiyetini tesis etti ve Cacnagar Ray'ı ile aralarında anlaşmazlık meydana geldi. Ray ile mücadelesinde Delhi kuvvetlerinden yardım isteyen Melik Yüzbeg, Hindûları yenilgiye uğratarak ganimetleri ele geçirdi. Melik Yüzbeg ayrıca kırmızı, siyah ve beyaz olmak üzere üç farklı çetr kullandığını görmekteyiz. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh döneminde Leknevî valisi olarak tayin edilen Melik Yüzbeg, Eved'i ele geçirdikten hemen sonra "Sultan Mugîseddîn" adını aldı. Akabinde kraliyet nişanlarını kullanan Melik Yüzbeg Tuğrul Hân, sikkelerde de adının vurdurulmasını talep etti. Bunun yanı sıra Eved'te iki hafta süresince hutbenin adına okunmasını istedi. Eved'ten Leknevî'ye döndüğü esnada Kâmrûp üzerine gitmeyi tercih etti. Şehri alan Melik Yüzbeg Tuğrul Hân burada pek çok ganimet elde etti ve ayrıca adına tekrar hutbe okutturdu. Başarıları sonucunda Hindû birlikleri itaati altına aldı ve Hindû kabileleri anlaşılmaya varmak

⁷⁷⁵ Cûzcânî, II, 1970:757-758, ayrıca bk. dipnot:2.

⁷⁷⁶ Cûzcânî, II, 1970:759-760.

üzere elçi gönderseler de teklifleri kabul edilmedi. Hindûlar ile mücadelesi bir müddet devam eden Melik İhtiyâreddîn Yüzbeg Tuğrul Hân, kuvvetlerin karşı karşıya geldikleri savaşta esir alındı. Akabinde ailesi de esir alınan Melik Yüzbeg Tuğrul Hân yaşamını yitirdi⁷⁷⁷.

3.3.19. Melik Tâceddîn Sancar Arslan Hân

Savaşçı ve cesur Melik Tâceddîn Sancar Arslan Hân, Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından İhtiyârü'l-Mülk Ebû Bekir Habeşî'den satın alınmış idi. Ebû Bekir Habeşî ise onu Aden'den getirmişti. Bazı bilgiler Suriye ve Mısır'dan getirildiğini, Hârizmli emirlerden birinin oğullarından olduğunu ve esir düştüğünü aktarmaktadır. Sultan Şemseddîn'in hizmetine girdiğinde ilk olarak câmedâr görevine tayin edildi. Sultan Raziyye egemenliğinde çâşnigîr görevine getirildi. Bir müddet sonra Balâram iktâsı verildi. Bundan birkaç yıl sonra vekîl-i der makamına yükseldi. Teberhinde'de hâkimiyet kurmak isteyen Şîr Hân'a karşı görevlendirildi ve Şîr Hân birlikleri ile mücadele etti. Şemsî halefler döneminde birçok görevde bulundu⁷⁷⁸.

3.3.20. Melik İzzeddîn Balaban-ı Küşlü Hân es-Sultani

Aslen Kıpçaklı olan Melik İzzeddîn Balaban-ı Küşlü Hân, cesur ve dürüst bir adamdı. Sultan Şemseddîn İltutmuş, onu Mandor Kalesi'nin önünde bir tüccardan satın aldı. Hizmete alındığında ilk olarak sâkîlik görevinde bulundu. Bir süre hizmet ettikten sonra Gvâlyor'da şarâbdâr oldu. Berhemun iktâsına getirildikten sonra Beren vilayetinin valiliğine tayin olundu. Şemseddîn İltutmuş'un ardında haleflerinin tahta geçmesi ile bu dönemde etkin rol oynayan Melik Canî ve Melik Kuçî ile çatışmalar yaşadı. Mücadele ettiği Türk emirlere esir düşen İzzeddîn Balaban-ı Küşlü Hân, akabinde serbest bırakıldı ve Sultan Raziyye tarafından onurla karşılandı. Egemenlik tahtı Muizzeddîn Behrâm Şâh'a geçtikten sonra etkin rol oynadığı bir dönem oldu. Sultan Behrâm Şâh ile Türk emir ve melikleri arasında yaşanan çatışmanın başında idi. Melik Küşlü Hân başkent Delhi'de kraliyet sarayına ilerleyerek egemenliğini ilan eden bir bildiri yayınladı. Bu bildirinin yayınlanması ile meliklerden Tâceddîn Sancar Kutluk, Nâsireddîn Aytemür ve diğer birkaç melik Sultan Şemseddîn İltutmuş türbesinde derhal toplandılar ve bu bildiriyi reddettiklerini açıkladılar. Muhalif grubun etkisi ile Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh tahta çıkarıldı. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh döneminde de Uça'yı yetkisi altına almayı başardı. Bu sıralarda Melik Seyfeddîn Hasan Karluk ile Multân için mücadeleye başladılar. İki ordu karşı karşıya geldiğinde Melik İzzeddîn Balaban-ı Küşlü Hân

⁷⁷⁷ Cûzcânî, II, 1970:761-766; Ziyâeddîn Berenî, 1871:113.

⁷⁷⁸ Cûzcânî, II, 1970:766-774.

ve birlikleri üstün geldi ve Hasan Karluk öldürüldü. Sürekli olarak emir ve melikler ile hâkimiyet mücadelesinde bulundu⁷⁷⁹.

3.3.21. Melik Bedreddîn Nusret Hân Sunkar-ı Sûfî

Rum asıllı Melik Bedreddîn Nusret Hân Sunkar-ı Sûfî; övgüye değer nitelikleri olan, erdemli, cesur ve kabiliyetli bir savaşçı olarak aktarılmaktadır. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un gulâmlarından Melik Bedreddîn Nusret Hân, sultandan sonraki padişahların hükümdarlığında her türlü kademede görev yapmıştır. Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh döneminde 640'ta Türk emirler isyan edip Vezir Hâce Mühezzebüddîn'i öldürdüklerinde Melik Bedreddîn Nusret Hân bu kişilerin başında yer almaktaydı. Bu olaydan sonra Kol bölgesine atandı ve bölgeyi kontrol altına aldı. Aynı yıl Leknevtî'ye yolculuğa çıkan ve Kol bölgesine ulaşan Minhâc-ı Sirâc, Melik Bedreddîn Nusret Hân tarafından büyük bir nezaketle karşılandı. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh döneminde Bayana topraklarının idaresi verildi. Bir süre burada kaldı ve ayaklanmaları bastırarak eylemcileri cezalandırdı. Başarılı geçen melikliği neticesinde pek çok seçkin görevde yer aldı ve birçok bölgenin iktâsına getirildikten sonra "Nusret Hân" unvânını aldı. Çok sayıda birlik kuran Melik Bedreddîn Nusret Hân, geniş askeri kaynaklara ve orduya sahip oldu⁷⁸⁰.

3.3.22. Melik Seyfeddîn Erkli Dâdbeg

Cûzcânî'nin yetenekli, adaletten şaşmayan, dindarlıkta mükemmel, dürüst ve sadık biri olarak aktardığı Melik Seyfeddîn Erkli Dâdbeg, Kıpçak kökenli bir memlûk idi. Yaklaşık olarak on sekiz yıllık dönemde adalet ve eşitlik yolunu izleyerek kanunlara itaat etti. Düzeni bozmak isteyenlere fırsat vermeyen Melik Seyfeddîn Erkli, her zaman Şemsî Hânedânı sultanlarından saygı gördü. Eşitliği ve titizliği ile sorumlu olduğu bölgelerin müreffeh seviyeye ulaşmalarını ve sükûnet içinde yaşamalarını sağladı. Memleketi Kıpçak'tan koptuğunda esir düştü ve tüccarların şefi Melik'üt-Tüccar'dan sonra Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alındı. Sultan Şemseddîn İltutmuş onu sultanlığın farklı yerlerine göreve gönderdi. Sultan Raziyye tahta geçtiğinde sehmü'l-haşem (törenlerde hükümdarın muhafızlığını yapmakla görevli memur) olarak atandı. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh döneminde ise Kara'da emîr-i dâd (yargı işleri ile ilgili memur) olarak tayin edildi. Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh hükümdarlığında da emîr-i dâd-ı memâlik (emîr-i dâdların başı)

⁷⁷⁹ Cûzcânî, II, 1970:775-787.

⁷⁸⁰ Cûzcânî, II, 1970:787-788.

makamına yükseltildi. Tahta geçen Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh döneminde Beren vilayetine atandı ve atandığı yerlerde adaleti en iyi şekilde tesis etti⁷⁸¹.

3.3.23. Melik Nusreteddîn Şîr Hân

Cesur ve bir prenste bulunabilecek niteliklere sahip Melik Nusreteddîn Şîr Hân'ın Uluğ Hân Balaban'ın amcasının oğlu olduğu kaydedilmektedir. Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alındığı andan itibaren hânedâna büyük hizmetleri oldu. Her derecede ve rütbede hizmet eden Melik Nusreteddîn Şîr Hân, Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh'ın Moğollar ile mücadelesinde Moğol birliklerini başarılı şekilde geri püskürtmesi üzerine Teberhinde valiliğine getirildi. Karlukların Multân'ı Melik İzzeddîn Balaban-ı Küşlü Hân'ın elinden çıkarmak istemeleri hasebiyle bir ordu kurarak Teberhinde'den Multân'a geçerek Karlukları yenilgiye uğrattı. Daha sonra Melik Küşlü Hân ile birkaç kez anlaşmazlığa düştüler. Bu çekişme sonucunda Melik Nusreteddîn Şîr Hân, Uça Kalesi'ni Melik İzzeddîn Küşlü Hân'ın hâkimiyetinden çıkardı. Akabinde bütün Sind bölgesini kontrolü altına alması Uluğ Hân Balaban'ı harekete geçirdi. Sind Nehri kıyısında taraflar arasında meydana gelen çatışma sonucunda Melik Nusreteddîn Şîr Hân Türkistan taraflarına geçerek Moğollar'dan Mengü Kağan'a bağlandı. Oradan döndükten sonra Lâhor'a geçen Nusreteddîn Şîr Hân bu defa Sultan Şemseddîn İltutmuş'un oğlu Celâleddîn Mesûd Şâh'a katıldı. Fakat bir müddet sonra aralarında anlaşmazlık zuhur etti. Teberhinde'ye sahip olmak istemesi diğer melikler ile karşı karşıya gelmesine sebep oldu. Melik Tâceddîn Arslan Hân ile mücadelesinde Teberhinde bölgesini kontrolü altına almayı başardı. Başarılı mücadelesi neticesinde Kol, Bayana, Balâram, Mehaven, Calisar topraklarına hâkim oldu. Ayrıca Delhi Türk Sultanlığı için en önemli kalelerden biri olan Gvâlyor'u da kontrolü altına almayı başardı⁷⁸².

3.3.24. Melik Seyfeddîn AybegKüşlü Hân es-Sultani

Melik Seyfeddîn Aybeg Küşlü Hân, Hân-ı Muazzam Uluğ Hân-ı Azam'ın erkek kardeşi idi. Cûzcânî, her ikisi de bir merminin incisi, iki güneş, bir madenin iki yakutu, kraliyet mahkemesinin iki meliki, iki büyük efendisi olarak tanımlamaktadır. Soyuları İlbarı Hânedânı'na dayanmaktaydı. Moğollar, Türkistan memleketleri ve Kıpçak kabilelerini istila etmeye başlayınca istemeyerek de olsa ailelerinden ayrılmak ve memleketlerinden göç etmek zorunda kaldılar. Melik Seyfeddîn Aybeg Küşlü Hân iki kardeşten küçük olanıydı ve Moğolların eline esir düştü. Bir tüccar tarafından satın alınarak İslâm şehirlerinden Mısır ve Bağdat'a getirildi. Akabinde Ebû Bekir Habeş tarafından satın alındı ve başkent Delhi'ye

⁷⁸¹ Cûzcânî, II, 1970:788-791.

⁷⁸² Cûzcânî, II, 1970:791-794.

getirildi. Burada Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından yeniden satın alınan Melik Seyfeddîn Aybeg Küşlü Hân, akli ve zekâsı ile adeta ışık saçmaktaydı. Melikler arasında sade, alçakgönüllü, istikrarlı biri daha yoktu. Allah, onu takdire şayan nitelikler ve mükemmel davranışlar ile süslemişti. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un özel hizmetinde bulunan Melik Seyfeddîn Aybeg, Sultan Raziyye devrinde ser-candâr yardımcısı olarak görev yaptı. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh egemenliğinde ser-candârlık görevine devam eden Melik Aybeg Küşlü Hân, akabinde Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh döneminde emîr-i âhûr memurluğunda bulundu. Sultan Nâsireddîn Mahmûd hükümdarlığı esnasında emîr-i hâciblik makamına yükseltildi. 20 Recep 657 (13 Temmuz 1259) senesinde vefat eden Melik Aybeg Küşlü Hân, hizmetlerini başarıyla yerine getirmiş, mücadele ettiği Hindû kabileleri haraca bağlamıştı⁷⁸³.

3.3.25. El-Hakan el-Muazzam Bahâü'l-hakk ve'd-Dîn Uluğ Hân-ı Balaban es-Sultani

Uluğ Hân Balaban, Türkistan'daki Türk kabileleri arasında ailece en meşhur ve sayıca en fazla kabilelerinden İlbarı Hânedânî'ndandır. Nusreteddîn Şîr Hân'ın babası ile Uluğ Hân'ın babası kardeş idiler. Moğol istilasından dolayı ailesi ve akrabalarından kopan Uluğ Hân Balaban, önce Bağdat'a daha sonra Gucerat'a götürüldü. Burada Hâce Cemâleddîn Basrî'nin dikkatlerini üzerinde toplaması sonucunda satın alındı ve Hâce Basrî ona bir oğul gibi nezaketle yaklaştı. Özel bir eğitimden geçtikten sonra Hâce Cemâleddîn Basrî tarafından 630 (1232)'da son durağı başkent Delhi'ye getirildi. Bu sıralarda hükümdarlık tahtında oturan Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hizmetine verilmek üzere birkaç Türkle beraber getirilmişlerdir⁷⁸⁴.

İbn Battûta, Balaban'ın Sultan Şemseddîn İltutmuş tarafından satın alınması ve hükümdarlığın ona önceden bahşedildiğine dair hikâyeler aktarmaktadır. Bu hikâyelere göre, Buhara dervişlerinden birinin hor görülen Balaban'a seslenerek çarşıda satılan narlardan almasını ister. İsteği derhal yerine getiren Balaban elindeki kuruşlarla nar alır ve bunun üzerine derviş "sana Hint mülkünü armağan ettik!" dedikten sonra Balaban dervişin ellerini öperek "aldım, kabul ettim, gönlüm hoş oldu!" karşılığını verir. Bu andan itibaren hükümdarlık sevdası Balaban'ın kalbinde derin yer etmiştir. Balaban'ın Sultan Şemseddîn İltutmuş'un sarayına alınması üzerine İbn Battûta şu bilgileri aktarmaktadır: Sultan Şemseddîn İltutmuş köle satın alması için bir taciri Semerkant, Buhara ve Tirmiz'e gönderir. Aldığı yüz ile beraber hükümdarlık sarayına dönen tacir, köleleri Sultan Şemseddîn'in huzuruna çıkarır. Balaban'ın tıknaz, kısa boylu ve çirkin olmasından dolayı sultanın beğenisi

⁷⁸³ Cûzcânî, II, 1970:795-799.

⁷⁸⁴ Cûzcânî, II, 1970:800-801; ayrıca bk. Köprülü, 1992:3.

dışında kalır ve Sultan Şemseddîn “Bunu alamam!” dedikten sonra Balaban derhal ortaya atılır: “Ey Cihan Sultanı! Bu köleleri kim için satın aldın?” sorusuna karşılık sultan “Onları kendim için satın aldım.” cevabını verir. “Öyleyse beni de Allah için satın al!” diyen Balaban’ın ricası kabul edilir ve hizmetkârlar arasında yerini alır. Sultan Şemseddîn’in yıldız falına bakan müneccimler sultanı sürekli olarak kölelerinden birinin oğullarının elinden hükümdarlığını alacağı yönünde telkinde bulunurlar. Bu sözlere kulak vermeyen Sultan Şemseddîn İltutmuş daha sonra eşinin etkisi altında kalarak müneccimlere bu kişiyi gördüklerinde tanıyıp tanıyamayacaklarını sorar. Müneccimler hiç tereddüt etmeden hükümdarlığı eline alacak kişiyi tanıyacaklarını dile getirirler. Bu durum üzerine sultan köleleri huzuruna çağırarak müneccimlerin kölelere tek tek dikkatli bir şekilde bakıp kim olduğunu anlamalarını ister. Diğer köleler arasında sürekli olarak hor görülen ve deyim yerindeyse ayak işleri yaptırılan Balaban bu esnada pazara gönderilmişti. Bu esnada diğer köleler Balaban’ın eksik olduğunun anlaşılmaması için başka birini huzura çıkarırlar. Neticede müneccimler tahtı ele geçirecek kişiyi göremedikleri için durum bu şekilde kapanmış olur⁷⁸⁵.

Sultan Şemseddîn İltutmuş’un memlûku olarak başladığı hayatında ilk başta hâssadâr⁷⁸⁶ (hükümdarın özel refakatçisi) olarak görev yapmaktaydı. Kendisi bu görevde hizmet verdiği esnada kardeşi Küşlü Hân da emîr-i hâciblik görevini yerine getirmekteydi. Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş’un sarayında bâzdâr-ı hâssa olarak görev yapan kırk büyük azatlı memlûklardan Melik Balaban, haleflerden Sultan Rükneddîn Fîrûz Şâh’ı tahttan indirmek isteyen Kırklar’ın bir bölümü ile beraber hareket etti. Bu girişimin sonucunda yakalanarak hapsedilen Balaban, bir müddet sonra serbest bırakıldı. Sultan Raziyye hükümdarlığında da hâssadârlık görevine devam etti. Akabinde emîr-i şikârlığa tayin edildi⁷⁸⁷. Sultan Muizzeddîn Behrâm Şâh egemenliğinde Uluğ Hân Balaban’ın refahı daha da arttı. Bu dönemde emîr-i âhûr olan Balaban, şansının yaver gitmesi ile emîr-i hâciblik görevinde bulunan Melik Bedreddîn Sunkar-ı Sûfî Balaban’a karşı oldukça ilgili davranmaktaydı ve bu sebeple makamını daha da yükseltti. Rivari bölgesinin iktâsı Balaban’a bırakıldı ve burada bulunduğu vakit içerisinde Kohpayah’da bağımsız Hindû kabileleri ile mücadele ederek liderlik kabiliyetlerini göstermiş oldu. Akabinde emir ve melikler ile birleşerek sultana karşı ayaklanmada yer aldı. Başkent Delhi’nin isyancılar tarafından ele geçirilmesi ardından Hansi

⁷⁸⁵Detaylı bilgi için bk. İbn Battûta, II, 2000:624-626.

⁷⁸⁶ Hâssadârlık görevi ile ilgili net bir sonuca varılmamakla beraber av işleriyle ilgilenen, sultanın ava çıktığı esnada yanında bulunan görevli olduğu kanısı daha nettir. Fakat bu görev için şahsi silahların taşınması, hükümdarın özel refakatçisi, yemekleri hükümdara servis eden gibi farklı görüşler de mevcuttur. (Detaylı bilgi için bk. Kortel, 2006:151.)

⁷⁸⁷ Cûzcânî, II, 1970:801-802; ayrıca bk. Kortel, 2006:146.

iktâsı Balaban'a devredildi⁷⁸⁸. Sultan Alâeddîn Mesûd Şâh'ın öldürülmesi ile tahta geçen Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh, isim olarak hükümdarlık tahtında görünüyorsa da esasen nâibi Uluğ Hân Balaban'ın gölgesinde kalmıştı. Bu devirde gücünün sınırlarını oldukça genişleten Balaban, sultanı ve idareyi kendine göre şekillendirmekteydi. Hatta kraliyet nişanlarının çoğunu kullanmaktaydı. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın ne yazık ki akıbeti tam olarak bilinmemektedir. İdari kabiliyetleri ve muhalifleri saf dışı bırakmayı başaran Balaban, 664 (1266) yılında Kasr-ı Sepîd (Beyaz Saray)'te Delhi Türk Sultanlığı tahtına geçerek hânedânını kurmuştur. Devlet ile ilgili her türlü konuda deneyimli ve yetenekli olan Sultan Balaban'ı değerlendiren Ziyâeddîn Berenî, Şemsî kölelerden biri ve Kırklar olarak bilinen Türk kölelerin grubuna ait olduğunu söylemektedir. Hükümdar olmadan önce Delhi Türk Sultanlığı'nın ihtişamı zarar görmüş, Mısır sultanına eşit tutulan Sultan Şemseddîn İltutmuş'un bıraktığı sultanlık büyük ölçüde gerilemiş idi⁷⁸⁹.

Efendisi Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ı öldürmeden önce yirmi sene boyunca nâib-i memleket⁷⁹⁰ görevinde bulunarak sultana nâiblik yapmış idi. Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh adına sahip olduğu tüm önemli güçleri kullandı. Hukuka aykırı bir şekilde sultanı etkisiz bıraktı. Hükümet konularında kabiliyetli olan Balaban, önce melik akabinde hân ve son olarak hükümdarlığa yükseldi. Sultanlığın tahtına oturur oturmaz idaredeki aksaklıkları düzenledi ve verimliliğini yitiren kurumları onardı. Otoritesi, sıkı kuralları ve akıllı yönetimi egemenliği boyunca herkesin boyun eğmesini sağladı. Öyle ki korku ve huşu tüm yürekleri kapladı. Bütün itaatsizlikleri bastırdı ve ülkesinin güvenliğini temin etti. Bunun yanı sıra adaletli ve tebaasına karşı düşünceli davranması neticesinde destekçiler sağlamasında yardımcı oldu. Sultan Gıyâseddîn Balaban, hazineyi ve orduyu emrine tâbi kıldı⁷⁹¹. Şemseddîn İltutmuş döneminde oluşan gulâm aristokrasisi Sultan Balaban'ın meliklik ve sultanlık dönemlerinde uyguladığı sert tedbirler neticesinde ortadan kaldırılabildiği. Kırklar'dan birçoğunu zehirlediği söylenen Sultan Gıyâseddîn Balaban, geriye kalanların da kendinden aşağı olduklarını kabul ettirdi⁷⁹². Ayrıca Sultan Şemseddîn İltutmuş'un hükümdarlığı süresince görevlerini başarıyla yerine getirerek hem Moğollara karşı hem de Hindû racaları ile mücadelesinde büyük yararlılık gösteren Balaban'ın başarıları ve Sultan Şemseddîn ile olan akrabalık bağları sebebiyle "Gıyâseddîn" unvânıyla tahta geçmesinde oldukça etkili olmuştu⁷⁹³.

⁷⁸⁸ Cûzcânî, II, 1970:806-807.

⁷⁸⁹ Ziyâeddîn Berenî, 1871:97-98; Nizamüddin Ahmad, I, 1927:93.

⁷⁹⁰ Habibullah, 151.

⁷⁹¹ Ziyâeddîn Berenî, 1871:99; Abdullah Vassâf, 1871:38.

⁷⁹² A. Ahmed, 266; Kortel, 2006:295.

⁷⁹³ Abdullah Vassâf, 1871:38; Bilkan, 2002:110-111.

Sultan Gıyâseddîn Balaban tahta oturduktan sonra müdahale ettiği ilk durumlardan biri de efendisi Şemseddîn İltutmuş döneminden kalan toprak sahiplerinin verimsizliği idi. İktadârların hizmete uygun olmadıklarını fark eden Sultan Gıyâseddîn Balaban, derhal talimat vererek bu konuda bir liste hazırlanmasını emretti. Sultan Şemseddîn ordusundan yaklaşık olarak iki bin askerin Düâb bölgesinde iktâ sahibi olduklarını gördü. Bu kurumun üzerinde yaklaşık olarak otuz ya da kırk sene geçmiş bulunmaktaydı. Haliyle iktâ sahiplerinin birçoğu yaşlı, sakat ya da ölmüştü. Ölenlerin yerine ise oğulları miras yoluyla sahip olmuşlardı. Bunlar kendilerini mülk sahibi olarak adlandırmış ve Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın huzuruna çıktıkları vakit önceki hükümdar Şemseddîn İltutmuş'tan ücretsiz olarak hediye edildiğini dile getirmişlerdir. Bunun sonucunda Sultan Balaban üç farklı ödeme yoluyla işlerin yoluna girmesini sağladı⁷⁹⁴. Bu bağlamda Sultan Şemseddîn İltutmuş'un sistematik bir hale getirdiği ve kendi döneminde oldukça faydasını gördüğü iktâ sisteminin zamanla suiistimal edildiğine tanık olmaktadır. Halefleri tarafından ihmal edilen ve yeterince denetleme yapılmayan kurum bir miras döngüsü içerisinde devam etmiştir. Gerek yaşlı, hasta yahut engeli olanların gerekli gelirleri hazineye aktarmaması ve gerek öldükten sonra evlatlarının kendi malları gibi yerleştikleri ve görevlerini ihmal ettikleri aşikârdır.

Delhi ve civarını haraca bağlayan haydutları ortadan kaldıran Sultan Gıyâseddîn Balaban, askeri ve ticari yolların güvenliğini sağladı. Moğollara karşı tedbiri elden bırakmayan sultan 664/685 (1266/1287) yılları arasındaki kırk senelik hükümdarlığında kabiliyetli bir devlet adamı, iyi bir diplomat, cesur bir kumandan ve samimi Müslümanlık ile devletini yönetti. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un geleneğine sadık kalarak sultanlığı refaha ve güce ulaştırmak adına elinden gelen her şeyi yaptı. İyi bir şekilde işleyen haber alma teşkilatı (berîd) kurdu. Hindistan'da İslâm nüfuzu ve hâkimiyetini yeniden tesis etti. İktâ sistemini düzenledi. Tebaasına daima adil davrandı ve çökmeye yüz tutmuş devleti kuvvetlendirerek Hint topraklarında İslâm fütuhatına zemin hazırlayan hükümdarlardan biridir⁷⁹⁵.

Sultan Şemseddîn İltutmuş döneminde memlûkları genel olarak değerlendirecek olursak; sultanın sağlığında efendilerine olan bağlılıkları, sadakatleri, hizmetlerine dair sorumluluk ve başarıları göz ardı edilemez. Bu durumu Sultan Şemseddîn'in gerek otoritesine ve gerek idari kabiliyetine ayrıca ülkede birlik ve düzenin had safhada olduğuna bağlayabiliriz. Memlûkların iktâ sahibi olduklarına, emir ve meliklik derecelerini aldıklarına, vali olarak bölgelere atandıklarına ve makamlarını kabiliyetleri ölçüsünde yükselttiklerine şahit olmaktayız. Ayrıca memlûkların sultan tarafından azat edildiklerini, başarılarından

⁷⁹⁴ Ziyâeddîn Berenî, 1871:107-108.

⁷⁹⁵ Köprülü, 1992:3.

dolayı ödüllendirildiklerinden bahsetmiştik. Tüm bu durumlar Sultan Şemseddîn İltutmuş'un başarılı yönetiminin kanıtı niteliğindedir. Keza bu dönemde memlûklar tarafından başkaldırı, sultanın yönetiminden memnuniyetsizlik, sultana karşıt fikirlere rastlamamaktayız. İyi eğitimlerden geçmiş, devlet âdâbını öğrenmiş memlûkların Sultan Şemseddîn İltutmuş'un ölümünden sonra halefleri döneminde nüfuzlarını arttırdıklarını ve yönetimi ele geçirmek üzere giriştikleri faaliyetlere detaylı olarak yer verdik. Bu bakımdan sultanın haleflerinin yönetim kabiliyetinden uzak olduğunu bir kez daha söyleyebiliriz. Sultan Şemseddîn'in vefatı ile rahat bir şekilde hareket etmeye başlayan ve nüfuzları artık durdurulamayacak düzeyde olan memlûklar, sultanları çıkarları doğrultusunda belirlemiş, tahttan indirmiş ve hatta ölümüne dahi karar vermişlerdir. Devletin idaresinde başarısız olan sultanların ardından Delhi Türk Sultanlığı içine düştüğü tehlike ortamından memlûklardan Gıyâseddîn Balaban'ın başa geçmesi ile toparlanmaya başladı. Uluğ Hân-ı Sultan Gıyâseddîn Balaban'ın uyguladığı sert tedbirler ile gulâmların yönetimdeki etkileri de ortadan kaldırıldı. Bir memlûk ile başlayan ihtişamlı ve eşsiz saltanat yine bir memlûk tarafından devam ettirildi.

SONUÇ

Üstün yönetme kabiliyetleri neticesinde tarih boyunca varlıklarını kanıtlayan Türklerin en önemli yayılma bölgelerinden biri de Hint coğrafyasıdır. Dünyanın kadim kültür ve medeniyetlerine ev sahipliği yapan Hindistan stratejik ve kültürel konumu bakımından Türklerin dikkatini çekmiştir. Güçlü ve köklü bir Budist geleneğe sahip olan ayrıca tarih sahnesindeki yerini sağlam temellere dayandıran Hint yönetimi Türklerin azim, kararlılık, yetenek ve zekâları doğrultusunda sayısız fetih hareketleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu hareketlerin öncüsü olan Gazneliler sayesinde Hint toprakları Türk-İslâm hükümdarlarının odak noktası haline gelmiştir. Akabinde Gûrlu Hânedânı'nın bu topraklarda yer etmesi ile Delhi Türk Sultanlığı'nın temelleri sağlam bir şekilde oluşmaya başlamıştır. Hâkim oldukları coğrafyalarda önemli bir siyasi teşekkül haline gelen Türk devletleri, varlıklarını devam ettirmek ve nüfuzlarını korumak için idari, askeri, hukuki, sosyo-ekonomik açılardan kayda değer gelişmelere imza atmışlardır. Türk-İslâm kültürünün, İslâm dininin Hindistan'da yayılmasını sağlayan ve Ortaçağ Hint coğrafyasına damga vuran Delhi Türk Sultanlığı'nın tarihteki yeri oldukça önemlidir. 1206-1526 yılları arasında Türk kökenli hükümdarlarla Hindistan'da hüküm süren Delhi Türk Sultanlığı yönetim ve ordunun yanı sıra sosyal hayat, teşkilat ve kültür yaşantısını diri tutmaları neticesinde Türk varlığı sonuna kadar hissettirilmiş ve ayrıca yüzyıllar sürececek hâkimiyetin derin izleri günümüze değin varmıştır.

Yeteneği ve dehası ile Ortaçağ Hint coğrafyasında önemli bir yere sahip olan Sultan Şemseddîn İltutmuş'un siyasi, sosyal, ekonomik, kültür ve medeniyet alanlarındaki yönetimini ele aldığımız bu çalışmada döneme ışık tutan ana kaynaklar ve araştırma eserlerden büyük ölçüde faydalanarak, sultan hakkındaki ilk bilgiler ve hükümdarlık dönemi detaylıca değerlendirilmiştir. Burada öne sürmek istediğimiz ilk odak noktası gulâmlıktan hükümdarlığa yükselen Sultan Şemseddîn İltutmuş'un köle değil, memlûk yahut gulâm olarak anılmasının daha doğru olacağıdır. Çalışmamızda özellikle belirttiğimiz köle ve gulâm/memlûk terimlerinin benzer görülmesine rağmen aslında farklı iki unsur olduğu hususuna dikkat çekmekteyiz. Gulâmların kölelerden farklı olarak sosyal ve hukuki statüleri vardır. Emevîler, Abbâsîler, Selçuklular, Memlûkler ve Eyyûbîler gibi daha pek çok devlette var olan gulâm sistemi Delhi Türk Sultanlığı için de oldukça önemliydi. Çalışmada Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Türk hükümdarlarla mücadelesi ve ayrıca dünyayı etkisi altına alan Moğol istilasına karşı duruşu değerlendirilerek Hint coğrafyasında kurulan Türk-İslâm hâkimiyetinin önemi ve sultanın siyasi kişiliği incelenmeye çalışılmıştır. Nüfuzlu Türk

hükümdarları ve beylerini üstün yeteneklerine rağmen siyasi ve askeri dehası ile bertaraf eden Sultan Şemseddîn İltutmuş bu sayede Hindistan'da büyük ölçüde bağımsızlık sağlamıştır.

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un karakter özellikleri detaylı şekilde incelenerek sultanın kişiliği, tebaasına tavrı ve Delhi Türk Sultanlığı'nın kültür ve medeniyetin aranan merkezlerinden biri haline gelmesi çalışmanın başlıca konularından birini oluşturmuştur. Türk-İslâm mimarisinin eşsiz eserlerine tanık olduğumuz bu dönem ayrıca kültürel canlılığın simgesi haline gelmiştir. Hint coğrafyasında Türk varlığının sembolü olan bu eserler hâlâ ziyarete açık ve uğrak mekânlar arasında yerini almaktadırlar. Köklü Hindû mimarisi arasından sıyrılarak özgün eserler meydana getirmenin yanı sıra yine burada dikkat etmemiz gereken husus hem İslâm hem de Hindû motiflerinin eserlerde aynı anda yer almasıdır. Bu araştırma ile ilim çalışmalarına verilen önem, yazar ve şairlerin himaye edilmesi ve bu neticede önemli eserlerin zuhur ettiği Delhi Türk Sultanlığı himayesindeki Hindistan'ın farklı kültürlerle ev sahipliği yapması değerlendirilmiştir. Gerek idari yapısı ve devlet teşkilatı ile gerek hükümdarlık alâmetleri ve hâkimiyet anlayışıyla Delhi Türk Sultanlığı'nın tarihteki önemine dikkat çekmeye çalışarak Ortaçağ Türk-İslâm devletleri ile benzer idare ve teşkilatlanmaya dayandığını vurgulamak isteriz. Ayrıca diğer Türk-İslâm devletlerinde görüldüğü gibi Delhi Türk Sultanlığı'nda da halife tarafından tanınmanın önemini ortaya koymaya çalıştık. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un halife tarafından tanınan ilk Delhi hükümdarı olması dönemin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır. Fakat diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi halifeye olan bağlılık Delhi'de de sembolikti.

Çalışmanın ana hatlarından birini Şemsiye Hânedânı'nın yönetimi oluşturmaktadır. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un soyundan gelen haleflerinin devleti yönetme kabiliyetinden yoksun olmaları neticesinde ortaya çıkan kargaşa durumlarına detaylıca yer verilmiştir. Bunun sonucunda sultanın satın alarak yetiştirdiği gulâmların siyasi ve sosyal açıdan devlete etkileri üzerinde durulmuştur. Sultan Şemseddîn'in vefat etmesinin ardından haleflerinin başarısız yönetimi ve idari yetersizliklerinden dolayı yetiştirilen gulâmların tamamen farklı bir sınıf oluşturmaları ve hükümdarları tahttan indirme cüretinde bulunmaları da oldukça çarpıcıdır. Fakat gulâm olarak satın alınıp yetiştirilen bu kişiler yeri geldiğinde sultanlar tarafından bir öz evlattan daha önemli olmuştur. Çünkü yeri geldiğinde bir gulâm efendisine öz evlattan daha sadıktır.

Sonuç olarak biz bu çalışma ile öncelikle Türk varlığının dünyanın dört bir yanına yayıldığını göstermek, Hindistan'daki Türk-İslâm varlığının siyasi ve kültürel tarihini ana hatlarıyla aktararak aynı zamanda Türk-İslâm yönetim şekillerinin benzerliğini de vurgulamayı amaçladık. Hint coğrafyasında varlığını sürdüren Delhi Türk Sultanlığı'nın her

yönüyle Gazneliler, Gûrlular ve Selçuklular'ın takipçisi olduğu açıktır. Sultan Şemseddîn İltutmuş'un siyasi, askeri, idari ve ekonomik politikaları Delhi Türk Sultanlığı'nın hâkimiyet kurduğu sınırların zamanla genişlemesine katkı sağlamıştır. Ayrıca ticari yaşamın canlılığı ve sultanın hoşgörüsü Delhi şehrini Hindistan'daki Türk yönetiminin siyasi, idari ve kültürel merkezi haline getirdi. Hindûlara karşı elde ettiği zaferler ve stratejik bölgelerin ele geçirilmesi neticesinde Sultan Şemseddîn İltutmuş dönemi tarihçiler arasında Hindistan'daki Müslüman egemenliğinin başladığı asıl dönem olarak kabul edilmektedir. Sultan, hâkimiyet sağladığı topraklarda istikrar ve iyi yönetimin timsali olmuştur. Yalnızca Müslüman tebaanın çıkarlarını gözetmeyen sultan, Hindû tebaanın da refahını büyük ölçüde sağlamıştır. Köklü Hindû gelenekleri arasından sıyrılarak günümüze değin varlığını kanıtlamış Delhi Türk Sultanlığı dönemi gün yüzüne çıkması gereken önemli Türk-İslâm devletlerinden biridir. Bu çalışma vesilesi ile Ortaçağ Hindistan coğrafyasındaki Türk varlığının bir bölümüne ışık tutarak daha fazla araştırmaya konu olması gerektiğini özenle belirtmek isteriz.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

- Afif, Şems-i Sirâc. (1871). *Târîh-i Fîrûzşâhî*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.III, s.269-374.
- Alaeddîn Atâ Melik Cüveynî. (2013). *Tarih-i Cihan Güşâ*. (Çev. M. Öztürk), TTK Yay., Ankara.
- _____, (1869). *Tarih-i Cihan Güşâ*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.II, s.384-402.
- Avfî. (1869). *Cevâmiu'l Hikâyât*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.II, s.155-203.
- Berenî, Ziyâeddîn. (1871). *Târîh-i Fîruzşâhî*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol. III, s.93-269.
- Cûzcânî, Ebû Ömer Minhâceddîn Osman b. Sirâceddîn. (1869). *Tabakat-ı Nasırî*. (İng. Trc., H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.II, s.259-383.
- _____, (1970). *Tabakat-ı Nasırî*. (İng. Trc. H. G. Raverty), New Delhi, I-II.
- _____, (2015). *Tabakât-ı Nâsirî Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar*. (Tercüme ve Notlar: E. Göksu), TTK Yay., Ankara.
- Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ali el-Eyyûbî. (2017). *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*. (Trc. ve Yay. Hzl. R. Şeşen). Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Emîr Hüsrev Dihlevî. (1871). *Kırânu's-sa'deyn*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.III, s.524-534.
- Firişte, Muhammed Kâsım Hindûşâh b. Gulâm Alî el-Esterâbâdî. (1908). *Tarih-i Firişte*. (Translator J. Briggs), History of The Rise of The Mahomedan Power in India, Till The Year A. D. 1612. Oriental Book-Sellers and Publishers, Calcutta, I.
- Fîrûz Şâh Tuğluk. (1871). *Fütûhât-ı Fîrûzşâhî*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.III, s.374-389.
- Hamdullah Müstevfî-yi Kazvinî. (2018). *Tarih-i Güzide*. (Çev. M. Öztürk), TTK Yay., Ankara.
- Hasan Nizâmî, Tâceddîn Hasan b. Nizâmî Nîşâbûrî. (1869). *Tâcü'l-me'âsir*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.II, s.204-243.

- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tâncî. (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*. (Çev. İnc. ve Notlar: A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yay., İstanbul, c.I-II.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvâhid eş-Şeybânî. (1987). *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. (Çev. A. Ağırakça, A.Özaydın), Bahar Yay., İstanbul, c.12.
- _____, (1991). *İslâm Tarihi El Kâmil Fi't- Tarih Tercümesi*. (Çev. A. Özaydın), Bahar Yay., İstanbul, c.9 ve c.11.
- Nesevî, Şihâbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hurendizî ez-Zeyderî. (1934). *Celâlüttin Harezemşah*. (Trc. N. Asım), Devlet Matbaası, İstanbul.
- Nizamü'l-Mülk, Ebû Ali Hasan Tûsî. (1941). *Siyasetname*. (Farsça aslından Çev. M. T. Ayar), Hasan Âli Yücel Klasikleri Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., V. Basım.
- Nizamüddîn Ahmad. (1927). *The Tabakat-ı Akbari*. (Translated by B. De, M. A., I.C.S.). Printed at The Baptist Mission Press Published by The Asiatic Society of Bengal, Calcutta, vol.1.
- Sirhindî, Yahya b. Ahmad b. Abdullah. (1977). *The Tarikh-ı Mubarakshahi*. (İng. Trc. K. K. Basu), Published by Karimsons, Ishaquia Printing Press, Pakistan.
- Şihabeddin b. Fazlullah El-Ömerî. (2014). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım*. (Çev. ve Notlar: Ahsen Batur), Selenge Yay., İstanbul.
- Utbî, Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebbâr. (1869). *Târîhu Yemînî*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.II, s.14-52.
- Vassâf, Şihâbeddîn Abdullah b. İzzeddîn Fazlullah Şîrâzî. (1871). *Tecziyet-ül Emsâr ve Tecziyet-ül A'sâr*. (İng. Trc. H. M. Elliot, J. Dowson), History of India As Told By Its Own Historians, London, vol.III, s.24-54.
- Yusuf Has Hâcib. (1959). *Kutadgu Bilig*. (Ter. R. R. Arat), TTK Basımevi, Ankara, II.

Araştırma Eserler

- Agibalova Y., Donskoy, G. (2017). *Ortaçağ Tarihi*. (İng. Çev. Çağdaş Sümer), Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul.
- Ahluwalia, M. S. (1972). *The Relations of Delhi Sultanate With Rajasthan (1206-1526)*. Department of History Aligarh Muslim University, Doctor of Philosophy, Aligarh.
- Ahmad, M. B. (1941). *The Administration of Justice in Medieval India*. Published by The Aligarh Historical Research Institute, Aligarh.

- Ahmed, F. F. (2009). "The Delhi Sultanate: A Slave Society or A Society with Slaves ?". *Pakistan Journal of History and Culture*, vol. XXX, No.1, s.1-24.
- Ahmed, M. A. (1995). *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*. (Trc. L. Boyacı), İnsan Yay., İstanbul.
- _____, (ts.). *Siyasî Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu*. (Hzl. T. Say), Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ahmed, R. A. (1991). *Foreign Relations of Delhi Sultanate*. Centre of Advanced Study Department of History Aligarh Muslim University, Thesis Submitted For The Degree of Doctor Philosophy in History, Aligarh.
- Algar, H. (1991). "Bahâeddin Zekeriyâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.04, s.462-463.
- Ali Shah, S. W. (2013). *Medieval Peshawar (1000-1526 AD)*. Area Study Center University Of Peshawar, Doctor of Philosophy, Pakistan.
- Anjum, T. (2006). "Nature and Dynamics of Politikal Authority in the Sultanate of Delhi". *Quarterly Journal of the Pakistan Historical Society*, vol. LIV, No. 3, s.29-59.
- Anooshahr, A. (2014). "On the Imperial Discourse of the Delhi Sultanate and Early Mughal India". *Journal of Persianate Studies* 7, Leiden, s.157-176.
- Ansari, A. S. B. (1986). "İltutmish". *The Encyclopaedia of Islam*. New Edition. Leiden-London, vol.III, s.1155-1156.
- _____, (1993). "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.08, s.98-99.
- _____, (2000). "İltutmış". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.22, s.158-159.
- Antonova, K., Bongard-Levin, G., Kotovsky, G. (1979). *A History of India*. Progress Publishers, Moscow, I.
- Arslan, İ. (2012). "İlk-Türk İslâm Devletlerinde Hükümdarlık ve Hâkimiyet Sembolleri". *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl 16, S.51, s.73-92.
- Arslan, M. (1986). "Eski Türk Devlet Anlayışı ve Kutadgu Bilig". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, c.I, S.I, s.100-111.
- Arslan, U. (2017). "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Hindistan'da Kurulan Türk Devletlerinde Kanunname ve Zevâbitler". *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar (26), s.7-22.
- Athar, A. (1987). *Army Organisation Under The Sultans of Delhi (13th and 14th Century)*. Doctor of Philosophy in History, Aligarh.
- Avcioğlu, A. (2010). *İbn Battûta'ya Göre Delhi Türk Sultanlığı'nda Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Hayat*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Bakır, A. (2008). *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler*. Bizim Büro Basımevi, Ankara.
- Baktır, M. (1998). “Hutbe”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.18, s.425-428.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. (Hızl. H. Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara.
- Bary T. (ed.). (1958). *Sources of Indian Tradition*. Columbia University Press, New York.
- Bayur, Y. H. (1930). *Türk Tarihinin Ana Hatları*. Devlet Matbaası, İstanbul.
- _____, (1950). “Sultan İletmiş’in Adı Hakkında”. *Belleten*, c.XIV, S.56, Ankara, s.567-588.
- _____, (1948). “Orta Çağ’da Türkler ve Hindistan”. *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 15-20 Kasım 1943, Kongreye Sunulan Tebliğler, TTK Yay., IX. Seri, No.3, TTK Basımevi, Ankara.
- _____, (1987). *Hindistan Tarihi*. TTK Yay., Ankara, c.I.
- Bedirhan, Y. (2019). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*. Eğitim Yayınevi, Konya.
- Begum, I. J. (1976). *Sultan Raziyyah and Her Predecessors*. Thesis Submitted For The Degree of Doctor Philosophy (Arts) in The Calcutta University, Calcutta.
- Beksaç, A. E. (2002). “Kutub Minâr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, c.26, s.499-500.
- Beveridge, H. (1979). *A Comprehensive History of India. Civil, Military and Social*. Atlantic Publishers & Distributors, New Delhi, I.
- Bilkan, A. F. (2002). “Delhi Türk Sultanlarından Balaban Hân”. *Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Yıl. 8, S.22, Ankara, s.109-112.
- Birişik, A. (2003). “Medrese”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, c.28, s.333-338.
- Bokuleva, B., Avakova, R. ve Abeldayev, J. (2012). “Türk Kültürünün Hindistan Uygarlığına Etkisi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XXI/1,s.441-454.
- Boswort, C. E. (1982). “Lakab”. *The Encyclopedia of Islam*. New Edition, vol.V, Fascicules 87-88, Leiden. (Erişim tarihi: 02.01.2020/23:30.)
- _____, (2005). *Doğuştan Günümüze İslâm Devletleri Tarihi*. (Çev. H. Canlı), Kaknüs Yay., İstanbul.
- Bozkurt, N. (2012). “Tırâz”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.41, s.112-114.
- Burton-Page, J. (1991). “Dihlî”, *The Encyclopaedia of Islam*. vol. II C-G, New Edition, Leiden, s.255-266.
- Chand, L., Sons. (ed.). (1999). *Illustrated Delhi Guide*. Fully Illustrated with Coloured Photoes, New Delhi.
- Chand, T. (ts.). *Influence of Islam on Indian Culture*. The Indian Press, Allahabad.
- Chandra, S. (2007). *History of Medieval India (800-1700)*. Orient BlackSwan, New Delhi.

- Chopra P. N. (ed.). (1979). *India: Medieval History*. Publications Division, New Delhi.
- Cöhçe, S. (2000). “Delhi Türk Sultanlığı’nın Kurucusu Kutbed-Din Aybeg’in Hayatı ve Şahsiyeti”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, Elazığ, s.13-24.
- _____, (2002a). “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, *Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yay., Ankara, c.5, s.313-385.
- _____, (2002b). “Hindistan’da Kurulan Türk Devletleri”, *Türkler Ansiklopedisi*. Yeni Türkiye Yay., Ankara, c.08, s.689-730.
- Çay, A. M. (2009). “Hindistan Türk Devleti (Delhi Türk Sultanlığı 1206-1413)”. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara, s.1-3.
- Çeliksaş, M. M. (2016). “A Turkish Woman in the Indian Geography: Razia Begum”. *International Conference on Humanities and Educational Research*. February 25-28, Washington D. C., USA Conference Proceedings, s.317-331.
- D’ohsson, A. C. M. (2014). *Moğol Tarihi*. (Yayına Hzl. E. Kalan), IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul.
- Day, U. N. (1971). *Some Aspect of Medieval Indian History*. Kumar Brothers, New Delhi.
- Demirci, M. (2000). “İkta”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.22, s.43-47.
- Desai, Z. (1970). *Indo-Islamic Architecture*. Publications Division Ministry of Information and Broadcasting Government of India, New Delhi.
- Donuk, A. (1981). “Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı”. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 10-11, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, s.29-56.
- Durak, N. (1999). *Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler*. Yayımlanmış Doktora Tezi. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Eaton, R. M. (1993). *The Rise of Islam and the Bengal Frontier (1204-1760)*. University of California Press, London.
- Elphinstone, M. (1841). *The History of India*. Printed by A Spottiswoode, London, Book VI., Second vol., Chapter I, MDCCCXLI.
- Erdoğan, C. (2010). *Selçuklu Devletleri Teşkilatında Gulam Sistemi (Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ertuğ, Z. T. (2009). “Saray”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.36, s.117-121.
- Esin, E. (1971). “Hindistan Türk Merkezlerinde San’at”, *Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara, c.XIX, Fasikül 149, s.267-279.

- es-Seyyid Abdulaziz Sâlim. (2006). “Hindistan’daki Memlûkler Sultanlığı Devleti ve Mısır’daki Memlûkler Sultanlığı Devleti Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme”. (Çev. A. Çetin), *Tarih Dergisi*, c.0, S.44, s.199-213.
- Farooqi, N. R. (1994). “Delhi Sultanlığı”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.09, s.130-132.
- Festing, G. (1912). *When Kings Rode to Delhi*. William Blackwood and Sons, Edinburgh and London.
- Gabbay, A. (2011). “In Reality a Man: Sultan İltutmish, His Daughter, Raziya, and Gender Ambiguity in Thirteenth Century Northern India”. *Journal of Persianate Studies* 4, s.45-63.
- Galip, M. ve Gömeç, S. Y. (2013). *Hindistan’da Türkler*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gezen, N. (2019). *Memlûk Devleti, Delhi Türk Sultanlığı ve Türkiye Selçukluları’nda Saltanat Nâipliği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara.
- Ghulam Husain Salîm. (1902). *Riyâzü’s-selâtîn, A History of Bengal*. (Translated From The Original Persian by Maulavi Abdus Salam). Printed at The Baptist Mission Press, Calcutta.
- Golden, P. B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. (Çev. O. Karatay). Karam Yay., Çorum.
- Göksu, E. (2017). *Selçuklu’nun Mirası Gulâm ve İktâ*. Kronik Kitap, 2. Baskı, İstanbul.
- Gömeç S. Y. ve Çelikaş M. M. (2019). *Hindistan’da Türkler*. Berikan Yayınevi, Ankara.
- Gömeç, S. Y. (1990). *Hindistan’da Türk Hükümdarları*. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu*. (Çev. M. Reşat Uzman), Ötüken Yay., İstanbul.
- Günay, U. T. (2012). *Türklerin Tarihi*. Akçağ Yay., Ankara.
- Gürbüz, O. (2012). “Celâleddin Hârizmşah’ın Son Günleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.37, s.29-46.
- Gürün, K. (1981). *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*. Karacan Yay., Ankara.
- Habib, M. ve Nizami, K. A. (1970). *A Comprehensive History of India, The Delhi Sultanat (A. D. 1206-1526)*. vol.V, New Delhi.
- Habib, I. (1982). “Agrarian Economy”. *The Cambridge Economic History of India, (1200-1750)*, (ed. by T. Raychaudhuri ve I. Habib), New York, vol. I.
- Habib, M. (1967). *Sultan Mahmud of Ghaznin*. S. Chand & Co., Second Edition, Calcutta.
- Habibullah, A. B. M. (ts.). *The Foundation of Muslim Rule in India*. Department of Islamic History and Culture, Calcutta University, Lahore.
- Haig, W. (1928). *The Cambridge History of India-Turks and Afghans*. Cambridge At The University Press, Cambridge, vol. III.

- Hambly, G. (2009). “Delhi Sultanı Şemseddin İltutmuş’un Kırk Memlûku Çihilgani Kimdi?”. (Çev. G.Yavuzcan), *Tarih Okulu*, S. IV, s.127-136.
- Haqqi, S. A. H. (1984). “The Turkish Impact On India The First Phase, 1206-1414”. (Çev. Y. T. Kurat), “Hindistan’daki Türk Tesiri İlk Dönem: 1206-1414”. Ankara.
- Harl, K. W. (2014). *The Barbarian Empires of the Steppes*. Published by The Great Courses, U.S.A.
- Harman, Ö. F. (2013). “Yûsuf”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.44, s.1-5.
- Hasan, A. (2009). *Socio-Cultural Role of Muslim Women During The Sultanate Period*. Master of Philosophy in İslamic Studies, Department of Islamic Studies Aligarh Muslim University, Aligarh.
- Hearn, G. R. (1906). *The Seven Cities of Delhi*. Printed by William Clowes and Sons, London.
- Hizmetli, S. (2001). “Karmatîler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.24, s.510-514.
- Hussain, F. (2002). *Chishtis During The Delhi Sultanate: A Balance Between Ideal and Practice*. Centre for Historical Studies School of Social Sciences Jawaharlal Nehru University, Doctor of Philosophy, New Delhi.
- Ibn Hasan. (1936). *The Central Structure of The Mughal Empire*. (Trans. E. D. Ross). Munshiram Manoharlal, New Delhi.
- Imon ul Hossain. (2020). “Literary Achievements of Medieval Indian Women: A Study of Royal and Mystic Females”. *International Journal of Multidisciplinary Educational Research*, vol. 9, Issue 2 (3), s.52-60.
- Islam, A. (2017). “The Civilizational Role of Islam in the Indian Subcontinent: The Delhi Sultanate”. *Intellectual Discourse*. 25:1, s.101-134.
- İpşirli, M. (2010). “Şeyhülislâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.39, s.91-96.
- Jackson, P. (1990a). “Jalal al-Din, the Mongols, and the Khwarazmian Conquest of the Panjab and Sind”. *Journal of Persian Studies*, vol.28, Iran, s.45-54.
- _____, (1990b). “The Mamlûk Institution In Early Muslim India”. *Journal of the Royal Asiatic of Great Britain and Ireland*, No.2, s.340-358.
- _____, (1998). “Sultan Radiyya Bint İltutmish”, *Women in the Medieval Islamic World- Power, Patronage, and Piety*. (ed. by Gavin R. G. Hambly), St. Martin’s Press, New York.
- _____, (1999). *The Delhi Sultanate, A Political and Military History*. Cambridge University Press, Cambridge.

- Jaffar, S. M. (2009). *Education in Muslim India*. Iad Oriental Series: 16, Published by Mohammad Ahmad for Idarah-ı Adbiyat-ı Delli, India.
- Jetley, J. (Published by). (1997). *Delhi The Capital of India*. Revised and Enlarged Edition of "All About Delhi". Asian Educational Services, New Delhi.
- Kafalı, M. (1993). "Cengiz Han". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.07, s.367-369.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezmşahlar Devleti Tarihi*. TTK Basımevi, Ankara.
- _____, (1992a). "Delhi Türk Sultanlığı (1206-1413)". *Türk Dünyası El Kitabı*, c.I, Ankara.
- _____, (1992b). "Harezmşahlar Devleti". *Türk Dünyası El Kitabı*, c.I, Ankara.
- _____, (1998). *Türk Milli Kültürü*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kansoy, U. (2018). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Ordu (1206-1414)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Karakuş, Y. (2015). *XIII. ve XIV. Yüzyılda Hindistan'da Türk Hâkimiyeti*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Khan, I. (2019). "Politics Affected By Ulemâ Under The Delhi Sultans and Mughal Emperors: A Historical Review". *International Journal of Research in Social Sciences*. vol.9, Issue 5, s.836-844.
- Khan, I. A. (2008). *Historical Dictionary of Medieval India*. The Scarecrow Press, Toronto.
- Kızıltoprak, S. (2004). "Memlük". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, c.29, s.87-90.
- Kiran, N. (2008). "Class-Structure and Social Stratification in Early Muslim India (1206-1526 A.D.)". *J. R. S. P.*, vol. 45, No. 2, s.169-184.
- Kişmir, A. (2019). "Turks in Indian Subcontinent: From Slavery to Sultanate". *DTCF Journal*, 59.1,s.33-40.
- Koç, B. (18-20 Ekim 2018). "Şia'nın Hindistan'da Varolma Mücadelesinin Delhi Türk Sultanlığı Safhası". *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, c.II, Ankara, s.75-90.
- _____, (2017a). *Delhi Türk Sultanlığında Tuğluklular Dönemi Siyasi Tarihi (1320-1414)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- _____, (2017b). "Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgan/Kırklar Meclisi". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, c.2, S.2,s.91-121.
- Konukçu, E. (1991). "Kutbüddin Aybeg". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.4, s.231-232.
- _____, (1992). "Hindistan'daki Türk Devletleri". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., c.9, İstanbul.
- _____, (1997a). "Halaç". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.15, s.228-229.

- _____, (1997b). “XIII.-XVI. Yüzyıllarda Hindistan’da Türk Kurucular ve Hanedanlar”. *Dergipark*, c.9, S.27, s.1177-1182.
- _____, (1997c). “Halacîler”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.15, s.227-228.
- _____, (2006). “Hindistan’daki Türk Devletleri”. *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyum Bildirileri Kitabı*, 31 Ekim-1 Kasım 2002, TTK Yay., Ankara, s.63-71.
- Kortel, S. H. (2000). “Delhi Türk Sultanı Alâeddîn Halacî’nin Moğol Siyâseti”. *Tarih Dergisi*, c.0, S.36, s.261-282.
- _____, (2004). “Gur Devleti’nde Bir Türk Kumandan: Tâceddîn Yıldız”. *Tarih Dergisi*, c.0, S.39, s.37-54.
- _____, (2006). *Delhi Türk Sultanlığı’nda Teşkilat (1206-1414)*. TTK Yay., Ankara.
- _____, (2010). “Tâceddîn Yıldız”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.39, s.341-342.
- _____, (2011). “Delhi Türk Sultanlığı’nda Saray Hayatından Bazı Kesitler (1206-1414)”. *Tarih Dergisi*, c.0, S.38, s.27-36.
- _____, (2013). “Muizzî Meliklerinden Nâsıreddîn Kubaca”. *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, s.167-182.
- _____, (2017). “Bilimin Koruyucuları Olarak Delhi-Türk Sultanları (1206-1414)”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, c.4, S.11, s.161-175.
- _____, (2019). “Delhi Türk Sultanlığı’nda Eğitim Kurumları (XIII-XV. yüzyıllar)”. *Cedrus The Journal Of MCRI*, Cedrus VII, s.681-694.
- Köprülü, O. F. (1992). “Balaban Han”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.5, s.3.
- _____, (1993). “Çavuş”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.8, s.236-238.
- Kumar, S. (2006). “Service, Status, and Military Slavery in Delhi Sultanate: Thirteenth and Fourteenth Centuries”. *Slavery & South Asian History*. (ed. by I. Chatterjee and R. M. Eaton), Indiana University Press, s.83-114.
- _____, (2009). “The Ignored Elites: Turks, Mongols and a Persian Secretarial Class in the Early Delhi Sultanate”. *Modern Asian Studies* 43, (First Published Online 30 November 2007), s.45-77.
- _____, (2011). “Courts, Capitals, and Kingship Delhi and its Sultans in the Thirteenth and Fourteenth Centuries CE”. *Court Cultures in the Muslim World*. (ed. by A. Fuess and J. P. Hartung), London and New York, s.123-148.
- _____, (ts.). “Qutb and Modern Memory”. *The Partitions of Memory*. (ed. by S. Kaul), s.140-182.
- Kurtuluş, R. (1994). “Ecmîr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.10, s.384-385.
- Küçük, A. (1988). “Ahid”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.1, s.532-533.

- Küçükaşcı, M. S. (2006). "Müşrif". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.32, s.167-169.
- Lal, K. S. (1950). *History of the Khaljis (1290-1320)*. The Indian Press, Allahabad.
- _____, (1966). *Studies in Medieval Indian History*. Ranjit Printers & Publishers, Delhi.
- _____, (1973). *Growth of Muslim Population in Medieval India (A. D. 1000-1800)*. Published by Research Publications in Social Sciences, Delhi.
- _____, (1994). *Muslim Slave System in Medieval India*. Delhi.
- Lane-Poole, S. (1884). *Catalogue of Indian Coins in the British Museum, The Sultans of Delhi*. Printed by Order of The Trustees, London.
- Lapidus, I. M. (2002). *İslâm Toplamları Tarihi*. (Çev. Y. Aktay), İletişim Yay., İstanbul, c.I.
- Law, N. N. (1916). *Promotion of Learning in India, During Muhammadan Rule (By Muhammadans)*. Longmans, Green and CO., London.
- Majumdar, A. K. (1967). *The History and Culture of the Indian People the Delhi Sultanate*. vol. VI. Bombay.
- Majumdar, R. C., Raychaudhuri, H. C., Datta, K. (1960). *An Advanced History of India*. St. Martin's Press, London.
- Mehta, J. L. (1979). *Advanced Study in the History of Medieval India*. New Delhi.
- Merçil, E. (1987). *Gazneli Mahmûd*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara.
- _____, (1989). *Gazneliler Devleti Tarihi*. TTK Basımevi, Ankara.
- _____, (1992). "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul, Çağ Yay., c.6, s.223-298.
- _____, (2003). "Mahmûd-ı Gaznevî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, c.27, s.362-365.
- _____, (2012). "Tevkî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.41, s.35-36.
- _____, (2013). *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- _____, (2014). *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti Gazneliler-Makaleler-*. Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Minhâc-ı Sirâc El-Cûzcânî. (2016). *Tabakât-ı Nâsırî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*. (Çev. ve Notlar: M. Uyar), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Moreland, W. H. (1929). *The Agrarian System of Moslem India*. W. Heffer & Sons Limited, Printed in England, Cambridge.
- Naim, A. (1992). "Bihâr". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.06, s.138-139.
- Nateson, M. S. (2000). *Pre-Mussalman India*. Asian Educational Services, New Delhi.
- Nayak, G. (ts.). *Political and Administrative History of Medieval India, (1526-1707)*. Letrurer in History SKCG College Paralakhemundi.

- Nazarov, A. (1997). "Hindistan Tarihinde Türkmen Hanlıkları". (Çev. Y. Akgül), *Bilig*, S.6, Ankara, s.57-60.
- Nijjar, B. S. (1854). *Panjab Under the Sultans (1000-1526 A. D.)*. Book Traders, Lahore.
- Nizami, K. A. (1961). *Some Aspects of Religion and Politics in India During The Thirteenth Century*. Published by the Department of History Aligarh Muslim University, Printed by The Caxton Press, Aligarh.
- _____, (1985). *State and Culture in Medieval India*. Adam Publishers & Distributors, New Delhi.
- _____, (1994). "Delhi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.09, s.126-128.
- _____, (1998). "The Ghurids". *History of Civilizations of Central Asia*. (ed. M. S. Asimov and C. E. Boswort), UNESCO Publishing, Paris, vol. IV, s.182-195.
- Nizami, K. A. (1993). "Çiştîyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.8, s.343-346.
- Nuhoglu, G. (1995). *Beyhaki Tarihi'ne Göre Gazneliler'de Devlet Teşkilatı ve Kültür*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öntürk, V. (2018). "Ravzatü's-Safâ ve Habîbü's-Siyer'e Göre Gurlular". *Tarih Okulu Dergisi*, S.XXXIV, s.129-161.
- Özaydın, A. (2004). "Menşur". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, c.29, s.148-149.
- _____, (2007). "Nevbet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.33, s.38-41.
- _____, (2012). "Unvan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.42, s.163-166.
- Özcan, A. (1992). "Bengal". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.05, s.436-437.
- _____, (1998). "Hindistan". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.18, s.75-81.
- _____, (2007). "Nizâmeddin Evliyâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.33, s.179-180.
- Özgüdenli, O. G. (2005). "Moğollar". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.30, s.225-229.
- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve Hânedanlar*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, c.I.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*. M.E.B. Yay., İstanbul.
- Palabıyık, H. (1996). *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- _____, (2007a). "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler". *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl.11, S.33, s.67-94.
- _____, (2007b). "Hindistan Tarihinde ve Hindistan'ın İslamlaşmasında Türklerin Rolü ve Katkıları". *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyet'e Katkıları Sempozyumu*. Isparta, s.91-100.

- _____, (2007c). “Gaznelilerin Hindistan Seferleri”. *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl.11, S.32, s.139-152.
- Panikkar, K. M. (1954). *A Survey of Indian History*. Asia Publishing House, Bombay.
- Prasad, I. (1933). *History of Mediaeval India*. The Indian Press, Third Edition, Allahabad.
- _____, (1956). *A Short History of Muslim Rule in India*. The Indian Press, Revised Edition, Allahabad.
- Qureshi, I. H. (1942). *The Administration of The Sultanate of Delhi*. Lahore.
- Rasonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Seri III, S.A34, Ankara.
- Ray, H. (1931). *The Dynastic History of Northern India. (Early Medieval India)*. Munshiram Manoharlal Publishers, Calcutta, vol.I.
- Rizvi, S. A. A. (1975). “The Muslim Ruling Dynasties”. *A Cultural History of India*, New Delhi, s.245-265.
- Roux, J. P. (2015). *Türklerin Tarihi-Pasifik’ten Akdeniz’e 2000 Yıl*. (Çev. A. Kazancıgil, L. A. Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Sabır, A. I. (2008). *Muslim Education and Learning Under The Delhi Sultans (1206-1398)*. Centre of Advanced Study Department of History Aligarh Muslim University, Doctor of Philosophy in History, Aligarh.
- Sarkar, J. (1960). *Military History of India*. M. C. Sarkar & Sons Private, Calcutta.
- Savaş, M. M. (2020). “Türklerde Kadın”. (ed. A. Demir, T. Tombuloğlu, O. Polatel), Kömen Yay., I. Baskı, Konya, s.21-33.
- Sen, A. K. (1963). *People and Politics in Early Mediaeval India (1206-1398 A.D.)*. Indian Book Distributing Company, Calcutta.
- Shahnawaz, F. (2014). “Socio-Cultural Life of The Shamsi Nobles”. *Understanding the Past India in the Mirror of History*, (ed. by N. R. Farooqi, S. Z. H. Jafri), New Delhi, s.181-188.
- Sharma, N. (2019). *History of India From The Earliest Times to 1526 AD*. New Delhi.
- Siddiqui, I. H. (1996). “Gurlular”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.14, s.207-211.
- _____, (2003). “Mahmûd Nâsirüddin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, c.27, s.372-373.
- Smith, V. A. (1919). *The Oxford History of India, From the Earliest Times To The End Of 1911*, Oxford.
- Srivastava, A. L. (1966). *The Sultanate of Delhi (711-1526 A. D.)*. The Educational Press, Agra.

- Stephen, C. (1876). *The Archaeology and Monumental Remains of Delhi*. Printed For The Author, At The Civil and Military Gazette and Station Press, Ludhiana.
- Stewart, C. (1903). *The History of Bengal*. Bası Press, Calcutta.
- Şahin, H. H. (2018). “Müslüman Türk Devletinin Tek Kadın Sultanı ‘Belkîs-i Cihan Raziye Begüm’”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(16), s.362-377.
- Şeker, M. (2017). “Ortaçağ Türk-İslâm Devletlerinde Hükümdarın Adalet Sembolü: Dîvânü’l-Mezâlim”. *Humanitas International Journal of Social Sciences*, 6(10), s.77-89.
- Şeşen, R. (2001). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. TTK Yay., VII. Dizi, S. 173, TTK Basımevi, Ankara.
- Taneri, A. (1993a). “Candar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.07, s.145-146.
- _____, (1993b). “Celâleddin Hârizmşah”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.07, s.248-250.
- _____, (1993c). “Çetr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.08, s.293-294.
- Tanrıverdi, M. (2019). *Delhi Türk Sultanlığı Dönemi’nde Multan (1206-1414)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Taylor, M. (1870). *A Student’s Manual of The History of India*. Printed by Spottiswoodr and Co., London.
- Taylor, W. C. (1842). *A Popular History of British India*. James Madden & CO., London.
- Tekin, A. (2012). *Türk’ün Tarihi*. Kariyer Yay., İstanbul.
- Tekin, O. (2009). “Sikke”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.37, s.179-184.
- Terzi, M. Z. (1996). “Gulâm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.14, s.178-180.
- _____, (2007). “Ordu”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.33, s.357-362.
- Thomas, E. (1871). *The Cronicles or The Pathan Kings of Dehli*. Stephen Austin and Sons, Printers Bertford, London.
- Timur, M. (2012). *Gazneli Devletinden Babürlüler Devletine Kadar Bölgede Kurulan Hanedanlıklar (1206-1526)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. Enderun Kitabevi, İstanbul, c.I.
- Tomar, C. (2007). “Radiyye Begüm”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.34, s.387.
- Uluçay, M. Ç. (2020). *İlk Müslüman Türk Devletleri*. Ötüken, İstanbul.
- Uyar, M. (2007). “Âdâb el-Harb ve el-Şecâ’â’ya Göre Hisar ve Kuşatma Geleneği”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2006, S.40’dan ayrı basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, s.215-224.

- Üçok, B. (1965). *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*. TTK Basımevi, Ankara.
- Vaidya, C. V. (1926). *History of Mediaeval Hindu India. (Being a History of India from 600 to 1200 A. D.)*. Printed at the 'Aryabbushan' Press, Poona City, vol.III.
- Wink, A. (1997). *Al-Hind, The Making of The Indo-Islamic World, The Slave Kings and The Islamic Conquest 11th-13th Centuries*. Printed in The Netherlands, Leiden, vol.II.
- Wright, H. N. (1936). *The Coinage and Metrology of the Sultans of Delhi*. Manager of Publications, Delhi.
- Yazıcı, N. (1992). *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara.
- Yeniçeri, C. (2004). "Mezâlim". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, c.29, s.515-518.
- Yetkin, S. K. (1965). *İslâm Mimarisi*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk ve İslâm Sanatları Tarih Enstitüsü, No. 61, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Yıldırım, K. (2018). "İslam Öncesi Türk Devletlerinde Hükümdar Unvanları ve Alâmetleri". *Afyonkarahisar I. Türk Tarihi ve Sempozyumu Bildirileri*, 19-21 Ekim 2017, Türklerde Devlet, İstanbul.
- Yıldız, H. D. (1995). "Emîrû'l-Ümerâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, c.11, s.158-159.
- Yurdaydın, H. G. (1971). *İslâm Tarihi Dersleri*. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Yüksel, A. T. (2001). "İlk Müslüman-Türk Devletlerinin Siyasi, Kültürel ve Medeniyet Tarihi Üzerine". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.11, c.11, s.67-99.
- Zennûn, Y., Serin, M. (2002). "Kûff". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Ankara, c.26, s.342-345.
- Athar, A. (1993). "Strategic Functions of Forts During The Delhi Sultanate". *Proceedings of the Indian History Congress*, vol. 54, s.163-170. JSTOR, www.jstor.org/stable/44142943. (Erişim tarihi: 04.01.2020).
- Kaplan, M. (2010). "Dede Korkut Kitabında Kadın", *Türkiyat Mecmuası*. c.9, S.0, s.99-112. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18500/194865>. (Erişim tarihi: 07.10.2010).
- Khan, M. I. R. (1994). "Non-Muslims in The Economy of Delhi Sultanate (1206-1526) (Summary)". *Proceedings of the Indian History Congress*, vol.55, s.414-415. JSTOR, www.jstor.org/stable/44143385. (Erişim tarihi: 26.03.2020).
- Köymen, M. A. (1966). "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Saray Teşkilâtı ve Hayatı". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4(6), s.1-99. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47833/604173>.

- Macun, İ. (2017). “Hindistan’da Türk-Müslüman Mimari”. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, S.1, v. 33, n. 1-2, s.347-359. <http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view/3625>. (Erişim tarihi: 08.04.2020).
- Moosvi, S. (1989). “Numismatic Evidence and The Economic History of The Delhi Sultanate”. Proceedings of the Indian History Congress, vol. 50, s.207–218. JSTOR, www.jstor.org/stable/44146045. (Erişim tarihi: 04.01.2020).
- Smith, J. M. “Mongol Armies and Indian Campaigns”. University of California, Berkeley. <http://www.mongolianculture.com/MONGOL-ARMIES.htm>. (Erişim tarihi: 13.06.2020).
- Welch, A., Keshani, H. ve Bain, A. (2002). “Epigraphs, Scripture, and Architecture in the Early Delhi Sultanate”. Muqarnas, vol. 19, s.12-43. JSTOR, www.jstor.org/stable/1523314. (Erişim tarihi: 17.02.2020).
- www.ehlisunnetbuyukleri.com. (Erişim tarihi: 10.10.2019).

EKLER

EK 1- Paralar

Gıyâseddîn İvaz'ın Sultan Şemseddîn İltutmuş adına bastırıldığı 614-616 (1217-1220) tarihli altın tenge 20 mm. kalınlığında ve 4.61 gr. ağırlığındadır. Sağ taraftaki yüzünde *es-sultanü 'l-muazzam Şemsü'd-dünyâ ve'd-dîn ebü'l Muzaffer İltutmuş el-Kutbî nasırı emîri 'l-mü'minîn* ibaresi yazılıdır.

Kaynak: <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=4371&lot=1282>. (erişim tarihi: 17.12.2020)

Gıyâseddîn İvaz'ın H. 622 (1225) tarihli Şemseddîn İltutmuş ve Halife Ebû Cafer Mansûr el-Müstansır Billâh adına bastırıldığı 10.8 gr. ağırlığındaki gümüş tenge.

Kaynak: <https://www.todywallaauctions.com/Results.aspx>. (erişim tarihi: 17.12.2020)

10.87 gr. ağırlığındaki gümüş tengelerden biri.

Kaynak: <https://www.acsearch.info/search.html?id=1833336>. (erişim tarihi: 17.12.2020)

Sultan Raziyye'nin babası Şemseddîn İltutmuş adına bastırıldığı gümüş tenge.

Kaynak: <https://www.acsearch.info/search.html?id=3535808>. (erişim tarihi: 19.12.2020)

Sultan Şemseddin İltutmüş döneminde vurulan gümüş tenge.

Kaynak: <https://www.acsearch.info/search.html?id=3537229>. (erişim tarihi: 20.12.2020)

Delhi darphanesinde vurulan 10.92 gr. ağırlığındaki gümüş tenge.

Kaynak: <https://www.acsearch.info/search.html?id=3550923>. (erişim tarihi: 20.12.2020)

16 mm. kalınlığında 3.59 gr. ağırlığındaki çeytel.

Kaynak: https://www.vcoins.com/en/stores/ganga_numismatics/216/product/india_delhi_sultans_iltutmish_bilingual_jital_tye_387_very_rare/1370897/Default.aspx. (erişim tarihi: 20.12.2020)

Lâhor darphanesinde vurulan 16 mm. kalınlığında 3.5 gr. ağırlığındaki çeytel. Sağ tarafta *es-Sultanü'l-muazzam İltutmüş es-Sultan* ibaresi yer almaktadır.

Kaynak: <https://www.acsearch.info/search.html?id=5769358>. (erişim tarihi: 20.12.2020)

Sultan Şemseddîn İltutmuş ve Halife Ebû Cafer Mansûr el-Müstansır Billâh adına bastırılan 10.79 gr. ağırlığındaki gümüş tenge.

Kaynak: <https://www.todywallaauctions.com/Results.aspx>. (erişim tarihi: 20.12.2020)

Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Arapça adının ve unvânının yer aldığı gümüş tenge. Tenge üzerinde atlı sembolü yer almaktadır.

Kaynak: <https://www.acsearch.info/search.html?id=3536089>. (erişim tarihi: 20.12.2020)

614-616 (1217-1220) tarihli 10.74 gr. ağırlığındaki süvari sembolünün yer aldığı gümüş tengede Sultan Şemseddîn İltutmuş'un Arapça adı ve unvânı yer almaktadır.

Kaynak: <https://www.todywallaauctions.com/Results.aspx>. (erişim tarihi: 20.12.2020)

614-616 (1217-1220) tarihli 4.57 gr. ağırlığındaki altın tenge Şemseddîn İltutmuş adına basılmıştır. Üzerinde süvari sembolü yer almaktadır.

Kaynak: <https://www.todywallaauctions.com/Results.aspx>. (erişim tarihi: 21.12.2020)

Arapça “adl” ve “sultan” kelimelerinin yazılı olduğu 0.80 gr. ağırlığındaki bakır sikke.

Kaynak: <https://www.acsearch.info/search.html?id=3379222>. (erişim tarihi: 18.12.2020)

EK 2- Görseller

Resim 1: Kuvvetü'l-İslâm Cami'nin avlusu ve giriş kapılarından biri.

Kaynak: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Quwwat-al-Islam_Mosque,_Delhi.jpg
(erişim tarihi: 19.12.2020)

Resim 2: Kutub-Minâr'dan Kuvvetü'l-İslâm Cami'nin görünümü.

Kaynak: <https://asi.nic.in/qutb-minar-photo-gallery/>. (erişim tarihi: 20.12.2020)

Resim 3: Müslümanların zafer abidesi Kutub-Minâr. Günümüzde ulaşmış olan bu eser hâlâ uğrak mekânlar arasında yerini almaktadır.

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kutub_Minar#/media/Dosya:Qutub_Minar_Delhi_02.jpg. (erişim tarihi: 15.12.2020)

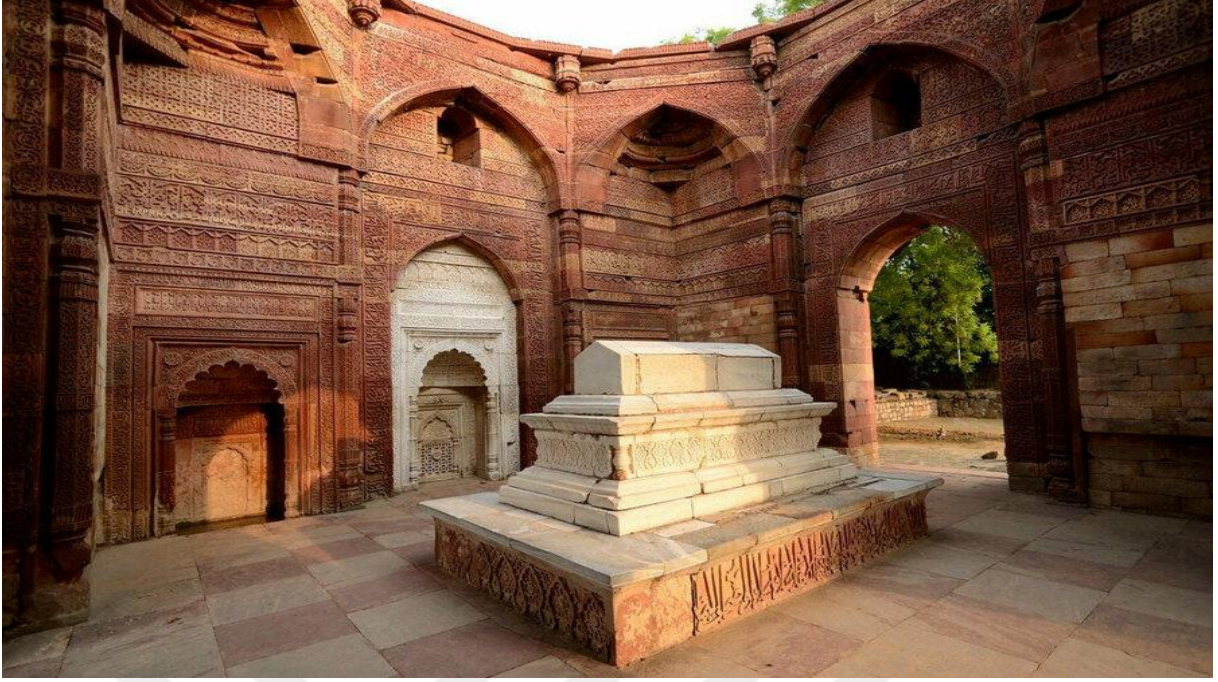
Resim 4: Kutub-Minâr'ın gövdesinden bir detay.

Kaynak: <https://www.localguidesconnect.com/t5/General-Discussion/I-SAW-KUTUB-MINAR-WHICH-WAS-BUILT-BY-A-SLAVE/td-p/1743718>. (erişim tarihi: 20.12.2020)

Resim 5: Kutub-Minâr'ın katlarından biri.

Kaynak: <https://www.afar.com/places/qutub-minar-new-delhi>. (erişim tarihi: 15.12.2020)

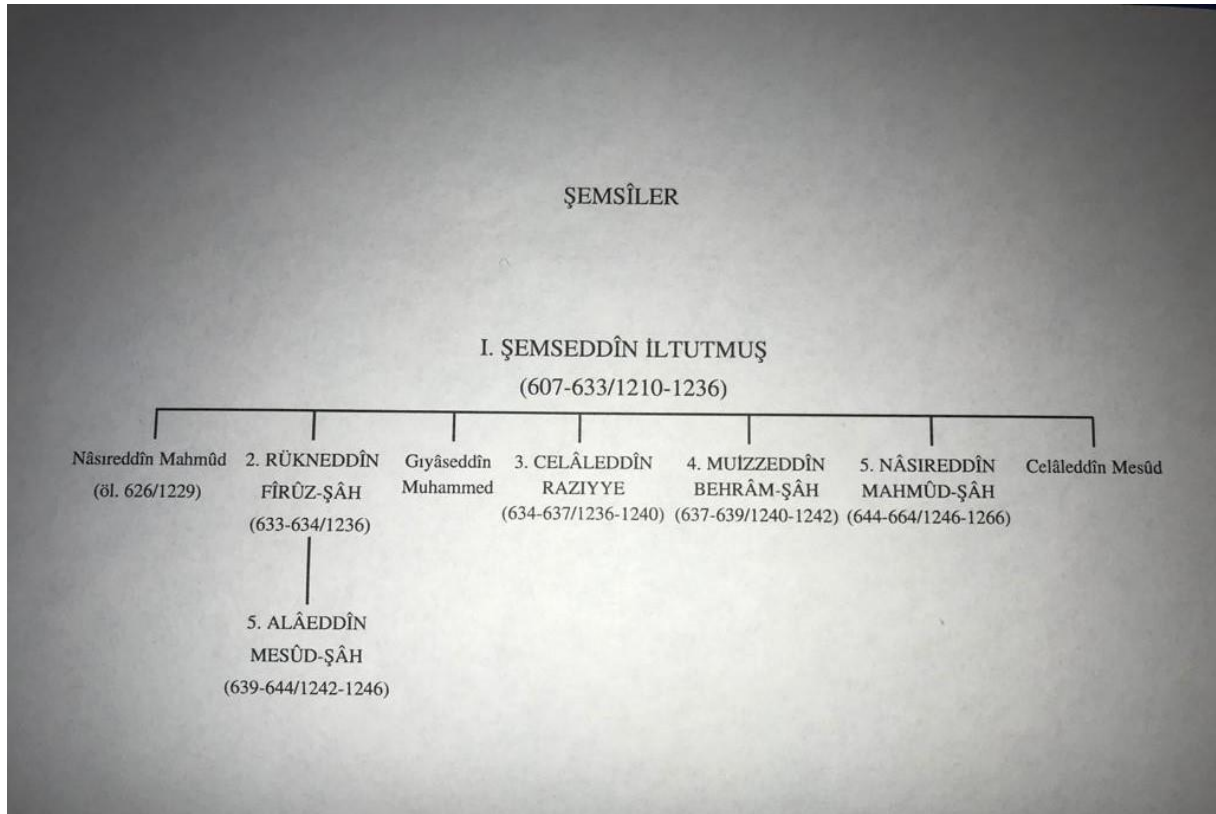

Resim 6: Hindistan topraklarında inşa edilen ilk İslâmi anıt mezar Şemseddîn İltutmuş türbesidir.

Kaynak: <https://www.gzt.com/mecra/kolelikten-sultanliga-semseddin-iltutmus-3497053>.

(erişim tarihi: 20.10.2020)

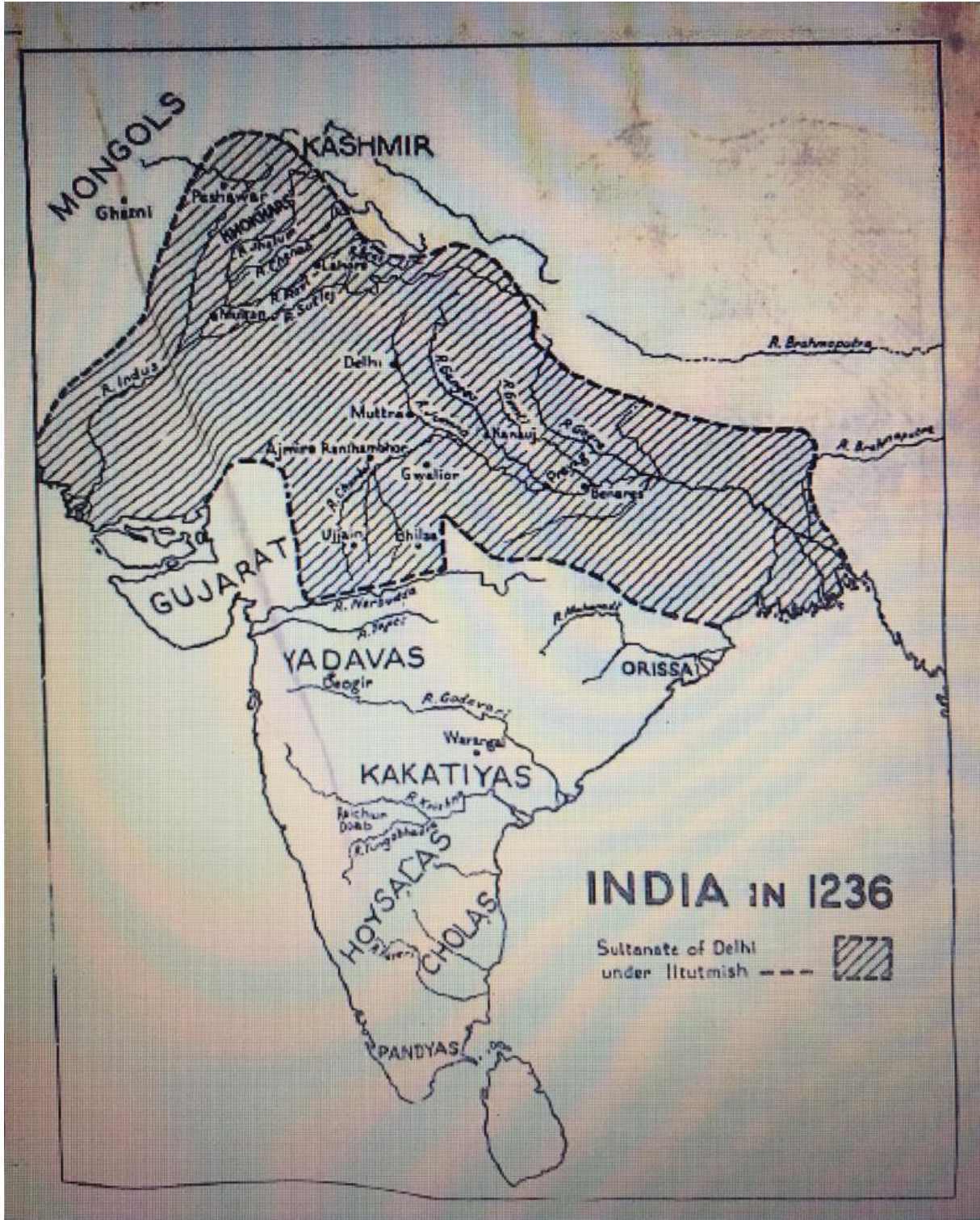
EK 3- Soy Kütüğü

Şemsiye Hânedânı ve Hükümdarları

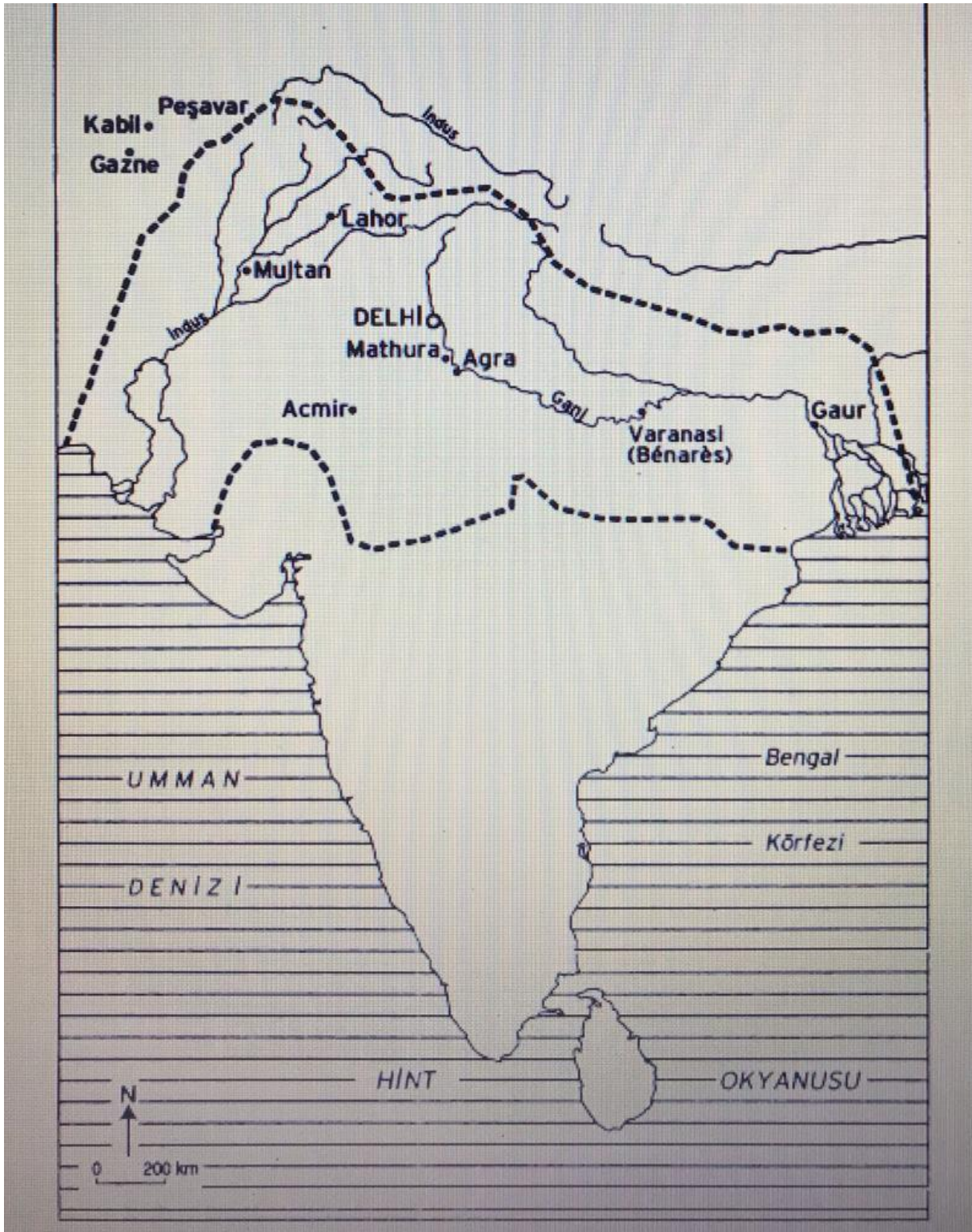
Kaynak: Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*. TTK Yay., Ankara.

EK 4- Haritalar

Sultan Şemseddîn İltutmüş'un Hindistan'da hâkim olduğu bölgeler taralı alanlar ile gösterilmiştir.

Kaynak: Basham, A. L. (1975). *A Cultural History of India*. Oxford University Press. (ekler kısmı harita 5'ten alınmıştır.)

XIII. yüzyılda Delhi Türk Sultanlığı

Kaynak: Roux, J. P. (2015). *Türklerin Tarihi-Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl.* (Çev. A. Kazancıgil, L. A. Özcan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Nesrin YILMAZ
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Türk Telekom Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Diyarbakır, 2011
Lisans Diploması	Batman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Batman, 2017
Yabancı Dil/Diller	İngilizce